

GAZİ

Gazi İktisat ve İşletme Dergisi

Gazi Journal of
Economics and Business

Yıl/Year: 2022 Ay/Month: Haziran/June Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 2

ISSN: 2548-0162

Yıl/Year: 2022 Ay/Month: Haziran/June Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 2

e-ISSN: 2548-0162

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gjeb>

Sahibi / Owner

Yayıncı / Publisher

Prof. Dr. Aydın Karapınar

Dergi İletişim / Journal Contact

Elektronik posta / E-mail

editor.gjeb@gmail.com

Web sayfası / Web page

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gjeb>

Makale Gönderimi / Submit a Manuscript

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gjeb>

Yayın Merkezi / The Publication Centre

Gazi Akademik Yayıncılık
35. Cad. No:24/8 Bahçelievler,
Çankaya, 06500 Ankara, TÜRKİYE

Tel: +90 312 231 61 11

Fax: +90 312 231 61 16

www.gazipublishing.com

Yayın Türü / The Type of Publication

Uluslararası Süreli Yayın

International Periodical Journal

Hakemli Dergi / Refereed Journal

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda üç sayı (Şubat-Haziran-Ekim)

Tri-annual (February-June-October)

Yayın Dili / Publication Language

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Tasarım / Designed by

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Ankara, Türkiye

Tel: 0312 223 77 73

Faks: 0312 215 14 50

www.gazikitabevi.com.tr

Yıl/Year: 2022 Ay/Month: Haziran/June Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 2

e-ISSN: 2548-0162

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gjeb>

Baş Editör / Editor in Chief

Aydın Karapınar (Ph.D., Prof., Ankara HBV University, Türkiye)
aydinkarapınar@gmail.com
aydink.karapınar@hbv.edu.tr

Editörler / Managing Editors

Figen Zaif (Ph.D., Prof., Ankara HBV University, Türkiye)
Belgin Aydıntan (Ph.D., Prof., Ankara HBV University, Türkiye)

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Murat Atan (Ph.D., Prof., Ankara HBV University, Türkiye)

Teknik Editör / Technical Editor

Abdulkadir Köroğlu (Ph.D., Asst. Prof., Ankara HBV University, Türkiye)

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Şahnaz Koçoğlu (Ph.D., Asst. Prof., Ankara HBV University, Türkiye)

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Tuba Yumuşak (Ph.D., Asst. Prof., Ankara HBV University, Türkiye)

Kısım Editörleri / Section Editors

İşletme / Business Administration

Mehmet Yeşiltaş (Ph.D., Prof., Girne American University, Cyprus)

İktisat / Economics

Jülide Yıldırım Öcal (Ph.D., Prof., TED University, Ankara, Türkiye)

Maliye / Public Finance

Fatih Sarıoğlu (Ph.D., Prof., İstanbul Medeniyet University, Türkiye)

Ekonometri / Econometrics

Erginbay Uğurlu (Ph.D., Prof., İstanbul Aydın University, Türkiye)

Yıl/Year: 2022 Ay/Month: Haziran/June Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 2

e-ISSN: 2548-0162

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gjeb>

Danışma Kurulu /Advisory Board

- Ceyhun Çağlar Kılıç (Ph.D., Assoc. Prof., Akdeniz University, Türkiye)
Dilaver Tengilimioğlu (Ph.D., Prof., Atılım University, Türkiye)
Eray Çelik (Ph.D., Prof., Yüzüncü Yıl University, Türkiye)
Erdal Tanas Karagöl (Ph.D., Prof., Yıldırım Beyazıt University, Türkiye)
Esin Cakan (Ph.D., Prof., University of New Haven, USA)
Fatih Sarıoğlu (Ph.D., Prof., İstanbul Medeniyet University, Türkiye)
Fernando Polo Garrido (Ph.D., Prof., Universitat Politècnica De Valencia, Spain)
Francissa Blasco Lopez (Ph.D., Prof., Universidad Complutense de Madrid, Spain)
Jülide Yıldırım Öcal (Ph.D., Prof., TED University, Türkiye)
Latif Öztürk (Ph.D., Prof., Kırıkkale University, Türkiye)
Marino Bonaiuto, (Ph. D., Prof., Sapienza University of Rome, Italy)
Metin Toprak (Ph.D., Prof., İstanbul University, Türkiye)
Mehmet Altınöz (Ph.D., Assoc. Prof., Hacettepe University, Türkiye)
Mehmet Yeşiltaş (Ph.D., Prof., Girne American University, Cyprus)
Murat Atan (Ph.D., Prof., Ankara HBV University, Türkiye)
Veysel Yılmaz (Ph.D., Prof., Osmangazi University, Türkiye)
Yıldız Ayanoglu (Ph.D., Prof., Ankara HBV University, Türkiye)

Gazi İktisat ve İşletme Dergisi / Gazi Journal of Economics and Business

Gazi Akademik Yayıncılık çatısı altında internet ortamında açık erişimli ve yılda üç sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide ileri sürülen fikirler makalelerin yazarlarına ait olup Gazi İktisat ve İşletme Dergisinin görüşlerini yansıtmaz.

Gazi Journal of Economics and Business is published by Gazi Academic Publishing and it is a peer reviewed, online and open access journal which is published 3 times a year. The Gazi Journal of Economics and Business does not necessarily agree with the arguments adduced by the authors.

Taranan İndeksler/Indexing

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma makaleleri/ Research articles

- 1. Kırsalda finansal tabana yayılma: Oltu örneği**
Financial inclusion in rural area: The case of Oltu
Serpil Sumer, Murat Dilmaç 203-213
- 2. Entelektüel sermaye ve hisse fiyatı arasındaki ilişkinin makine öğrenmesi ile incelenmesi**
Examining the relationship between intellectual capital and stock price by machine learning
Umut Uyar, Melike Yavuz 214-228
- 3. İşbirliği sürecinde iş doyumunu ve işe tutkunluk**
Job satisfaction and work engagement during the cooperation process
Uğur Demirci 229-249
- 4. Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi: Fortune 500 Türkiye dergisi toptan ve dış ticaret sektörü incelemesi**
Malmquist total factor productivity index: A Review of wholesale and foreign trade sector in the Fortune 500 Turkey magazine
Kemal Vatansever, Hatice Handan Öztemiz 250-265
- 5. Türkiye’de katılım bankalarının finansal etkinliği ve Körfez İşbirliği Konseyi üye ülkelerinde mevcut bankalarla karşılaştırması**
Financial efficiency of participation banks in Turkey and comparison with the banks in Gulf Cooperation Council member countries
Hatice Nayman Hamamcı, Atila Karkacıer 266-280
- 6. Özel zincir hastanelerin marka konumlarının algılama haritaları yardımıyla incelenmesi**
Examining the brand positioning of private hospital chains with perception maps
Burak Çetin 281-298

7. Sağlık personellerinde psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi The effect of psychological well-being on work engagement in healthcare personnel Tuğçe Şimşek	299-309
8. Kapsayıcı büyüme ölçümüne yönelik uluslararası kuruluşlarca geliştirilen yaklaşımlar ve bir yöntem önerisi Approaches of international organizations for inclusive growth measurement and a suggestion for a method Atila Bedir	310-335
9. Yükselen ekonomilerde demokrasinin iyi yönetim üzerine etkisi The effect of democracy on good governance in emerging economies Rabia Efeoğlu.....	336-345
10. Türkiye’de finansal varlıklar arasında dinamik bağlantılılık: TVP-VAR modelinden kanıtlar Dynamic connectedness between financial assets in Turkey: Evidence from the TVP-VAR model Erdinç Akyıldırım, Hidayet Güneş, İsmail Çelik	346-363
11. Algılanan kurumsal sosyal sorumluluğun özgeci davranış üzerindeki etkisi: Olumlu duygu durumunun aracılık rolü The effect of perceived corporate social responsibility on altruistic behavior: The mediating role of positive affect Zülfi Umut Özkara, Aynur Taş, Belgin Aydınant.....	364-386
12. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1995–2020 Türkiye örneği The relationship between the use of renewable energy sources and economic growth: Case of Turkey between the years 1995–2020 Hakan Eygü	387-397

Kırsalda finansal tabana yayılma: Oltu örneği

Serpil Sumer^{a*}, Murat Dilmaç^b

^a Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Oltu, Erzurum, 25400, Türkiye. E-Posta: serpil.sumer@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8452-0393>

^b Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Oltu, Erzurum, 25400, Türkiye. E-Posta: mdilmac@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2842-9875>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 19.05.2021
Kabul tarihi: 28.03.2022
Çevrimiçi kullanım
tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma
makalesi

Anahtar Kelimeler:

Finansal tabana
yayılma, finansal
gelişmişlik, Erzurum

ÖZ

Ekonominin ihtiyaç duyduğu finansal kaynağı yeteri düzeyde temin edebilmesi finansal sistemin etkinliğine bağlıdır. Finansal sistemin etkinliği ise yasal altyapı, düzenleyici/denetleyici kurumların varlığı vb. birçok faktörün yanı sıra bireylerin ve/veya kurumların finansal bilgi düzeylerine ve finansal sistemi kullanabilme düzeylerine bağlıdır. Finansal tabana yayılma özellikle gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. Bu çalışma kırsalda hane halkının finansal tabana yayılma düzeyini incelemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler Erzurum ili, Oltu ilçesinde 390 katılımcıyla yüz yüze anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, bölgede finansal erişim ve finansal katılım düzeyinin düşük olduğu, eğitim seviyesinin bu durumun önemli bir belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma finansal tabana yayılmanın kırsal kesimde nasıl algılandığı ile ilgili bir örnek niteliindedir.

Financial inclusion in rural area: The case of Oltu

ARTICLE INFO

Received: 19.05.2021
Accepted: 28.03.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research
article

Keywords:

Financial inclusion,
financial development,
Erzurum

ABSTRACT

The ability of the economy to obtain sufficient financial resources depends on the efficiency of the financial system. The effectiveness of the financial system, on the other hand, depends on many factors such as legal infrastructure, the existence of regulatory/supervisory institutions, as well as the financial knowledge levels of individuals and/or institutions, and their ability to use the financial system. Financial inclusion is particularly important for developing countries. This study examines the level of financial inclusion of households in rural areas. For this purpose, quantitative research method was used in the study. Data were collected from 390 participants in the Oltu district of Erzurum province by face-to-face questionnaire technique. According to the findings of the research, it has been determined that the level of financial access and financial participation is low in the region, and the level of education is an important determinant of this situation. This study is an example of how financial inclusion is perceived in rural areas.

* Sorumlu Yazar

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.001>

1. Giriş

Finansal tabana yayılma, daha iyi erişim, daha iyi ürün ve hizmetler ve daha iyi kullanımı kapsayan çok boyutlu, müşteri yanlısı bir kavramdır (Cohen ve Nelson, 2011, s. 3). Bireylerin ve işletmelerin, güvenilir ve sürdürülebilir bir şekilde ihtiyaçları karşılayan uygun ve kullanışlı finansal ürün ve hizmetlere erişimin kolay bir şekilde olması anlamına gelmektedir (Kuzucu, 2019, s. 27; Worldbank, 2018). Bir başka ifadeyle finansal tabana yayılma, kredi, mevduat, sigorta, ödeme işlemleri vb. finansal ürün ve hizmetlere yeterli düzeyde ve uygun şartlarda ulaşılabilmesi ve kullanımı olarak tanımlanabilir (Tokmakçıoğlu, 2017, s. 119; Sarma ve Pais, 2011, s. 613; Dev, 2006, s. 4310). Finansal tabana yayılmanın arkasındaki mantık, bankacılık seçeneklerine sahip fakir insanların tasarruf edebilmeleri ve gerektiğinde kredileri makul oranlarda alabilmelerinin yanı sıra ticari girişimler için sermayeyi minimum maliyetle erişebilmeleridir (Cnaan, Moodithaya ve Handy, 2012, s. 199; Shetty, 2008, s. 30; Singh Misra ve Yadav, 2020, s. 1).

Finansal tabana yayılmanın temel amacı, bir ekonomide hizmet alamayan insanlara, gelişme ve refahını artırma yolunda potansiyellerini ortaya çıkarabilmeleri için adil, şeffaf ve hakkaniyetli bir şekilde finansal hizmetlerin sunulmasını sağlayabilmektir (Bansal, 2014, s. 473). Benzer şekilde, finansal tabana yayılma, kapsamlı bir ekonomik büyüme sağlanmasında ve yoksulluğun azalmasında önemli bir araç olarak görülmektedir (Demirguc-Kunt, Klapper, Singer ve Van, 2014, s. 2).

Finansal tabana yayılmanın geliştirilmesi yoluyla daha kapsayıcı bir finansal sistem ortaya çıkabilir. Sarma ve Pais (2011, s. 613), kapsayıcı bir finansal sistemin üretken kaynakların verimli bir şekilde dağılımını ve bir takım finansal hizmetleri kolaylaştırarak sermaye maliyetinin azalmasına, verimliliğin ve refahın artmasına yol açabileceğini belirtmektedirler.

Gelişmiş düzeyde bir finansal taban yayılma, kırsalda yoksulluğun azalmasını, istihdamın, harcamaların ve tasarrufların artmasına katkıda bulunabilir (Grohmann, Klühs ve Menkhoff, 2018, s. 84). Etkin bir finansal tabana yayılma, finansal sisteme dahil olmayanların sisteme girmesini teşvik edebilir, daha da önemlisi tasarruflarını sisteme aktarmasını sağlayabilir. Bu sayede finans sistemi yeni kaynaklara erişim sağlayabilecektir.

Finansal katılımın gelişmesinin önünde arz taraflı ve talep taraflı önemli engeller olabilmektedir. Arz tarafında, piyasa faktörleri, düzenleyici faktörler ve altyapı kısıtlamaları şeklinde ortaya çıkan bu faktörler, finansal sektörün finansal hizmetleri yoksul hanelere veya KOBİ'lere genişletme kapasitesi veya istekliliği üzerindeki sınırlamaları yansıtmaktadır. Talep tarafı faktörleri arasında ise yetersiz fonlar, finansal okuryazarlık düzeyinin düşüklüğü ve güven eksikliği (Yoshino ve Morgan, 2016, s. 8).

Finansal tabana yayılmanın etkin bir şekilde gelişebilmesi için finansal erişim, finansal okuryazarlık, tüketicilerin sahip olduğu güvenceler, finansal kimlik, yasal ve dijital altyapı, finansal hizmetlerin kalitesi ve kullanım oranı gibi faktörlere ihtiyaç vardır (Lyons, Grable ve Zeng, 2017, s. 2-3, Grohmann vd. 2018, s. 84-85). Finansal okuryazarlık eksikliğinin söz konusu olduğu durumlarda, finansal tabana yayılmanın düşük seviyede kalması durumunda finansal sistemin etkinliğini azaltabilir (Sebetçi, Karabıyık ve Karabıyık, 2018, s. 39).

Yapılan çalışmalar Türkiye'de finansal okuryazarlık ve finansal tabana yayılmanın istenilen düzeylerde olmadığını göstermektedir. OECD'nin 2017 verilerine göre Türkiye'de 15 yaş üzeri bireylerin sadece %68,6'sı bir banka hesabına sahiptirler. Yine 15 yaş üzeri bireylerin sadece %23'ü tasarrufları için finansal kurumları tercih etmektedirler. Hane halkının finansal okuryazarlık ve finansal tabana yayılma düzeylerinin düşüklüğü birçok önemli sorunu da beraberinde getirebilmektedir. Finansal sistemin yeterince kaynak oluşturamaması ve buna bağlı olarak yeterince gelişememesi bu durumun önemli sonuçlarından biridir. Bir diğer önemli sonucu ise yastık altı olarak da tabir edilen hane halkının tasarruflarının finansal sistemin dışına çıkması durumudur. Hane halkının, finansal sisteme yaklaşımları bilgi düzeyinin düşüklüğü ve/veya dini kaygılar vb. faktörlere bağlı olarak kırsal kesimlerde şehirlere nazaran farklılaşabilmektedir.

Bu çalışmada, kırsalda finansal tabana yayılmanın düzeyi ve hane halkı ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda, Erzurum ili Oltu ilçesi merkez ve kırsalında 390 katılımcıyla, yüz yüze anket tekniğiyle bir araştırma yapılmıştır. Oltu, Erzurum merkeze 116 km uzaklıkta olup, Devlet Planlama Teşkilatının 2014 yılında yayınladığı rapora göre sosyo-ekonomik

gelişmişlik endeksinde 424. sırada yer almaktadır. İlçede 5 mevduat bankası şubesi bulunmaktadır. Buna karşılık bir katılım bankası şubesi bulunmamaktadır. İlçenin ekonomisi, tarım, madencilik, hayvancılık ve ticarete dayalıdır. Bölgenin finansal okuryazarlık düzeyi düşük seviyededir (Dilmaç, 2020, s. 221). Bu çalışma 2020 yılında yapılan bu araştırmanın devamı niteliğindedir. Finansal okuryazarlık ve finansal tabana yayılmanın kırsalda, az gelişmiş bir bölgede finansal tabana yayılma düzeyinin tespiti ve çözüm önerileri üzerinde durulması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle literatür taraması yapılmış, sonrasında yöntem açıklanmış, elde edilen bulgular paylaşılmış ve sonuç bölümünde bu bulgular değerlendirilmiştir.

2. Literatür taraması

Cnaan vd. (2012), bankaların finansal katılımı geliştirdiklerini iddia ettikleri Güney Hindistan kırsalında finansal katılımın başarıyla uygulanıp uygulanmadığını araştırmışlardır. Araştırmacılar Güney Hindistan'ın Andhra Pradesh, Karnataka, Kerala ve Tamil Nadu eyaletlerinde, rastgele seçilen köylerde 730 katılımcı ile yüz yüze anket gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgular ikili lojistik regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmacılar, katılımcıların %65'inin ilişkili olduğu banka ve hizmetleri hakkında genel bilgiye ihtiyaç duyduklarını tespit etmişlerdir. Araştırmada, finansal katılımın seviyesini belirlemede sadece bir banka hesabına sahip olmanın kilit parametre olarak alınmaması, bankaların teşvik edici devlet politikalarının önemli bir belirleyici etken olduğunu öne sürmektedirler.

Ajide (2015) Nijerya'da, 1996-2013 dönemini kapsayan kırsalda yaşayan hane halkları üzerine yapmış olduğu araştırmasında finansal erişimin yoksulluğu azaltıcı etkilerini incelemek üzere bir çalışma yürütmüştür. Nijerya Merkez Bankası'ndan temin edilen çalışmanın verileri gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi (ARDL sınır testi) ile analiz edilmiştir. Ajide (2015) çalışmasında, kırsalda yoksulluğu azaltılabilmesi için finansal erişimin uygun bir strateji olduğunu tespit etmiştir.

Williams vd. (2017) ise üç Afrika ülkesinin 2006-2015 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi ile yaptıkları çalışmalarının bulgularına göre, finansal erişimin yoksulluğu azaltıcı bir etkisi olmadığını ileri sürülmektedir. Araştırmacılar, kırsalda yaşayanlara kullanılan kredilerin ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltıcı etkisinin enflasyon ve faiz oranlarına bağlı olduğunu, dolayısıyla hükümetlerin öncelikle bankacılık hizmetlerini geliştirecek yapısal gelişmelere odaklanmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

Bongomin, Ntayi, Munene ve Nabeta (2016), Uganda'nın Mukono bölgesinde 200 katılımcıyla yüz yüze anket tekniği ile, fakir hane halkının finansal okuryazarlık ve finansal tabana yayılma seviyeleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın bulgularına göre, finansal okuryazarlık ve finansal tabana yayılma arasında pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle, finansal bilgi ve beceriler gerektiren finansal okuryazarlığın, yoksullara akıllıca kararlar vermesinde yardımcı olacağını vurgulamışlardır. Ayrıca araştırmacılar, gelişmiş bir sosyal ağın bilgi akışı ve paylaşımını kolaylaştıracağından fakir hane halkının finansal okuryazarlık seviyesini yükselteceğini ve bununla finansal tabana yayılmayı geliştireceğini öne sürmektedirler.

Wardhono, Qori'ah ve Indrawati (2016), Endonezya'nın Bondowoso ve Jember bölgelerinde 360 katılımcıyla toplumun finansal tabana yayılma düzeyini tespit etmek ve belirleyicilerini tanımlamak için nicel analiz yöntemi ile bir analiz yapmışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre, söz konusu bölgelerde yeterli sayıda bankacılık kurumunun bulunmasına bağlı olarak finansal tabana yayılmanın yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ancak, bazı katılımcılar düşük finansal okuryazarlığa ve yetersiz bilgilendirmeye bağlı olarak finansal hizmet ve ürünlere ulaşmakta zorluk çektikleri de tespit edilmiştir. Ayrıca Bondowoso bölgesinde daha fazla genç nüfusun olması ve finansal okuryazarlığın daha yüksek olmasına bağlı olarak Jember bölgesine göre daha iyi sonuçlar elde edildiği de çalışmanın önemli bulguları arasındadır.

Çam, Ayaydın ve Kalkan (2018), Erzurum ilinde bireylerin finansal bilgi ve finansal katılım düzeyleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik bir çalışma yürütmüşlerdir. Erzurum ilinde çeşitli iş kollarında çalışan 374 kişi ile anket tekniğiyle yapılan araştırmanın bulgularına göre, katılımcıların finansal bilgi ve finansal katılım düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, finansal araçların seçiminde yapılan hataların finansal okuryazarlık seviyesinin

düşüklüğüne bağlı olduğu, katılımcıların finansal araçları seçerken kendi bilgileri yerine yakın çevreden yardım aldıkları tespit edilmiştir.

Omar ve Inaba (2020), gelişmekte olan 116 ülkede finansal erişimin yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltma üzerindeki etkisini ve bunun belirleyicileri ile koşullu etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın 2004-2016 dönemini kapsayan verileri panel veri analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, kişi başı gelirin, internet kullanıcı oranlarının, bağımlı nüfus oranının (age dependency ratio), enflasyonun ve gelir eşitsizliğinin finansal erişim düzeyini önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Bunun yanında, finansal erişimin gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk oranlarını ve gelir eşitsizliğini önemli ölçüde azalttığı tespit edilmiştir.

Kandari, Bahuguna ve Salgotra (2021), finansal erişimle sosyo-ekonomik ve demografik faktörler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, Hindistan, Uttarkand'da seçilen 780 hane halkı üzerinde bir araştırma yapmışlardır. Yüz yüze anket tekniğiyle elde edilen verilerin analizinde ikili lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, hane halkının finansal okuryazarlık düzeyinin artmasıyla banka hesabı sahibi olma, mobil bankacılık hizmetlerinden yararlanma ve kredi kullanma olasılığının arttığını göstermektedir. Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre, kadınların erkeklere göre hem mobil kullanımında hem de kredi kullanma oranında daha çok ekonomik açıdan kırılgan olduğu tespit edilmiştir.

3. Veri seti ve yöntem

Bu çalışmada amaç, kırsalda finansal tabana yayılmayı incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Oltu kırsalında ikamet eden bireylerin finansal tabana yayılma ile ilgili ifadeler için verdikleri cevapların frekanslarına bakılmıştır. Ayrıca ankete katılım sağlayan bireylerin demografik özellikleri ile finansal tabana yayılmanın alt boyutunu oluşturan finansal erişim ile arasındaki ilişki de Ki-Kare (χ^2) ilişki analizi ile test edilmiştir. Çalışma kapsamında veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. Anketin ilk kısmında katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorular bulunmakta iken, ikinci kısımda finansal tabana yayılma ve finansal erişim ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Anket tekniği ile elde edilen veriler SPSS for Windows v.21 programı ile analiz edilmiştir.

Erzurum ilinde yer alan Oltu kırsalının nüfusu 2020 yılı itibari ile 30.255'tir (<https://www.nufusune.com/oltu-ilce-nufusu-erzurum> Erişim Tarihi: 18.04.2021). Evren büyüklüğü 50.000 iken örnekleme temsil edecek sayı % 5 hata payı ile 381'dir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2019, s.101). Oltu kırsalı çalışmanın evreni olarak ele alınmış ve finansal tabana yayılma ile ilgili hazırlanan anket 390 kişiye uygulanmıştır. Uygulanan anket sayısı çalışmanın evrenini temsil edecek niteliktedir. Hazırlanan anket basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre yüz yüze şekilde uygulanmıştır.

Çalışma kapsamında oluşturulan alternatif hipotezler ise sırasıyla;

H₁: Finansal erişim ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₁: Finansal erişim ile eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₁: Finansal erişim ile yaşanan yer arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Bu çalışmada etik ilkelerin tamamı gözetilmiş ve çalışma etik ilkeler çerçevesinde yürütülmüştür. Atatürk Üniversitesi tarafından 28.01.2021 tarihli 88656144-000.E.2100023662 sayılı Etik Kurul kararı ile çalışma tamamlanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Demografik bulgular

Anket katılımcılarının demografik özelliklerini belirlemek için frekans ve yüzde analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucu katılımcıların demografik bilgileri ile ilgili sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

Demografik bilgilerin analizi

Demografik Değişken	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	306	78,5
Kadın	84	21,5
Yaşanılan Yer		
Köy	44	11,3
İlçe	332	85,1
Şehir	14	3,6
Yaş		
18-35	204	52,3
36-52	134	34,4
53-70	52	13,4
Meslek		
Çiftçi	28	7,2
Esnaf	97	24,9
Serbest Meslek	82	21,0
Memur	63	16,2
İşçi	39	10,0
Emekli	22	5,6
Öğrenci	21	5,4
İş Arıyorum	38	9,7
Eğitim Düzeyi		
İlkokul	75	19,2
Lise	195	50,0
Üniversite	120	30,8

N=390

Çalışma kapsamında hazırlanan ankete cevap veren 390 katılımcının %78,5'i erkek, % 21,5'i kadındır. Katılımcıların %85,1'i ilçede, % 11,3'ü köyde ve %3,6'sı şehirde yaşamaktadır. Katılımcıların %52,3'ü 18-35 yaş aralığında, %34,4'ü 36-52 yaş aralığında ve %13,4'ü 53-70 yaş aralığındadır. Katılımcıların %24,9'u esnaf, %21,0'ı serbest meslek, %16,2'si memur, %10,0'u işçi, %9,7'si iş aramakta, %5,6'sı emekli ve %5,4'ü öğrencidir. Katılımcıların %50,0'si lise mezunu, %30,8'i üniversite mezunu ve %19,2'si ilkokul mezunudur.

4.2. Finansal tabana yayılma ifadelerinin frekans analizleri

Katılımcılara yöneltilen ankette finansal tabana yayılma ile ilgili olarak oluşturulan ifadelere verilen cevapların frekans dağılımları aşağıda Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Finansal tabana yayılma ile ilgili verilen ifadelerin frekans dağılımları

Finansal Tabana Yayılma ile İlgili İfadeler	Kesinlikle Katılıyor		Katılıyor		Emin Değilim		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Finansal kurumun tahsil ettiği ilk hesap açılış ücretleri uygundur.	14	3,6	43	11,0	181	46,4	93	23,8	59	15,1
Finansal kuruma yolculuk yapmanın maliyeti uygundur.	27	6,9	28	7,2	210	53,8	60	15,4	65	16,7
Finansal kurumun sağladığı kredi ürünleri ihtiyaçlarımızı karşılıyor.	25	6,4	72	18,5	118	30,3	91	23,3	84	21,5
Finansal kurumun sağladığı kredi kullanımına ilişkin şart ve koşullar bizim için uygundur.	25	6,4	48	12,3	128	32,8	101	25,9	88	22,6
Finansal kurum tarafından hizmetlerinin kullanımında tahsil edilen ücretler uygundur.	19	4,9	39	10,0	137	35,1	117	30,0	78	20,0
Finansal kurum tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetler güvenilirdir.	34	8,7	82	21	141	36,2	71	18,2	62	15,9
Finansal kurum tarafından sağlanan ürün / hizmetler yaşam standartlarımızı yükseltti.	17	4,4	59	15,1	143	36,7	84	21,5	87	22,3
Finansal kurum tarafından sağlanan ürün / hizmetler gelirimizi arttırdı.	11	2,8	34	8,7	145	37,2	109	27,9	91	23,3
Finansal kurum tarafından sağlanan ürünler / hizmetler daha fazla varlık edinmemizi sağladı.	12	3,1	54	13,8	152	39,0	90	23,1	82	21,0
Finansal kurum tarafından sağlanan ürünler / hizmetler bu hane halkına serbest meslek sağladı.	18	4,6	34	8,7	168	43,1	81	20,8	89	22,8
Finansal kurum tarafından sağlanan ürünler / hizmetler konut koşullarımızı iyileştirdi.	25	6,4	79	20,3	120	30,8	77	19,7	89	22,8

N =390

Tablo 2'ye göre; katılımcıların % 46,4'ü finansal kurumun tahsil ettiği ilk hesap açılış ücretlerinin uygunluğu hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 28,8 ve % 15,1'i ilk açılış ücretinin uygun olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 53,8'i finansal kurumlara yolculuk yapmanın maliyetinin uygunluğu hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 16,7 ve % 15,4'ü finansal kurumlara yolculuk yapmanın maliyetinin uygun olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 30,3'ü finansal kurumun sağladığı kredi ürünlerinin ihtiyaçları karşılama hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 23,3 ve % 21,5'i finansal kurumlardan sağlanan kredilerin ihtiyaçlarını karşılamadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 32,8'i finansal kurumun sağladığı kredi kullanımına ilişkin şart ve koşulların uygunluğu hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 25,9'u ile % 22,6'sı finansal kurumun sağladığı kredi kullanımına ilişkin şart ve koşulların uygun olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 35,1'i finansal kurum tarafından hizmetlerinin kullanımında tahsil edilen ücretler uygunluğu hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 30,0'u ve % 20,0'si finansal kurumlar tarafından hizmetlerinin kullanımında tahsil edilen ücretlerin uygun olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların %36,2'si finansal kurumlar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetlerin güvenilirliği hususunda emin olmadıklarını belirtirken, %18,2'si ve %15,9'u finansal kurumlar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetlerin güvenilir olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 36,7'si finansal kurum tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin yaşam standardını yükseltmesi hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 22,3'ü ve % 21,5'i finansal kurum tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin yaşam standartlarını yükseltmediğini belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 37,2'si finansal kurum tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin geliri arttırması hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 23,3'ü ve % 27,9'u finansal kurum tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin geliri arttırmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 39'u finansal kurum tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin daha fazla varlık edinmelerini sağlaması hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 23,1'i ve % 21,0'i finansal kurum tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin daha fazla varlık edinmelerini sağlamadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 43,1'i finansal kurum tarafından sağlanan ürünler / hizmetler bu hane halkına serbest meslek sağlaması hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 22,8'i ve % 20,8'i finansal kurum tarafından sağlanan ürünler/hizmetler bu hane halkına serbest meslek sağlamadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 30,8'i finansal kurum tarafından sağlanan ürünler / hizmetler konut koşullarımızı iyileştirmesi hususunda emin olmadıklarını belirtirken, % 22,8'i finansal kurum tarafından sağlanan ürünler / hizmetler konut koşullarını iyileştirmedeğini ve % 20,3'ü ise finansal kurum tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin konut koşullarını iyileştirdiğini belirtmişlerdir.

4.3. Finansal tabana yayılmanın Ki-Kare (χ^2) ilişki analizleri

Finansal tabana yayılmanın alt boyutunu oluşturan finansal erişim ile arasında ilişki olduğu düşünülen katılımcıların demografik özellikleri (cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaşanan yer) arasındaki ilişki Ki-Kare (χ^2) ilişki analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 3

Finansal erişim ile cinsiyet arasındaki ilişki

Finansal Erişim ile İlgili İfadeler	χ^2 Değeri	Olasılık Değeri (P)
Finansal kurumun sunduğu finansal hizmetler bizim için güvenlidir.	25,926	0,000*
Finansal kurumun tahsil ettiği ilk hesap açılış ücretleri uygundur.	16,483	0,002*
Finansal kuruma yolculuk yapmanın maliyeti uygundur.	9,655	0,047*
Finansal kurumun sağladığı kredi ürünleri ihtiyaçlarımızı karşılıyor.	15,669	0,003*
Finansal kurumun sağladığı kredi kullanımına ilişkin şart ve koşullar bizim için uygundur.	26,767	0,000*
Finansal kurum tarafından hizmetlerinin kullanımında tahsil edilen ücretler uygundur.	22,467	0,000*
Finansal kurum tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetler güvenilirdir.	28,285	0,000*
Finansal kurumdan finansal hizmet alma süreci kolaydır.	18,114	0,003*

*%5 önem düzeyi

Tablo 3'e göre; ankette yer verilen finansal erişim ile ilgili olan ifadeler ve katılımcıların cinsiyeti arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu anlamlı ilişki, katılımcıların cinsiyeti ile finansal erişim kapsamında oluşturulan toplam sekiz ifadenin tümü için geçerlidir. Çalışma kapsamında oluşturulan "H₁: Finansal erişim ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır." hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4

Finansal erişim ile eğitim düzeyi arasındaki ilişki

Finansal Erişim ile İlgili İfadeler	χ^2 Değeri	Olasılık Değeri (P)
Finansal kurumun sunduğu finansal hizmetler bizim için güvenlidir.	13,265	0,209
Finansal kurumun tahsil ettiği ilk hesap açılış ücretleri uygundur.	7,139	0,015*
Finansal kuruma yolculuk yapmanın maliyeti uygundur.	19,049	0,611
Finansal kurumun sağladığı kredi ürünleri ihtiyaçlarımızı karşılıyor.	16,222	0,039*
Finansal kurumun sağladığı kredi kullanımına ilişkin şart ve koşullar bizim için uygundur.	16,138	0,040*
Finansal kurum tarafından hizmetlerinin kullanımında tahsil edilen ücretler uygundur.	11,478	0,176
Finansal kurum tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetler güvenilirdir.	11,663	0,167
Finansal kurumdan finansal hizmet alma süreci kolaydır.	26,855	0,003*

*%5 önem düzeyi

Tablo 4’te verilen analiz sonuçları incelendiğinde; “Finansal kurumun tahsil ettiği ilk hesap açılış ücretleri uygundur.”, “Finansal kurumun sağladığı kredi ürünleri ihtiyaçlarımızı karşılıyor.”, “Finansal kuruma yolculuk yapmanın maliyeti uygundur.” ve “Finansal kurumdan finansal hizmet alma süreci kolaydır.” ifadeleri ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Finansal erişim ile ilgili verilen diğer ifadeler ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Analiz sonucu bir bütün olarak ele alındığında çalışma kapsamında oluşturulan “H₁:Finansal erişim ile eğitim düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.” hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 5

Finansal erişim ile yaşanan yer arasındaki ilişki

Finansal Erişim ile İlgili İfadeler	χ^2 Değeri	Olasılık Değeri (P)
Finansal kurumun sunduğu finansal hizmetler bizim için güvenlidir.	10,926	0,363
Finansal kurumun tahsil ettiği ilk hesap açılış ücretleri uygundur.	8,592	0,378
Finansal kuruma yolculuk yapmanın maliyeti uygundur.	9,046	0,338
Finansal kurumun sağladığı kredi ürünleri ihtiyaçlarımızı karşılıyor.	10,031	0,263
Finansal kurumun sağladığı kredi kullanımına ilişkin şart ve koşullar bizim için uygundur.	7,228	0,512
Finansal kurum tarafından hizmetlerinin kullanımında tahsil edilen ücretler uygundur.	5,462	0,707
Finansal kurum tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetler güvenilirdir.	14,829	0,063
Finansal kurumdan finansal hizmet alma süreci kolaydır.	9,861	0,453

*%5 önem düzeyi

Tablo 5’te sunulan analiz sonuçları dikkate alındığında; finansal erişim ile yaşanan yer arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Finansal erişim ve yaşanan yer arasında analiz sonucunda ortaya konan söz konusu anlamsız ilişki finansal erişim ile ilgili verilen tüm ifadeler için geçerlidir. Bu durumda çalışma kapsamında oluşturulan “H₁: Finansal erişim ile yaşanan yer arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.” hipotezi reddedilmiştir.

5. Sonuç

Finansal tabana yayılma, bir toplumda ihtiyaç duyulan fonların zamanında erişimi ve kullanımınıdır. Finans kurumlarının toplumun her kesimine ihtiyaç duyduğu anda fon ve finansal hizmet sunması etkili finansal tabana yayılmanın bir göstergesidir (Offiong vd., 2021, s. 602). Finansal tabana yayılmanın gerçekleştiği bir toplumda finans ve finansal hizmetlere erişim makul bir maliyetle adil, şeffaf ve eşit bir şekilde gerçekleşmektedir. Finansal tabana yayılmanın olmadığı yerde finansal dışlama olgusu ortaya çıkmaktadır (Singh, 2021, s. 121).

Çam ve Yıldırım (2020), finansal tabana yayılmanın finansal erişim ve finansal okuryazarlık olmak üzere iki alt boyuttan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada özellikle finansal tabana yayılmanın finansal erişim boyutu üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada, Oltu kırsalında ikamet eden bireylerin demografik özellikleri ile finansal tabana yayılma arasındaki ilişki araştırılmıştır. Oltu kırsalında finansal tabana yayılma araştırılırken çalışma kapsamında yapılan analizler üç başlık altında ele alınmıştır. İlk olarak, katılımcıların demografik özelliklerini belirleyebilmek için frekans dağılım tablosu yapılmıştır. İkinci olarak, katılımcıların ankette finansal tabana yayılma ile ilgili yer alan ifadelerine verdikleri cevapların frekans dağılımlarına bakılmıştır. Üçüncü olarak cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaşanan yer ile finansal erişim arasındaki ilişki belirleyebilmek için Ki-Kare (X^2) analizi yapılmıştır.

Katılımcıların finansal tabana yayılmayla ilgili ifadelerine verdikleri cevaplar emin değilim cevabı dikkate alınmayarak incelendiğinde katılımcılar kendilerine yöneltilen tüm ifadelerle katılmadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar finansal kurumlar tarafından sunulan hizmetlerin maliyetinin uygun olmadığını (%43), sunulan hizmetleri güvenilir bulmadıklarını (%24), finans kurumları tarafından sağlanan hizmetlerin yaşam standartlarını yükseltmediğini (%33) ve gelirlerini atırmadığını (%51) belirtmişlerdir. Ayrıca cinsiyet ile finansal erişim arasında % 5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmakta iken; yaşanan yer ve eğitim düzeyi arasında % 5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu durumun temel sebebinin finansal tabana yayılmanın finansal okuryazarlık boyutu olduğu söylenebilir.

Bu çalışma finansal tabana yayılmanın kırsal kesimde nasıl algılandığı ile ilgili bir örnek niteliğindedir. Finansal tabana yayılma özellikle gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. Finansal tabana yayılmanın tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için finansal erişim ve finansal okuryazarlık boyutunun etkin bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Bu çalışmada finansal kurumların özellikle kırsal bölgede finansal erişimin tam anlamıyla gerçekleşmediği sonucuna varılmaktadır. Finansal kurumlar kent ve kırsal ayırım yapmaksızın bir bütün olarak finansal erişimi sağlamalarının finansal tabana yayılma üzerinde olumlu etkisi olacağı düşünülmektedir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu araştırma için Atatürk Üniversitesi Etik Kurulu'nun 28.01.2021 tarih ve 88656144-000.E.2100023662 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Ajide, F. (2015). Financial inclusion and rural poverty reduction: evidence from Nigeria, *International Journal of Management Sciences and Humanities*, 3(2), Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=2690992>
- Bansal, S. (2014). Perspective of technology in achieving financial inclusion in rural India. *Procedia Economics and Finance*, 11, 472-480. DOI: 10.1016/S2212-5671(14)00213-5
- Bongomin, G. O. C. , Ntayi, J. M., Munene, J. C. ve Nabeta, I. , N. (2016). Financial inclusion in rural Uganda: testing interaction effect of financial literacy and networks, *Journal of African Business*, 17(1), 106-128. DOI: 10.1080/15228916.2016.1117382
- Burgess, R. ve Pande, R. (2005). Do rural banks matter? evidence from the Indian social banking experiment. *American Economic Review*, 95(3), 780-795. DOI:10.1257/0002828054201242
- Büyüköztürk, Ş. , Kılıç Çakmak, E. , Akgün, Ö. E. , Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri (27. Baskı)*, Ankara: Pegem Akademi
- Cnaan, R. , Moodithaya, M. ve Handy, F. (2012). Financial inclusion: lessons from rural South India. *Journal of Social Policy*, 41(1), 183-205. DOI:10.1017/S0047279411000377
- Cohen, M. ve Nelson, C. (2011). Financial literacy: A step for clients towards financial inclusion. *Global Microcredit Summit Commissioned Workshop Paper*, November 14-17, Valladolid, Spain.
- Çam, A. , Ayaydın, H. ve Kalkan, Y. (2018). Bireylerin finansal katılım ve finansal bilgi düzeylerinin tespiti: Erzurum ili örneği. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(13) , 1-7.
- Çam, A. ve Yıldırım, F. (2020). Finansal tabana yayılma değişkenlerinin demografik özelliklere göre incelenmesi. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(3), 348-367.
- Demircuc-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D. , Van O. P. (2015). The global finindex database 2014: measuring financial inclusion around the world. (Policy Research working paper; no. WPS 7255 Washington). Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/187761468179367706/The-Global-Findex-Database-2014-measuring-financial-inclusion-around-the-world>.
- Dev, S. M. (2006). Financial inclusion: Issues and challenges. *economic and political weekly*, 41(41), 4310-4313. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/4418799>
- Dilmaç, M. (2020). *Ways to identify and improvement of financial literacy in rural: Oltu Case. financial literacy researches* (pp.221-246), Ankara: Gazi Kitabevi. DOI: 10.17261/Pressacademia.2019.1138
- Grohmann, A. , Klühs, T. ve Menkhoff, T. (2018). Does financial literacy improve financial inclusion? Cross country evidence. *World Development*, 111, 84-96.
- Kandari, P. , Bahuguna, U. ve Salgotra, A. K. (2021). Socio-economic and demographic determinants of financial inclusion in underdeveloped regions: a case study in India. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(3), 1045–1052. Erişim adresi: <https://doi.org/10.13106/JAFEB.2021.VOL8.NO3.1045>
- Kuzucu, S. (2019). The role of capital movements and capital markets on economic growth: panel data analysis for developing countries. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 10, 27-31.
- Lyons, A. , Grable, J. ve Zeng, T. (2017). *Impacts of financial literacy on loan demand of financially excluded households in China*. SSRN Working Paper Series, 1-43, Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=3075003> or DOI:10.2139/ssrn.3075003
- Offiong, A. I. , Riman, H. B. , James, G. B. , Ogar, A. , Okon, E. E. , ve Mboto, H. W. (2021). Primary school enrolment rate, completion rate and gender balancing in Nigeria; the financial inclusion perspective. *International Journal of Social Economics*, 48(4), 602-621.
- Omar, M. A.ve Inaba, K. (2020). Does financial inclusion reduce poverty and income inequality in developing countries? A panel data analysis. *Economic Structures*, 9(37), 1-25. DOI: 10.1186/s40008-020-00214-4
- Sarma, M. ve Pais, J. (2011). Financial inclusion and development. *Journal of International Development*, 23(5), 613-628. DOI:10.1002/jid.1698
- Sebetçi, Ö. , Karabıyık, C. ve Karabıyık, B. K. (2018), Finans alanında geliştirilen mobil uygulamaların finansal okuryazarlık üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 37-55.

- Shetty, N. K. (2008). *The microfinance promise in financial inclusion and welfare of the poor: Evidence from Karnataka, India* (pp. 1-34). Bangalore: Institute for Social and Economic Change.
- Singh, K. (2021). The extent of financial inclusion through MGNREGS: a district level analysis in West Bengal, India. *International Journal of Social Economics*. 48(1),121-139.
- Singh, K. , Misra, M. , ve Yadav, J. (2021). Corporate social responsibility and financial inclusion: evaluating the moderating effect of income. *Manage Decis Econ.*; 1– 12. DOI:10.1002/mde.3306
- Tokmakçioğlu, K. (2017). Mikro kredinin yaygınlaştırılmasına yönelik İslami mikro finans ürünlerinin geliştirilmesi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 3(2), 117-136.
- Türkiye nüfusu il ilçe mahalle köy nüfusları.(2021,18 Nisan)., Erişim adresi: <https://www.nufusune.com/oltu-ilce-nufusu-erzurum>
- Wadhono, A. , Qori'ah, C. ve Indrawati, Y. (2016). The determinants of financial inclusion: evidence from Indonesian districts, *International Journal of Economic Perspectives*, 10(4), 472-483.
- Williams, H. T. , Adegoke, A. J. , ve Dare, A. (2017). Role of financial inclusion in economic growth and poverty reduction in a developing economy. *Internal Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)*, 7(5), 265-271.
- Worldbank. Financial inclusion, Erişim adresi: https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview?fbclid=IwAR3a0Z4dDyHCtmvNV97891FdbtIFAGGYEgVhePdh_d6-yRxtfGzgNjTvmH4,
- Yoshino, N. ve Morgan, P. (2016). Overview of Financial Inclusion, Regulation, and Education. (ADBI Working Paper 591). Erişim adresi: <http://www.adb.org/publications/overview-financial-inclusion-regulation-and-education/>

Entelektüel sermaye ve hisse fiyatı arasındaki ilişkinin makine öğrenmesi ile incelenmesi

Umut Uyar^{a*}, Melike Yavuz^b

^a Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Pamukkale, Denizli, 20160, TÜRKİYE. E-posta: uuyar@pau.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6217-8283>

^b Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Pamukkale, Denizli, 20160, TÜRKİYE. E-posta: melikeyavuz12@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6958-5420>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 03.06.2021
Kabul tarihi: 10.03.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

Ohlson modeli, maddi olmayan duran varlıklar, entelektüel sermaye, destek vektör makineleri, BİST.

ÖZ

Muhasebe bilgisinin finansal piyasalarda işlem gören hisse senetleri fiyatları üzerindeki etkisi, finans literatüründe önemli bir çalışma alanıdır. İlişkiyi özellikle Ohlson modeli çerçevesinde araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Diğer yandan, Ohlson modeline entelektüel sermaye değişkenlerinin dahil edilmesiyle konuya farklı bir boyut kazandırılmıştır. Literatürde, yatırımcıların büyük bir kısmı raporlanmayan bu değişkenleri takip edebiliyor olduğu yönünde kanıt sunan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Ohlson modeli çerçevesinde, hisse senedi fiyatı ile entelektüel sermaye değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu çalışmada, 31 Aralık 2010 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında Borsa İstanbul'da imalat sektöründe faaliyet gösteren 124 tane işletmeye ait yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz aşamasında, literatürden farklı olarak, Destek Vektör Makineleri Tekniği (SVM) uygulanarak dört farklı model test edilmiştir. Analiz bulgularında, raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların dikkate alınması ile hisse senedi fiyatında meydana gelen hareketlerin büyük çoğunlukla açıklanabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Hata kareler ortalamasının kare kökü (RMSE) yöntemiyle de incelenen model performanslarında, SVM ile elde edilen bulguların daha başarılı olduğu gözlenmiştir. Bu açıdan, bilanço dışında tutulan entelektüel sermaye değişkenlerinin finansal raporlamaya dahil edilmesi gerekliliği önerilmektedir.

Examining the relationship between intellectual capital and stock price by machine learning

ARTICLE INFO

Received: 03.06.2021
Accepted: 10.03.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

ABSTRACT

The effect of accounting information on stock prices traded in financial markets is an important field of study in the finance literature. There are many studies investigating the relationship, especially within the framework of the Ohlson model. On the other hand, with the inclusion

* Sorumlu Yazar

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.002>

Keywords:

Ohlson Model,
intangible assets,
intellectual capital,
support vector
machines, BIST.

of intellectual capital variables in the Ohlson model, the subject has been brought to a different dimension. There are studies providing evidence that investors can follow these variables, most of which are not reported. The aim of this study is to examine the relationship between stock price and intellectual capital variables within the framework of the Ohlson model. In this study, annual data of 124 companies operating in the manufacturing sector in Borsa Istanbul between 31 December 2010 and 31 December 2018 were used. In the analysis phase, unlike the literature, four different models were used by applying the Support Vector Machines Technique (SVM). In the findings of the analysis, it is concluded that the movements in the stock price can be explained mostly by considering the reported and unreported intangible assets. It was observed that the findings obtained with SVM were more successful in the model performances, which were also examined with the square root of the mean squared method (RMSE). In this respect, it is suggested that intellectual capital variables that are excluded from the balance sheet should be necessarily included in financial reporting.

1. Giriş

Finansal piyasalar, ülkelerin ekonomileri ve reel piyasaları açısından önem arz etmektedir. Finansal piyasaların oluşum amacı, hisse senedi, tahvil vs. menkul kıymetler üzerinden fon arz eden tasarruf sahipleri ile fon talep eden ihtiyaç sahiplerini bir araya getirmektir. Diğer bir deyişle, fon fazlası olan bireyler ile fon açığı olan bireylerin veya kurumların gereksinimlerini gidererek, ekonominin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Finansal piyasalarda, tasarruf sahibi bireylerin yatırım yaptığı menkul kıymetler ise çeşitli göstergelerden ve/veya değişkenlerden etkilenebilmektedir. Bu değişkenlerden başlıcaları, işletmelerin önceki dönemlerdeki finansal durumu veya yaptıkları güncel duyurular, işletmeler hakkında yapılan haberler ya da sosyal medya mecraları üzerinden yapılan yorumlar, ekonomik krizler, iç veya dış siyasi-askeri krizler, salgın hastalıklar ve pandemi şeklinde sıralanabilir. İşletmeler ile ilgili hangi bilgilerin, hangi oranda menkul kıymet fiyatlarına yansıdığına incelenmesi uzun zamandır finans literatüründe gündem olan bir konudur.

Finans literatüründe, muhasebe temelli bilginin menkul kıymet fiyatları üzerine etkisini konu alan birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar içerisinde özellikle, Ohlson (1995) modeline dayanan araştırmalar öne çıkmaktadır. Birçok araştırmacı, temel muhasebe değişkenleri ile hisse senedi fiyatı arasında bir ilişki kuran; modelin geçerliliğini test etmiştir. Diğer yandan, modele farklı değişkenlerin eklenmesi sonucu yeni değişkenlerin etkisini araştıran çalışmalar da geniş bir grup oluşturmaktadır. İlgili literatürün ortak özelliklerinden birisi, ağırlıklı olarak panel veri analizi kullanılarak analizlerin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yapılan analizler neticesinde ise çoğunlukla modelin geçerliliğini destekleyen, muhasebe bilgisi ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Ohlson modeli hisse senedi fiyatı üzerinde öz kaynaklar ile net kazançların etkisini ele almaktadır; ancak, diğer muhasebe kalemlerinden, raporlanan maddi olmayan duran varlıklar ile bilanço dışı tutulan raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların da bahsi geçen etkiyi destekleyebileceği düşünülmektedir (Oliveira, Rodrigues ve Craig, 2010, s. 245). Söz konusu, bilanço dışı tutulan raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklar entelektüel sermaye olarak tabir edilmektedir. Entelektüel sermayeye, insan sermayesi, fikri sermaye, müşteri sermayesi gibi değişkenler dahil edilebilmektedir. Elde edilmesi ve raporlanması zor olan bu verinin yatırımcılar tarafından takip edilebildiği temeline dayanan bir literatür gelişmektedir (Gökten ve Okan Gökten, 2017, s. 147).

Bu çalışmada, Ohlson modeli çerçevesinde, hisse senedi fiyatı ile entelektüel sermaye değişkenleri arasındaki ilişki yapısının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, öz kaynaklar, net kazançlar, raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklar ile hisse senedi fiyatı arasındaki bir ilişkinin varlığı bir makine öğrenmesi tekniği olan Destek Vektör Makineleri Tekniği

(SVM) ile araştırılmıştır. Bu tekniğin tercih edilmesindeki motivasyon, bahsi geçen ilişkinin literatürde sıklıkla klasik ekonometrik tahmin yöntemleri ile incelenmiş olmasıdır. SVM ile ekonometrik yöntemlerde meydana gelebilecek tip 1 ve 2 hatalardan kaçınılmaya çalışılmaktadır. Yıllık frekandaki veri setine, Borsa İstanbul'da 31 Aralık 2010 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında kesintisiz faaliyet gösteren 124 tane imalat işletmesi dahil edilmiştir. Veri Bloomberg Professional Terminal veri tabanından sağlanmıştır. Analiz aşamasında, hisse senedi fiyatı ile diğer değişkenler arasındaki ilişki, finans literatüründen elde edilen dört model üzerinden sınanmıştır.

Çalışmanın devamında araştırma analizi ile ilgili detaylı literatür incelemesine yer verilmektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde veri ve analiz metodolojisi üzerinde durulmaktadır. Ardından elde edilen bulgular tartışılmakta ve sonuçlar irdelenmektedir.

2. Literatür incelemesi

Yatırımcıların piyasadaki fiyatın belirlenmesi aşamasında hangi değişkenlerden etkilendiğinin tespit edilmesi, finansal yöneticilerin firma değerini ya da ortakların servetini maksimize etme hedefine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle finansal tablolardan elde edilen muhasebe bilgisi ile hisse senedini fiyatı/getirisi arasındaki ilişki uzun zamandır araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Çeşitli muhasebe kalemlerinin getiri üzerine etkisini araştıran söz konusu çalışmalar, Ohlson modelinin ortaya atılmasından sonra yeni bir alan kazanmıştır.

Konunun genişliği nedeniyle literatür araştırması üç grup halinde incelenmeye çalışılmıştır. Öncelikle, Ohlson modeli temelinde muhasebe bilgisi getiri ilişkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. İkinci grupta ise, Ohlson modelinin geliştirilmesi ve/veya değiştirilmesi yolu ile elde edilmiş ilişkilerin incelendiği çalışmalara odaklanılmıştır. Son grupta, özellikle entelektüel sermaye olmak üzere, çeşitli muhasebe kalemlerinin getiri üzerindeki ilişkisini inceleyen çalışmalar ele alınmıştır.

Ohlson modelinin 1995 yılında ortaya atılmasından sonra, finans literatüründe büyük ses getirmiş ve modeli destekleyen ya da eleştiren birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi olan Graham ve King (2000) 1987-1996 arasında Endonezya, Güney Kore, Malezya, Filipinler ve Tayland gibi ülkeler için kesitsel regresyon analizi yöntemini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarında, tüm ülkeler için muhasebe karları ve defter değeri ile hisse senedi fiyatları arasında aynı yönlü ilişki tespit etmişlerdir. Ely ve Pownall (2002) ise, 1988-1996 dönemleri için borsada işlem gören ve görmeyen Japon işletmelerinin hisse senetlerini regresyon yöntemi ile analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda, piyasada işlem gören işletmelerin muhasebe karları ve defter değerleri ile hisse senedi fiyatları arasında daha yüksek ilişkisi olduğu görülmüştür. Arce ve Mora (2002) 1990-1998 dönemlerini içeren çalışmalarında ülkelerin finansal sistemlerini piyasa temelli ve banka temelli olarak kategorize etmişlerdir. Yapılan ayırım neticesinde, kar ve defter değerinin hisse senedi piyasasına olan etkisini regresyon analizi ile incelemişlerdir. Piyasa temelli sisteme sahip ülkelerde hisse senetlerinin değerini açıklamada karların etkili olduğu görülmüştür. Banka temelli sisteme sahip ülkelerinde ise, defter değerinin önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Lin ve Chen (2005) 1995 ile 2000 arası dönemde Çin Borsası'na kote olan işletmelerin verilerini fiyat modeli ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak, yerel mevzuattaki kar ve defter değeri ile hisse senedi fiyatı arasında daha yüksek ilişki olduğu bulunmuştur. Hevas, Siougle ve Staikouras (2009) 21 tane Avrupa Birliği'ne üye olan ülkenin banka verilerini kullanarak Wald testi ile analiz gerçekleştirmiştir. Sonuçlar, hisse başına defter değeri ve hisse başına karın işletmenin piyasa değerini açıklamadaki gücünün yüksek olmasıyla birlikte ülkelere göre farklılıkların olduğunu göstermiştir. Aktaş (2009) 1992 ve 2007 dönemi arasında imalat sanayi ve hizmetler sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin verilerini fiyat modeli ile analiz etmiştir. Hisse başına defter değeri ile hisse başına net karın, hisse başına piyasa değeri ile yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Khanagha (2011) 2001 ile 2008 dönemi için Abu Dhabi Menkul Kıymetler Piyasası'na kote olan işletmeleri ele almıştır. İşletmenin hisse senedi fiyatı, nakit akımı, kar ve defter değeri gibi değişkenlerine Ohlson modeli üzerinden panel regresyon analizi uygulamıştır. Uluslararası standartlar ile düzenlenen nakit akım değişkeninin hisse senedi fiyatını açıklamadaki gücünün yüksek çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Akkaya (2013) 2005 ile 2011 yılları arasında imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmeleri konu almıştır. Fiyat modelinin kullanıldığı çalışmada, defter değerinin piyasa değerini açıklamadaki gücünün yüksek olduğu bulunmuştur. 43 adet işletmenin UFRS öncesi ve sonrası

verilerini inceleyen Sultanoğlu (2014) Türkiye'nin UFRS'ye geçtiği 2005 yılı öncesi ve sonrası verilerini incelemiştir. Kar, defter değeri ve hisse senedinin piyasa fiyatı değişkenleri ile fiyat modelini oluşturmuştur. Yazar, defter değerinin işletmelerin hisse fiyatlarının oluşumunda etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Karğın ve Demirel Arıcı (2015) finans sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri analiz dışında tutmuşlardır. Veriler, basit ve çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir. Defter değeri ile karların, hisse senetlerinin fiyatlarını önemli düzeyde açıkladıkları görülmüştür. Kakilli Acaravcı ve Acaravcı (2016) panel veri örnekleme oluşturmuşlardır. Hisse başına net kar ve öz kaynak defter değerlerinin hisse senedi fiyatı üzerine olan etkilerini fiyat modeli ile analiz etmişlerdir. UFRS sonrası finansal raporların, işletmelerin piyasa değerlerini açıklamadaki gücünün daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Oral ve Bekçi (2019) işletmelerin UFRS'ye geçiş öncesi altı yıllık verisi ile geçiş sonrasındaki on iki yıllık verisini panel veri analiz metodu ile incelemiştir. UFRS'ye geçiş sonrası dönem için net kar ve defter değerinin hisse senedi fiyatını daha iyi açıkladığını tespit etmişlerdir.

Literatür araştırmasının ikinci grubu olarak Ohlson modelinin geliştirilmesi ve/veya değiştirilmesi yolu ile elde edilmiş ilişkilerin incelendiği çalışmalara yer verilmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Harris ve Muller (1999) Amerikan borsası için işletmelerin uluslararası finansal raporlama standartları (UFRS) ile ülkenin kendi standartlarına göre hazırlanmış olan kazanç ve defter değerinin hisse senedi getirisine olan etkisini araştırmışlardır. Çalışmanın verilerini, standartlaştırılmış Ohlson modeli üzerinden regresyon yöntemi ile analiz etmişlerdir. Uluslararası standartlara göre hazırlanmış olan tabloların hisse getirisini açıklamadaki gücünün daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. 2000 ile 2004 seneleri için Alman işletmelerini çalışmasının konusu yapan Schiebel (2006) üstel Ohlson modelini kullanmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, ülkenin kendi mevzuatı ile hisse senedi fiyatı arasında daha anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. 2004 ile 2005 yılları arasındaki altı aylık dönemi kapsayan çalışmalarında Schadewitz ve Vieru (2007) Finlandiya'da bulunan işletmelerin verilerini üstel Ohlson modeli üzerinden olay çalışması yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuç, uluslararası mevzuatın defter değeri dışındaki diğer değişkenlerle ilişkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Ulusan ve Ata (2014) 2009 ve 2011 yılları içinde işletmelerin hisse başına kapsamlı kar, hisse başına net kar, hisse başına defter değeri ve hisse başına piyasa fiyatı değişkenlerini ele almışlardır. Uluslararası standartlara göre işlenen değişkenler, fiyat regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, bu değişkenlerin hisse senedi fiyatını açıklamada etkin rol oynadığını görmüşlerdir. 15 adet Avrupa ülkesinin banka verilerini inceleyen Manganaris, Spathis ve Dasilas (2015) uluslararası standartlara geçiş öncesi ve sonrası değerleri kesitsel regresyon yöntemi ile karşılaştırmışlardır. Standartlaştırılmış Ohlson modeli uyguladıkları çalışmalarında geçiş olduktan sonra kar ile hisse senedinin fiyatı arasında aynı ve olumlu yönde ilişki tespit edilmiştir. Uyar (2017) 2005 yılı öncesi ve sonrası dönemler için BİST'e kote olmuş 225 işletmeyi incelemiştir. Dönem karı ve defter değerinin işletmelerin piyasa değeri üzerine olan etkileri klasik Ohlson, standartlaştırılmış Ohlson ve üstel Ohlson modelleri üzerinden panel veri analizi ile test edilmiştir. Uluslararası Muhasebe Standartları ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın hisse senedi fiyatını açıklamada daha etkin olduğu saptanmıştır. 2005 ve 2015 dönemlerini ele alan Biçen ve Sezgin (2017) BİST'te bilişim alanında faaliyet gösteren işletmelerin mali tablolarını panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmalarında üstel Ohlson modelini kullanmalarına rağmen, modele net kardaki büyüme, net satışlardaki büyüme, öz sermayedeki büyüme, uzun vadeli borçlardaki büyüme, stok devir hızı, öz sermaye/maddi duran varlıklar, öz sermaye karlılığı, fiyat/kazanç oranı, hisse başına kar, piyasa değeri/defter değeri ve hisse kapanış fiyatlarının logaritmik değeri gibi değişkenler eklemiştir. Tahminler sonucunda, hisse başına kar ve piyasa değeri/defter değeri değişkenleri işletmenin piyasa değerini olumlu yönde etkilerken; uzun vadeli borçlanmadaki azalışların da işletme değeri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Literatür araştırmasının üçüncü grubunda ise özellikle entelektüel sermaye olmak üzere, çeşitli muhasebe kalemlerinin getiri üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar incelenmektedir. Tayvan Menkul Kıymetler Borsası'nı çalışmalarının konusu yapan Liu, Tseng ve Yen (2009) entelektüel sermaye ve finansal sermayenin işletmenin piyasa değeri ile olan ilişkisini çoklu ve kademeli regresyon yöntemi ile incelemiştir. Mali tablolara uygulanan entelektüel sermaye modeline göre, entelektüel sermayenin işletme değeri üzerinde olumlu etki yarattığı tespit edilmiştir. Oliveira vd. (2010) 1998 ile 2008 dönemleri için Portekiz Menkul Kıymetler Borsası verilerinin UFRS'ye uyarlandıktan sonra maddi olmayan duran varlıklar üzerinde etkisinin olup olmadığını panel veri analizi yöntemi ile

araştırmışlardır. Hisse senedi piyasa fiyatı, hisse başına öz sermaye defter değeri, hisse başına net kazanç, hisse başına raporlanan maddi olmayan duran varlıklarının toplamı, hisse başına fikri mülkiyet ve tanınan diğer haklar, hisse başına araştırma ve geliştirme harcamaları değişkenleri entelektüel sermaye modellemesi için kullanılmıştır. Sonuçlar, UFRS ile ortaya çıkan değişimin, maddi olmayan duran varlıklar üzerinde bir etki yaratmadığını göstermiştir. Ayrıca, analizler sonucunda, raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların hisse senedi fiyatına pozitif ve anlamlı etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Omokhodu ve Ibadin (2015) Nijerya Menkul Kıymetler Borsası'na kote olmuş 47 tane işletmenin 1994 ile 2013 yılları arasındaki verisini regresyon yöntemi ile analiz etmiştir. Hisse senedinin fiyatının belirlenmesinde hisse başına kâr, nakit akışı, temettü değişkenlerin etkili olduğu bulunmuştur. 2004 ve 2014 dönemlerini çalışmasına dahil eden Çam (2016) ise, Ohlson modeli ile entelektüel sermayeyi birleştirip işletme değerine olan etkisini incelemiştir. Entelektüel sermaye olarak modele dahil edilen değişkenler, insan, ilişkisel, inovasyon ve süreç sermayeleri olmak üzere dört farklı model ile ele alınmıştır. Yazar, raporlanamayan entelektüel sermayeyi işletme ve muhasebe verisi içerisinden elde etmeye çalışmıştır. Borsa İstanbul Sınai Endeksi içerisinde yer alan işletmelerden elde edilen 922 gözleme sahip dengesiz panel veri seti, Rogers kümelenmiş ve Driscoll-Kraay dirençli standart hatalar statik tahmin yöntemleri ile Sistem-GMM dinamik tahmin yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Panel veri analizi sonuçlarına göre, raporlanan maddi olmayan hisse senedi fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Ancak, diğer entelektüel sermaye değişkenlerinden insan ve inovasyon sermayelerinin anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Gökten, Başer ve Yalçın (2017) 2009 ile 2015 yılları arasında elektrik enerjisi sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri incelemişlerdir. Finansal performans ile öz kaynak defter değerinin hisse senedi değeri ile olan ilişkisi yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Analiz sonucunda, işletmelerin varlık karlılığının yüksek, kaldıraç oranlarının ise düşük oluşunun finansal performansın yatırımcılar tarafından pozitif algılanmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. 2009 ve 2016 dönemleri için 53 adet işletmenin verisini kullanan Gökten ve Atalay (2019) dört farklı model oluşturmuş ve bunları panel veri analizi metoduyla test etmişlerdir. Modellerdeki değişkenler hisse senedi fiyatı, hisse başına öz kaynak defter değeri, hisse başına net kazanç, hisse başına raporlanan maddi olmayan duran varlıklar, hisse başına raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklardır. Analizler sonucunda, raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların, farklı modellerde, hisse senedi fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İlişkide raporlanan maddi olmayan duran varlıkların etkisinin raporlanmayana göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

3. Veri seti

Çalışmada, İstanbul Borsası'nda imalat sanayii sektöründe işlem gören 170 işletmeye ait 31 Aralık 2010 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasındaki yıllık verinin kullanılması amaçlanmıştır. Ancak bazı işletmelerde ilgili yıllar itibarıyla oluşan eksik veri nedeniyle 124 işletme analize dahil edilebilmiştir. Söz konusu işletmelere ait veriler, Bloomberg Terminal veri tabanından temin edilmiştir.

Veri seti, işletmelerin 1116 adet yıllık gözlem periyodunu kapsayıp, bağımlı değişken olan hisse senedi kapanış fiyatı (P) ile bağımsız değişken olan muhasebe bilgilerinden oluşmaktadır. Muhasebe bilgileri, hisse başına öz sermaye defter değeri (BV), hisse başına düzeltilmiş öz sermaye defter değeri (BV'), hisse başına net kazanç (E), raporlanan maddi olmayan duran varlıklar (RIA) ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlık (UIA) değişkenlerinden meydana gelmektedir. Analizlerde kullanılan veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1

Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	P	BV	BV'	E	RIA	UIA
Gözlem Sayısı	1116	1116	1116	1116	1116	1116
Ortalama	15,60	6,17	-126,39	43,01	132,57	9,40
Maksimum	344,00	192,21	138,72	1.425,93	16.959,40	250,51
Minimum	0,23	-1,04	16.940,37	0,59	0,00	-11,74
Standart Sapma	43,17	13,58	925,98	130,51	926,77	31,94
Çarpıklık	5,03	6,65	-12,80	6,78	12,80	4,84
Basıklık	30,22	61,44	184,72	54,00	184,68	27,81
JB İstatistiği	39.168	167.068	1566.016	129.510	1565.384	32.995

* Hisse başına değerleri içermektedir.

4. Metodoloji

Çalışmada, hisse senedi fiyatı ile öz sermaye defter değeri ve net kazanç arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için “Ohlson Modeli”nden yola çıkılmış olup, hisse senedi fiyatının sadece bu değişkenlerden etkilenmeyeceği hipotezi de araştırılmak istenmektedir. Bu nedenle, ileriye yönelik tahminleri iyileştirmek adına Ohlson (1995) tarafından ortaya konan klasik değerlendirme modeli geliştirilerek hisse senedi fiyatının diğer bağımsız değişkenlerle olan ilişkisinin bulunmasına olanak sağlayan “Entelektüel Sermaye Modeli”nden faydalanılmıştır. Çalışmada incelenen modellerin seçiminde Oliveira vd. (2010) çalışması izlenmiş ve araştırma için verilerin test edilmesine yönelik dört tane model oluşturulmuştur. Oluşturulan modeller SVM ile her yıl için incelenirken; SVM metodolojisinin performans karşılaştırması için aynı tahminde en küçük kareler yöntemi (EKK) ile tekrarlanmış ve hata kareler ortalamasının kare kökü (Root mean square error – RMSE) kriteri ile karşılaştırma yapılmıştır.

4.1. Ohlson modeli

Ohlson (1995) işletme değerinin belirlenmesi için bilançoda yer alan defter değeri ve gelir tablosunda yer alan kazancı içeren klasik fiyat modelinin önemini ortaya koymuştur. Model, Eşitlik 1’deki gibi gösterilmektedir:

Model 1:

$$P_i = \beta_1 BV_i + \beta_2 E_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

P_i : i işletmesinin t tarihinde borsadaki hisse senedi fiyatı,

BV_i : i işletmesinin t tarihindeki bilançosundaki hisse başına öz sermayesi (defter değeri),

E_i : i işletmesinin t tarihindeki gelir tablosundaki hisse başına dönem karı,

ε_i : Hata terimi

$\beta_{1,2}$: Model katsayıları.

4.2. Entelektüel sermaye modeli

Analiz sürecinde, Ohlson modeli temel alınarak geliştirilen Entelektüel sermaye modelleri üzerinde de durulmuştur. Bu modeller Eşitlik 2, 3 ve 4’te yer almaktadır. Modeller Ohlson modeline farklı muhasebe bilgilerinin eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Hisse başına raporlanan maddi olmayan duran varlıklar (RIA) Ohlson modeline eklenerek Eşitlik 2 meydana getirilmiştir (Atalay, 2018, s. 50). Bu model, hisse başına raporlanan maddi olmayan duran varlıkların hisse fiyatı üzerine etkisinin test edilmesine olanak sağlamaktadır. Testin yapılabilmesi

için, hisse başına öz sermayeden hisse başına raporlanan maddi olmayan duran varlıklar çıkartılarak düzenlenmiştir. Böylece, hisse başına düzeltilmiş öz sermaye değişkeni elde edilmiş ve Eşitlik 2' ye eklenmiştir.

Model 2:

$$P_{it} = \theta_1 BV'_i + \theta_2 E_i + \theta_3 RIA_i + \epsilon_i \quad (2)$$

BV'_i : i işletmesinin t tarihindeki bilançosundaki hisse başına düzeltilmiş öz sermayesi,

RIA_i : i işletmesinin t tarihindeki hisse başına raporlanan maddi olmayan duran varlıkları

ϵ_i : Hata terimi

$\theta_{1,2,3}$: Model katsayıları.

Eşitlik 3'te yer alan Model 3 ise, hisse başına raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların (UIA), Eşitlik 2'ye eklenmesi sonucu oluşmuştur (Atalay, 2018, s. 50). Model 3'e eklenen hisse başına raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklar (UIA), işletmelerin piyasa değerlerinden defter değerlerinin¹ çıkartılması yoluyla bulunmuştur ($UIA = MV - BV$).

Model 3:

$$P_i = \gamma_1 BV'_i + \gamma_2 E_i + \gamma_3 RIA_i + \gamma_4 UIA_i + v_i \quad (3)$$

UIA_i : i işletmesinin t tarihindeki hisse başına raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkları

v_i : Hata terimi

$\gamma_{1,2,3,4}$: Modelin katsayıları

Son olarak, Eşitlik 3'ten hisse başına düzeltilmiş öz sermaye değişkeninin (BV') çıkartılması sonucu sadece maddi olmayan duran varlıkların hisse fiyatı üzerine etkisinin test edilmesini sağlayan Model 4 oluşturulmuştur.

Model 4:

$$P_i = \delta_1 E_i + \delta_2 RIA_i + \delta_3 UIA_i + u_i \quad (4)$$

u_i : Hata terimi

$\delta_{1,2,3}$: Modelin katsayıları.

4.3. Destek vektör makineleri (Support vector machine-SVM) tekniği

İstatistiksel öğrenme süreçleri, veri setlerinden istatistiksel düzenleri çıkarma süreçleri olarak tanımlanmaktadır. Gerçek dünyada bulunan problemler tarafından motive edilen süreçlerdir. Söz konusu problemler iki farklı amaca dayanan gruba ayrılabilir: Gözetimli ve Gözetimsiz. Gözetimli problemlerin öğrenilmesinde, veri seti girdilerden ve çıktılardan oluşmaktadır ve istatistiksel öğrenme süreci girdileri kullanarak çıktı değerlerini elde etmeyi amaçlamaktadır. Gözetimsiz problemlerin öğrenilmesinde ise, veri seti sadece girdi değerlerinden oluşmaktadır ve istatistiksel öğrenme süreci girdileri oluşturan mekanizma hakkında bilgi elde etmeyi amaçlamaktadır (James, Witten, Hastie ve Tibshirani, 2013, s. 26). Destek Vektör Makineleri (Support Vector Machine-SVM) tekniği, bahsi geçen istatistiksel öğrenme süreçlerinden gözetimli öğrenme kategorisinde yer almaktadır. Teknik, 1990'lı yıllarda bilgisayar mühendisliği alanında geliştirilmiş ve zaman geçtikçe farklı disiplinlerde kullanım alanı bulmuştur.

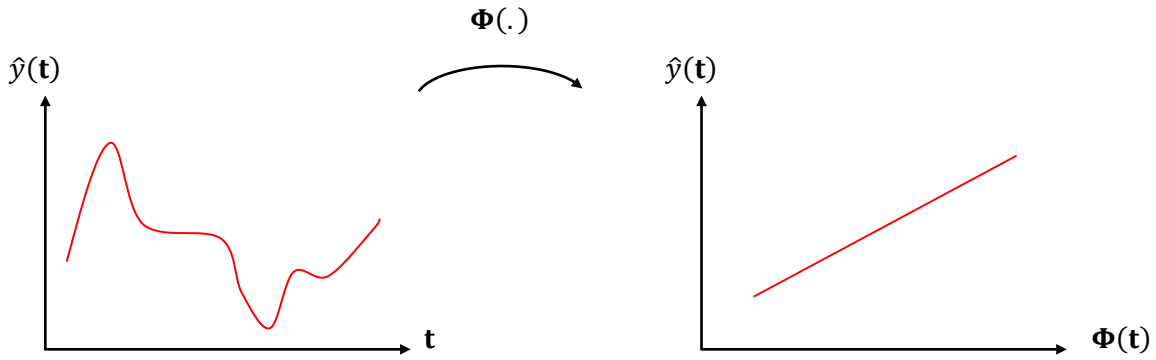
¹ Çalışmada kullanılan piyasa ve defter değerleri aynı tarihteki değerler olarak ele alınmış ve olası bir tarih kayması hatasından kaçınılmıştır

$t_i \in \mathbb{R}^R$ ve $y_i \in \mathbb{R}$ olmak üzere $\mathcal{D}_{\text{MISO}} = \{t_i, y_i\}_{i=1}^N$ şeklinde verilen bir Çok-Girişli Tek-Çıkışlı (Multi-Input Single-Output-MISO) veriyi ele alındığı takdirde; amaç bu verilerin giriş-çıkış ilişkisini uygun bir model ile temsil etmektir. Bir regresyon problemi olarak ele alınan bu durum SVM yaklaşımı ile çözülebilir. Sınıflandırma problemine benzer şekilde, regresyon problemlerinin çözümünde de öznitelik uzayında doğrusal olan bir modelden yararlanılmaktadır. Bu model Eşitlik 5'te ifade edilmektedir.

$$\hat{y}(\mathbf{t}) = \mathbf{w}^T \Phi(\mathbf{t}) + b \quad (5)$$

Eşitlik 5'te, $\Phi(\cdot)$ sınıflandırma probleminde olduğu gibi giriş uzayından öznitelik uzayına bir dönüşüm fonksiyonudur. Şekil 1'de ifade edildiği gibi model, giriş uzayında doğrusal değildir ancak öznitelik uzayında doğrusaldır.

Şekil 1. Giriş ve öznitelik uzayında Eşitlik 1 gösterimi

Eşitlik 5 kullanılarak giriş uzayında doğrusal olmayan bir veri, öznitelik uzayında doğrusal olan bir veriye dönüştürülebilir ve doğrusal bir modelle modellenebilmektedir. Teknik, Eşitlik 5'teki regresyon modelini kullanarak bir regresyon problemi optimizasyon problemi olarak ifade edebilmektedir. Söz konusu optimizasyon modeli Eşitlik 6'da gösterilmektedir.

$$\min_{\mathbf{w}, b, \xi, \xi^*} \frac{1}{2} \mathbf{w}^T \mathbf{w} + C \sum_{i=1}^N (\xi_i + \xi_i^*) \quad (6)$$

Optimizasyon modeli kısıtları:

$$y_i - \mathbf{w}^T \Phi(\mathbf{t}_i) - b \leq \varepsilon + \xi_i, \quad i = 1, \dots, N$$

$$\mathbf{w}^T \Phi(\mathbf{t}_i) + b - y_i \leq \varepsilon + \xi_i^*, \quad i = 1, \dots, N$$

$$\xi_i, \xi_i^* \geq 0, \quad i = 1, \dots, N$$

4.4. Hata kareler ortalamasının kare kökü (Root mean square error)

Araştırmada kullanılan SVM tekniğinin en küçük kareler tahmincisi ile karşılaştırılarak, performansının ortaya konulabilmesi için Hata Kareler Ortalamasının Kare Kökü (RMSE) yöntemi tercih edilmiştir. RMSE, bir model veya tahmin edici tarafından tahmin edilen değerler ile gözlemlenen (gerçek) değerler arasındaki farkların incelenmesi için literatürde sıklıkla kullanılan bir ölçüdür. RMSE değeri, tahmin edilen değerler ile gözlemlenen değerler arasındaki farkların ikinci momentinin karekökünü veya bu farkların ikinci dereceden ortalamasının alınması ile bulunabilir. Hesaplanan değer, çeşitli veri noktaları için tahminlerdeki hataların büyüklüklerini tek bir tahmin gücü ölçüsünde toplamaya olanak sağlamaktadır. RMSE, ölçüğe bağlı olduğu için veri kümeleri arasında değil, belirli bir veri kümesi için farklı modellerin tahmin hatalarını karşılaştırmak için bir doğruluk

ölçüsü sağlamaktadır (Hyndman ve Koehler, 2006, s. 682). Farklı modeller için elde edilen RMSE değerlerinden düşük olan değer performansı daha iyi olan modeli göstermektedir.

Herhangi bir model için gözlemlenen değerleri Y ; tahmin edilen değerleri de $\hat{Y}$ ile gösterilecek olursa, RMSE Eşitlik 7’de gösterildiği şekli ile hesaplanabilmektedir.

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2} \quad (7)$$

5. Bulgular

Analizin ilk aşamasında, değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyonlar incelenmiştir. Korelasyon tablosundan elde edilecek bulgular fiyat değişkeni ile diğer değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün ve şiddetinin saptanmasına olanak sağlamaktadır. Değişkenler arası korelasyon katsayıları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2

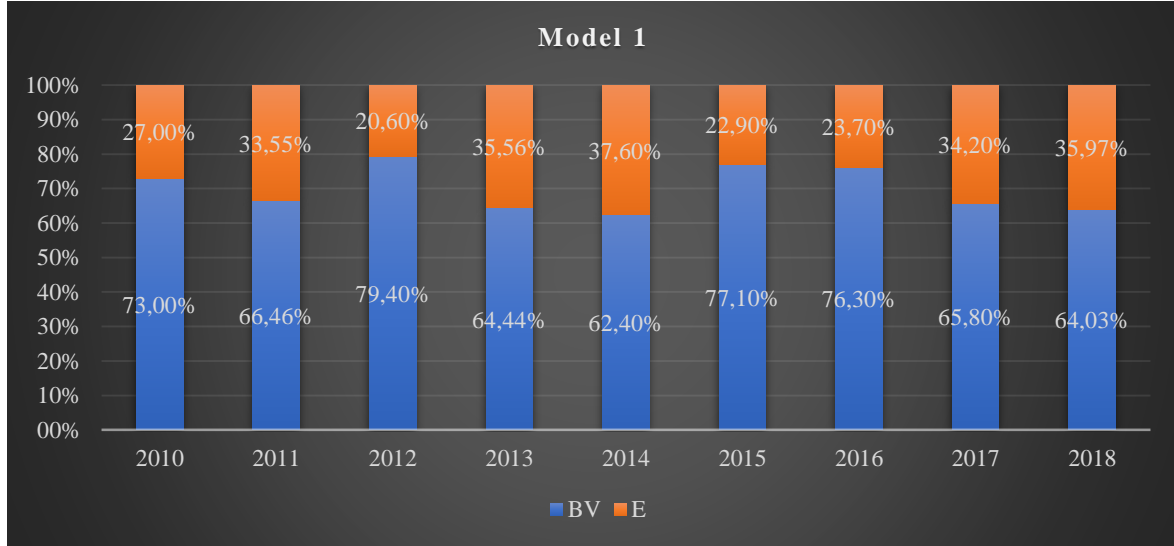
Değişkenler arası korelasyon matrisi

Değişkenler	P	BV	BV'	E	RIA	UIA
P	1					
BV	0,8773*	1				
BV'	-0,0069	-0,0506***	1			
E	0,0489***	-0,0213	0,0072	1		
RIA	0,0198	0,0652**	-0,9890*	-0,0075	1	
UIA	0,9790*	0,7610*	0,0120	0,0751**	-0,0009	1

*%1, **%5, *** %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini (t-test) göstermektedir.

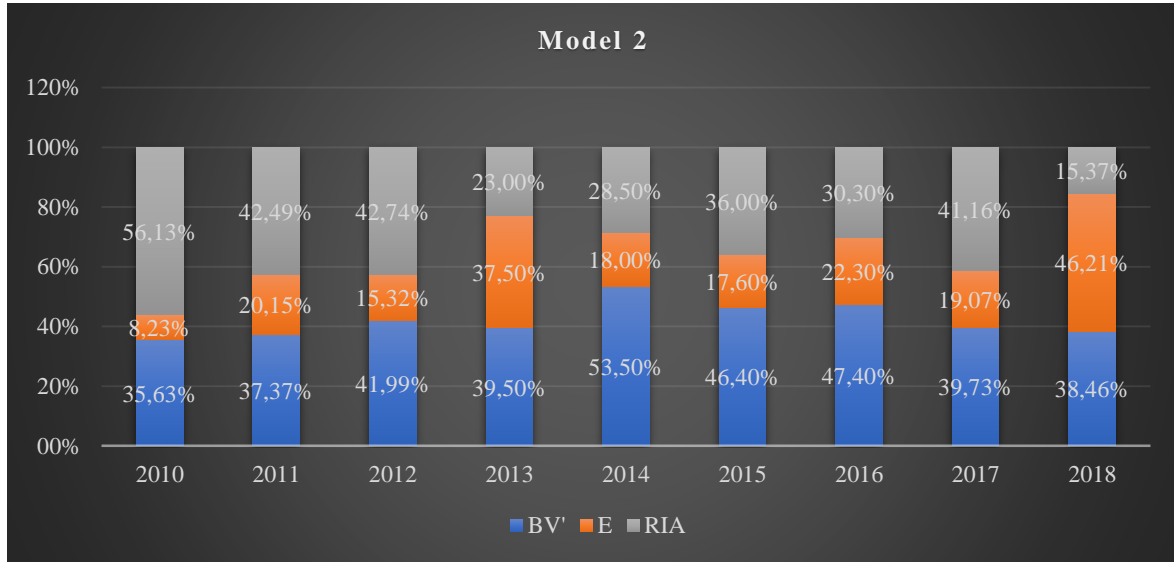
Tablo 2’de yer alan korelasyon katsayıları incelendiğinde, hisse fiyatı değişkeni ile düzeltilmiş defter değeri dışındaki tüm değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak ilişki düzeltilmiş defter değeri ve raporlanan maddi olmayan duran varlıklar değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Fiyat ile raporlanmayan maddi olmayan duran varlık arasında en yüksek korelasyon katsayısına sahipken; raporlanan maddi olmayan duran varlık değişkeni ile en düşük korelasyon katsayısına sahiptir.

Korelasyon katsayılarının incelenmesinin ardından, modellerin analiz sonuçlarının yorumlanması aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada modeller her yıl için tekrar tahmin edilerek analiz gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde yıllar itibari ile ilişkinin SVM ile daha detaylı incelenmesi amaçlanmaktadır. Analizlerde ulaşılan yüzdeler, SVM metodolojisi gereği modellerde yer alan ilişkilerin, her yıl için 2 000’er simülasyon yapılması ile elde edilmiştir. Toplamda her model için SVM kullanılarak 18 000 adet simülasyon işlemi yapılmıştır. Analiz sonuçlarının görseller oluşturularak sunulması tercih edilmiştir. Sonuçlar, Şekil 2, 3, 4 ve 5’te yer almaktadır.

Şekil 2. Model 1 SVM sonuçları

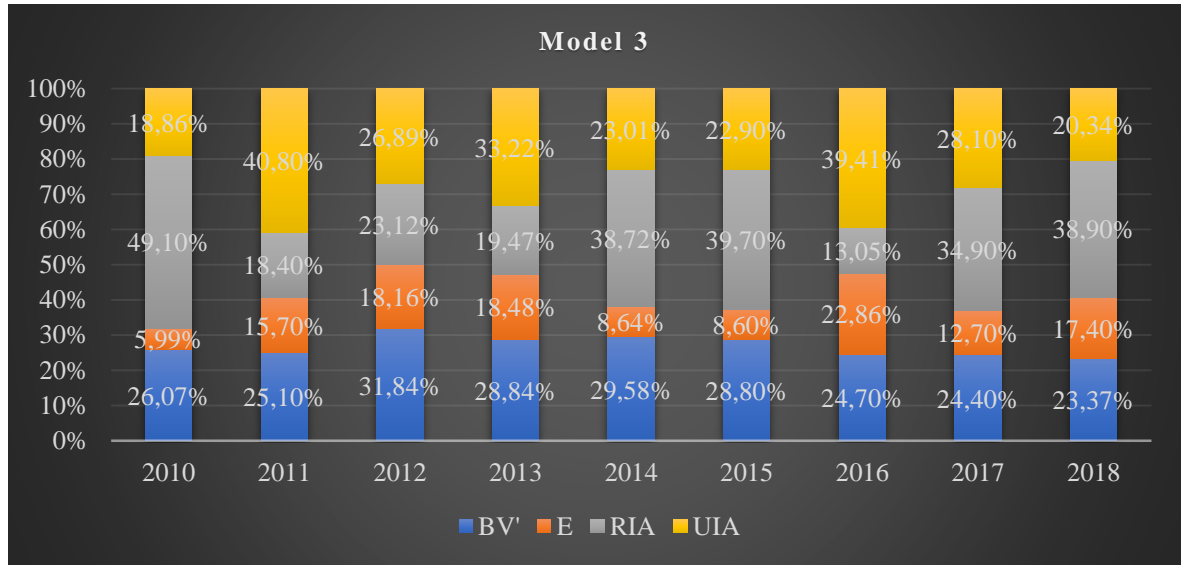
Şekil 2’de, Model 1 için tahmin edilen SVM sonuçları yer almaktadır. Sonuçlar, hisse senedi fiyatındaki hareketlerin hangi bağımsız değişkenden yüzde kaç oranında etkilendiğini yıllara göre göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, 2010 yılında hisse senedi fiyat hareketlerinin %73’ü hisse başına öz sermaye defter değeri değişkeninden kaynaklanırken; geri kalan %27’si ise hisse başına net kazanç değişkeninden kaynaklanmaktadır. İlişki yıllar itibari ile değişiyor olmasına rağmen; son yıllara doğru hisse başına öz sermaye defter değerinin yüzdesi yaklaşık olarak yüzde dokuz azalmıştır. Diğer yandan, hisse başına net kazancın oranında yüzde dokuz bir artış meydana gelmiştir. Tüm yıllarda, fiyatta meydana gelen hareketlerin %60’tan fazlasının hisse başına öz sermaye defter değerinden kaynaklandığı görülmektedir.

Şekil 3. Model 2 SVM sonuçları

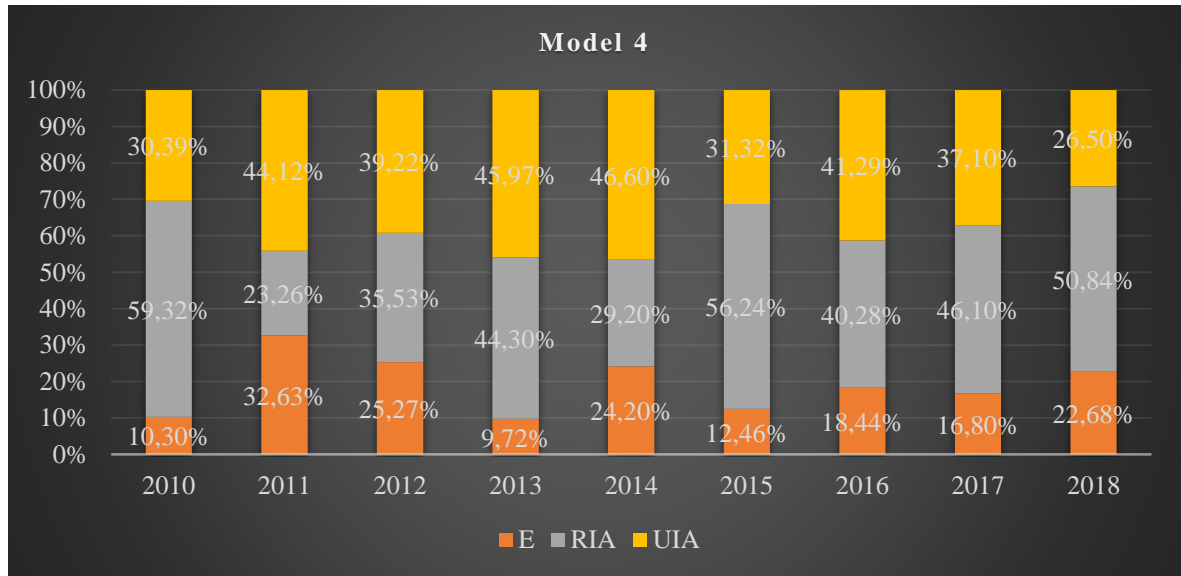
Şekil 3’te, Model 2 için tahmin edilen SVM sonuçları yer almaktadır. Model 1’e raporlanan maddi olmayan duran varlıkların (RIA) eklenmesi ile birlikte oluşturulan Model 2’deki değişkenlerin hisse fiyatını açıklama gücünde önemli değişimler olduğu görülmektedir. Araştırma döneminin başında hisse fiyatlarının raporlanan maddi olmayan duran varlıkların etkisi altında olduğu gözlemlenirken; araştırma döneminin sonunda bu etkinin azaldığı ve yerini hisse başına net kazanca bıraktığı tespit edilmiştir. Bulgular detaylı incelendiğinde, çalışmaya dahil edilen işletmelerin piyasa fiyatları üzerinde araştırma dönemi başında, marka, patent, lisans vs. varlıklarının yüksek etkisi olduğu

görülmektedir. Bu durum, ilgili dönemlerde imalat işletmelerinin AR-GE çalışmalarına verdikleri önemin yatırımcılar tarafından dikkate alınması şeklinde yorumlanmaktadır.

Şekil 4. Model 3 SVM sonuçları

Şekil 4’de, raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların (UIA) Model 2’ye dahil edilmesi sonucunda elde edilen Model 3 için tahmin edilen SVM sonuçları yer almaktadır. Modele yeni dahil edilen raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların, ilişki üzerindeki etkisinin daha çok raporlanan maddi olmayan duran varlıklarda ve hisse başına net kazançta meydana geldiği görülmektedir. Bu durumun işletmelerin varlıklarını nispeten daha az etkin kullandıkları şeklinde değerlendirilmektedir.

Şekil 5. Model 4 SVM sonuçları

Şekil 5’te, hisse başına düzeltilmiş öz sermaye değişkeninin (BV) Model 3’ten çıkarılması ile elde edilen Model 4 için tahmin edilen SVM sonuçları yer almaktadır. Model 4 tahmininden elde edilen bulguların Model 3 ile karşılaştırılması durumunda; hisse başına düzeltilmiş öz sermaye değişkeninin modelden çıkarılması sonucunda fiyat değişkeninin üzerinde raporlanan maddi olmayan duran varlıkların yüksek oranda etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen dönemde hisse senedi fiyatında meydana gelen hareketlerin neredeyse %80’inin raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklar tarafından açıklanabildiği görülmektedir.

Araştırmanın son aşamasında SVM ile elde edilen bulguların performansını sınamak için aynı modeller en küçük kareler yöntemi (EKK) ile tahmin edilmiş ve RMSE değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlar yıllara sâri şekilde Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3

RMSE Değerleri

Yıllar	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	EKK	SVM	EKK	SVM	EKK	SVM	EKK	SVM
2010	21,3164	18,3585	27,7744	21,3164	0,3230	0,3190	6,3724	2,3227
2011	15,6070	11,8716	13,8324	15,6070	0,1984	0,1909	5,8062	2,6836
2012	16,8653	13,9235	17,4875	16,8653	0,2534	0,2043	5,4137	4,3256
2013	12,8593	8,3263	21,2676	12,8593	1,0216	0,1647	5,7058	3,5815
2014	16,2542	14,2762	21,8446	16,2542	7,7899	0,2140	6,3619	7,7329
2015	25,2751	21,5189	39,9380	25,2751	0,1459	0,0913	7,6290	4,8792
2016	19,0257	18,0978	27,6387	19,0257	1,6771	0,3974	8,0201	4,3042
2017	20,0088	20,5206	25,3244	20,0088	7,0117	0,0004	8,6159	7,7572
2018	17,2072	16,2336	26,3405	17,2072	11,6996	0,1135	13,2497	10,6202

Tablo 3'te yer alan RMSE değerleri incelendiğinde, SVM ile tahmin edilen modellerin performansının klasik ekonometrik yöntemlere göre neredeyse her yıl için daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın temel amacında yer alan, ekonometrik yöntemlerde meydana gelebilecek tip 1 ve 2 hatalardan kaçınılma çabasının yanı sıra, bir makine öğrenmesi olan SVM'nin tercih edilmesi aynı zamanda yüksek performanslı tahmin sonuçlarına ulaşılmasını da sağlamaktadır. Modellerin her biri için ayrı olarak performanslarına değinilecek olursa, işletmenin değerini (P) açıklamada defter değeri (BV) ile kazancını (E) içeren Model 1 ve hisse başına raporlanan maddi olmayan duran varlıkların (RIA) Model 1'e eklenerek oluşturulan Model 2'de RMSE değerleri birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Bu değerlerin yüksek çıkması, Model 1 ve Model 2'nin öngörü doğruluğunun düşük olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu durum ise, Model 1 ve Model 2'ye ilişkin değişkenlerin işletmelerin hisse senedi fiyatında meydana gelen hareketleri çoğunlukla açıklayamadığı sonucunu düşündürmektedir. Model 2'ye hisse başına raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların (UIA) eklenmesi sonucu oluşan Model 3 ve Model 3'ten hisse başına düzeltilmiş öz sermaye değişkeninin (BV') çıkartılması sonucu elde edilen Model 4'e ilişkin RMSE değerleri de birbirleriyle paralellik göstermektedir. Model 3 ve Model 4 ait RMSE değerleri, Model 1 ve Model 2'ye ait RMSE değerlerine göre dikkat çekici düzeyde düşük çıkmıştır. RMSE'nin düşük değere sahip olması, Model 3 ve Model 4'ün diğer modellere göre daha iyi performans gösterdiği anlamına gelmektedir. Bu durum, modele dahil edilen değişkenlerin, modelin performansını ve açıklama gücünü arttırdığını göstermektedir. Diğer yandan, modeller kendi aralarında karşılaştırıldığında, en düşük RMSE değerlerinin Model 3 için elde edildiği gözlenmektedir. Model 3'ün en fazla açıklayıcı değişken içeren model türü olması sebebiyle, elde edilen bulgu beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmiştir.

6. Sonuç

Finansal araştırmacılar ve yatırımcılar, menkul kıymet fiyatları üzerinde etkili olabilecek gösterege ve/veya muhasebe değişkenlerini uzun süredir araştırmaktadır. Konu ile ilgili çalışmalar, ilişkiyi birçok farklı açıdan ele almış olmalarına rağmen; Ohlson modeli, literatürde dikkat çekici şekilde öne çıkmaktadır. Modelin doğrudan geçerliliğinin sınındığı analizlerin yanında, çeşitli şekillerde değişikliğe maruz bırakıldığı araştırmalar da finans literatüründe yer almaktadır. Bu değişikliklerden bir tanesi de modele entelektüel sermaye değişkenlerinin eklenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Öz kaynaklar ile net kazançların yanına raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklar ile fikri mülkiyet, araştırma geliştirme gibi entelektüel sermaye unsurlarının dahil edilebileceği düşünülmüştür. Bu yönde yapılan çalışmalar, Entelektüel Sermaye Modeli'nin oluşmasına katkı sağlamıştır. Yapılan çalışmalar, entelektüel sermaye değişkenlerindeki çeşitliliğin ve büyümenin,

işletmelerin gelecek potansiyelleri üzerinde ciddi etkisi olduğu motivasyonu ile hareket etmektedir. Bu nedenle, yatırımcıların ilgili değişkenleri takip edebildiğini ve hisse senedi fiyatları üzerinde etkiye sahip olduğunu desteklemektedirler.

Bu çalışmada, Ohlson modeli çerçevesinde, hisse senedi fiyatı ile entelektüel sermaye değişkenleri arasındaki ilişki yapısının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla oluşturulan modellerde, hisse senedi fiyatına etkisi olabilecek öz kaynaklar, net kazançlar, raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklar kullanılmıştır. İlişki, literatürden farklı olarak, Destek Vektör Makineleri Tekniği (SVM) ile araştırılmıştır. Yıllık frekanstaki veri setine, Borsa İstanbul'da 31 Aralık 2010 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında kesintisiz faaliyet gösteren 124 tane imalat işletmesi dahil edilmiştir. Çalışma motivasyonu, literatürde hisse senedi ile entelektüel sermaye değişkenleri arasındaki ilişkinin çoğunlukla klasik ekonometrik yöntemler (Regresyon, panel veri analizi, vb.) ile sınanmış olmasıdır. Bilindiği üzere keskin varsayımlar altında yapılan ekonometrik tahminlerde farklı tip hatalar ile karşılaşmak mümkündür. Bu hatalar, olmayan bir ilişkinin var olduğunun gözlenmesine yol açabilirken; mevcut bir ilişkinin gözden kaçırılmasına da neden olabilmektedir. Bu sebeple, araştırmada SVM ile değişkenler arasındaki ilişkinin davranışı yıllara yaygın şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Analizlerde ayrıca SVM'nin performansının sınanabilmesi için aynı modeller EKK yöntemi ile tahmin edilmiş ve teknikler RMSE değeri açısından karşılaştırılmıştır.

Analiz aşamasında, hisse senedi fiyatı ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişki dört farklı model üzerinden test edilmiştir. SVM kullanılarak yapılan analizlerde her modelde yer alan ilişki için 18 000 simülasyon sayısına ulaşılmıştır. Simülasyonlar sonucunda hisse senedi fiyatında meydana gelen hareketlerin hangi açıklayıcı değişkenden ne kadar etkilendiği yüzdesel olarak elde edilmiştir. SVM tahminlerinin RMSE değerleri kullanılarak ölçülen performans sınamasında ise, tüm modellerde neredeyse her yıl SVM tekniği EKK tahmincisine göre daha başarılı bulunmuştur. İlk model olan Ohlson modelinin tahmin sonuçlarına göre, incelenen dönemde imalat işletmelerinde, defter değerinin hisse fiyatı üzerindeki etkisinin, net kazançlara kıyasla iki kat daha fazla olduğu görülmüştür. İlk modele raporlanan maddi olmayan duran varlıkların dahil edilmesiyle elde edilen ikinci modelin analiz sonuçlarına göre ise, analiz döneminin ilk yıllarında raporlanan maddi olmayan duran varlıkların etkisinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak, analiz döneminin sonlarında bu etkinin azaldığı gözlemlenmiştir. İkinci modele raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların da eklenmesiyle oluşturulan üçüncü model bulgularında, raporlanan ve raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların hisse senedi fiyatındaki hareketlerin oldukça yüksek bir yüzdesini açıklayabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü modelden düzeltilmiş öz sermaye (defter değeri) değişkeninin çıkartılması sonucu oluşturulan son model bulgularında ise, raporlanan maddi olmayan duran varlıkların raporlanmayan maddi olmayan duran varlıklara göre hisse senedi değeri üzerinde iki kat fazla etkili olduğu görülmektedir.

Bulgular önceki çalışmalar ile karşılaştırıldığında ise, hisse senedi fiyatı ve entelektüel sermaye değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu vurgulayan Oliveira vd. (2010), Çam (2016) ve Gökten ve Atalay (2019) çalışmaları ile paralellik tespit edilmiştir. Diğer yandan, Gökten ve Atalay (2019) bulgularında elde ettikleri gibi hisse senedi fiyatı üzerinde raporlanan maddi olmayan duran varlıkların raporlanmayanlara göre daha fazla etkisi olduğu savının, bazı yıllarda (Model 3 ve 4) geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören imalat işletmelerine ait hisse senetleri üzerinde, insan sermayesi, müşteri sermayesi, AR-GE, fikri mülkiyet, inovasyon gibi kavramların ne düzeyde etkili oldukları konusunda bilgi sağlamaktadır. İlgili verinin raporlanmıyor olmasına rağmen yatırımcılar tarafından takip edilebildiği ve hisse senedi fiyatı üzerinde etkisi olabildiği ortaya konulmuştur. Analiz bulguları ışığında, bilanço dışında tutulan raporlanmayan maddi olmayan duran varlıkların finansal raporlamaya dahil edilmesi gerekliliği ortaya konmuş olup, menkul kıymet fiyatlarının araştırıldığı modellere eklenmesi önerilmektedir.

Yazar beyanı**Araştırma ve yayın etiği beyanı**

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için Etik Kurul Onayı gerekmemektedir.

Yazar katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Akkaya, B. (2013). *Hisse senedi piyasasında muhasebe bilgilerinin firma değeri ile ilişkisi: İMKB üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Aktaş, H. (2009). *Hisse senetleri piyasasında muhasebe bilgilerinin önemi İMKB'de değer ilişkisi analizi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arce, M. ve Mora, A. (2002). Empirical evidence of the effect of European accounting differences on the stock market valuation of earnings and book value. *European Accounting Review*, 11(3), 573-599.
- Atalay, B. (2018). *Maddi olmayan duran varlıkların ihtiyaca uygun sunumunun şirket değerine etkisi: Türkiye örneği* (Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biçen, Ö. F. ve Sezgin, H. (2017). Finansal oranların firma değeri üzerindeki etkileri: Borsa İstanbul bilişim sektörüne yönelik bir panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 25-41.
- Çam, İ. (2016). *İnsan sermayesi, ilişkisel sermaye, inovasyon sermayesi ve süreç sermayesinin firma değeri ile ilişkisi: BIST üzerine bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Ely, K. M. ve Pownall, G. (2002). Shareholder-Versus stakeholder-focused Japanese companies: firm characteristics and accounting valuation. *Contemporary Accounting Research*, 19(4), 615-636.
- Gökten, S. ve Atalay, B. (2019). Bilanço dışı varlıkların muhasebe bilgisinin değer ilgililiği üzerindeki etkisi: Türkiye'ye özgü bulgular. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(2), 271-288.
- Gökten, S. ve Okan Gökten, P. (2017). Value creation reporting: answering the question value to whom according to the international integrated reporting framework. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 91(147), 145-169.
- Gökten, S., Başer, F. ve Yalçın, İ. S. (2017). F-skor göstergelerinin hisse senedi değeri üzerindeki etkisinin defter değerinin aracılık rolü çerçevesinde incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 837-857.
- Graham, R. C. ve King, R. D. (2000). Accounting practices and the market valuation of accounting numbers: evidence from Indonesia, Korea, Malaysia, The Philippines, Taiwan, and Thailand. *The International Journal of Accounting*, 35(4), 445-470.
- Harris, M. S. ve Muller III, K. A. (1999). The market valuation of IAS versus US-GAAP accounting measures using form 20-F reconciliations. *Journal of Accounting And Economics*, 26(1-3), 285-312.
- Hevas, D., Siougle, G. ve Staikouras, C. (2009). The accounting valuation of bank stocks in Europe. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 5(1), 49-62.
- Hyndman, R. J., ve Koehler, A. B. (2006). Another look at measures of forecast accuracy. *International Journal of Forecasting*, 22(4), 679-688.
- James, G. M., Witten, D., Hastie, T. ve Tibshirani, R. (2013). *An introduction to statistical learning*. New York: Springer, 112, 3-7.

- Kakilli Acaravcı, S. ve Acaravcı, A. (2016). Muhasebe bilgileri ve firma değeri ilişkisi: Borsa İstanbul üzerine bir uygulama. 2. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Kongresi*, 136-145.
- Karğın, M. ve Demirel Arıcı, N. (2015). Muhasebe bilgilerinin kalitesini ölçmeye yönelik bir çalışma: Borsa İstanbul örneği/a study on measuring the quality of accounting information: Stock Exchange Istanbul example. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (67), 1-22.
- Khanagha, J. B. (2011). Value relevance of accounting information in the United Arab Emirates. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 1(2), 33-45.
- Lin, Z. J. ve Chen, F. (2005). Value relevance of international accounting standards harmonization: evidence from a-and b-share markets in China. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 14(2), 79-103.
- Liu, D-Y., Tseng, K-A. ve Yen, S-W. (2009). The incremental impact of intellectual capital on value creation. *Journal of Intellectual Capital*, 10(2), 260-276.
- Manganaris, P., Spathis, C. ve Dasilas, A. (2015). The effects of mandatory IFRS adoption and conditional conservatism on European Bank values. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, (24), 72-81.
- Ohlson, J. A. (1995). Earnings, book values, and dividends in equity valuation. *Contemporary Accounting Research*, 11(2), 661 – 687.
- Oliveira, L., Rodrigues, L. L. ve Craig, R. (2010). Intangible assets and value relevance: evidence from the Portuguese Stock Exchange. *The British Accounting Review*, 42(4), 241-252.
- Omokhudu, O. O. ve Ibadin, P. O. (2015). The value relevance of accounting information: evidence from Nigeria. *Accounting and Finance Research*, 4(3), 20-30.
- Oral, İ. Ç. ve Bekci, İ. (2019). TFRS'nin finansal raporlara etkisinin değer ilgisi ile tespiti: BİST imalat sanayi sektöründe bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(23), 99-107.
- Schadewitz, H. ve Vieru, M. (2007). How markets value and response to IFRS reconciliations adjustments in Finland. *Available at SSRN 1005601*, 1-49.
- Schiebel, A. (2007). Value relevance of German GAAP and IFRS consolidated financial reporting: an empirical analysis on the Frankfurt Stock Exchange. *Available at SSRN 916103*, 1-26.
- Sultanoğlu, B. (2014). *UFRS'nin Borsa İstanbul'daki şirketlerin finansal tabloları üzerindeki etkisi: finansal bilginin ihtiyaca uygunluğu ve finansal tablolar analizi* (Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uluslan, H. ve Ata, H. A. (2014). UFRS esaslı muhasebe ölçülerinin değer ilgililiğinin Borsa İstanbul Pay Piyasası'nda test edilmesi. *Business & Economics Research Journal*, 5(2), 61-78.
- Uyar, U. (2017). Finansal raporlama standartları'nın piyasa değerini açıklama gücü üzerine etkisi: Borsa İstanbul uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (73), 69-92.

İşbirliği sürecinde iş doyum ve işe tutkunluk*

Uğur Demirci**

**Dr., T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı, Çankaya, Ankara, 06530
TÜRKİYE. E-posta: ugurdemirci@yahoo.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4677-3477>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 16.06.2021
Kabul tarihi: 08.06.2022
Çevrimiçi kullanım
tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma
makalesi

Anahtar Kelimeler:

Özel güvenlik,
işbirliği, iş doyum,
işe tutkunluk

ÖZ

Bu araştırma Türkiye’de gerçekleştirilen güvenlik işbirliği projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlileriyle bu proje kapsamında görev yapmayanların işe tutkunluk ve iş doyumları arasında fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Nicel paradigma çerçevesinde gerçekleştirilen araştırma betimsel tarama şeklinde desenlenmiştir. Araştırma evrenini Türkiye’nin batısında bir il olan Afyonkarahisar’da çalışan özel güvenlik görevlileri oluşturmaktadır. Araştırmada tam sayım kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Weiss ve arkadaşları (1967) tarafından geliştirilen iş doyum ölçeği ve Schaufeli ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilmiş olan işe tutkunluk ölçeğini içeren anket formu kullanılmıştır. Araştırma neticesinde proje kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin iş doyum ve işe tutkunluk düzeylerinin bazı alt boyutlarda proje kapsamında görev yapmayanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Job satisfaction and work engagement during the cooperation process

ARTICLE INFO

Received: 16.06.2021
Accepted: 08.06.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research
article

Keywords:

Private security,
cooperation, job
satisfaction, work
engagement

ABSTRACT

The research was carried out to determine whether there is a difference between the job satisfaction and work engagement of private security officers working within the scope of the security cooperation project carried out in Turkey and those who do not work within the scope of the project. The research which was carried out within the framework of the quantitative paradigm was planned as a descriptive survey. The universe of the research consists of private security officers working in Afyonkarahisar which is a province in western Turkey. The full count sample was used in the study. In the research, a questionnaire form was used as a data collection tool which contain Job Satisfaction Scale developed by Weiss et al. (1967) and work engagement scale developed by Schaufeli et al. (2002). As a result of the research, it was determined that the job satisfaction and job engagement levels of the private security officers working within the scope of the project were higher in some sub-dimensions than those who did not work within the scope of the project.

* Makale, Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı tarafından 01.04.2019 tarihinde İstanbul’da ve akabinde tüm Türkiye’de hayata geçirilen Genel Kolluk Özel Güvenlik İşbirliği ve Entegrasyonu-KAAN Projesi sürecinde gerçekleştirilmiştir.
Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.003>

1. Giriş

Özel güvenliğin özel girişim haline gelerek tüm Dünyada büyük bir sektör haline alması sonrasında özel güvenlik görevlilerinin üstlendikleri fonksiyonlar da farklılaşmış (Golsby ve O'Brien, 1996), hatta günümüzde bu sektör birçok ülkede suç ve ceza sisteminin anahtar unsuru haline gelmiştir (Sarre, 2011). Sektörün bu denli büyümesi ve üstlendiği görevlerdeki farklılaşma hem genel kolluk görevlileriyle işbirliğinin artmasına, hem de kamu özel işbirliği projelerinin geliştirilmesine neden olmuştur (Golsby ve O'Brien, 1996). Geliştirilmiş olan projelerin en önemlilerinden birisi de Türkiye'de hayata geçirilen Genel Kolluk Özel Güvenlik İşbirliği ve Entegrasyonu-KAAN Projesidir (Demirci, 2020a). KAAN Projesi ve Dünyanın her yerinde gerçekleştirilmiş olan diğer projelerden elde edilen olumlu sonuçlar (Demirci, 2020a; Chinwokwu, 2018) bundan sonra da bu yöndeki projelerin devam edeceğine ilişkin inancı kuvvetlendirmektedir (Nalla ve Hwang, 2006).

Gerçekleştirilmiş olan projelerin hedeflerine ulaşma yönündeki katkılarının yanında oluşturdukları iklim doğrultusunda polis memurları ve özel güvenlik görevlilerinin çeşitli iş tutumları üzerinde etkili olduğu yönünde araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Nalla, Madan ve Mesko, 2009; Demirci, 2019a,b). Bununla birlikte KAAN Projesi kapsamında gerçekleştirilen bir araştırma neticesinde polis özel güvenlik işbirliği algısının özel güvenlik görevlilerinin iş stresleri üzerinde de olumlu yönde etkili olduğu da tespit edilmiştir (Demirci, 2021). Bu durum ve iş doyumunun birçok iş tutumunun öncülü olma potansiyeli, polis özel güvenlik işbirliği algısının özel güvenlik görevlilerinin diğer iş tutumları üzerinde de etkili olabileceğini işaret edebilir.

Örgütlerin etkinlik ve verimlilikleriyle doğrudan ilişkili olduğu bilinen iş doyumunu (Çekmecelioğlu, 2006) ve işe tutkunluk (Şahin ve Çankır, 2019) tutumlarının özel güvenlik görevlilerine kazandırılması kendilerinin ortaya koymuş oldukları güvenlik hizmetinin kalitesi açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel güvenliğe katkılarını en üst seviyeye çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen KAAN projesinin genel amaçlarına ulaşmasında olduğu gibi, bu kapsamda görev yapan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumları ve işe tutkunluk düzeylerine yapacağı olumlu katkı da sunulan güvenlik hizmetinin daha kaliteli hale gelmesine yol açabilecektir. Polis memurlarıyla gerçekleştirilen işbirliği neticesinde özel güvenlik görevlileri yaptıkları işin anlamını fark edebilirler, ortaya çıkan başarı neticesinde kendilerinin faydalı olduğu alanları fark edebilirler, başarı hissini tadabilirler, polis memurlarının kendilerine yapacakları geri bildirimler neticesinde işlerine ilişkin bilgi ve tecrübe eksikliklerini kapatarak mesleki sosyalleşme süreçlerini tamamlayabilirler ve tüm bunların neticesinde iş doyumları ve işe tutkunluk tutumları artabilir. Bu bağlamda, KAAN Projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumları ve işe tutkunluk düzeylerinde farklılık meydana gelip gelmediği hususu araştırmaya değer görülebilir.

Bu araştırma "*KAAN Projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumları ve işe tutkunluk düzeyleri proje kapsamında görev yapmayanlardan farklılaşmakta mıdır?*" sorusuna cevap bulmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca iş doyumunu ve işe tutkunluk tutumlarının demografik özelliklere göre de farklılaştığı bilindiğinden araştırma kapsamında bu yönde de çalışma gerçekleştirilmiştir. KAAN Projesi sürecinde Afyonkarahisar'da çalışan özel güvenlik görevlilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiş olan araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi neticesinde, proje kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumunu ve işe tutkunluk tutumlarının bazı alt boyutlarında proje kapsamında görev yapmayanlardan istatistiksel olarak daha yüksek gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların iş doyumları ile işe tutkunluk düzeylerinin çeşitli demografik özelliklere göre de farklılaştığı tespit edilmiştir.

2. Kavramsal çerçeve

2.1. Genel kolluk özel güvenlik işbirliği

Varlığı çok eskilere dayanmasına rağmen özel güvenlik olgusunun özel girişim haline gelmesi 1960'lı yıllar sonrasında olmuştur (Cunningham, Strauchs, ve van Meter, 1991; Shearing ve Stenning, 1983). Özellikle gelişmiş batı ülkelerinde özel güvenlik endüstrisi önemli bir büyüme kat etmiş, bu sektörde çalışan özel güvenlik görevlisi sayısı kayda değer biçimde artmıştır (Nalla ve Hwang, 2006). Sektör, bu dönemde sadece nicel değil aynı zamanda niteliğine yönelik, diğer bir deyimle görev ve

fonksiyonel olarak da gelişim göstermiştir (Hummer ve Nalla, 2003). Bununla birlikte, halkın genel güvenliğe ilişkin taleplerinin artışına rağmen genel kolluğa hükümetler tarafından ayrılan bütçenin yeterli düzeyde gerçekleşmemesi veya bu bütçenin azaltılmış olması, kamu yöneticilerinin özel güvenlik olgusunun potansiyelini fark ederek genel güvenliğe katkı yönünde kullanmak istemesiyle sonuçlanmıştır (Hummer ve Nalla, 2003; Golsby ve O'Brien, 1996). Bu çerçevede genel kolluk ve özel güvenlik görevlilerinin kamuya ait birçok alanda beraber görev yapmalarının önünün açılmasıyla birlikte toplu taşıma alanlarının korunması, spor müsabakaları gibi alanlarda genel kolluk ve özel güvenlik işbirliği yapmaya başlamıştır (Prenzler ve Sarre, 2012). Bunun ötesinde özellikle 1980'li yıllarla birlikte başlayan yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde genel güvenliğe katkı sağlamak üzere birçok kamu özel işbirliği projesi geliştirilmeye başlanmıştır (Cowan, 2010; Griffiths ve Montgomery, 2015; Prenzler ve Sarre, 2012; Van den Berg, 1995). Bundan sonra ise benzer projelerin daha sıklıkla gerçekleştirileceği beklenmektedir (Nalla ve Hwang, 2006).

Dünya genelinde geliştirilen projelerin en önemlilerinden birisi de Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan Genel Kolluk Özel Güvenlik İşbirliği ve Entegrasyonu-KAAN Projesidir. Ülkede fiilen çalışan 324.000'in üzerindeki özel güvenlik görevlisinin çalıştığı alanlarda sundukları güvenlik hizmetinin genel güvenliğe azami katkı sağlaması amacıyla planlanan KAAN Projesi öncelikle 2019 yılında İstanbul'da başlamıştır (Demirci, 2020a). İstanbul'da elde edilen olumlu neticeler sonrasında, yine bu süreçte elde edilen tecrübeler ışığında öncelikle beş büyükşehir, sonrasında ise diğer tüm illerde faaliyete geçirilmiştir. Proje kapsamında 80.301 görevliye, bu kapsamda tespit edilen ve işbirliği sürecinde ihtiyaçları olduğu değerlendirilen eğitimler verilmiştir. Ayrıca proje kapsamında görev yapan polis memurları ile özel güvenlik görevlilerinin anlık iletişimini sağlamak amacıyla KAAN MOBİL adında bir yazılım gerçekleştirilmiştir. Halihazırda proje tüm Türkiye'de 2.503 noktada, 11.574 polis memuru ve 68.727 özel güvenlik görevlisinin katılımıyla devam etmektedir¹. Projenin nihai amacı ülke genelinde çalışan tüm özel güvenlik görevlisinin genel kolluk ile işbirliğinin sağlanmasıdır.

Tüm Dünyada gerçekleştirilmiş olan projelerin genel olarak başarılı oldukları, proje kapsamındaki suçlarda düşüşler meydana getirdikleri, genel güvenliğe azami katkı sağladıkları ve polise ilişkin bütçelerde tasarrufa sebep oldukları ifade edilmektedir (Demirci, 2020b; Chinwokwu, 2018; Law Enforcement-Private Security Consortium, 2009). Alan yazında, gerçekleştirilmiş olan işbirliği projelerinin bu kazanımlarının yanında, proje kapsamında görev yapan polis memurları ve özel güvenlik görevlilerinin algılarında meydana getirdiği gelişim neticesinde kendilerinin çeşitli iş tutumlarında da olumlu yönde etkili olduğunu işaret eden araştırmalar da bulunmaktadır. Polis özel güvenlik işbirliği algısı polis memurlarının iş doyumları üzerinde (Nalla ve diğerleri, 2009), özel güvenlik görevlilerinin ise iş doyumları (Demirci, 2019a), mesleki bağlılıkları (Demirci, 2019b) ve iş stresleri (Demirci, 2021) üzerinde olumlu yönde etkilidir. Tekiner ve Harputlu ise (2020) yapmış oldukları araştırma neticesinde polis özel güvenlik işbirliği algısının özel güvenlik görevlilerinin işten ayrılma niyetleri üzerinde etkili olmadığını tespit etmiştir.

2.2. İş doyumunu

İş doyumunu çalışanların ruhsal, fiziksel ve sosyal birçok gereksiniminin beklentileri yönünde karşılama düzeyi olarak ifade edilebilir (Duxbury, Armstrong, Drew ve Henli, 1984). Barutçugil (2004) iş doyumunu, bireyin yaptığı iş ve bunun karşılığında edindiği kazanımların, kendi ihtiyaçları ve bireysel değer yargılarıyla uyumlu olması durumunda yaşadığı duygu olarak ifade etmektedir. İş doyumunu kişinin iş yaşamından aldığı haz, huzur ve mutluluk (Keser, 2006) olarak olumlu bir duygudur. Davis (1988) iş doyumunu, çalışanların işlerine karşı duydukları hoşnutluk veya hoşnutsuzluk olarak ifade etmektedir. Duygu durumunu ifade eden iş doyumunu Hoppock (1937) ise, bireyin işinden memnuniyetini işaret eden ruhsal, fizyolojik ve çevresel şartların birleşimi olarak tanımlamaktadır.

Weiss, Dawis, England, ve Lofquist, (1967) iş doyumunun içsel ve dışsal doyum olmak üzere iki boyutunun olduğunu ifade etmektedirler. Yapılan işe ilişkin özellikler çerçevesinde birey tarafından hissedilen doyum olarak ifade edilebilen içsel doyum, işin gerektirdiği sorumluluk, işin özellikleri,

¹ <https://www.egm.gov.tr/ozelguvenlik/kaan>, Erişim tarihi: 08.06.2021

terfi olanakları ve başarıma arzusu gibi faktörleri kapsamaktadır. Dışsal doyum ise bireyin, çalışma ortamı, aldığı ücret, yönetim ve denetim şekli gibi dışsal faktörlerden etkilenmesi neticesinde hissettiği doyumu ifade etmektedir (Weiss ve diğerleri, 1967).

İş doyumunu etkinlik, verimlilik ve yaratıcılık ile doğrudan ilişkilidir (Çekmecelioğlu, 2006; Bitmiş, Güney ve Demirel, 2014; Hoboubi, Choobineh, Ghanavati, Keshavarzi ve Hosseini, 2017; Böckerman ve Ilmakunnas, 2012). Bununla birlikte örgütlerin etkinlik ve verimliliklerini etkileyen örgütsel bağlılık (Ismail ve ABD Razak, 2016; Altinoz, Cakiroglu ve Cop, 2012), örgütsel vatandaşlık davranışı (Yeşilyurt ve Koçak, 2014), mesleki bağlılık (Bakan, Büyükbeşe, Ersahan ve Sezer, 2014), motivasyon (Orhaner ve Mutlu, 2018), işe angaje olma (Arslan ve Demir, 2017), yaşam tatmini (Aşan ve Erenler, 2008) ve örgütsel özdeşleşme (Sökmen, 2020) gibi iş tutumlarıyla da olumlu yönde ilişkilidir. Öte yandan iş doyumunu çalışanların işten ayrılma niyetlerini (Anafarta, 2015), iş streslerini ve tükenmişlik düzeylerini (Tekingündüz, Top ve Seçkin, 2015) düşürmektedir. İş doyumunu birçok iş tutumu arasında aracılık görevi de üstlenmektedir (Kahya, 2013; Anafarta, 2015; Şeşen, 2010; Şeşen ve Basım, 2010).

İş doyumunu etkileyen birçok bireysel ve örgütsel faktör bulunmaktadır. Cinsiyet, medeni durum (Şahin, 2013), yaş, eğitim seviyesi, mesleki kıdem (Yelboğa, 2007; Dağdeviren, Musaoğlu, Ömürlü ve Öztora, 2011) ve çalışılan sektör (Eğimli, 2009) iş doyumunu etkileyen bireysel faktörler arasında sayılabilirken, rekabet, örgütsel iletişim (Duygulu ve Eroğluer, 2006), liderlik (Tengilimoğlu ve Yiğit, 2005), yükselme imkanı, denetim şekli, yönetim şekli (Sevimli ve İşcan, 2005; Başaran ve Güçlü, 2018), ücret (Örücü, Yumuşak ve Bozkır, 2006), çalışma koşulları ve işin niteliği (Bozkurt, Daşdemir, Karakaya ve Şahin, 2018) ise iş doyumunu etkileyen örgütsel faktörler arasında sayılabilir. Bununla birlikte alan yazında örgütsel öğrenme (Avcı, 2008), örgütsel adalet (Yelboğa, 2012; Özer ve Urtekin, 2007), rol çatışması, rol belirsizliği, tükenmişlik (Sabuncuoğlu, 2008), örgütsel güven (Top, 2012) ve birey örgüt uyumu (Ulutaş, Kalkan ve Bozkurt, 2015) gibi iş tutumlarının da iş doyumunu etkilediğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca özel güvenlik polis işbirliği algısı da özel güvenlik görevlilerinin iş doyumlarını olumlu yönde etkilemektedir (Demirci, 2019a).

Yukarıda açıklanan alan yazın taraması neticesinde araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H1. KAAN Projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumları proje kapsamında görev yapmayanların iş doyumları düzeylerinden daha yüksektir.

H2. Katılımcıların iş doyumları düzeyleri demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

2.3. İşe tutkunluk

Alan yazında işe angaje olma (Özkalp ve Meydan, 2015), cezbolma (Doğan, 2002) ve işle bütünleşme (Ardıç ve Polatçı, 2009) gibi terimlerle de anılan işe tutkunluk (Turgut, 2011) bireyin kendisini fiziksel, duygusal ve bilişsel olarak işine vermesi durumunu ifade etmektedir (Kahn, 1990). İşe tutkunluk bireyin işiyle psikolojik olarak tanımlanması veya bağlanmasının derecesini işaret etmektedir (Kanungo, 1982). Örgütsel tükenmenin zıddı bir kavram olarak da ele alınabilen işe tutkunluk enerjik olma, bir şeye ait olma ve öz yeterlilik ile karakterize edilmektedir (Maslach ve Lieter, 1997). Schaufeli ve Bakker'e (2004) göre işe tutkunluğu "işini yüksek bir enerji ve performans ile yapma, kendi isteğiyle çaba harcama, kendini işe verme, işine önem ve değer verme, gurur duyarak tutkuyla işine bağlı şekilde kendini işe verme" olarak betimlemektedir. İşe tutkunluk, bireyin bilişsel olarak işiyle meşgul olduğu, işine bağlı olduğu ve işiyle ilgilendiği durumu ifade etmektedir (Paullay, Alliger ve Stone-Romero, 1994). İşe tutkunluk bireyin çalıştığı örgüte ve değerlerine karşı olumlu tutumdur (Robinson, Perryman ve Hayday, 2004).

Schaufeli, Salanova, González-Romá ve Bakker, (2002) işe tutkunluğu dinçlik, adanmışlık ve özdeşleşme olarak üç boyutla kavramsallaştırmaktadırlar. Dinçlik, fiziksel ve duygusal olarak güçlü olmayı, güçlüklerle mücadele etmeyi ve gönüllü olarak çaba sarfetmeyi; Adanmışlık, işi ile gurur duyma, coşkulu şekilde çalışma ve işine değer vermeyi; Özdeşleşme ise, işiyle tümüyle bütünleşme, kendini çalışmaya verme ve başını işinden kaldırmak istememe halini adlandırmaktadır.

Yüksek düzeyde işine tutkun olan bireyin işini ilgi odağına oturtacağı (DeCarufel, 1990) düşüncesinden hareketle işe tutkunluk, bireyin, dolayısıyla örgütlerin etkinlik, performans ve verimlilikleri açısından büyük önem taşımaktadır (Şahin ve Çankır, 2019; Çankır ve Semiz Çelik, 2018; İlgün Kamanlı, 2015). Bununla birlikte işe tutkunluk iş doyumu (Keleş, Altıntaş, Kara ve Aşçı, 2015; Bhatt, 1997), örgütsel bağlılık (Knoop, 1995), örgütsel vatandaşlık davranışı (Kaplanseren ve Örucü, 2018), örgütsel özdeşleşme (Ötken ve Erben, 2010), motivasyon (Polat, Tuysuz ve Yener, 2018), öznel iyi olma (Bolelli, 2019), presenteeism (Acaray, 2019), iş yaşam kalitesi (Şahin, 2019; Aminabhavi, 1996) ve yaşam doyumu (Keleş ve diğerleri, 2015) gibi örgütlerin etkinlik ve verimlilikleri üzerinde olumlu yönde etkili olan birçok iş tutumunu da olumlu yönde etkilediği bilinmektedir. Öte yandan işe tutkunluk çalışanların iş streslerini (Pelenk, 2018) ve işten ayrılma niyetlerini azaltıcı etkiye sahiptir (Polat Dede, Yılmaz ve Karaca Çakınberk, 2014).

İşe tutkunluk yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve iş tecrübesi gibi bireysel faktörlerden; görev özerkliği, geri bildirim, yönetim şekli, görevin önemi, görevin kimliği, yetki düzeyi, ödüllendirme, beceri çeşitliliği ve sektör gibi örgütsel faktörlerden etkilenmektedir (Turgut, 2013; Brown ve Leigh, 1996; Jaswant ve Naveen, 1997; Bhatt, 1997; Joshi, 1998; Mishra ve Wang, 2004). Bununla birlikte iç girişimcilik, birey örgüt uyumu (Erkal, 2019), örgütsel destek algısı (Erkal, 2021), öznel iyi oluş (Atilla ve Yıldırım, 2019), iş doyumu (Şahin ve Çankır, 2018), örgütsel imaj algısı (Öztürk, 2019), psikolojik güçlendirme (Hatipoğlu ve Örucü, 2018), örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme (Öz, 2016) ve işveren marka algısı (Orhan, 2020) gibi çeşitli iş tutumlarının işe tutkunluk üzerinde olumlu yönde etkilerinin olduğu da bilinmektedir.

Yukarıda açıklanan alan yazın taraması kapsamında araştırmanın diğer hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur;

H3. KAAAN Projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk düzeyleri proje kapsamında görev yapmayanların işe tutkunluk düzeylerinden daha yüksektir.

H4. Katılımcıların işe tutkunluk düzeyleri demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın amacı

Araştırma, Türkiye’de gerçekleştirilen güvenlik işbirliği projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlileriyle bu proje kapsamında görev yapmayanların işe tutkunluk ve iş doyumları arasında fark olup olmadığını tespit etmektir. Bununla birlikte araştırma kapsamında ayrıca katılımcıların demografik özelliklerine göre işe tutkunluk ve iş doyumlarında fark olup olmadığı da test edilmiştir.

3.2. Araştırmanın modeli

Araştırma nicel paradigma çerçevesinde betimsel tarama şeklinde desenlenmiştir. Tarama modelleri geçmişte veya halen var olan durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlar (Karasar, 2012) ve bu modellerde araştırmacı genellikle örneklemedeki bireylerin görüş ve özelliklerinin nasıl dağıldığıyla ilgilenir (Fraenkel ve Wallen, 2006).

3.3. Evren, örneklem ve verinin toplanması

Araştırma evrenini Afyonkarahisar ilinde çalışan özel güvenlik görevlileri oluşturmaktadır. Araştırmanın gerçekleştirilmiş olduğu Ağustos 2020 döneminde Afyonkarahisar’da 1.385 özel güvenlik görevlisi çalışmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmeden evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırma Türkiye genelinde devam eden “Genel Kolluk Özel Güvenlik İşbirliği ve Entegrasyonu-KAAN” Projesinin Afyonkarahisar’da uygulama sürecinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma, Polis Akademisi Başkanlığı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 22.06.2020 tarihli ve 2020/03 sayılı Onay alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında Haziran 2020 döneminde Afyonkarahisar Emniyet Müdürlüğü yöneticileriyle ön toplantılar gerçekleştirildikten sonra kendileri tarafından işbirliği yapmalarında fayda bulunduğu değerlendirilen polis memurları ve özel güvenlik görevlileri tespit edilmiştir. Tespit edilen personele proje

kapsamında tüm Türkiye’de olduğu gibi (Demirci, 2020a) gerekli eğitimler verilmiştir. Bu bağlamda 458 özel güvenlik görevlisi eğitilerek proje kapsamına alınmıştır. Eğitimler sonrasında polis memurları ve kendileriyle işbirliği içerisinde bulunacak olan özel güvenlik görevlilerinin iletişimlerini sağlamak üzere *WhatsApp* grupları oluşturulduktan sonra Temmuz 2020 döneminde proje bu ilde faaliyete geçirilmiştir. Afyonkarahisar’da polis memurları ve özel güvenlik görevlileri arasında iletişim ve işbirliği başladıktan ve özel güvenlik görevlileri tarafından bildirimler yapılmaya başladıktan sonra araştırma kapsamında çevrimiçi olarak hazırlanmış olan anket linki, il özel güvenlik şube müdürlüğü personeli tarafından ilgililerine ulaştırılmıştır. 10.08.2020 tarihinde erişime açılan anket, katılım olmadığının anlaşılması üzerine, 21.08.2020 tarihinde erişime kapatılmıştır. Anket uygulama süreci sonunda tasnife uygun 692 gözlem birimi elde edilmiştir.

3.4. Veri toplama aracı

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin toplanmasında anket formundan yararlanılmıştır. Bu anket formu, Minnesota İş Doyumu Ölçeğine ilişkin 20, İşe Tutkunluk Ölçeğine ilişkin 17 ve katılımcıların demografik özelliklerini içeren altı olmak üzere toplam 43 ifadeden oluşmaktadır.

Minnesota İş Doyumu Ölçeği, Weiss ve arkadaşları (1967) tarafından geliştirilen, güvenilirlik ve geçerliliği test edildikten sonra Türkçe birçok çalışmada kullanılmış olan bir ölçektir (Doğan ve Akandere, 2019; Demirci, 2019a; Filiz, 2014). Ölçeğin, katılımcıların içsel, dışsal ve genel iş doyumlarını ölçebilecek şekilde iki alt boyutu bulunmaktadır. Ölçekte başarı, terfi, takdir edilme, sorumluluk gibi işe ilişkin içsel durumları ifade eden içsel doyumuna yönelik 12 ifade; çalışma koşulları, üstlerle ilişkiler ve ücret politikaları gibi birey dışı durumları ifade eden dışsal doyumuna yönelik sekiz ifade bulunmaktadır (Weiss ve diğerleri, 1967). Orijinal ölçeğin Cronbach Alpha değeri ,83’tür. İşe Tutkunluk Ölçeği ise, Schaufeli ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen, Türkçeye çevrildikten sonra geçerliliği ve güvenilirliği test edilerek çalışmalarda kullanılmış olan bir ölçektir (Turgut, 2011; Arslan ve Demir, 2017; Köse, 2015; Cerit Soydan ve Bahçecik, 2018). 17 ifadeden oluşan ölçek, dinçlik (*Vigor*) (6 ifade), adanmışlık (*Dedication*) (5 ifade) ve özdeşleşme (*Absorption*) (6 ifade) olmak üzere üç boyuta sahiptir. Orijinal ölçeğin alt boyutları sırasıyla dinçlik ,85, adanmışlık ,84 ve özdeşleşme ,73 Cronbach Alpha değerlerine sahiptir (Schaufeli ve diğerleri, 2002). Ölçeklerde beşli Likert kullanılmıştır.

3.5. Veri analizinde kullanılan teknikler

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin güvenilirlik testleri kapsamında Cronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. Ölçeklerin yakınsak geçerliliklerini tespit etmek üzere Bütünleşik Geçerlilik (Composite Reliability-CR) ve Ortalama Varyans (AVE) testleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ölçeklerin, yapısal eşitlik modellemesi çerçevesinde Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Ölçeklerin genel değerlendirmeleri kapsamında ise aritmetik ortalamalar kullanılmıştır. Bu hesaplama çerçevesinde ölçek aralıkları eşit kabul edilerek puan aralıkları 0,80 şeklinde hesaplanmıştır (Puan aralığı= (En yüksek değer-Endüşük değer)/5). Araştırmada ilişkili grupların verileri ANOVA ve t Testi ile çözümlenmiştir.

4. Bulgular ve analiz

4.1. Katılımcıların demografik özellikleri

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu erkek, 30 yaşın üzerinde, lise mezunu, 6 yıl üzerinde tecrübeye sahip özel güvenlik görevlileridir. Katılımcıların çoğu kamuda çalışmaktadır. Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin %59,7’si KAAN Projesi kapsamında görev yapmaktadır (Bkz. Tablo 1).

4.2. Güvenilirlik analizi

Ölçeklerin iç tutarlılıklarını tespit etmek üzere gerçekleştirilen analiz neticesinde her iki ölçeğin de tüm alt boyutlarıyla birlikte yeterli Cronbach Alpha değerlerine sahip oldukları tespit edilmiştir (Özdamar, 2012; George ve Mallery, 2003) (Bkz. Tablo 2).

4.3. Geçerlilik analizi

Araştırma kapsamında kullanılan her iki ölçeğin tüm maddelerine ilişkin skewness ve kurtosis değerleri +2 ve -2 arasında hesaplanmıştır. Bu değerler ışığında verilerin normal dağıldığı değerlendirilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ayrıca ölçeklere ilişkin gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi neticesinde her iki ölçeğin de yeterli uyum değerlerine ulaştığı tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 3). Bununla birlikte Minnesota İş doyum Ölçeğine ilişkin maddelerin faktör yük değerleri ,568 ile ,848 arasında, İş Tutkunluk Ölçeğine ilişkin maddelerin faktör yük değerleri ise ,581 ile ,865 arasında değişmektedir. Bu değerler çerçevesinde her iki ölçeğin de yeterli faktör yük değerlerine sahip olduğu değerlendirilmiştir (Büyüköztürk, 2002). Diğer taraftan her iki ölçeğin hesaplanan Bütünleşik Geçerlilik ve Ortalama Varyans değerleri yeterli düzeydedir (Fornell ve Larcker, 1981) (Bkz. Tablo 2).

Tablo 1

Katılımcıların demografik özellikleri

	N	%
Yaş		
18-23 yaşarası	14	2
24-29 yaş arası	98	14,2
30-35 yaş arası	225	32,5
36 ve üzeri yaş	355	51,3
Cinsiyet		
Erkek	579	83,7
Kadın	113	16,3
Eğitim düzeyi		
İlköğretim	35	5,1
Lise	485	70,1
Ön lisans	107	15,5
Lisans	64	9,2
Lisansüstü	1	,1
Çalışma süresi		
1 yıl ve altı	41	5,9
2-5 yıl arası	189	27,3
6-10 yıl arası	209	30,2
11 yıl ve üzeri	253	36,6
Sektör		
Kamu	516	74,6
Özel	176	25,4
Proje Kapsamında		
Çalışıyor	413	59,7
Çalışmıyor	279	40,3

4.4. Katılımcıların iş doyumları düzeyleri

Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin genel, içsel ve dışsal iş doyumları iyi düzeyde tespit edilmiştir. Bununla birlikte KAAN projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlileri ile proje kapsamında görev yapmayanların iş doyumları arasında fark olup olmadığını tespit etmek üzere yapılan t Testleri sonucunda katılımcıların içsel doyumları arasında istatistiksel olarak fark olduğu, dışsal ve genel iş doyumları arasında istatistiksel olarak bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir.

Ortalamalar arasındaki fark incelendiğinde KAAN Projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin içsel doyum düzeylerinin proje kapsamında görev yapmayanlardan daha yüksek olduğu anlaşılmıştır (Bkz. Tablo 4). Bu analiz sonuçları ışığında H1 Hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların cinsiyetleri ve çalıştıkları sektöre göre iş doyumlarının farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek üzere t Testleri yapılmıştır. Gerçekleştirilen analiz neticesinde katılımcıların cinsiyetlerine göre iş doyumlarında istatistiksel fark olmadığı, ancak çalıştıkları sektöre göre genel, içsel ve dışsal iş doyumlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar arasındaki farklar incelendiğinde özel sektörde çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel, içsel ve dışsal iş doyumlarının kamuda çalışanlardan daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin yaşları, eğitim düzeyleri ve çalışma sürelerine göre iş doyumlarında herhangi bir farklılık olup olmadığını tespit etmek üzere öncelikle yapılan Varyans Homojenliği Testi sonuçlarında verilerin homojen dağıldığı tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 5). Sonrasında gerçekleştirilen ANOVA Testi neticesinde, katılımcıların eğitim düzeylerine göre iş doyumlarında herhangi bir istatistiksel fark olmadığı, ancak yaşları ve çalışma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 6).

Tablo 2

Güvenilirlik ve yakınsak geçerlilik testleri

Faktörler	Madde sayısı	Compassite Reliability	AVE	Cronbach's Alpha
İş doyum	20			,948
<i>İçsel doyum</i>	12	,924	,712	,921
<i>Dışsal doyum</i>	8	,905	,740	,898
İşe tutkunluk	17			,938
<i>Dinçlik</i>	6	,908	,789	,902
<i>Adanmışlık</i>	5	,891	,789	,878
<i>Özdeşleşme</i>	6	,867	,725	,853

Tablo 3

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

	X ²	df	CMIN/DF	NFI	RFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
İş doyum	598,828	141	4,247	,937	,915	,951	,934	,951	,069
İşe tutkunluk	442,947	101	4,386	,947	,928	,958	,944	,958	,070
Kabul edilebilir uyum			<5	>,90			>,90	>,90	<,08
Mükemmel uyum			<3	>,95			>,95	>,95	<,05

4.5. Katılımcıların işe tutkunluk düzeyleri

Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumları iyi düzeyde tespit edilmiştir. Bununla birlikte KAAN Projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk düzeylerinin proje kapsamında görev yapmayanlara göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek üzere gerçekleştirilen t Testleri neticesinde proje kapsamında görev yapan katılımcıların işe tutkunluk düzeylerinin istatistiksel olarak proje kapsamında görev yapmayanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca proje kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumunun alt boyutlarından Adanmışlık ve Özdeşleşme düzeylerinin de proje kapsamında görev yapmayanlardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek olduğu ancak Dinçlik alt boyutuna göre istatistiksel olarak herhangi bir anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 9). Bu analiz sonuçları ışığında H3 Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4

Katılımcıların iş doyumunu ölçeceğine vermiş oldukları cevaplar üzerine gerçekleştirilen t testi sonuçları

		t Testi							
		Proje kapsamında			Proje kapsamı dışında			t	p
		N	X	Ss	N	X	Ss		
İş Doyumu	İçsel Doyum		3,83	,63661		3,74	,60025	1,819	,069
	Dışsal Doyum	413	3,96	,58786	279	3,87	,56584	2,112	,035*
		Erkek			Kadın				
İş Doyumu	İçsel Doyum		3,79	,62431		3,81	,62003	-3,360	,719
	Dışsal Doyum	579	3,91	,58325	113	3,97	,56639	-9,971	,333
		Kamu			Özel Sektör				
İş Doyumu	İçsel Doyum		3,73	,63035		3,98	,56497	-4,826	,000*
	Dışsal Doyum	516	3,89	,59323	176	4,03	,52913	-2,967	,003*
			3,50	,76787		3,90	,64999	-6,737	,000*

*p<.05

Tablo 5

İş Doyumu Ölçeğine ilişkin Varyans Homojenliği Testi

	Levene istatistiği	df1	df2	p
Yaş	2,273	3	688	,079
Eğitim düzeyi	,880	3	687	,451
Çalışma süresi	2,063	3	688	,104

p<.05

Katılımcıların cinsiyetleri ve çalıştıkları sektöre göre işe tutkunluk düzeyleri arasında fark olup olmadığını tespit etmek üzere t Testleri yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde katılımcıların cinsiyetlerine göre işe tutkunluk düzeylerinde tüm alt boyutlar dahil istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı, ancak özel sektörde çalışan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk düzeylerinin tüm alt boyutlarla birlikte kamuda çalışanlarından istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 9).

Tablo 6

Katılımcıların İş Doyumu Ölçeğine vermiş oldukları cevaplar üzerine gerçekleştirilen ANOVA Testi sonuçları

		ANOVA Testi				
		N	X	Ss	F	p
Yaş	18-23 arası	14	4,21	,50542	4,292	,005*
	24-29 arası	98	3,91	,52715		
	30-35 arası	225	3,80	,66308		
	36 yaş ve üzeri	355	3,74	,61684		
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	35	4,02	,54829	2,321	,055
	Lise	485	3,80	,61774		
	Ön Lisans	107	3,80	,61125		
	Lisans	64	3,63	,69337		
	Lisans Üstü	1	3,55	-		
Çalışma Süresi	1 yıl ve altı	41	3,89	,58305	15,029	,000*
	2-5 yıl arası	189	4,03	,56062		
	6-10 yıl arası	209	3,71	,60329		
	11 yıl ve üzeri	253	3,67	,62322		

*p<.05

Tablo 7

Katılımcıların yaşlarına göre iş doyumlarının hangi gruplarda farklılaştığını tespiti yönelik gerçekleştirilen TUKEY Testi sonuçları

	Değişkenler	Ortalamalar arası fark	Sig.
18-23 arası	24-29 arası	,29643	,337
	30-35 arası	,40605	,081
	36 yaş ve üzeri	,47128	,027*
24-29 arası	18-23 arası	-,29643	,337
	30-35 arası	,10962	,460
	36 yaş ve üzeri	,17485	,065
30-35 arası	18-23 arası	-,40605	,081
	24-29 arası	-,10962	,460
	36 yaş ve üzeri	,06523	,603
36 yaş ve üzeri	18-23 arası	-,47128	,027*
	24-29 arası	-,17485	,065
	30-35 arası	-,06523	,603

*p<.05

Tablo 8

Katılımcıların çalışma sürelerine göre iş doyumlarının hangi gruplarda farklılaştığını tespitine yönelik gerçekleştirilen TUKEY Testi sonuçları

	Değişkenler	Ortalamalar arası fark	Sig.
1 yıl ve altı	2-5 yıl arası	-,14012	,535
	6-10 yıl arası	,17905	,308
	11 yıl ve üzeri	,22411	,124
2-5 yıl arası	1 yıl ve altı	,14012	,535
	6-10 yıl arası	,31917	,000*
	11 yıl ve üzeri	,36423	,000*
6-10 yıl arası	1 yıl ve altı	-,17905	,308
	2-5 yıl arası	-,31917	,000*
	11 yıl ve üzeri	,04506	,856
11 yıl ve üzeri	1 yıl ve altı	-,22411	,124
	2-5 yıl arası	-,36423	,000*
	6-10 yıl arası	-,04506	,856

*p<.05

Tablo 9

Katılımcıların İşe Tutkunluk Ölçeğine vermiş oldukları cevaplar üzerine gerçekleştirilen t testi sonuçları

		Proje kapsamında		Proje kapsamı dışında			t Testi		
		N	X	Ss	N	X	Ss	t	p
İşe Tutkunluk	<i>Dinçlik</i>	413	4,03	,55547	279	3,90	,55838	3,065	,002*
	<i>Adanmışlık</i>		4,15	,57004		4,08	,57158	1,652	,099
	<i>Özdeşleşme</i>		4,16	,61066		4,04	,62485	2,443	,015*
			3,81	,68777		3,61	,66145	3,920	,000*
İşe Tutkunluk		579	Erkek		Kadın				
	<i>Dinçlik</i>		3,97	,56342	4,01	,54351	-,708	,480	
	<i>Adanmışlık</i>		4,12	,57291	4,13	,56595	-,113	,910	
	<i>Özdeşleşme</i>		4,10	,62200	4,13	,60333	-,461	,645	
İşe Tutkunluk		516	Kamu		Özel Sektör				
	<i>Dinçlik</i>		3,95	,58159	4,06	,45712	-2,910	,004*	
	<i>Adanmışlık</i>		4,09	,59822	4,24	,46784	-3,427	,001*	
	<i>Özdeşleşme</i>		4,08	,65252	4,19	,49885	-2,363	,019*	
	3,70	,68409	3,82	,67830	-2,047	,041*			

*p<.05

Katılımcıların yaşları, eğitim düzeyleri ve çalışma sürelerine göre işe tutkunluk düzeylerinde herhangi bir fark olup olmadığını tespit etmek üzere öncelikle Varyans Homojenliği Testi yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde verilerin homojen dağıldığı değerlendirilmiştir (Bkz. Tablo 10).

Tablo 10

İşe Tutkunluk Ölçeğine ilişkin Varyans Homojenliği Testi

	Levene istatistiği	df1	df2	p
Yaş	,509	3	688	,676
Eğitim düzeyi	,725	3	687	,529
Çalışma süresi	1,671	3	688	,172

p<.05

Gerçekleştirilen ANOVA Testi neticesinde katılımcıların çalışma sürelerine göre işe tutkunluk düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farkın bulunduğu, ancak yaşları ve eğitim sürelerine göre herhangi bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 11).

Katılımcıların çalışma sürelerine göre hangi gruplar arasında anlamlı fark bulunduğunu tespit etmek üzere gerçekleştirilen TUKEY Testi neticesinde, 2-5 yıl arası iş tecrübesine sahip özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk düzeylerinin 6-10 yıl arası ve 11 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahip olanlardan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında H4 Hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 11

Katılımcıların İşe Tutkunluk Ölçeğine vermiş oldukları cevaplar üzerine gerçekleştirilen ANOVA Testi sonuçları

		ANOVA Testi				
		N	X	Ss	F	p
Yaş	<i>18-23 arası</i>	14	4,17	,40745	1,930	,123
	<i>24-29 arası</i>	98	4,03	,52621		
	<i>30-35 arası</i>	225	4,02	,58230		
	<i>36 ve üzeri</i>	355	3,93	,55728		
Eğitim Düzeyi	<i>İlköğretim</i>	35	4,17	,50403	1,645	,161
	<i>Lise</i>	485	3,99	,54254		
	<i>Ön Lisans</i>	107	3,92	,59016		
	<i>Lisans</i>	64	3,91	,65022		
	<i>Lisans Üstü</i>	1	3,82	-		
Çalışma Süresi	<i>1 yıl ve altı</i>	41	3,93	,52977	11,578	,000*
	<i>2-5 yıl arası</i>	189	4,17	,50929		
	<i>6-10 yıl arası</i>	209	3,95	,53802		
	<i>11 yıl ve üzeri</i>	253	3,87	,58453		

*p<.05

Tablo 12

Katılımcıların çalışma sürelerine göre işe tutkunluk tutumlarının hangi gruplarda farklılaştığını tespiti yönelik gerçekleştirilen TUKEY Testi sonuçları

	Değişkenler	Ortalamalar arası fark	Sig.
1 yıl ve altı	2-5 yıl arası	-,23904	,056
	6-10 yıl arası	-,01224	,999
	11 yıl ve üzeri	,06374	,900
2-5 yıl arası	1 yıl ve altı	,23904	,056
	6-10 yıl arası	,22680	,000*
	11 yıl ve üzeri	,30278	,000*
6-10 yıl arası	1 yıl ve altı	,1224	,999
	2-5 yıl arası	-,22680	,000*
	11 yıl ve üzeri	,07598	,447
11 yıl ve üzeri	1 yıl ve altı	-,06374	,900
	2-5 yıl arası	-,30278	,000*
	6-10 yıl arası	-,07598	,447

*p<.05

5. Sonuç ve değerlendirme

Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumları alt boyutlarıyla birlikte yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Türkiye’de daha önceden yapılmış araştırma sonuçlarıyla uyumaktadır (Karakuyu ve Bedir, 2020; Benligiray ve Demirci, 2020). Bu tespit edilen sonuçlar özel güvenlik görevlilerinin genel olarak işlerinden memnun olduklarını ve doyum sağladıklarını işaret etmektedir. Bununla birlikte araştırmada KAAN Projesinde görev yapan özel güvenlik görevlilerinin projede görev yapmayanlardan daha yüksek içsel doyum düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. İçsel doyum işe ilişkin sorumluluk, işin kendisi, başarı ve takdir edilme gibi içsel nitelikteki tatmini işaret ederken, dışsal doyum yönetici ve iş arkadaşlarıyla ilişkiler, yönetim ve denetim şekli gibi bireyin çevresine dair tatminini ifade etmektedir (Weiss ve diğerleri, 1967). KAAN projesi kapsamında görev alan özel güvenlik görevlilerine verilen eğitimlerde, yaptıkları işin genel güvenliğe yapacağı katkı ve bu katkının sonuçları hakkında bilgi verilmektedir. Bu durum kendilerinin yaptıkları işi anlamlandırmalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca proje kapsamında gerçekleşen işbirliği neticesinde elde edilen başarı genel kolluk tarafından kendilerine geri bildirilmektedir. Ayrıca proje kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlileri, projenin genel amacı doğrultusunda kendilerinden beklenenler çerçevesinde daha fazla sorumluluk hissetmiş olabilirler. Bu nedenlerle KAAN projesinin amacı doğrultusunda gerçekleştirilen işbirliğinin oluşturduğu bu iklim, proje kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin içsel doyumlarının yükselmesine sebep olmuş olabilir. Diğer taraftan KAAN projesi kapsamında polis memurlarından beklenen, genel güvenliğe ilişkin tecrübelerini özel güvenlik görevlilerine yansıtmak ve kendilerini bu süreçte yönlendirerek yardımcı olmaktır. Polis memurlarının KAAN projesi kapsamında gerçekleştirdikleri işbirliğini özel güvenlik görevlileriyle iletişimi güçlendirecek yönde şekillendirebilmeleri halinde özel güvenlik görevlilerinin dışsal doyumlarında da gelişme elde edilebilmesi potansiyeli bulunduğu değerlendirilebilir. Bu nedenle KAAN Projesi veya buna benzer projeler kapsamında ortaya konulacak ilişki ve işbirliğinde tüm bu hususlara dikkat edilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Araştırmada özel güvenlik görevlilerinin yaşları arttıkça iş doyumlarının azaldığı, 18-23 yaş arası özel güvenlik görevlilerinin 36 ve üzeri yaştakilerden istatistiksel olarak daha yüksek iş doyumuna sahip oldukları tespit edilmiştir. Alan yazında yaşın iş doyumunu üzerinde etkili olduğunu işaret eden çalışmalar bulunmaktadır (Yelboğa, 2007; Dağdeviren ve diğerleri, 2011). Ancak alan yazındaki araştırma sonuçları tutarlılık göstermemektedir. Bazı araştırmalarda yaş arttıkça iş doyumunun arttığı (Bilge, Akman ve Kelecioğlu, 2007), bazı araştırmalarda ise yaşın iş doyumunu üzerinde herhangi bir

etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Çelikkalp ve diğerleri, 2019). Dağdeviren ve arkadaşları ise (2011) yaptıkları araştırmada katılımcıların yaşları arttıkça iş doyumlarının arttığını belirlemişlerdir. Özel güvenlik mesleği kendine has şartları bulunan ve genellikle çalışma şartları ağır olarak ifade edilen bir meslektir. Alan yazında ağır çalışma şartları olan mesleklerin mensuplarının çalışma süreleri arttıkça tükenmişlikleri arttığından iş doyumlarının azalabileceğini ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Machado-Taylor, 2014). Keza araştırma sonucunda katılımcıların iş tecrübeleri arttıkça da iş doyumlarının azaldığı, 2-5 yıl iş tecrübesine sahip özel güvenlik görevlilerinin kendilerinden daha fazla iş tecrübesine sahip olanlardan istatistiksel olarak daha yüksek iş doyumuna sahip olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında özel güvenlik görevlilerinin yaşları ve iş tecrübeleri yükseldikçe mesleğin ağır şartlarından etkilenecek tükenmişlik düzeylerinin artması sebebiyle iş doyumlarında azalma meydana gelmiş olabileceği ifade edilebilir. İş doyumları azalan çalışanların etkinlik ve verimlilikleri de azalacağından (Bitmiş ve diğerleri, 2014; Hoboubi ve diğerleri, 2017; Böckerman ve Ilmakunnas, 2012), yöneticilerin, yaşları ve kıdemleri yüksek özel güvenlik görevlilerinin etkinlik ve verimlilikleri istenilen seviyeye çıkarabilmeleri amacıyla, kendilerinin tükenmişliklerini azaltacak tedbirler başta olmak üzere iş doyumlarını artıracak çalışmalar yapmaları gerekmektedir.

Araştırmada özel sektörde çalışan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumlarının kamuda çalışanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Alan yazında iş doyumunun çalışılan sektöre göre farklılaştığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Demirci, 2019c; İyem, İyem ve Yılmaz, 2017; Eğinli, 2009; Thakur, 2007). Ancak bu sonuçlar birbirleriyle uyumsuzdur. Demirci (2019c) İstanbul'da yapmış olduğu araştırmada kamuda çalışan özel güvenlik görevlilerinin özel sektörde çalışanlardan daha yüksek iş doyumuna sahip olduklarını belirlemiştir. Thakur (2007) ise kamu ve özel sektör çalışanlarının iş doyumları düzeylerinde herhangi bir fark olmadığını tespit etmiştir. İyem ve arkadaşları (2017) ise bu çalışmada elde etmiş olduğumuz sonuçlarda olduğu gibi özel sektör çalışanlarının iş doyumları düzeylerinin kamuda çalışanlardan daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Özellikle iş güvencesi ve düzenli ücret sağlanması sebebiyle kamuda çalışan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumlarının özel sektör çalışanlarına göre yüksek olması beklenmektedir. Ancak bu araştırma sonuçları bu tezi doğrulamamaktadır. İş doyumunu etkileyen bireysel ve örgütsel birçok faktör olduğu göz önüne alınarak Afyon ilinde özel sektörde çalışan özel güvenlik görevlilerinin iş doyumlarını etkileyen faktörlerin ortaya konulması yönünde araştırma yapılmasında fayda bulunduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmada özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumları tüm alt boyutlarla birlikte yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Bununla birlikte KAAN Projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumlarının proje kapsamında görev yapmayanlarından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek tespit edilmiştir. KAAN projesi kapsamında görev yapanların işe tutkunluk düzeyindeki farklılaşmanın da adanmışlık ve özdeşleşme alt boyutlarında kendi lehlerine gerçekleşen anlamlı fark nedeniyle olduğu anlaşılmıştır. İşe tutkunluğun adanmışlık alt boyutu işe değer verme ve yapılan işle gurur duyma; özdeşleşme alt boyutu ise işle bütünleşme ve bu nedenle başını işten kaldırmak istememe durumunu ifade etmektedir (Schaufeli ve diğerleri, 2002). KAAN projesi kapsamında gerçekleşen işbirliği neticesinde elde edilen başarı gerek polis memurlarının geri bildirim, gerekse de dönemselsel olarak başarılıların ödüllendirilmesi etkinlikleri vasıtasıyla özel güvenlik görevlilerine hissettirilmiştir. Böylece özel güvenlik görevlileri proje kapsamında yerine getirdikleri görevin önemini anlamakta ve elde edilen başarıda ne kadar payları olduğunu öğrenmektedirler. Böylece işlerine daha fazla değer verebilmektedirler. Ayrıca KAAN projesi kapsamında verilen eğitimler özel güvenlik görevlilerinin yaptıkları işe ilişkin bilgi ve tecrübe eksikliklerini giderici şekilde programlanmıştır. Bu eğitim kapsamında özel güvenlik görevlilerine verilen bilgi ve sunulan tecrübe kendilerinin ortaya koymak durumunda oldukları güvenlik hizmetini sağlayabilmeleri yönünde belirsizlikleri ortadan kaldırarak işleriyle bütünleşmelerine yardımcı olmuş olabilir. Bu nedenlerle KAAN projesi kapsamında görev yapan özel güvenlik görevlilerinin adanmışlık ve özdeşleşme tutumları yükselmiş olabilir. Bu sonuçlar KAAN Projesi kapsamında verilen eğitimlerin ve proje sürecinde oluşturulan işbirliği ve geri bildirim mekanizmalarının önemini ortaya koymaktadır. Geliştirilecek işbirliği projelerinde bu yönde tedbirler alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Araştırmada özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumlarının iş tecrübelerine göre farklılaştığı, 2-5 yıl arası tecrübeye sahip özel güvenlik görevlilerinin kendilerinden daha tecrübelilerden daha yüksek işe tutkunluk tutumuna sahip oldukları tespit edilmiştir. Alan yazında işe tutkunluk tutumunun iş tecrübesine göre farklılaştığını ortaya koyan araştırmalar mevcut (Korkmaz, 2018; Şen, 2019; Bozkurt ve Yemenici, 2020) olmakla birlikte bu çalışma sonuçlarıyla uyuşmamaktadırlar. Alan yazındaki araştırma sonuçlarında çalışanların iş tecrübeleri yükseldikçe işe tutkunluk düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi özel güvenlik mesleğinin şartlarının ağır olması ve ilerleyen yaşlarda bu ağır çalışma şartların oluşturduğu olumsuz durumların araştırmanın bu şekilde sonuçlanmasına sebep olmuş olabilir. Bu bağlamda, özel güvenlik yöneticilerinin özellikle tecrübeli özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumlarının azalabileceğini göz önüne alarak bu tutumun geliştirilmesi yönünde tedbirler almaları gerektiği değerlendirilmektedir.

Araştırmada özel sektörde çalışan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumlarının tüm alt boyutlarıyla birlikte kamuda çalışan meslektaşlarından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Alan yazında, çalışılan sektörün işe tutkunluk üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Allam ve Habtemariam, 2009; Kartal, 2017; Korkmaz, 2018). Ancak bu araştırmaların sonuçları farklılık göstermektedir. Bazı araştırmalarda kamu çalışanlarının (Korkmaz, 2018), bazı çalışmalarda da özel sektör çalışanlarının (Kartal, 2017) işe tutkunluk düzeyleri diğerlerinden daha yüksek tespit edilmiştir. Kamuda çalışan özel güvenlik görevlilerinin kariyer ve gelişim imkanlarının düşük olması özel sektörde ise rekabet şartlarının ve eğitim geliştirme imkanlarının daha yüksek olması bu araştırma sonuçlarının gerçekleşmesinde etkili olmuş olabilir. Ancak bu yöndeki araştırmalar kısıtlı olduğundan özel sektörde çalışan özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk düzeylerinin kamudaki meslektaşlarına göre daha yüksek olmasının nedenlerinin tespitine yönelik araştırmalara ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmanın, gerek genel kolluk özel güvenlik işbirliği sürecinde özel güvenlik görevlilerinin iş doyumunu ve işe tutkunluk tutumlarını incelemesi gerekse de Türkiye’de özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk düzeylerini inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamış olması nedeniyle hem araştırmacılar hem de uygulamacılar açısından önem taşıdığı değerlendirilmektedir. Öte yandan özeld güvenlik işbirliği projelerinin, genelde ise polis özel güvenlik işbirliği algısının davranışsal çıktılarının tespitine yönelik araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye’de özel güvenlik görevlilerinin işe tutkunluk tutumlarını etkileyen faktörlerin ortaya konulmasına yönelik araştırmalara da ihtiyaç bulunduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır.

Araştırma Afyonkarahisar’da gerçekleştirilen KAAN projesi kapsamında yapıldığından, sonuçlarının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer illerdeki özel güvenlik görevlilerinin katılımıyla gerçekleştirilecek araştırma sonuçları farklılaşabilir. Bu durum araştırmanın bir kısıtı olarak ifade edilebilir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu araştırma için Polis Akademisi Başkanlığı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 22.06.2020 tarih ve 2020/03 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar katkıları

Çalışma tek yazarlıdır.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Acaray, A. (2019). Öz kendilik değerlendirmesinin presenteeism üzerine etkisinde çalışmaya tutkunluğun aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 890-904. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.643>
- Allam, Z. ve Habtemariam, R. (2009). Job involvement: A brief of literature. *Management and Labour Studies*, 34(3), 397-404. <https://doi.org/10.1177/0258042X0903400305>
- Altinoz, M., Cakiroglu, D. ve Cop, S. (2012). The effect of job satisfaction of the talented employees on organizational commitment: A field research. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 322-330. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.1007>
- Anafarta, N. (2015). Algılanan örgütsel destek ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: İş tatmininin aracılık rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26(79), 112-130. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuiieyd/issue/25357/267681>
- Ardıç K. ve Polatçı S. (2009). Tükenmişlik sendromu ve madalyonun öbür yüzü: İşle bütünleşme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 21-46. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5889/77887>
- Arslan, E. T. ve Demir, H. (2017). İşe angaje olma ve iş tatmini arasındaki ilişki: Hekim ve hemşireler üzerine nicel bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(2), 371-389. <https://doi.org/10.18657/yonveek.335232>
- Aşan, Ö. ve Erenler, E. (2008). İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 203-216. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20833/223192>
- Atilla, G. ve Yıldırım, G. (2019). Öznel iyi oluş halinin işe tutkunluğa etkisi: Sinop ili tekstil sektörü örneği. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 188-205. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/klujfeas/issue/48895/584323>
- Avcı, N. (2008). *Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, iş tutumları ve örgütsel sapma arasındaki ilişkinin analizi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bakan, İ., Büyükbese, T., Ersahan, B. ve Sezer, B. (2014). Effects of job satisfaction on job performance and occupational commitment. *International Journal of Management & Information Technology*, 9(1), 1472-1480. <https://doi.org/10.24297/ijmit.v9i1.668>
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Başaran, M. ve Güçlü, N. (2018). Okul yöneticilerinin yönetim biçimleri ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *GEFAD/GUJGEF*, 38(3), 949-963. <https://doi.org/10.17152/gefad.402996>
- Benligiray, S. ve Demirci, U. (2020). Özel güvenlik sektöründe çalışanların örgütsel politika algıları ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiye iş doyumlarının aracılık etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 23-50. <https://doi.org/10.18037/ausbd.845695>
- Bhatt, D. J. (1997). Job stress, job involvement and job satisfaction of teachers: A correlational study. *Indian Journal of Psychometry and Education*, 28(2), 87-94.
- Bilge, F., Akman, Y. ve Kelecioğlu H. (2007). Öğretim elemanlarının iş doyumlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 32-41.
- Bitmiş, M., Güney, S. ve Demirel, H. (2014). İletişim doyumunu verimlilik ilişkisinde örgütsel bağlılık ve iş tatmininin rolü: Çoklu aracı bir model testi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 57-74. <https://doi.org/10.17065/huiibf.88663>
- Bolelli, M. (2019). İşe tutkunluk ile öznel iyi olma ilişkisinde kuşakların etkilerinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(35), 247-272.
- Bozkurt, A., Daşdemir, İ., Karakaya, S. ve Şahin, H.A. (2018). Sakarya ili kavak üreticilerinin iş doyumunu etkileyen faktörler. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 20(3), 609-617. <https://doi.org/10.24011/barofd.461799>
- Bozkurt, Ö. ve Yemenici, A. D. (2020). Çalışanların işe tutkunluğu ile kendilik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Düzce ili imalat sanayi örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11(1), 18-33. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cider/issue/54745/715781>
- Böckerman, P. ve Ilmakunnas, P. (2012). The job satisfaction-production nexus: A study using matched survey and register data. *ILR Review*, 65(2), 244-262. <https://doi.org/10.1177/001979391206500203>

- Brown, S. P. ve Leigh, T. W. (1996). A new look at psychological climate and its relationship to job involvement, effort and performance. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 358-368. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.4.358>
- Cerit Soydan, F. ve Bahçecik, A. N.(2018). Hemşirelerin çalışmaya tutkunluk düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 15(4), 2289-2304. Retrieved from <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/5577>
- Chinwokwu, E. C. (2018). An assessment of the relationship between private security companies and the police in crime prevention in Lagos Metropolis, Nigeria. *International Journal of Police Science & Management*, 20 (1), 80-93.
- Çankır, B. ve Semiz Çelik, D. (2018). Çalışan performansı ve mali performans: Pozitif ses çıkarma, psikolojik iyi-oluş ve çalışmaya tutkunluk ile ilişkileri ve otel işletmeleri örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 54-67. <https://doi.org/10.17336/igusbd.387588>
- Çekmecelioglu, H. G. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılık unsurlarının yaratıcılık üzerindeki etkileri. *İktisat İşletme ve Finans, Bilgesel Yayıncılık*, 21(243), 120-131. <https://doi.org/10.3848/iif.2006.243.5772>
- Çelikkalp, Ü., Temel, M. ve Bilgiç, Ş. (2019). Akademisyenlerin iş doyumunu ve etkileyen faktörler. *Yükseköğretim Dergisi*, 9. <https://doi.org/10.2399/yod.18.031>
- Cunningham, W., Strauchs, J. ve van Meter, C. (1990). *The Hallcrest Report II: Private Security Trends, 1970-2000*. Stoneham, MA: Butterworths-Heinemann.
- Dağdeviren, N., Musaoğlu, Z., Ömürlü, İ. K. ve Öztora, S. (2011). Akademisyenlerde iş doyumunu etkileyen faktörler. *Balkan Med J*, 28, 69-74. <https://doi.org/10.5174/tutfd.2010.04370.1>
- Davis, K. (1988). *İşletmede insan davranışı, örgütsel davranış*. K. Tosun vd.(Çev.). İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayın No: 199, 95.
- DeCarufel, A. ve Schaan, J. L. (1990) The impact of compressed work weeks on police job involvement. *Canadian Police College*, 14, 81-97.
- Demirci, U. (2019a). Özel güvenlik polis işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin iş doyumları üzerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 490-503.
- Demirci, U. (2019b). The effect of private security police cooperation perception on private security officers' professional commitment level. *The International Journal of Business & Management*, 7(4), 71-81. <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i2.1097>
- Demirci, U. (2019c). İş doyumunu ile işten ayrılma niyeti ilişkisine istihdam şekillerinin etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1246-1258. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3134>
- Demirci, U. (2020a). *Türkiye'de polis özel güvenlik işbirliği örneği-KAAN: Bir eylem araştırması*. 4.Uluslararası Marmara Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan tam metin bildiri. Türkiye, Kocaeli. Erişim, 01.06.2021,http://imascon.com/dosyalar/imascon2020bahar/imascon_sosyal_bildiriler_tammetin_bahar_2020.pdf
- Demirci, U. (2020b). *Polis-özel güvenlik işbirliği, öncülleri, sonuçları: Bir alan yazın taraması*. 18.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan tam metin bildiri. Türkiye, Sakarya. Erişim, 01.06.2021, https://drive.google.com/file/d/13dQso8RPY3eQnuW65WWe9JQB_aYn_YP/view
- Demirci, U. (2021). Polis özel güvenlik işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin iş stresleri üzerine etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(3), 877-899. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.810718>
- Doğan E. (2002). *Çalışanların işine cezbolması: Dönüştürücü liderlik tarzının lidere olan güvenin güçlenmesine ve negatif / pozitif duygulanımın etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, M. ve Akandere M. (2019). Taekwondo antrenörlerinin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 154-162. <https://doi.org/10.33689/spormetre.452334>
- Duxbury, M. L., Armstrong, G. D., Drew, D. J. ve Henli, S. J. (1984). Head nurse leadership style with staff nurse burn out and job satisfaction in Neonatal Intensive Care Unit. *Nurs Res*, 33(2), 97-101.

- Duygulu, E. ve Eroğluer, K. (2006). Örgüt kültürünün çalışanların iş doyumuna etkisi: Bir firma uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1-21. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/deuuiibfd/issue/22749/242841>
- Eğinli A. T. (2009). Çalışanlarda iş doyumunu: Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş doyumuna yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23, 35-53. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/atauniiibd/issue/2672/34998>
- Erkal, P. (2019). İç girişimciliğin işe tutkunluğa etkisinde birey-örgüt uyumunun aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2812-2823. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.777>
- Erkal, P. (2021). Örgütsel destek algısının işe tutkunluk üzerindeki etkisi: Cinsiyetin düzenleyici rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-56. <https://doi.org/10.11611/yead.607753>
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-172. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2014.10.23.437>
- Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill International Edition.
- George, D. ve Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference 11.0 update (4th Ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.
- Hatipoğlu, S. ve Örucü, E. (2018). Psikolojik güçlendirmenin çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi: Sağlık sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 98-115. <https://doi.org/10.11611/yead.327329>
- Hoboubi, N., Choobineh, A., Ghanavati, F. K., Keshavarzi, S. ve Hosseini, A. A. (2017). The impact of job stress and job satisfaction on workforce productivity in an Iranian Petrochemical Industry. *Safety and Health at Work*, 8(1), 67-71. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2016.07.002>
- Hoppock, R. (1937). Job satisfaction of psychologists. *Journal of Applied Psychology*, 21(3), 300-303. <https://doi.org/10.1037/h0057579>
- Ismail, A. ve ABD Razak, M. R. (2016). Effect of job satisfaction on organizational commitment. *Management & Marketing*, 14(1), 25-40.
- İlgün Kamanlı, A. (2015). *Girişimci yöneticinin işe tutkunluk ve liderlik tarzının çalışanların performans algıları üzerine etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İyem, C., İyem, B. ve Yılmaz, C. (2017). *Çalışanlarda iş doyumunu: Kamu ve özel sektör karşılaştırması*. III.IBANESS Kongreler Serisinde sunulan tam metin bildiri, Türkiye, Edirne. Erişim, 10.06.2021, http://ibaness.org/conferences/edirne/IBANESS_Edirne_Proceedings_10_01_2018.pdf
- Jaswant, V. ve Naveen, K. (1997). Job stress and job involvement among bank employees. *Indian Journal of Applied Psychology*, 34(2), 33-38.
- Joshi, G. (1998). Job satisfaction, job involvement and work involvement among the employees of private and public sector. *Psychological Studies*, 43(3), 85-90.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 693-724. <https://doi.org/10.5465/256287>
- Kahya, C. (2013). Örgütsel sinizm, iş performansını etkiler mi? İş tatmininin aracılık etkisi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(3), 34-46. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/gumusgjebs/issue/7489/98697>
- Kanungo, R. N. (1982). Measurement of job and work involvement. *Journal of Applied Psychology*, 67(3), 341-349. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.67.3.341>
- Kaplanseren, S. ve Örucü, E. (2018). İşe tutkunluğun örgütsel vatandaşlığa etkisi: Otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-19.
- Karakuyu, A. ve Bedir, A. (2020). Özel güvenlik görevlilerinin iş doyum düzeylerine göre şiddet eğilimlerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(53), 1086-1091. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1852>
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Kartal, N. (2017). Sağlık çalışanlarında işe cezbolma: Üniversite, kamu ve özel hastanelerde bir uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 329-345.
- Keleş, S., Altıntaş, A., Kara, F. ve Aşçı, F.H. (2015). Fitness liderlerinin iş ve yaşam doyumunun belirlenmesinde tutkunluğun rolü: Ankara ili örneği. *Spor Bilimleri Dergisi*, 26(1), 9-17. <https://doi.org/10.17644/sbd.237569>
- Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumunu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 100-119.
- Knoop, R. (1995). Relationships among job involvement, job satisfaction, and organizational commitment for nurses. *The Journal of Psychology*, 129(6), 643-649. <https://doi.org/10.1080/00223980.1995.9914935>
- Korkmaz, F. (2018). *Babacan (Paternalist) liderlik davranışının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde çalışanların işe tutkunluk düzeylerinin aracılık rolü: Kamu ve özel sektör karşılaştırmalı bir analiz* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Köse, A. (2015). *İşe angaje olma ile örgütsel destek algısı ve örgüt iklimi arasındaki ilişki (Kahramanmaraş İli Örneği)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Law Enforcement-Private Security Consortium. (2009). *OPERATION PARTNERSHIP. Trends and Practices in Law Enforcement and Private Security Collaborations*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice. Erişim, 01.06.2021, <https://info.publicintelligence.net/PublicPrivatePolicing.pdf>.
- Machado-Taylor, M. L. A. (2014). Cross national study of job satisfaction of academics in Portuguese Higher Education. *Universidade em Debate*, 2(1), 38-50.
- Maslach, C. ve Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Mishra, A. K. ve Wagh, A. (2004). A comparative study of job involvement among business executives. *Indian Journal of Training and Development*, 34(2), 79-84.
- Nalla, M. K., Madan, M. ve Mesko, G. (2009). The role of perceived relationships between Slovenian police officers vis-a-vis private security personnel in predicting job satisfaction. *VARSTVOSLOVJE*, 11(2), 329-344.
- Orhan, E. (2020). *İşveren marka algısının çalışmaya tutkunluk üzerine etkisi ve pozitif psikolojik sermayenin düzenleyici rolü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Orhaner, E. ve Mutlu, S. (2018). Sağlık personelinin iş tatmininin motivasyon üzerine etkisi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(1), 74-93.
- Örücü, E., Yumuşak, S. ve Bozkır, Y. (2006). Kalite yönetimi çerçevesinde bankalarda çalışan personelin iş tatmini ve iş tatminini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Akademi*, 13(1), 39-51.
- Ötken, A. B. ve Erben, G. S. (2010). Investigating the relationship between organizational identification and work engagement and the role of supervisor support. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 93-118.
- Öz, K. (2016). *Örgütsel güven ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin rolü: Bankacılık sektöründe bir uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdamar, K. (2002). *Programlarla istatistiksel veri analizi-1 (4.Baskı)*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdemir, F. (2006). *Örgütsel iklimin iş tatmin düzeyine etkisi: tekstil sektöründe bir araştırma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özer, P. S. ve Urtekin, G. E. (2007). Örgütsel adalet algısı boyutları ve iş doyumunu ilişkisi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 107-125.
- Özkalp, E. ve Meydan, B. (2015). Schaufeli ve Bakker tarafından geliştirilmiş olan işe angaje olma ölçeğinin Türkçede güvenilirlik ve geçerliliğinin analizi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17(3), 04-19. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/iscuc/issue/25446/268500>
- Öztürk, Z. (2019). Öğretmenlerin örgütsel imaj algıları ile işe tutkunluk düzeyleri arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

- Paullay, I., Alliger, G. ve Stone-Romero, E. (1994). Construct validation of two instruments designed to measure job involvement and work centrality. *Journal of Applied Psychology*, 79, 224-228. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.79.2.224>
- Pelenk, S. E. (2018). *İş yeri maneviyatı, çalışmaya tutkunluk ve iş stresi arasındaki ilişki: Sağlık sektörü çalışanları ile bir araştırma*. ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance'da sunulan tam metin bildiri. Türkiye, Kuşadası. Erişim, 01.06.2021, <http://www.icoaef.com/wp-content/uploads/2018/08/05.01.ICOAEF-final-TAM-MET%C4%B0N.pdf>
- Polat Dede, N. Yılmaz, G. ve Karaca Çakınberk, A. (2014). İş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki üzerinde işe tutkunluğun aracı etkisi. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 121-142.
- Polat, Ö., Tuysuz, M. ve Yener, R. (2018). Çalışmaya tutkunluğun motivasyona etkisi: Türkiye'deki vakıf üniversitesi kütüphaneleri örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 191-206. <http://dx.doi.org/10.29217/uujss.8>
- Robinson, D., Perryman, S. ve Hayday, S., (2004). *The drivers of employee engagement*. Institute for Employment Studies. Erişim, 15.06.2021, <https://www.employment-studies.co.uk/system/files/resources/files/408.pdf>
- Sabuncuoğlu, E.T. (2008). Rol çatışmasının ve rol belirsizliğinin tükenmişlik ve iş doyumunu üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 35-49.
- Schaufeli W. ve Arnold B. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: a multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293-315. <https://doi.org/10.1002/job.248>
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V. ve Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92. <https://doi.org/10.1023/A:1015630930326>
- Sevimli, F. ve İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumunu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(1), 55-64.
- Sökmen, A. (2020). Lider üye etkileşimi, iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi: Ankara'daki otel işletmelerinde ampirik bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(3), 2132-2143. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.652>
- Şahin, H. (2019). Çalışmaya tutkunluk ve iş yükünün işte yaşam kalitesi üzerine etkisi: 112 acil sağlık hizmetleri çalışanları örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Şahin, İ. (2013). Öğretmenlerin iş doyumunu düzeyleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 143-168.
- Şahin, S. ve Çankır, B. (2018). İş tatmininin iş performansına etkisinde çalışmaya tutkunluğun aracı rolü: Satış ve pazarlama sektöründe bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17.UİK Özel Sayısı, 389-402. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.431440>
- Şahin, S. ve Çankır, B. (2019). Sürdürülebilir kalite algısı ve iş performansı: Çalışmaya tutkunluğun aracı rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 196-211. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.578560>
- Şen, N. (2019). Liderlik özelliklerinin işe tutkunluk üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *BEÜ İİBF AİD.*, 4(2), 264-282.
- Şeşen, H. (2010). Adalet algısının tükenmişliğe etkisi: İş tatmininin aracı değişken rolünün yapısal eşitlik modeli ile testi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(2), 67-90.
- Şeşen, H. ve Basım, H. N. (2010). Çalışanların adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi: İş tatmininin aracılık rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 37, 171-193.
- Tekiner, M. A. ve Harputlu, M. (2020). Özel güvenlik polis işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin işten ayrılma niyetleri üzerine etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2056-2067. <https://doi.org/10.17755/esosder.616111>
- Tekingündüz, S., Top, M. ve Seçkin, M. (2015). İş tatmini, performans, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği. *Verimlilik Dergisi*, 4, 39-64.
- Tengilimoğlu, D. ve Yiğit, A. (2005). Hastanelerde liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisini belirlemeye yönelik bir alan çalışması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(3), 374-400.

- Thakur, M. (2007). Job satisfaction in banking: A study of private and public sector banks. *The Icfai Journal of Bank Management*, 6(4), 60-68.
- Top, M. (2012). Hekim ve hemşirelerde örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve iş doyumunu profili. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(2), 258-277. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/iuisletme/issue/9255/115792>
- Turgut T. (2010). *Çalışmaya tutkunluk (1. Baskı)* G. İslamoğlu (Ed.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: İş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.
- Turgut, T. (2013). Başarı hedef yönelimleri ve iş özelliklerinin çalışmaya tutkunluk üzerindeki katkıları. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(1), 1-25.
- Ulutaş, M., Kalkan, A. ve Bozkurt, Ö. Ç. (2015). Birey örgüt uyumunun iş doyumunu ve örgüte bağlılık üzerine etkisi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17(1), 141-160.
- Weiss, D.J., Dawis, R.W., England, G.W. ve Lofquist, L.H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. Erişim, 15.05.2021, http://vpr.psych.umn.edu/sites/g/files/pua2236/f/monograph_xxii_-_manual_for_the_mn_satisfaction_questionnaire.pdf
- Yelboğa, A. (2007). Bireysel demografik değişkenlerin iş doyumunu ile ilişkisinin finans sektöründe incelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-18.
- Yelboğa, A. (2012). Örgütsel adalet ile iş doyumunu ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 171-182.
- Yeşilyurt, H. ve Koçak, N. (2014). İş doyumunu ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin otel işletmeleri açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 303-324. <https://doi.org/10.16953/deusbed.76900>

Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi: Fortune 500 Türkiye dergisi toptan ve dış ticaret sektör incelemesi

Kemal Vatansever^{a*}, Hatice Handan Öztemiz^b

^a Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Alanya, Antalya, 07425 TÜRKİYE. E-posta: kemal.vatansever@alanya.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-9782>

^b Arş. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı, Alanya, Antalya, 07425 TÜRKİYE. E-posta: hatice.oztemiz@alanya.edu.tr, ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0002-4446-6887>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 14.10.2021
Kabul tarihi: 05.05.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

Toptan ve dış ticaret sektörü, firma etkinliği, panel VZA, Malmquist VZA.

ÖZ

Bu çalışmada 2019 yılı Fortune 500 Türkiye dergisinde listeye giren 9 toptan ve dış ticaret sektör firmasının göreceli etkinlik ve verimlilikleri Malmquist Veri Zarflama Analizi ile incelenmiştir. Etkinlik ve verimlilik değerlendirmesinde literatüre paralel şekilde çıktı değişkenleri olarak finansal karlılık ve ihracat gelirleri; girdi değişkenleri olarak da firmanın çalışan sayısı, aktif büyüklüğü ve öz kaynak büyüklüğü tercih edilmiştir. Çalışmada firmaların etkinlikleri 2016-2019 yılları arasında çıktı odaklı Charnes-Cooper-Rhodes ve Banker-Charnes-Cooper modeline göre incelenmiştir. Charnes-Cooper-Rhodes modeli sonuçlarına göre 2017 ve 2019 yılında iki firmanın, Banker-Charnes-Cooper modeli sonuçlarına göre ise 2019 yılında ise sadece bir firmanın etkinlik sınırını yakalayamadığı görülmüştür. Malmquist Veri Zarflama Analizi sonucunda firmaların teknik etkinlik, teknolojik etkinlik, saf etkinlik, ölçek etkinliği ve toplam faktör verimliliklerinin değişimi bir önceki yıla göre ayrı ayrı incelenmiştir. 2019 yılı itibarıyla sadece iki firmanın toplam faktör verimliliğinin azaldığı belirlenmiştir. Firmaların genel olarak birbirlerine benzer, başarılı bir performans izledikleri tespit edilmiştir.

Malmquist total factor productivity index: A Review of wholesale and foreign trade sector in the Fortune 500 Turkey magazine

ARTICLE INFO

Received: 14.10.2021
Accepted: 05.05.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

ABSTRACT

This study examined the relative efficiency and productivity of 9 wholesale and foreign trade sector companies listed in the 2019 Fortune 500 Turkey magazine by Malmquist Data Envelopment Analysis. In the evaluation of efficiency and productivity, in parallel with the literature, financial profitability and export revenues as output variables; the company's number of employees, asset size and equity size were preferred as input variables. The companies' efficiency was examined according to the output-oriented Charnes-Cooper-Rhodes and Banker-Charnes-Cooper model between 2016-2019. According to

* Sorumlu Yazar

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.004>

Keywords:

Wholesale and foreign trade sector, efficiency of firms, panel data envelopment analysis, Malmquist data envelopment analysis

the model of Charnes-Cooper-Rhodes results, it was seen that two companies could not reach the efficiency limit in 2017 and 2019, while only one company could not reach the efficiency limit according to the model of Banker-Charnes-Cooper in 2019. As a result of Malmquist Data Envelopment Analysis, the change in technical efficiency, technological efficiency, pure efficiency, scale efficiency and total factor productivity of companies compared to the previous year were examined separately. As of 2019, it has been determined that the total factor productivity of only two companies has decreased. It has been determined that the companies generally follow a triumphant performance that is similar to each other.

1. Giriş

24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ile uygulanmaya başlayan ihracata dayalı büyüme modeli ve serbest piyasa ekonomisi ile Türkiye dış ticareti tırmanışa geçmiştir. 1980’de Türkiye mal ve hizmet ihracatı 3,5 milyar dolar iken 2019 yılında 249,3 milyar dolara; 1980’de Türkiye mal ve hizmet ithalatı 8,2 milyar dolar iken 2019 yılında 227,9 milyar dolara ulaşmıştır (World Bank, 2020). Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) İhracat 2020 Raporu’na göre; 2019 yıl sonunda ulaşılan toplam 180,5 milyar dolar emtia ihracat rakamı ile Türkiye Cumhuriyet tarihinde bir rekora imza atılmıştır. 2019 yılında ihracatta yaşanan bu gelişme, Türkiye’yi dünya genelinde ihracatını en çok artıran 7. ülke, değersel artış oranında ise 5. ülke konuma getirmiştir. Bu başarıda Türkiye ekonomisinde dış ticarete kemikleşen küresel boyuttaki firmaların katkısının yanı sıra küçükte olsa ihracata yeni katılan firmaların katkısından söz edilebilir. Her geçen yıl artan ve artması hedeflenen yeni ihracatçı firma sayısı, 2018 yılında 15.743 (TİM, 2018-2019 Yıllık Faaliyet Raporu, 2021, s. 5) iken 2019 yılı itibarıyla 17.554’e ulaşmıştır (TİM, İhracat 2020 Raporu, 2020, s. 11). T.C. Ticaret Bakanlığı istatistiklerine göre ise 2019 yılında toplamda 84.394 olan ihracatçı firma sayısı 2020’de 87.742’ye yükselmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020, 7 Haziran).

İhracata dayalı büyüme modeli, ihracat artışı, kaynak dağılımında etkinlik, ölçek ekonomileri, verimlilik, teknolojik yenilikler, sermaye oluşumu ve istihdam imkanları ile ekonomik büyümeye katkı sağlaması amacına hizmet eden hipotezdir (Küçükaksoy, Çiftci ve Özbek, 2016, s. 691). Bu bağlamda daha fazla ihracat geliri, mevcut ihracatçı firmaların dış pazarda daha fazla müşteriye ulaşması ve daha fazla mal ihraç etmesi yoluyla elde edilebilir olmasının yanı sıra ulusal ölçekli firmaların ihracata yönelmelerini teşvik etmekten de geçmektedir. Dolayısıyla ihracata yeni katılan firma sayısındaki artış önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzgün ve Taşçı (2014, s. 19), İSO-500 firma özelinde yapmış olduğu Türk işletmelerinin performansını inceleyen çalışmalarında küresel ölçekli ulusal firmaların yanında küçük ölçekli firmaların ölçeklerini büyütmeyle beraber ihracatlarının da artacağını vurgulamışlardır. Bu doğrultuda küçük ölçekli ulusal firmaların ihracatta söz sahibi olmaları ülkenin genel ihracat performansını olumlu etkileyecektir.

Diğer yandan ülkede ölçek büyüklüğü açısından başarılı ihracatçı firmaların ekonomi dergilerinde veya sanayi odalarınca kendilerinden söz ettirmeleri hem başarılarının bir ödülü hem de benzer nitelikteki firmalar için bir rekabet güdümü oluşturmaktadır. Bu ekonomi dergilerinden İSO-500, Fortune 500 Türkiye, Capital ve Ekonomist dergileri söz konusu firmaları net satışlar, net ihracat geliri, üretimden satış, vergi öncesi kar/zarar vb. gibi finansal bilgilere göre sıralamaktadırlar. Bu dergilerden Fortune 500 Türkiye dergisi her yıl düzenli olarak farklı sektörlerde faaliyet gösteren ilk 500 ihracatçı firmayı net satış büyüklüğüne göre sıralamaktadır. Fortune 500 listesinde yer alan tüm firmalar ihracatçı firmalar olmasının yanı sıra dergi *toptan ve dış ticaret sektörü*¹ ayırımına gitmiş ve 2019 yılında 500 firma sıralamasında ihracat (TL) büyüklüğüne göre on iki *toptan ve dış ticaret sektörü* firması yer almıştır. Dergide yer alan firmalar ve ana faaliyetleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

¹ “Toptan ve Dış Ticaret Sektörü” Fortune 500 dergisine ait bir sınıflandırma olup, Türkiye ekonomisinde bu tür bir sektör bulunmamaktadır. Diğer yandan Fortune 500 listesindeki tüm firmalar ihracat yapan firmalar olup, “Toptan ve Dış Ticaret Sektörü” sınıflamasındaki firmalar sadece ihracat-ithalat değil, dış ticaret operasyonları, dış ticaret danışmanlığı, finansal destek, ihracat ve ithalat yönetimi yapan yeni veya daha küçük ölçekli firmalardır.

Tablo 1

Fortune 500 Türkiye toptan ve dış ticaret sektör firmaları sıralaması: firma unvanları, firmaların ana faaliyetleri

2019 Yılı Fortune 500 Dergi Sıralaması	Firmanın Ticari Unvanı	Ana Faaliyetleri	
106	Ram Dış Ticaret A.Ş.	Dış Ticaret Operasyonları (İthalat, ihracat, gümrükleme, mevzuat ve lojistik)	Koç Holding Kuruluşu
161	Birgi Bileşik Giyim İhracatçıları Dış Ticaret A.Ş.	İhracat ve mali mevzuat ile teknik danışmanlık desteği, kısa vadeli finansman desteği, uzun vadeli pazarlama projeleri ile hizmeti. Danışmanlık hizmeti dışında şirkete bağlı örme tekstil-konfeksiyon imalatı ve ihracatı.	
183	Taban Gıda Dış Ticaret A.Ş.*	Tarım ürünleri, İhracat ve ithalat danışmanlığı ve finansman desteği hizmeti	
210	Safi Katı Yakıt Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Kömür ithalatı	Marka: Safi Kömür
225	Tekkeli Gıda Sanayi LTD.ŞTİ.	Tarım ürünleri ithalat, ihracat ve yurtiçi satış, yumurta ihracatı	
227	Raintrade Petrokimya ve Dış Ticaret A.Ş.	Gübre Fabrikaları dolaylı ortaklığı ve ihracat	
292	Ak-Taş Dış Ticaret A.Ş.	Kimyasal hammadde üretimi ve ihracatı	
325	Plasmar Plastik ve Kimya Sanayi ve Dış Tic. A.Ş.	Plastik hammadde ithalatı ve dağıtımı	
329	Altın Ateş Kimya A.Ş.	Tarım ürünü ithalatı ve imalat sanayi ihracatı. Kimya sektöründe hammadde tedarikçisi. Demir -çelik sektöründe depolama, taşımacılık vb. lojistik hizmet sağlayıcısı. Konut, depo ve antrepo inşaat projeleri. İskenderun limanı Antrepo işletmesi	
346	Bek Tarım LTD. ŞTİ. *	İthal ve yerli hammadde temini, karayolu taşıma hizmeti ve gübre bayiliği hizmeti.	
376	Türkmen Grup İthalat İhracat Dış Ticaret A.Ş.	Tekstil, lojistik, denizcilik, dış ticaret ve teknoloji, ATM yatçılık; ihracata yönelik dış ticaret ve dış ticarete fonlama, evrak ve belge yönetimi vb. hizmetler, dış ticaret sermaye şirketi	Markaları: ATT Concorde, ATT Clothing, Türkmen Dış Ticaret, Türkmen Lojistik, Türkmen Teknoloji ve ATM Yachts & Design
499	Efsun Entegre Tarım Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.*	İnşaat ve yapı malzemeleri, gıda, ambalaj, kâğıt, plastik, makine teçhizat ve kimyasal katkı maddeleri ihracatı, transit ticaret ile büyük ölçüde ham yağ, şeker ve petrol ticareti.	Markaları: Maryam, The Sun Teksun, Savilla, Marjan, Princess, Final, Etsun

Kaynak: Ram Dış Ticaret A.Ş. <https://www.ram.com.tr/faaliyet-alanlarimiz>; Birgi Dış Ticaret A.Ş. <http://birgidisticaret.com.tr/>; Taban Gıda Dış Ticaret A.Ş. <https://taban.com.tr/#urunler> ; Safi katı yakıt Sanayi ve Ticaret A.Ş. <https://www.safiholding.com.tr/tr-TR/safipor-kati-yakit/3/12/0> ; Tekkeli Gıda Sanayi LTD.ŞTİ.; Raintrade Petrokimya ve Dış Ticaret A.Ş. <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/kap-haberi/gubre-fabrikalarinin-dolayli-bagli-ortakligi-raintrade-petrokimya-ve-dis-ticaretin-tasfiyesine-karar-verildi/1650854/> ; Ak-Taş Dış Ticaret A.Ş. <https://www.aktasdis.com/kurumsal/tarihce/> ; Plasmar Plastik ve Kimya Sanayi ve Dış Tic. A.Ş. <https://plasmar.com.tr/hakkimizda.html> ; Altın Ateş Kimya A.Ş. <http://altinates.com.tr/altin-ates-lojistik/> ; Bek Tarım LTD. ŞTİ <http://www.bektarim.com/about-us/>; Türkmen Grup İthalat İhracat Dış Ticaret A.Ş. <https://www.turkmen.com/Home/About> ; Efsun Entegre Tarım Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. <http://www.etsun.com.tr/markalarimiz-P151987.html> Erişim Tarihi:13.05.2021.

Tablo 1’de yer alan firmalar, ihracat veya ithalat faaliyetlerinin yanı sıra ihracat faaliyetlerine yeni katılan firmalara dış ticaret danışmanlığı, lojistik, transit ticaret, depo-antrepo işletmeciliği, dış ticarete yönelik fonlama ve dış ticaret finansman destekleri gibi hizmetler sunmaktadırlar. Bu firmalar kendi veya diğer firmalar adına ihracat faaliyetlerini yürüten, yurt içi B2B firmalardır.² İhracat yapan firma sayısındaki niceliksel artış Türkiye’ nin önemli hedeflerinden biridir. Fortune 500 dergisinde yayınlanan bu listede önümüzdeki yıllarda daha fazla firmanın yer alacağı düşünülmektedir. Tablo 1’deki firmaların çoğunluğu³ 2016 yılından günümüze düzenli olarak söz konusu dergide başarılı 500 firma arasındadır. Sektörel olarak aynı sektör altında ele alınan bu firmaların hem birbirlerine göre karşılaştırmalı olarak performanslarının değerlendirilmesi hem de firmaların etkinlik ve verimliliğinin zamana bağlı değişiminin incelenmesi bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

2. İşletmelerde performans: Etkinlik ve verimlilik

Performans, bir işletmenin başarısı veya amaçlarına ulaşma düzeyinin ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Karaman, 2009, s. 411). Performans değerlendirmelerinde işletmenin başarısı, işletmenin önceden belirlenen amaçlara ulaşabilmesini temel alır. İşletmeye ilişkin toplam performansın ölçülebilmesi için ise işletmenin girdi ve çıktıları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi ve bu ilişkiye ilişkin sonuçların değerlendirilmesi gereklidir (Benligiray, 1999, s. 8). Özellikle finansal karlılık ve işletmenin sürekliliği konusunda hayati öneme sahip olan performans kavramı, farklı ölçüm yöntemleri ile firma yöneticilerine firmanın kaynakları, faaliyet başarısı hakkında bilgi sunmaktadır.

Akal’a (2000, s.15) göre performans kendi içinde etkinlik, girdilerden yararlanma, verimlilik, kalite, yenilik, çalışma yaşamının kalitesi, karlılık ve bütçeye uygunluk olmak üzere yedi alt boyutta ele alınmaktadır. Diğer yandan akademik alan yazında da önemli bir araştırma alanı olan performans değerlendirme çalışmaları genellikle firma etkinliği veya firma verimliliği şeklinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda firmalarda performans analizi, kaynakların firma amaçları doğrultusunda ne kadar etkin ve verimli kullanıldığını belirleyen bir kavram olarak değerlendirilebilir (Özden, 2008, s. 167). Diğer yandan performans ana kavramının çatısı altında yer alan firma etkinliği ve firma verimliliğinin literatürde sıklıkla birbirleri yerine kullanılan, uygulamada ve yorumlama da karıştırılan kavramlar olduğu görülmektedir (Yükçü ve Atağan, 2009, s. 2). Akademik alan yazında sıklıkla kullanılan bu kavramlar arasındaki farklılaşmanın ortaya konması, kavramsal karmaşanın ortadan kalkması için önemlidir. Bu bağlamda ilk olarak etkinlik kavramı ve ardından verimlilik kavramı ele alınmıştır.

Etkinlik, girdi ve çıktı mekanizmasına dayalıdır (Yükçü ve Atağan, 2009, s. 2). Etkinlik, birimlerin girdi ve çıktıları ile optimal değerlerin girdileri ve çıktıları arasındaki karşılaştırma olarak tanımlanmaktadır (Savaş, 2015, s. 201). Etkinlikte, firmanın örgütsel amaçlarına ulaşma hedefi vardır ve bu amaçlara ulaşma düzeyi firmanın etkinliğini ifade etmektedir (Aldemir, 1985, s. 202). Etkinlik ölçümü, firmanın başarısına dair bir ölçüm derecesini göstermektedir.

Verimlilik ise, bir işletmenin veya örgütün mal ve hizmet üretirken kaynaklarını ne kadar iyi kullandığını ifade etmektedir (Arslan, 2002, s.3). Verimlilik, daha çok üretim işletmelerinde etkinlik durumunu belirtmek için kullanılmaktadır (Yükçü ve Atağan,2009, s.1). Verimlilik, etkinliğe benzer şekilde girdi ve çıktı değişkenleri arasındaki ilişkiye dayalı bir ölçümdür. Ancak Yükçü ve Atağan (2009, s. 4), zamana bağlı kavramsal çerçevesi genişleyen verimlilik kavramının kaynakların atıl kullanılmasının önüne geçilmesi amacının yanı sıra, ürün veya hizmetin kalitesinin yükseltilmesi, çevre ve doğayı koruma, çalışanlar için en iyi çalışma koşullarının sağlanması ve birim girdi başına üretim çıktısı artırma amaçlarına hizmet ettiğini de vurgulamışlardır.

3. Etkinlik ve verimlilik analizleri

Performans analizi çatısı altında etkinlik ve verimlilik ölçümünde kullanılan analizler rasyo analizi, parametrik ve non-parametrik yöntemler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Rasyo analizi etkinlik ölçümünde, standart performansın, gerçekleşen performans oranı (Yükçü ve Atağan, 2009, s. 3) iken, verimlilik girdilerin çıktılarına oranlanması (Arslan, 2002, s. 4) şeklinde hesaplanmaktadır.

² Fortune 500 Türkiye Dergi genel yayın yönetmenine danışılmış ve bu bilgiye ulaşılmıştır.

³ Firmalardan 3’ü belirtilen yıllardan en az birinde Fortune 500’de listesinde yer almamaları sebebiyle analiz dışı tutulmuştur. Tablo 1’de analiz dışı tutulan firmalar (*) ile işaretlerle gösterilmiştir.

Etkinlik ve verimlilik analizinde kullanılan bir diğer analiz türü olan parametrik analizlerden en bilineni regresyon analizidir. Bu yöntemde etkinlik analizi için seçilen karar birimlerinin üretim fonksiyonunun analitik yapıya sahip olması varsayımının sağlanması önemlidir (Bates vd., 1996 aktaran Bayramoğlu ve Toksoy, 2017, s. 83). Bu analiz sonucunda karar verme biriminin etkinliği, regresyon çizgisinden sapma göstermeyen birimlerin etkin, sapma gösteren diğer gözlemlerin ise etkin olmadığı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Seyrek ve Ata, 2010, s. 69). Non-parametrik yöntemlerin başında ise 1957 yılında Farrell tarafından temelleri atılan, üretim fonksiyonunun analitik yapıda olması şart olmayan, herhangi belirli bir dağılıma, varyansa dayalı olmayan, etkinlik sınırına olan uzaklığı ölçmeye dayalı Veri Zarflama Analizi (VZA)'dir. VZA, karar verme birimlerine ait girdi ve çıktılarının doğrusal programlama aracılığıyla ağırlıklar atama yoluyla, gözlem kümesindeki yer alan birimlerden en iyi performansa sahip olanı tahminlemek amacıyla kullanılmaktadır (Çakır ve Perçin, 2012, s. 51). VZA, benzer mal ve hizmet üreten karar birimlerinin birbirlerine göre görece etkinliklerini ölçmeye yöneliktir (Özden, 2008, s. 169). VZA, etkinlik sınırı analizidir (Demir ve Bakırcı, 2014, s.128). VZA'nın bilinen ilk uygulaması Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR)'a ait 1978 yılı "*Measuring the efficiency of decision making units*" adlı çalışmadır. VZA'nın bir diğer modeli 1984 yılında Banker, Charnes ve Cooper'a BCC ait "*Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis*" ile literatüre girmiştir. Literatürde yer alan etkinlik ve verimlilik analizi çalışmaları incelendiğinde sıklıkla öne çıkan analizin VZA ve alt modelleri olduğu görülmüştür.

Ulusal ve uluslararası literatürde VZA'nın neredeyse tüm sektörlerde uygulandığı görülmektedir. Özellikle yöneylem araştırması ve yönetim bilimlerinde sıklıkla kullanılan bu yöntem, çok sayıda girdi ve çok sayıda çıktı değişkenine göre benzer nitelikteki karar verme birimlerinin, etkinlik ve verimlilik gibi performans göstergelerini karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde, VZA yöntemi ile yürütülen çalışmalarda örneklem olarak nitelendirebileceğimiz karar verme birimlerinin genellikle Borsa İstanbul'da işlem gören firmalar (Avcı, 2012; Tosunoğlu ve Uysal, 2012; Orçun vd., 2014; Bakırcı vd., 2014; Özek, 2015; Çıtak ve İltaş, 2017; Şahin, 2020; Şengül, 2020), ISO-500 listesinde yer alan farklı sektördeki firma grupları (Ulucan, 2002; Düzakın ve Düzakın, 2007; Özdemir ve Düzgün, 2009; Cenger, 2011; Lorcu, 2010; Yayar ve Çoban, 2012; Düzgün ve Taşcı, 2014; Çakır, 2020), Fortune 500 Dergi listesinde yer alan firmalar veya sektöre göre firma grupları (Zhu, 2000; Ersoy ve Tehci, 2020; Chen ve Ali, 2004; Van Trang, vd., 2021 Saygı vd., 2021; Aliyev ve Ertok Onurlu, 2021; Krisna ve Sukarno, 2021;), belediyeler (Kaygısız ve Girginer, 2011; Cumhuriyet, 2017; Ergül vd., 2020; Vatansever ve Öztemiz, 2020), üniversiteler (Kutlar ve Babacan, 2008; Oruç vd., 2009; Bal, 2013; Çınar, 2013) ve bankalar (Çatalbaş ve Atan, 2005; Önal ve Sevimsever, 2006; Torun ve Özdemir, 2015; Tsolas vd., 2020; Dar vd., 2021) olduğu tespit edilmiştir.

Diğer yandan literatürde sıklıkla tercih edilen VZA analizinin statik özelliğe sahip olması nedeniyle analiz sonucunda etkin bulunan karar birimlerinin bir sonraki dönemde etkinliğini ve referans özelliğini kaybedebilmesi söz konusudur (Dinçer, 2008, s. 835). Bu açık, zaman boyutunu da analize dahil eden Malmquist VZA ile giderilmiştir.

Malmquist VZA'nde başta savunma sanayi (Bakırcı vd. 2016), otomotiv (Lorcu, 2010), bankacılık sektörü (Atan, 2003; Asmild vd., 2004; Raphael, 2013; Öner ve Demirel Arıcı, 2018; Atukalp, 2018), turizm (Benli, 2012; Yakut vd., 2015; Göral ve Uygur, 2018), gıda (Dizkırıncı, 2014; Cappellesso vd., 2020), tekstil (Dinçer, 2008; Kahveci, 2012; Öztürk ve Girginer, 2014), imalat sanayi (Kesbiç vd., 2004), enerji (Wu, Cao ve Liu, 2014), eğitim (Günay vd., 2017), bilgi teknolojileri (Chen ve Ali, 2004), yarı iletken sektörü (Liu ve Wang, 2008), serbest bölgeler (Petekkaya, 2018), demir-çelik (Cai ve Zou, 2012; Yan, Qi ve Feng, 2014; Özcan ve Anıl, 2017), çimento şirketleri (Kula vd., 2009; Cenger, 2011), inşaat sektörü (Xue vd., 2008) olmak üzere, genellikle borsada işlem gören veya çeşitli ekonomi dergilerinde ilk 500 gibi başarı listelerinde yer alan firmalar (Baştanoğlu, 2020) ve seçilmiş ülke grupları özelinde geniş bir literatür bulunmaktadır.

Malmquist VZA sonucunda elde edilen Toplam Faktör Verimlilik (Total Factor Productivity-TFP) endeksine ilişkin oldukça geniş bir literatür söz konusu olduğundan, bu çalışmalar arasında özellikle girdi veya çıktı değişkeni olarak ihracat veya ithalat gibi dış ticaret değişkenini ele alan

çalışmalar incelenmiştir. Ulusal literatürde yer alan örnek çalışmalardan bazıları ve bu çalışmalarda kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2

İhracat/ ihracat gelirleri/ihracat karlılığı gibi dış ticaret değişkenlerini analize dahil eden etkinlik analizleri

Çalışma, Yıl	Sektör /Örneklem	Girdi Değişkenleri	Çıktı Değişkenleri
Bakırcı, 2006	Capital Dergisi ilk 500 firma - Otomotiv Sektörü	Net Aktifler Öz Sermaye Çalışan İşçi Sayısı	Net satışlar Vergi Öncesi Kar İhracat
Düzakın ve Düzakın, 2007	İSO 500’e giren-2004 yılı 500 firma	Öz sermaye Net Varlıklar Ortalama Çalışan Sayısı	Vergi Öncesi Kar İhracat Gelirleri
Lorcu, 2010	İSO 500’e giren- otomotiv firmaları	Borçlar Net aktifler Çalışan sayısı	Vergi öncesi kar İhracat Brüt karma değer
Yayar, Karaca ve Erol, 2012	İSO 500’e giren demir-çelik sektör firmaları	Net Aktifler Öz Sermaye Çalışan İşçi Sayısı	Net satışlar Brüt katma değer İhracat
Yayar ve Çoban, 2012	İSO 500’e giren dokuma ve giyim eşya sanayi firmaları	Net Aktifler Öz Sermaye Çalışan İşçi Sayısı	Net satışlar İhracat Brüt Katma Değer
Kahveci, 2012	İhracat yapan tekstil firmaları	Aktif toplamı Çalışan Sayısı Ödenmemiş Sermaye	Dönem Karı İhracat Karlılığı
Kamaruddin ve Abokeresh, 2012	Libya’daki üretim firmaları	Net Aktifler Öz Sermaye Çalışan İşçi Sayısı	Net satışlar Vergi Öncesi Kar İhracat
Yavuz ve İşçi, 2013	Fortune 500 Dergisi- 25 Gıda Firması	Öz kaynak Aktif Toplam Çalışan Sayısı	Net Satış Kar İhracat
Öztürk ve Girginer, 2014	Tekstil ve hazır giyim firmaları	Çalışan sayısı Toplam aktif miktarı Ülke sayısı	İhracat satış tutarı İhracat tecrübesi
Bakırcı vd., 2016	Savunma Sanayii-Ülkeler	Savunma sanayi harcamaları İstihdam Savunma sanayi ithalatı Lojistik faktör endeksi	Savunma sanayindeki toplam satışlar Savunma sanayi ihracatı Kar
Özcan ve Anıl, 2017	Fortune 500-13 demir -çelik firması	Aktif Toplam Öz kaynaklar Çalışan Sayısı	Net Satışlar FVÖK İhracat
Petekkaya, 2018	Türkiye Serbest Bölgeler	İstihdam Bölge Yüzölçümü	Ticaret Hacmi
Baştañoğlu, 2020	İSO 500 firmaları	Öz kaynak Aktif Toplam Çalışan Sayısı	Net Satış Dönem Karı İhracat

4. Malmquist VZA: Toplam faktör verimlilik endeksi

VZA analizinin ilk modeli olan CCR (1978), karar verme birimlerinin ölçüğe göre sabit getiri varsayımı altında etkinlik ölçmeye yöneliktir. BCC modeli ise karar verme birimlerinin ölçüğe göre değişken getiri varsayımına dayanmaktadır (Charnes vd.,1994, s. 23). VZA’de saf etkinlik, teknik etkinlik ve ölçek etkinliğinin ölçümü söz konusudur. VZA modellerinden BCC modeli, sistemde yer alan karar verme birimlerinin saf teknik etkinliğinin ölçümüne yönelik iken, CCR modeli hem saf teknik hem de ölçek etkinliğini kapsayacak şekilde teknik etkinlik ölçümünü kapsamaktadır. Bu modellerde girdi veya çıktı odaklı ölçümler söz konusudur. Girdi odaklı ölçümlerde amaç, belirli bir çıktı birleşimini oluşturmak amacıyla kullanılacak en uygun girdi birleşimi iken, çıktı odaklı

ölçümlerde belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşiminin oluşturulabileceğidir (Demir ve Bakırcı, 2014, s.114). Bu sebeple modeller arasında farklılıklar söz konusudur ve İşbilen Yücel (2015, s. 115), modellerdeki etkinlik sınırı açısından CCR modelinde etkin olan karar birimi, BCC modeline göre de etkin olduğunu vurgulamıştır.

VZA’nde hem zaman hem de birim boyutunu baz alan panel VZA modeli olarak da bilinen Malmquist VZA, Fare vd. tarafından 1994’te literatüre kazandırılmıştır. Zaman boyutunu da analize dahil eden Malmquist VZA, VZA modelinin dinamik hale gelmesini sağlamıştır. Bir karar verme birimi, VZA analizi sonucu etkinlik sınırını yakalamışsa, etkinlik sınırını yakalayamayan diğer karar verme birimleri için referans olma özelliği taşımaktadır. Ancak VZA analizi belirli bir tek zaman dilimini kapsadığından, etkinlik sınırını yakalayan karar verme biriminin bir sonraki zaman dilimindeki etkinlik sınırını yakalayıp yakalayamadığı hakkında herhangi bir bilgi sunmaz. Malmquist VZA tam olarak bu aşamada, klasik VZA’nın bu eksikliğine cevap vermektedir.

CCR ve BCC modellerinde karar verme birimlerinin birbirine göre sadece cari veya belirli bir zaman dilimindeki etkinlik sınırını hesaplarken, Malmquist VZA ile birimlerin zamana göre teknik, saf ve ölçek etkinlik değişimlerinin yanı sıra teknolojik etkinliği ve toplam faktör verimliliğindeki değişimler de ölçülebilmektedir. Malmquist VZA için en az iki zaman dilimi gereklidir. Modeldeki söz edilen *teknik etkinlik değişimi (technical efficiency change-TEC)*, iki zaman dilimi arasında gözlemlenen üretimin potansiyel üretime olan uzaklığını ifade etmektedir (Günay vd.,2017, s. 95). *Teknolojik değişim (technological change-TC)*, sadece üretim sürecine entegre olan teknolojinin kullanımına bağlı etkinlik veya verimlilik değil, sürecin etkinliğini veya verimliliğini etkileyecek her türlü politika, düzenlemeler ve çevre etkisi şeklinde düşünülmelidir (Lorcu, 2010, s. 280). Saf etkinlik daha önce de bahsedildiği gibi BCC modeli sonucunda yakalanan etkinlik sınırındadır. Bu kapsamda *saf etkinlik değişimi (pure technical efficiency-PTE)*, BCC etkinlik skorundaki değişimi göstermektedir. Son olarak ölçek etkinliği ise, karar verme biriminin ölçeğine göre ulaşabileceği üretim düzeyindeki başarı düzeyini göstermektedir (Gökgöz, 2019, s. 17). *Ölçek etkinlik değişimi (scale efficiency-SE)* bahsedilen bu başarı düzeyindeki değişimdir.

Malmquist VZA’nın son çıktısı Toplam Faktör Verimliliği (Total Factor Productivity-TFP) endeksidir. Bu endeks, bahsedilen ortak teknolojiye göre, her bir veri noktasının uzaklıklarının oranlarını hesaplayarak farklı zamanlara ait iki veri noktası arasında toplam faktör verimliliğindeki toplam değişimi ölçmektedir (Kök vd., 2010, s.50). Diğer yandan bahsedilen bu beş endeksin hesaplaması aslında birbirinden çok da bağımsız değildir. Öyle ki TEC; PTE ile SE değişiminin çarpımı ile hesaplanır (Dizkırırcı, 2014, s.156). TEC ve TC çarpımı ise Malmquist endeksi veya TFP endeksini vermektedir. Bu endeks karar verme biriminin toplam faktör verimliliğinin yıllara göre değişimini göstermektedir. TFP endeksi 1’den büyükse, karar verme biriminin bir önceki yıla göre toplam faktör verimliliğinin arttığını, 1’den küçükse karar verme birinin bir önceki yıla göre toplam faktör verimliliğinin azaldığını göstermektedir. Ayrıca diğer alt etkinlik değişimindeki değerlendirmeler de TFP endeksinin değerlendirmesi gibi yapılmaktadır. Malmquist Endeksinin hesaplanması için (1) nolu denklikten yararlanılmaktadır (Fare vd.,1989,1992 aktaran Fare vd. 1994, s. 71):

$$M_O(x^{t+1}, y^{t+1}, x^t, y^t) = \underbrace{\frac{D_O^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_O^t(x^t, y^t)}}_{\text{Teknik Etkinlik değişimi (TEC)}} x \left[\underbrace{\left(\frac{D_O^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_O^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})} \right) \left(\frac{D_O^t(x^t, y^t)}{D_O^{t+1}(x^t, y^t)} \right)}_{\text{Teknolojik Etkinlik Değişimi (TC)}} \right]^{1/2} \quad (1)$$

x : girdilerin oluşturduğu vektör,

y : çıktuların oluşturduğu vektör,

D : iki veri arasındaki toplam verimlilikteki değişimi gösteren uzaklık fonksiyonu,

$t, t + 1$: zaman

5. Analiz ve bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Fortune 500 Türkiye dergisinde yer alan “Toptan ve Dış Ticaret Sektörü” firmalarının etkinlikleri Malmquist VZA yöntemi ile ölçülmüş ve bulgular tartışılmıştır.

5.1. Araştırma verileri

Bu çalışmada kullanılan girdi-çıkıtı bileşenleri Tablo 3’te görüldüğü gibidir. İlgili değişkenlerin belirlenmesinde, firmaların gerek ölçek farklılıkları ve gerekse de ana faaliyet alanlarındaki farklılıklar göz önünde bulundurularak, ilgili literatüre dayalı kapsayıcı değişkenlerin kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Tablo 3

Çalışmada kullanılan veriler

Girdiler	Çıktılar
Çalışan Sayısı	Finansal Karlılık
Aktif Büyüklüğü (TL)	İhracat Gelirleri
Öz kaynak (TL)	

5.2. Bulgular

Analizde öncelikle karar birimlerine ait 2016-2019 yılları arasında çıktıya yönelik sabit getiri CCR ve değişken getiri BCC sonuçları incelenmiştir. DEAP 2.1. programı ile yapılan analizin Tablo 4’te gösterilen sonuçlarına göre 2016 yılında tüm firmaların hem CCR hem BCC modeline göre etkin karar birimleri olduğu görülmüştür. CCR model sonuçlarına göre 2017 yılında tüm firmalar arasında Birgi Bileşik Giyim, Tekkeli Gıda ve Raintrade firması olmak üzere üç firmanın etkinlik sınırının altında olduğu; 2018 yılında sadece Raintrade firması etkinliği yakalayamadığı, 2019 yılında ise Tekkeli ve Raintrade yine etkinlik sınırının altında kaldığı belirlenmiştir. BCC modelinde ise 2016 yılında olduğu gibi 2017 ve 2018 yılında da tüm firmalar saf etkinlik sınırını yakaladığı görülmüştür. 2019 yılında ise BCC modeline göre etkinlik sınırını yakalayamayan tek firma Tekkeli Gıda olmuştur.

Yıllara göre ortalama etkinlik yüzdesi incelendiğinde CCR modeline göre 2016 yılında tüm firmalar etkin olduğundan %100’lük etkinlik söz konusu iken, 2017 yılında etkinlik yüzdesi %66,6’ya kadar düşmüş, 2018 yılında %88,8’e yükselip 2019 yılında ise %77,7’ye gerilemiştir. Saf etkinlik skorunu ölçen ve ölçeğe göre değişen getiri usulüne dayalı olan BCC modeline göre 2016, 2017 ve 2018 yıllarında ortalama etkinlik yüzdesi %100 iken 2019 yılında ise %88,8’e düşmüştür.

Tablo 4

Firmaların çıktıya yönelik teknik etkinlik (CCR) ve saf etkinlik (BCC) modeli etkinlik skorları

Firmalar	CCR				BCC			
	2016	2017	2018	2019	2016	2017	2018	2019
Ram Dış Ticaret A.Ş.	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Birgi Bileşik Giyim	1,000	0,909	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Safi Katı Yakıt	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Tekkeli Gıda	1,000	0,820	1,000	0,883	1,000	1,000	1,000	0,951
Raintrade	1,000	0,933	0,659	0,782	1,000	1,000	1,000	1,000
Ak-Taş	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Plasmar	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Altın Ateş	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Türkmen Grup	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Etkin Firma Sayısı	9	6	8	7	9	9	9	8
Ortalama Etkinlik Yüzdesi	% 100	%66,6	%88,8	%77,7	%100	%100	%100	%88,8

Malmquist VZA'nin en büyük avantajı teknik etkinlik değişimi ve TFV endeksi başta olmak üzere firmaların saf etkinlik, ölçek etkinliği ve teknolojik etkinliğin dönemler arasındaki değişimlerini analiz etmektedir. Araştırmanın zaman dönemleri arasındaki firmalara ait söz konusu etkinlik değişimleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5

Malmquist VZA sonuçları: 2016-2019 yıl aralığı firmaların bir önceki yıla göre etkinlik türlerindeki değişimleri

2016-2017					
	TEC	TC	PTE	SE	TFP
Ram Dış Ticaret A.Ş.	1,000	1,138	1,000	1,000	1,138
Birgi Bileşik Giyim	0,909	1,330	1,000	0,909	1,209
Safi Katı Yakıt	11,000	1,407	1,000	1,000	1,407
Tekkeli Gıda	0,82	1,007	1,000	0,82	0,826
Raintrade	0,933	1,151	1,000	0,933	1,074
Ak-Taş	1,000	2,109	1,000	1,000	2,109
Plasmar	1,000	1,043	1,000	1,000	1,043
Altın Ateş	1,000	1,473	1,000	1,000	1,473
Türkmen Grup	1,000	1,076	1,000	1,000	1,076
Ortalama	0,961	1,270	1,000	0,961	1,220
2017-2018					
	TEC	TC	PTE	SE	TFP
Ram Dış Ticaret A.Ş.	1,000	1,045	1,000	1,000	1,045
Birgi Bileşik Giyim	1,100	1,284	1,000	1,100	1,412
Safi Katı Yakıt	1,000	1,163	1,000	1,000	1,163
Tekkeli Gıda	1,219	1,070	1,000	1,219	1,305
Raintrade	0,706	0,980	1,000	0,706	0,692
Ak-Taş	1,000	0,755	1,000	1,000	0,755
Plasmar	1,000	1,136	1,000	1,000	1,136
Altın Ateş	1,000	0,661	1,000	1,000	0,661
Türkmen Grup	1,000	1,088	1,000	1,000	1,088
Ortalama	0,994	1,001	1,000	0,994	0,995
2018-2019					
	TEC	TC	PTE	SE	TFP
Ram Dış Ticaret A.Ş.	1,000	1,016	1,000	1,000	1,016
Birgi Bileşik Giyim	1,000	1,283	1,000	1,000	1,283
Safi Katı Yakıt	1,000	0,881	1,000	1,000	0,881
Tekkeli Gıda	0,883	0,830	1,000	0,883	0,734
Raintrade	1,187	1,043	0,951	1,248	1,238
Ak-Taş	1,000	1,527	1,000	1,000	1,527
Plasmar	1,000	1,099	1,000	1,000	1,099
Altın Ateş	1,000	1,192	1,000	1,000	1,192
Türkmen Grup	1,000	1,068	1,000	1,000	1,068
Ortalama	1,005	1,088	0,994	1,011	1,093

Tablo 5'te verilen sonuçlar incelendiğinde Tablo 4'te gösterilen sonuçlara göre tüm yıllarda hem CCR hem BCC modeline göre etkin olan Ram Dış Ticaret A.Ş.'nin tüm dönemlerde teknik etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliğinin sabit kaldığı, teknolojik etkinliğinin ise arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Ram Dış Ticaret A.Ş.'nin toplam faktör verimliliğinin de her dönem bir önceki döneme göre artış eğilimini sürdürdüğü görülmüştür.

Analize dahil edilen ikinci firma Tablo 4’de görüldüğü üzere sadece 2017 yılında CCR modeline göre etkin olmayan Birgi Bileşik Giyim İhracatçıları Dış Ticaret A.Ş.’dir. Firma Tablo 5’te verilen Malmquist VZA sonuçlarına göre 2016-2017 yıl aralığında teknik etkinlikte düşüş yaşamış, ancak bir sonraki dönem 2017-2018 yıl aralığında teknik etkinliğini yükseltmiştir. Firmanın 2018-2019 yıl aralığında ise teknik etkinliği sabit kalmıştır. Diğer yandan firmanın analize dahil edilen tüm yıllar için bir önceki yıla göre teknolojik etkinliğini artırmayı sürdürdüğü görülmüştür. Ayrıca firmanın saf etkinliğinin değişmediği, her yıl bir önceki yıla göre sabit kaldığı belirlenmiştir. TFV endeksi açısından ise firmanın Ram Dış Ticaret A.Ş.’ye benzer şekilde her yıl bir önceki yıla firmanın verimliliğinin arttığı sonucu elde edilmiştir.

Ana faaliyeti kömür ithalatı olan üçüncü firma Safi Katı Yakıt Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin Tablo 5’te verilen analiz sonucunda 2016-2017, 2017-2018 ve 2018-2019 yıl aralığını kapsayan dönemlerde teknik etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliğinin sabit kaldığı, teknolojik etkinliğinin ise 2016-2017 ve 2017-2018 yıl aralığındaki dönemlerde arttığı ancak 2018-2019 yıl aralığı döneminde azaldığı belirlenmiştir. Teknolojik ve teknik etkinliğin çarpımı yoluyla hesaplanan TFV endeksi incelendiğinde firmanın teknolojik etkinlik değişimine paralel hareket ettiği, yani analizdeki 2016-2017 ve 2017-2018 yıl aralığı dönemlerinde firmanın teknolojik etkinliğinin arttığını ancak son dönemde teknolojik etkinlik değişiminin 1’in altında olması sebebiyle TFV endeksinin azaldığı görülmüştür.

Dördüncü firma Tekkeli Gıda Sanayi LTD STİ’nin Tablo 5’te verilen analiz sonuçlarına göre teknik etkinlik ve ölçek etkinliği 2016-2017 yıl aralığında azalırken, 2017-2018 aralığında artmış ancak 2018-2019 yıl aralığında tekrar düşmüştür. Firmanın teknolojik etkinliği 2016-2017 ve 2017-2018 yıl aralığında artmış, 2018-2019 yıl aralığında azalış yönünde değişmiştir. Saf etkinliği tüm dönemlerde sabit kalan firmanın toplam faktör verimliliği ise teknik etkinlik değişimine paralel hareket etmiş, 2016-2017 yıl aralığında azalış; 2017-2018 yıl aralığında artış ve 2018-2019 yıl aralığında ise yine azalış eğilimi göstermiştir.

Beşinci firma gübre fabrikaları ve ihracatı temel alan Raintrade Petrokimya ve Dış Ticaret A.Ş. ise analiz sonucuna göre teknik etkinliği ve ölçek etkinliğini 2016-2017 ve 2017-2018 yıl aralığında düşürürken, 2018-2019 yılında her iki etkinlikte de artış yönünde performans sergilemiştir. Tablo 5’te görüldüğü gibi firmanın teknolojik etkinliği 2016-2017 aralığında artmış, 2017-2018 yıl aralığında azalıştan sonra 2018-2019 yıl aralığında tekrar artma eğilimi göstermiştir. Firmanın saf etkinlik değişiminin ise 2016-2017 ve 2017-2018 yıl aralığı dönemlerinde sabit kaldığı ancak 2018-2019 yıl aralığında azaldığı belirlenmiştir. Diğer yandan firmanın toplam faktör verimliliği de firmanın teknik etkinlik değişimine benzer bir durum sergilemiş ve 2016-2017 yıl aralığında artarken, 2017-2018 yıl aralığında azalmış ancak 2018-2019 yıl aralığında firma verimliliğini artırmıştır.

Bir sonraki firma Ak-Taş Dış Ticaret A.Ş.’nin etkinlik sonuçlarında ise Ram Dış Ticaret A.Ş.’nin sonuçlarına benzerdir. Firmanın tüm dönemlerde teknik etkinlik, saf etkinlik ve ölçek etkinliğinin sabit kaldığı, teknolojik etkinliğinin ise 2016-2017 yıl aralığında arttığı, 2017-2018 yıl aralığındaki düşüşün ardından 2018-2019 yıl aralığında tekrar arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Firmanın TFV endeksi ise firmanın teknik etkinliğine benzer şekilde 2016-2017 yıl aralığında artış, 2017-2018 yıl aralığında azalışın ardından 2018-2019 yıl aralığında artış yönünde gelişme göstermiştir.

Tablo 4’te verilen CCR ve BCC model sonuçlarına göre tüm yıllarda etkinlik sınırında olduğu belirlenen analizdeki yedinci firma Plasman Plastik ve Kimya Sanayi, Dış Ticaret A.Ş.’nin Tablo 5’te verilen Malmquist VZA sonuçlarına göre teknik etkinliğinin, ölçek etkinliğinin ve saf etkinliğinin tüm yıllar arasında değişmediği tespit edilmiştir. Firmanın teknolojik etkinlik değişiminin ise artış eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Son olarak firmanın TFV endeksi de teknolojik etkinlik değişimine paralel olarak her bir yıl bir önceki yıla göre arttığı belirlenmiştir.

Analizdeki sekizinci firması olan Altın Ateş Kimya A.Ş.’nin Tablo 5’te verilen analiz sonuçlarında görüleceği gibi tüm dönemler arasında teknik etkinliğinin, saf etkinliğinin ve ölçek etkinliğinin değişmediği, teknolojik etkinliği ve TFV endeksinin ise 2016-2017 yıl aralığında artış, 2017-2018 yıl aralığında azalış eğiliminin ardından 2018-2019 yıl aralığında tekrar artış gösterdiği belirlenmiştir.

Son olarak hem CCR hem BCC model sonuçlarına göre tüm yıllarda etkin olan Türkmen Grup İthalat İhracat Dış Ticaret A.Ş.’nin teknik etkinlik, saf etkinlik ve ölçek etkinliğinin değişmediği hem

teknolojik etkinliğinin hem de TFV endeksinin ise her dönem bir önceki döneme göre artışı sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgular genel olarak ele alındığında Fortune 500 Türkiye dergisinde toptan ve dış ticaret sektöründe hizmet veren ve listeye giren dokuz firmanın 2016-2019 yıl aralığındaki etkinliği ve verimliliği incelendiğinde her yıl için firmaların çoğunluğunun etkinlik sınırında olduğu, teknolojik etkinliklerin ise her yıl bir önceki yıla göre bir veya iki firma haricinde sürekli artış yönünde değiştiğini ve buna paralel firmaların toplam faktör verimliliklerin de benzer şekilde artış gösterdiği belirlenmiştir.

6. Sonuç

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümenin en önemli araçlarından birisi ihracat hacmindeki artış olarak görülmektedir. İstatistiklere göre 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı büyüme stratejisi ile Türkiye’de dış ticarete önemli gelişmeler yaşandığı ve bunun ülke ekonomisine olumlu yansıdığı belirlenmiştir. Günümüzde kalkınma raporlarında ihracat hedefleri belirlenmiş olup, temel gösterge olarak ihracattaki artış rakamlarına odaklanılmaktadır. Dolayısıyla ihracat olgusu Türkiye ekonomisi için son derece önemlidir. Diğer yandan sürdürülebilir ve sürekli düzeyde etkin ihracat yönetiminin en temel yapı taşlarından birisi ise ihracat yapan firmaların varlığıdır. İhracat hacminin artmasında mevcut ihracatçı firmaların büyük rolü olsa da yeni ihracatçı firma sayısının ve bu firmaların ölçeklerini büyütmesinin de önemi aşikardır. Ekonomik hedeflere ulaşma noktasında, ihracat olgusunun içerisinde yer alan gerek küresel ölçekteki ve gerekse ulusal veya daha küçük ölçek büyüklüğündeki firmaları belirleyip, bu firmaların faaliyetlerinin takibi önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal nitelikteki yeni girişimlerin dış ticarete yönelmesini desteklemek adına, hem küresel ölçekteki dış ticaret firmalarının hem de küçük ölçekli-dış ticaret firmalarının başarılarının duyurulmasını sağlayan, sektör raporları ve iş dünyası magazinleri de farkındalık yaratmaktadır. Bu kaynaklardan biri de Fortune 500 Türkiye dergisidir. Fortune 500 Türkiye, ihracat hacmi olan firmaları net satış (TL), net satış değişimi, faiz, amortisman ve vergi öncesi kar (FVÖK), FVÖK değişimi, aktif toplam (TL), öz kaynaklar (TL) ve ihracat (TL) büyüklüğüne göre ilk 500 firmayı listelemektedir. Fortune 500 Türkiye listesindeki tüm firmaların ihracat gelirleri olmasının yanı sıra, dergi gerek yurtiçi B2B (toptan) ticaret yapan firmalar gerekse ana faaliyet konusu üretim olmamakla birlikte belirli bir şirket grubunun ya da belirli bir ürün grubunun dış ticaretini yapan firmaları “toptan ve dış ticaret sektörü” altında incelemiştir. Bu bağlamda dergi kapsamında toptan ve dış ticaret sektörü başlığında anılan firmalar, ülkemiz ihracat hedefleri doğrultusunda faaliyetlerini organize eden firmalara örnek olarak verilebilmektedir.

Bu çalışmada toptan ve dış ticaret sektörü ayrımı altında 2016-2019 yıl aralığında Fortune 500 Türkiye listesine giren dokuz firmanın birbirine göre görece etkin olup olmadıkları ve yıllara göre verimlilik değişimleri incelenmiştir. Dokuz firmanın etkinliği çıktıya yönelik hem CCR hem BCC modeli ile incelenmiştir. Araştırmaya dahil edilen zaman dönemindeki her bir yıl için etkin olan ve etkin olmayan firmalar tek tek analiz edilmiştir. 2016 yılında tüm firmaların her iki modelde de etkin olduğu yani firmaların %100 gibi başarı performansı gösterdiği tespit edilmiştir. 2017 yılında ölçeğe göre sabit, teknik etkinlik performansını gösteren CCR modelinde yedi firmanın, ölçeğe göre değişken, saf teknik etkinlik performansını gösteren BCC modeline göre ise tüm firmaların etkin olduğu tespit edilmiştir. 2018 yılında CCR modeline göre sekiz firmanın, BCC modelinde ise önceki yıllara benzer şekilde tüm firmaların etkin olduğu görülmüştür. Son olarak 2019 yılında ise CCR modeline göre yedi firmanın, BCC modeline göre ise 8 firmanın etkin olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan CCR ve BCC modeline göre elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde etkinlik performansının en düşük %78’ler civarında, en yüksek ise tam performans yani %100 olduğu söylenebilir. Bu durum firmaların birbirlerine göre görece benzer düzeyde başarılı bir süreç izlediklerine yorulabilir.

Çalışmanın bir diğer çıktısı, yıllara göre firmaların etkinlik ve verimliliklerinin nasıl değiştiğidir. Bu kapsamda Malmquist VZA yardımıyla firmaların teknik etkinlik, saf etkinlik, ölçek etkinliği, teknolojik etkinliği ve son olarak toplam faktör verimlilik etkinliğindeki değişim 2016-2019 yılları arası bir önceki döneme göre değerlendirilmiştir. Firmalardan özellikle son döneme ait toplam faktör verimliliği incelendiğinde; firmaların çoğunluğunun özellikle teknolojik etkinlik ve toplam faktör

verimliliğinde başarılı bir süreç izledikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda firmaların etkinlik değişimleri açısından da görece birbirlerine yakın performans izlemeleri ve ortak bir başarı düzeyini yakaladıkları söylenebilir.

Çalışmanın bulgularına göre 2018 ve 2019 yılında etkinlik yüzdesinin diğer yıllara göre azalışta olması ise küresel ekonomide 2018 de yoğunlaşan ve etkisi 2019 yılına da yansıyan ABD- Çin arasındaki ticaret savaşları, önlemler, kotalar ve tepki uygulamaları BREXIT ve yoğun korumacılık uygulamaları, enerji krizleri vb. gibi tüm dünya ülkelerini etkileyen ekonomik, politik ve sosyal etkilerin ulusal ekonomiye yansımaları ile ilişkilendirilebilir. Nitekim Türkiye dış ticaret istatistiklerinde bu olumsuzlukların etkisi görülmüştür. TÜİK, Genel ticaret sistemi dış ticaret istatistiklerine göre Türkiye ihracat hacmi, 2018 yılında bir önceki yıla göre %7,7 büyürken, bir sonraki yıl olan 2019 yılında bir önceki yıla göre büyüme oranı %2,1'e gerilemiştir. Bir ülkenin küresel şoklara ve krizler karşısındaki dayanıklılığı, ülkenin dış ticaret yapısı ile ilgilidir. Türkiye'nin geçmişten günümüzde hem ithalat hem de ihracatının büyük payını oluşturan üretim sektöründe özellikle ara mamul açısından dışa bağımlılık durumu ülke dış ticaret yapısı açısından olumsuz bir durum olarak nitelendirilmektedir. Öyle ki söz konusu bu bağımlılık, ülkenin hem negatif dış ticaret dengesiyle mücadele etmesine hem de dış şoklara karşı dirençsiz kalabilmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin daha güçlü ihracat yapısı elde edilmesi için öncelikle üretim yapısında köklü değişimlerin yapılması önerilmektedir. Bu köklü değişimler içinde ara mamulün ithal değil, yerli üretimi önce yurtiçi talebi karşılar nitelikte, ardından yurtdışı talebe uygun hale getirilmelidir. Bu kapsamda ülke içindeki yeni girişimcilerin hem ulusal ticaret hem de uluslararası ticarete yönelmeleri desteklenmelidir. Fortune 500 Türkiye toptan ve dış ticaret sektör firmaları arasına girmeleri muhtemel yeni firma alternatifleri çoğaltılmalı, milli ekonomi ve refah seviyesi için başlangıçta küçük bir su damlasına benzeyen bu firmaların ülke dış ticaret ve dolayısıyla milli ekonomideki pozitif etkileri önemsenmelidir.

Bu çalışmada sektör açısından firma sayısının azlığı ve ulaşılan firmaların Türkiye dış ticaretine yönelik tam bir temsil yeteneği göstermemesi en önemli sınırlılık olarak ele alınabilir. Bu bağlamda Türkiye dış ticaret sektörünü temsilen yeni çalışmalarda daha fazla yıl aralığında daha fazla firmaya yönelik girdi ve çıktı değişkenleri ile karşılaştırmalı istatistiksel ve sektörel analizlerin yapılması önerilmektedir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar katkıları

Kemal Vatansever: Araştırma tasarımı, yazım gözden geçirme ve kontrol.

Hatice Handan Öztemiz: Araştırma fikri, literatür taraması, metodoloji, veri toplama, veri analizi.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Aldemir, M. C. (1985). *Örgütler ve yönetimi, Makro Bir Yaklaşım*. Bilgehan Basımevi: İzmir.
- Akal, Z. (2000). *İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi*. Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları: Ankara.
- Arslan, A. (2002). Kamu harcamalarında verimlilik, etkinlik ve denetim. *Maliye dergisi*, 140(2), 1-14.
- Asmild, M., Paradi, J. C., Aggarwall, V., ve Schaffnit, C. (2004). Combining DEA Window Analysis with the malmquist index approach in a study of the canadian banking industry. *Journal of Productivity Analysis*, 21(1), 67-89.
- Atukalp, M. E. (2018). Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi ile türk bankacılık sisteminde bölgesel performans ölçümü. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(638), 17-34.
- Atan, M. (2003). Türkiye bankacılık sektöründe veri zarflama analizi ile bilançoya dayalı mali etkinlik ve verimlilik analiz. *Ekonomik Yaklaşım*, 14(48), 71-86.
- Avcı, E. (2010). *İmalat sanayi işletmelerinde teknik etkinlik derecesi ve hisse senedi performansı üzerine bir analiz*. 14. Ulusal Finans Sempozyumu, 3-6 Kasım 2010, Konya, 193-206.
- Bakırcı, F. (2006). Sektörel bazda bir etkinlik ölçümü. VZA ile bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 20(2), 199-217.
- Bakırcı, F., Bayrak, R. ve Önal, S. (2016). Savunma sanayinde toplam faktör verimliliği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 30(4), 751-769.
- Bakırcı, F., Eslamian S., S., ve Sattary, A. (2014). BIST’de demir, çelik metal ana sanayii sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performans analizi; VZA süper etkinlik ve TOPSIS uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 9-19.
- Bal, V. (2013). Vakıf üniversitelerinde veri zarflama analizi ile etkinlik belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-20.
- Banker, R. D., Charnes, A., ve Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30 (9), 1078-1092.
- Bates, J. M., Baines, D., Whyne, D. K., 1996. Measuring the efficiency of prescribing by general practitioner. *Journal of the Operational Research Society*, 47, 1443-1451.
- Baştaoğlu, A. (2020). *Veri zarflama analizi tekniği ile işletme etkinlik ve verimliliklerinin değerlendirilmesi: 2007-2016 yılları arasındaki İSO 500 şirketleri ile bir uygulama* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Benli, Y. K. (2012). Veri zarflama analizi (VZA) ve malmquist toplam faktör verimliliği (TFV): konaklama işletmelerinde bir uygulama/data envelopment analysis (DEA) and malmquist total factor productivity (TFP): an empirical evidence in accomodation businesses. *Ege Akademik Bakış*, 12(3), 369-382.
- Benligiray, S. (1999). *İnsan kaynakları açısından otellerde performans yönetimi*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1174, Eskişehir.
- Bayramoğlu, M. M., ve Toksoya, D. (2017). Veri zarflama analizinin ormancılıkta kullanımı. *Turkish Journal of Forestry*, 18(1), 82-93.
- Cai, X. C., ve Zou, K. (2012). The analysis of energy efficiency in the steel industry listed companies based on DEA-malmquist. *In Stat. Inf. Forum*, 27, 90-98.
- Cappellesso, G., Raimundo, C. M., ve Thomé, K. M. (2020). Measuring the intensity of innovation in the brazilian food sector: A DEA-malmquist approach. *Innovation & Management Review*, 17(4), 395-412.
- Çakır, S. (2020). Türkiye tekstil sektöründe etkinlik ölçümü: iki sınırlı VZA uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 121-130.
- Çatalbaş, G. K., ve Atan, M. (2005). Bankacılıkta etkinlik ve sermaye yapısının bankaların etkinliğine etkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 20(237), 49-62.
- Cenger, H. (2011). İMKB’de işlem gören çimento şirketlerinin performanslarının ölçülmesinde veri zarflama analizi yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 31-44.
- Charnes, A., Cooper, W. W., Lewin, A. Y., Seiford, L. M. (1994), *Data envelopment analysis: theory, methodology and application*. Kluwer Academic Publisher, Boston, USA

- Chen, Y., ve Ali, A. I. (2004). DEA malmquist productivity measure: new insights with an application to computer industry. *European Journal of Operational Research*, 159(1), 239-249.
- Çınar, Y. (2013). Türkiye’de kamu üniversitelerinin eğitim-araştırma etkinlikleri ve etkinlik artışında stratejik önceliklerin rolü: çok-aktiviteli VZA uygulaması. *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, 68(2), 27-62.
- Cumhur, Y. (2017). Türkiye’deki il belediyelerinin etkinliklerinin 2009 yerel seçimleri özelinde veri zarflama analizi yöntemi ile değerlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26(4), 1-41.
- Çıtak, L., ve İltaş, Y. (2017). AR-GE yatırımlarının finansal performans üzerindeki etkisi ve bist teknoloji endeksi firmalarının etkinliklerinin değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (76), 239-254.
- Dar, Q. F., Ahn, Y. H., ve Dar, G. F. (2021). The impact of international trade on central bank efficiency: an application of DEA and tobit regression analysis. *Statistics, Optimization & Information Computing*, 9(1), 223-240.
- Demir, A., ve Bakırcı, F., (2014). OECD üyesi ülkelerin ekonomik etkinliklerinin veri zarflama analiziyle ölçümü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2),109-132
- Diñçer, E. (2008). Veri zarflama analizinde malmquist endeksiyle toplam faktör verimliliği değişiminin incelenmesi ve İMKB üzerine bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 825-846.
- Dizkırıcı, A. S. (2014). Borsa istanbul gıda, içecek endeksine kote işletmelerin finansal performanslarının veri zarflama analizi ile ölçümü ve malmquist endeksine göre karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 151-170.
- Düzakın, E., ve Düzakın, H. (2007) Measuring the performance of manufacturing firms with super slacks based model of data envelopment analysis: an application of 500 major industrial enterprises in Turkey. *European Journal of Operational Research*, 182, 1412 1432.
- Düzgün, R., ve Taşçı, H. M. (2014). Türk işletmelerinin ihracat performansını belirleyen faktörler: İSO-500 üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(3), 7-24.
- Ergülen, A., Ünal, Z. ve Harmankaya, İ. (2020). Girişimcilik kültürünün gelişimine yerel yönetimlerin katkısı: türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin etkinliklerinin veri zarflama analiziyle değerlendirilmesi. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(6), 49-63.
- Ersoy, Y., & Tehci, A. (2020) Lojistik pazarlama: lojistik hizmetleri alanında faaliyette bulunan işletmelerde veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(1), 1-9. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.630544>
- Fare, R., Grosskopf, S.- Norris, M., ve Zhang Z., (1994), Productivity growth, technical progress, and efficiency change in industrialized countries. *The American Economic Review*, 84 (1), 66-83.
- Gökgöz, F. (2009). Data envelopment analysis for Turkish banks: evidence on the financial efficiencies of the commercial and investment banks. *Banking and Finance Letters*, 1(2), 43.
- Göral, R., ve Uygur, A. (2018). Malmquist-TFV endeksi ile uluslararası turizm destinasyonlarının verimliliklerinin karşılaştırılması. *Journal of Tourism Theory and Research*, 4(2), 70-86.
- Günay, A., Dulupçu, M. A., ve Oruç, K. O. (2017). Türkiye’de devlet üniversitelerinin etkinlik ve verimlilik analizi: veri zarflama analizi ve malmquist toplam faktör verimlilik endeksi uygulamaları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 85-113.
- İşbilen Yücel, L., (2015). Excel-Solver eklentisiyle oluşturulan portföylerin ccr model ile etkinlik ölçümüne yönelik bir uygulama. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (23), 112-146.
- Kahveci, E. (2012). Kaynak temelli strateji ve ihracat performansı: tekstil işletmeleri üzerinde veri zarflama analizi ile bir uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 29-67.
- Kamaruddin, B., ve Abokareh, M. S. (2012). The performance of privatized firms: empirical analysis for libya. *International Review of Business Research*, 8, 134-148.
- Karaçor, Z.& Saraç, T. B. (2011). Dış ticaret ile sanayi sektörü istihdam oranı arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki: türkiye örneği (1963-2009). *Celal Bayar üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 181-194.
- Karaman, R. (2009). İşletmelerde performans ölçümünün önemi ve modern bir performans ölçme aracı olarak balanced scorecard. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 410-427.

- Kaygisiz, Z., ve Girginer, N. (2011). Belediye hizmetlerinin maliyet etkinliklerinin değerlendirilmesi: eskişehir odunpazarı belediyesinde bir uygulama. *Journal Of Industrial Engineering (Turkish Chamber Of Mechanical Engineers)*, 22(4), 35-47.
- Kesbiç, C. Y., Tokatloğlu, İ., ve Ürüt, S. (2004). Rekabet gücü göstergeleri: türk imalat sanayi için veri zarflama analizi–malmquist toplam faktör verimliliği endeksi uygulaması. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(220), 63-75.
- Kök, R., Şimşek, N., Kara, O., ve Aydın, Ü. (2010). Radikal ve adimsal teknolojiler içerikli endüstrilerde bilgi ekonomisi: türkiye endüstri içi ticaret örneği. *Verimlilik Dergisi*. (1). 45-59
- Kula, V., Kandemir, T., ve Özdemir, L. (2009) VZA malmquist toplam faktör verimlilik ölçüsü: İMKB'ye koteli çimento şirketleri üzerine bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 186-202.
- Kutlar, A., ve Babacan, A. (2008). Türkiye'deki kamu üniversitelerinde CCR etkinliği-ölçek etkinliği analizi: DEA tekniği uygulaması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 148-172.
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ., ve Özbek, R. İ. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Krisna, K., ve Sukarno, S. (2021). *Performance of pertamina-indonesia among oil and gas companies in the fortune global 500 of southeast asia*. The 3rd International Conference on Business and Banking Innovations, 6 ve 7 March 2021, Surabaya.
- Liu, F. H. F., ve Wang, P. H. (2008). DEA malmquist productivity measure: taiwanese semiconductor companies. *International Journal of Production Economics*, 112(1), 367-379.
- Lorcu, F. (2010). Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi: türk otomotiv sanayi uygulaması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(2), 276-289.
- Oruç, K. O., Güngör, İ., ve Demiral, M. F. (2009). Üniversitelerin etkinlik ölçümünde bulanık veri zarflama analizi uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 279-294.
- Orçun, Ç., Çimen, A. ve Şahin, A. (2014), şirket etkinlikleri: İMKB 100 imalat sanayi şirketleri uygulaması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 21-33.
- Önal, Y. B., ve Sevimeser, N. C. (2006). Yabancı banka girişlerinin türk bankacılık sistemine etkileri: yerli ve yabancı bankaların etkinlik analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 295-312.
- Öner, M., ve Demirel Arıcı, N. (2018). Türk bankacılık sektörünün etkinlik ve verimlilik analizi: 2012-2017 VZA ve malmquist TFV endeksi. *Uygulaması. Bankacılar Dergisi*, 106, 18-36.
- Özcan, A. İ., ve Anıl, N. K. (2017). İlk 500 arasında yer alan demir-çelik sektörüne ait firmaların vza ve malmquist yöntemleriyle verimliliklerinin ölçümü. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 112-120.
- Özdemir, A. İ., ve Düzgün, R. (2009). Türkiye'deki otomotiv firmalarının sermaye yapısına göre etkinlik analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1). 147-164.
- Özden, Ü. H. (2008). Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. *İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(37): 167-185.
- Öztürk, O., ve Girginer, N. (2014) The export efficiency of Turkish textile and apparel firms: an investigation employing data envelopment analysis (DEA) and analytic hierarchy process (AHP) methods. *Textile and Apparel*, 25(1), 10-23.
- Petekaya, Ş. (2018). Türkiye'deki serbest bölgelerin veri zarflama analizi ile performanslarının değerlendirilmesi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 3(2), 109-134.
- Raphael, G. (2013). A DEA-based malmquist productivity index approach in assessing performance of commercial banks: evidence from tanzania. *European Journal of Business and Management*, 5(6), 25-34.
- Savaş, F. (2015). *Veri zarflama analizi*. B. H. Yıldırım ve Önder, E. (Ed). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri içinde (201-217 ss). Dora Yayınları. Bursa
- Saygı, H., Kop, A., Tekoğul, H., ve Taylan, B. (2021). Determining the effectiveness of sustainable production activities in fishing sector by data envelopment analysis. *Acta Nat. Sci*, 2(1), 6-16.
- Seyrek, İ. H., ve Ata, H. A. (2010). Veri zarflama analizi ve veri madenciliği ile mevduat bankalarında etkinlik ölçümü. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 4(2), 67-84.

- Şahin, Ö. (2020). Finansal piyasa etkinliğinin run testi ve volatilité modelleri ile analizi: BİST 100, dolar kuru ve altın fiyatı piyasaları üzerine bir uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(2), 333-348.
- Şengül, Ü. (2020). BIST 100'de yer alan ana metal sanayi firmalarının veri zarflama analizi ile performans ölçümü. *Journal of Life Economics*, 7(2), 161-176.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. *Dış ticaret verileri. ihracat ve ithalat yapan firma sayısı. (2021, 7 Haziran)*. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/dis-ticaret-verileri>
- TİM (2020). *İhracat 2020 Raporu*. Erişim adresi: <https://www.tim.org.tr/tr/raporlar-strateji-raporlari>
- TİM (2021). *TİM 2019-2020 Yıllık Faaliyet Raporu*. Erişim adresi: <https://www.tim.org.tr/tr/raporlar-faaliyet-raporlari>
- Tosunoğlu, B., ve Uysal, M. (2012). İSO 500'de yer alan imalat sektöründeki yabancı sermaye payına sahip şirketlerin etkinliklerinin veri zarflama analizi ile ölçülmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(3-4), 333-344.
- Torun, N. K., ve Özdemir, A. (2015). Türk bankacılık sektörünün 2008 küresel finansal krizi sürecinde veri zarflama analizi ile etkinlik analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 129-142.
- Tsolas, I. E., Charles, V., ve Gherman, T. (2020). Supporting better practice benchmarking: a DEA-ANN approach to bank branch performance assessment. *Expert Systems with Applications*, 160 (113599), 1-12.
- Ulucan, A. (2002). İSO-500 şirketlerinin etkinliklerinin ölçülmesinde veri zarflama analizi yaklaşımı: farklı girdi çıktı bileşenleri ve ölçüğe göre getiri yaklaşımları ile değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 185- 202
- Van Trang, T., Do, Q. H., ve Luong, M. H. (2021). Performance evaluation of vietnamese apparel enterprises: an application of DEA approach. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 18, 1-9.
- Vatansever, K., ve Öztemiz, H. H. (2020). Alanya belediyesi hizmet birimlerinin maliyet etkinliği: veri zarflama analizi uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1505-1523.
- World Bank (2020). "Exports of goods and services (current US\$)" ve "Imports of goods and services (current US\$)". Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?view=chart> , <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?view=chart>
- Wu, A. H., Cao, Y. Y., ve Liu, B. (2014). Energy efficiency evaluation for regions in china: an application of DEA and malmquist indices. *Energy Efficiency*, 7(3), 429-439.
- Xue, X., Shen, Q., Wang, Y., ve Lu, J. (2008). Measuring the productivity of the construction industry in china by using DEA-based malmquist productivity indices. *Journal of Construction engineering and Management*, 134(1), 64-71.
- Yakut, E., Harbalıoğlu, M., ve Pekkan, N. Ü. (2015). Turizm sektöründe BIST'a kayıtlı işletmelerin veri zarflama analizi ve toplam faktör verimliliği ile finansal performanslarının incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi (ISARDER)*, 7(2), 235-257.
- Yan, J. Y., Qi, Z. F., ve Feng, L. G. (2014). An eco-efficiency analysis of steel companies based on DEA and Malmquist index models taking hebei iron ve steel co., ltd. as an example. *Journal of Shijiazhuang University of Economics*, 05.
- Yavuz, S., ve İsci, Ö. (2013). Veri zarflama analizi ile türkiye'de gıda imalatı yapan firmaların etkinliklerinin ölçülmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36).157-174.
- Yayar, R., Karaca, S. S., ve Erol, Y. (2012). Data envelopment analysis approach for the measurement of iso500 firms' efficiencies: iron-steel basic metal industry. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Science*.19-29
- Yayar, R., ve Çoban, M. N. (2012). ISO 500 firmalarının etkinliklerinin ölçülmesinde veri zarflama analizi yaklaşımı: dokuma ve giyim eşya sanayi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 165-180.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2009). Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23(4). 1-13.
- Zhu, J. (2000). Multi-factor performance measure model with an application to fortune 500 companies. *European Journal of Operational Research*, 123(1), 105-124.

Türkiye’de katılım bankalarının finansal etkinliği ve Körfez İşbirliği Konseyi üye ülkelerinde mevcut bankalarla karşılaştırması*

Hatice Nayman Hamamcı^{a**}, Atila Karkacier^b

^a Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Esenler, İstanbul, 34220, TÜRKİYE. E-posta: hnayman@yildiz.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3044-3836>

^b Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Merkez, Tokat, 60250, TÜRKİYE. E-posta: atila.karkacier@gop.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5200-4527>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 20.10.2021
Kabul tarihi: 07.04.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:
Katılım bankacılığı,
KİK, finansal etkinlik,
veri zarflama analizi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de ve KİK üye ülkelerde faaliyet gösteren İslami bankaların/katılım bankalarının 2016-2019 yılları arasındaki finansal etkinliklerini belirlenmesi ve karşılaştırılmasıdır. Bu kapsamda bankalara ilişkin finansal veriler Türkiye için Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nin web sayfasından diğer ülkelere ait veriler ise bankaların ilgili yıllardaki finansal tablolarından (bilanço ve gelir tablosu) elde edilmiştir. Veri setinde yer alan yedi ülkeden toplam 27 bankanın finansal etkinlikleri belirlenirken Frontier Analyst programı yardımıyla veri zarflama analizi yapılmıştır. Etkinlik analizi sonuçlarına göre, Türkiye’de faaliyet gösteren Ziraat Katılım ve Kuveyt Türk katılım bankaları tüm yıllarda tam etkin olarak faaliyette bulunmuştur. Ülkeler bazında ise Türkiye sadece 2016 yılında teknik etkinlik skoru açısından tam etkin bulunmuştur. Buna karşın Bahreyn, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan’da yer alan katılım bankaları tüm yıllarda teknik etkinlik açısından tam etkin olarak tespit edilmiştir. Ölçek etkinliği ve tam etkinlik skorları açısından ise hiçbir ülkenin tam etkin olmadığı görülmüştür.

Financial efficiency of participation banks in Turkey and comparison with the banks in Gulf Cooperation Council member countries

ARTICLE INFO

Received: 20.10.2021
Accepted: 07.04.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

ABSTRACT

In this study, it is aimed to measure and compare the financial efficiencies of Islamic banks/participation banks operating in Turkey and the member countries of the Gulf Cooperation Council (GCC) between the years 2016-2019. In this context, the financial data of the banks were obtained from the website of the Participation Banks Association for Turkey, and the data for other countries were obtained from the balance sheets and income statements of the banks. While financial efficiencies of 27 banks from seven countries in the data set,

* Bu makale 2021 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde hazırlanan “Finansal performans ve finansal etkinlik analizi: Türkiye ve Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerindeki katılım bankaları arasında karşılaştırmalı çalışma” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiş olup güncel yayınlar çalışmaya ilave edilmiştir.

** Sorumlu Yazar

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.005>

Keywords:

Participation banking,
GCC, financial
efficiency, data
envelopment analysis.

data envelopment analysis was performed with the Frontier Analyst program. According to the results of the efficiency analysis, it was found that Ziraat Katılım and Kuveyt Türk participation banks in Turkey are operating at full efficiency without missing a year compared to other countries, Turkey was found to be fully efficient in terms of technical efficiency score only in 2016. On the other hand, participation banks in Bahrain, Kuwait, Oman, United Arab Emirates and Saudi Arabia were found to be fully efficient in terms of technical efficiency without missing a year. In terms of scale effectiveness and total effectiveness scores, it was seen that no country was fully efficient.

1. Giriş

Dünya üzerinde ülkelerin sosyal ve siyasi açıdan güç sağlamasında iktisadi sistemler diğerlerinin üzerinde bir konuma sahiptir. Ayrıca medeniyetler açısından da hem maddi hem de manevi dengelerin kurulmasında ekonomik faaliyetlerin etkisi olduğu görülmüştür. Aslında iktisadi sistemlere verilen bu aşırı önem tüm dünyada etkili olan siyasi ve ekonomik mücadelelerin, daha fazla şeye sahip olma isteğinin, imkânların adaletsiz paylaşımının ve hatta krizlerin ana gerekçesidir. Bu iktisadi sistemlerde esas olan maddedir ve bu sebeple ekonomik sistemlerde aşırılıklar ve bozulmalar yaşanmakta ve kültürel, sosyal dini ve siyasi problemler meydana gelmektedir (Tunç, 2016, ss. 25-26). Bu düzene karşılık İslam dünyasında yaşama ve çalışma arasındaki dengeyi amaçlayan ve İslami kurallar üzerine kurulmuş bir ekonomik disiplin olan İslam ekonomisi yer almaktadır. Bu sistemde insanlar yaşamlarını devam ettirecek kadar tüketim yapmalı ve tüketilen mal/hizmeti de yerine koymak amacıyla çalışmalıdır. Yani bu sistemde esas olan insandır ve insanında içinde bulunduğu topluma karşı ahlaki sorumlulukları vardır. İslam finansatıpkı diğer sistemler gibi birçok ekonomik faaliyetin yerine getirilmesini içermektedir (Warde, 2000, s. 6). Ancak bunlar arasından “katılım bankacılığı” en önemli araştırma konularından birisidir. Çünkü İslam coğrafyasının genişlemesi ile birlikte ticari faaliyetler yaygınlaşmış ve finansal işlemleri yerine getirecek mali kurumlara olan ihtiyaç artmıştır.

Bu doğrultuda bankalar finansal faaliyetlerin yerine getirilmesinde en önemli finansal araçlar arasındadır (Bolat ve Metin, 2019, s. 351). Piyasalarda ticari bankalar, katılım bankaları, yatırım bankaları gibi farklı yapılanmalar söz konusudur. Katılım bankaları ve ticari bankalar piyasa da teknik olarak taraflar arasında aracılık rolünü üstlenmeleri bakımından aynı role sahiptirler. Ancak bu iki bankacılık modelinin uygulamalarında birçok farklılık mevcuttur (Benamraoui, 2008, s. 114). Katılım bankaları, İslami ekonominin de ifade ettiği şekilde adil ve dengeli bir toplum yaratmayı hedefler (Ahmed, 2010, s. 309). Ayrıca bu bankalar risk paylaşımı ve spekülasyon yasağı sebepleriyle daha az sistematik risk oluşturur (Meslier, Risfandy ve Tarazi, 2020, s. 1). Kâr ve zarar ortaklığı katılım bankacılığının en temel unsurlarından biridir (Errico ve Farahbaksh, 1998, s. 13; Khediri, Charfeddine ve Youssef, 2015, s. 77). Kâr zarar ortaklıkları bankanın değerini artırıp krize karşı daha dayanıklı hale getirir (Abdul-Rahman, Abdul Latif, Muda ve Abdullah, 2014, s. 136). Bu doğrultuda katılım bankaları 2008 krizine başarı ile dayanmış ve yapılan literatür çalışmaları bu durumu faiz alınmasının veya ödenmesinin yasak olmasına ve risk paylaşımı sebeplerine bağlamıştır (Khediri vd., 2015, s. 76). Çünkü katılım bankalarında borç verme ve yatırım işlemlerinde herhangi bir faiz ödemesi veya alması yasaktır (Siddiqui, 2008, s. 680). Bu bankalarda yapılan tüm işlemler gerçek bir ekonomik işlemle desteklenmelidir (Khediri vd., 2015, s. 77). Bunun yanı sıra rekabet ortamının giderek sertleştiği günümüz şartlarında diğer firmalarda olduğu gibi bankalarında varlıklarını sürdürmeleri kaynaklarını ne oranda etkin kullandıkları ile doğrudan ilişkilidir (Savaş, 2018, s. 201; Omrani, Mohammadi ve Emrouznejad, 2019, s. 1633). Bahsi geçen etkinlik özünde minimum girdi ile maksimum çıktı elde etme becerisidir (Özcan ve Oktay, 2018, s. 489) ve işletmeler bu göstergelere göre gelecek planlamalarını iyi bir şekilde yapmalıdır. Finansal kurumların etkin bir şekilde faaliyetlerini yerine getirmesi ekonomik büyümeyi etkileyecektir (Fethi ve Pasiouras, 2010, s. 189).

Yapılan çalışma ile katılım bankalarının finansal etkinlik skorlarının hesaplanması ve elde edilen sonuçların hem yıllar hem de ülkeler bazında karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye ve KİK ülkeleri olarak ifade edilen Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi

Arabistan da faaliyetlerini sürdüren katılım bankalarının 2016-2019 yılları arasındaki finansal etkinlik skorları incelenmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren iki katılım bankasına ilişkin verilere 2016 yılından itibaren ulaşılabildiği için ilgili tarih aralığı tercih edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak ilgili süreçte Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları arasında finansal etkinlik bakımından bir karşılaştırma yapılmıştır. Ardından ülkeler bazında etkinlik skorları hesaplanmış ve ülkelerin finansal etkinlikleri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde katılım bankacılığı ve finansal etkinlik ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ardından araştırmanın metodolojisinden bahsedilmiş ve beşinci bölümde de yapılan analiz ve sonuçları sunulmuştur. Son kısımda ise elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Katılım bankacılığı

İslam dinine göre faizin her türlüşü yasaktır (Terzi, 2015, s. 4; Mevdudi, 2016, s. 307). Bu doğrultuda İslami bankalar/katılım bankaları da İslami kurallar çerçevesinde kurulmuş, Kuran ve sünneti temel alan bir finansal yapıdır (Burtan-Doğan, Kaya ve Narçişek, 2017, s. 177; Abrar, Ahmed, Kasnif, 2018, s. 344; Lök, 2018, s. 137). Ayrıca Türkiye Katılım Bankaları Birliğı (TKKB) katılım bankacılığını, “bankacılık faaliyetlerini faizsiz olarak gerçekleştiren, kâr ve zarara katılma esasına göre fon toplayıp ticareti ortaklık ve finansal kiralama gibi yöntemlerle fon kullandıran bankacılık modelidir” şeklinde tanımlamıştır (TKBB, 2012, s. 2). Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu bankaların özünde faiz yasağının temel alınması yer almaktadır. İslam dini açısından faiz diğerk adıyla riba kelime anlamı olarak eklemek, artırmak veya büyüme anlamına gelmektedir. Yani herhangi bir reel işlem olmadan anaparaya yapılacak fazlalıklar faiz olarak değerlendirilmektedir (Mevdudi, 2016, s. 252-253). Ancak anaparadaki her fazlalık faiz olarak nitelendirilmez. İslam dini ticaret sonucunda anapara da artış olabileceğini belirtmiş ve bu artışın somut karşılığı olduğu için faiz olmayacağını ifade etmiştir (Mevdudi, 2016, s. 255). Bu doğrultuda İslam Hukuku’nda yapılan tanıma göre de “*faiz, malın mal ile değışimi mahiyetindeki bir akitte karşılığı bulunmayan bir fazlalıktır.*” şeklinde ifade edilmektedir. Katılım bankacılığında faizin yerine kâr söz konusudur. Kâr, varlığı bilinen ve tam olarak ortaya çıkmış bir geliri ifade eder ve bu gelir üzerinden paylaşım yapılmaktadır. Başka bir deyişle, kâr reel ekonominin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Sümer ve Onan, 2015, s. 304).

Katılım bankacılığında faizsizlik ilkesinin yanı sıra belirsizlik yasağı, spekülasyon yasağı, risk paylaşımı, reel ekonomiye bağıllık ve insanlığa zararlı maddelerin satışının yasak olması gibi ilkelerde yer almaktadır. Belirsizlik taraflardan birini zarara uğratacağı için, benzer şekilde spekülasyon da bireylerde büyük zararlar yaratacağı için yasaklanmıştır. Reel ekonomiye bağıllık ilkesi bankada yapılan her parasal işlemin mal/hizmet olarak karşılığının olması anlamına gelmektedir. Bu ilkeye aykırılıklar olması sonucunda piyasalarda bozulmalar yaşanmakta ve hatta finansal balonlar oluşmaktadır. Risk paylaşımı ilkesine göre de risk sadece bir tarafa yüklenmemiş bunun aksine nasıl ki kara katılım söz konusu ise tarafların olası zarara katılım da esas alınmıştır. Bu sayede yapılacak işlemler sonucunda elde edilen gelir önceden belli olmadığı için hem riskin hem de kazancın adil dağılımı söz konusu olmaktadır. Son olarak insanlara zararlı alkol, uyuşturucu, tütün, uygun olmayan içerikler gibi mal/hizmetlerin satımı İslam dinince yasaklanmış olup katılım bankalarında bu hususlara dikkat ederek işlemlerini yapmaları gerekmektedir (Lök, 2018, s. 136).

İslami/Katılım bankacılık sistemi çok katmanlı kurumsal bir yapıdadır (Ayrıçay, Kılıç ve Bolat, 2019, s. 68). Başka bir deyişle, faiz yasağına uygun olarak çeşitli fon toplama veya kullandırma yöntemleri ile bankacılık işlemlerini gerçekleştiren ve kâr/zarar paylaşımını esas alan bir modeldir (Şekeroğlu ve Özer, 2017, s. 16; Alkış, 2018, s. 121). Fon toplama işlemlerini kâr/zarar ortaklıkları şeklinde yapmaktadır. Fon kullandırma işlemlerinde ise doğrudan kredi olarak verilmemektedir. Bunun yerine ticaret usullerine göre müşterilerine fon kullandırmaktadırlar. Diğerk bankalarda olduğu gibi fon fazlası bulunanlar ile fon arz edenler arasında aracılık görevi üstlenmektedirler (Lök, 2018, s. 134; Yıldırım, 2018, s. 535). Bununla birlikte yapmış oldukları tüm fon kullandırma işlemlerinde İslam dininin tüm yasaklarını dikkate alırlar ve dinen yasak olan hiçbir mal/hizmetin finansmanına aracılık etmezler. Katılım bankalarının sundukları mal/hizmetler ticaretin finansmanı, müşterinin finansmanı ve yatırımın finansmanı olmak üzere 3 başlıkta sınıflandırılabilir (Siddiqui, 2008, s. 681). Bu finansman işlemleri kâr ve zarar paylaşımı temeline dayanmaktadır (Olson ve Zoubi, 2008, s. 45; Benamraoui, 2008, s. 114; Ahmed, 2010, s. 308). Bu kapsam da katılım bankaları mevduat sahiplerine elde edilen gelir üzerinden daha önceden sözleşme ile belirlenen bir getiri oranına göre ödeme yaparlar

(Siddiqui, 2008, s. 685). Yani katılım bankalarının yaptıkları tüm parasal işlemlerin mal/hizmet olarak bir karşılığı mevcuttur (Burtan-Doğan vd., 2017, s. 177; Ersoy, 2015, ss. 53-54). Bu sayede katılım bankaları faiz hassasiyeti olan bireylerin ellerinde bulunan atıl fonların ekonomiye katılmasına katkı sağlamış olurlar (Yıldırım, 2018, s. 535).

Bu finansal işlemlere ek olarak, katılım bankaları sadece nakdi işlemleri değil, aval kabul kredileri, teminat mektubu verilmesi, akreditifler gibi gayri nakdi olan işlemler de yapmaktadır. Ayrıca ticari bankaların yapmış oldukları fatura ödemesi, çek ve senet tahsilatı, EFT, Havale, kiralık kasa gibi diğer bankacılık işlemlerini de yapmaktadırlar (Sümer ve Onan, 2015, s. 302; Tunç, 2016, s. 233).

3. Finansal etkinlik

Finansal piyasalardaki kurumların etkinliği ekonomik büyümeyi etkilemekte ve bu kurumların herhangi bir sebeple iflasları ekonomik krizlere sebep olmaktadır (Fethi ve Pasiouras, 2010, s. 189). Bunun bir örneğin 2008 yılında yaşanan mortgage krizinde görülmüştür. Kriz sebebiyle bazı finansal kuruluşların batması krizin etkisini oldukça artırmıştır. Bu durum etkinlik kavramının önemini ortaya koymaktadır. Etkinlik, minimum girdi düzeyiyle maksimum çıktı düzeyinin elde edilmesi olarak tanımlanabilir (Özcan ve Oktay, 2018, s. 489). Ayrıca etkinlik, yapılan hesaplamalar sırasında bir referans noktasına ihtiyaç duyulan görece bir kavramdır (Budak, 2011, s. 96).

Firmaların etkinliklerinin ölçülmesi ile ilgili olarak çeşitli çalışmalar yapılmış ve modeller ortaya koyulmuştur. Etkinliğin ölçülmesine ilişkin kullanılacak teknikleri üç ana başlıkta toplamak mümkündür: (a) parametrik analiz yöntemleri, (b) parametrik olmayan analiz yöntemleri ve (c) oran analizi. Bu teknikler arasından oran analizi tek bir oran ile etkinliğin analiz edildiği tek boyutlu bir yöntemdir ve çok sayıda girdi-çıkıtı söz konusu olduğunda yetersiz olmaktadır. Parametrik analiz yönteminde ise tek girdi birden fazla çıktı ile ilişkilendirilir ve genellikle regresyon analizi ile tahminler yapılır. Ayrıca bu yöntemde analize konu ilgili sektördeki üretim fonksiyonları analitik varsayılır. Son olarak parametrik olmayan yöntemlerde ise birden fazla girdi ve çıktı söz konusudur ve her biri aynı anda ölçülür. Ölçüm sonucunda tüm değerler tek bir etkinlik değerine indirgenir. Bu yöntemde üretim fonksiyonlarının yapısına ilişkin bir varsayım söz konusu değildir (Öztürk, 2009, s. 101). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde etkinlik analizlerinde parametrik olmayan testlerden biri olan veri zarflama analizinin sıklıkla tercih edildiği görülmüştür (Sherman ve Gold, 1985; Duranay, 2017; Ersoy, 2018; Bolat ve Metin, 2019; Demirel ve Hazar, 2020).

Bankacılık sektöründe finansal etkinliğin ölçülmesine yönelik literatürdeki çalışmalar incelendiğinde konuya ilişkin birçok çalışmaya ulaşılmıştır. Bu doğrultuda Bolat ve Metin (2019) Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının etkinliklerini veri zarflama analizi ile hesaplamış ve Kuveyt Katılım Bankasının 2016-2017 yıllarında en etkin banka olduğunu tespit etmiştir. Özcan ve Oktay (2018) Türkiye’deki 23 mevduat bankasının 2012-2016 yılları arasındaki etkinliğini girdi odaklı veri zarflama analizi ile ölçmüştür. Sonuç olarak kamu bankalarından Vakıfbank, özel sermayeli bankalardan Akbank ve yabancı sermayeli bankalardan ise Arap Türk Bankası, Bank Mellat, Deutsche Bank ve The Royal Bank of Scotland tüm yıllar itibariyle etkin olarak tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Ersoy (2018) de Türkiye faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların finansal etkinliklerini veri zarflama ile analiz etmiş ve yabancı sermayeli bankaların diğerlerine kıyasla etkinlik yüzdelerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Demirel ve Hazar (2020) ise 18 ticari bankanın 2014-2018 yılları arasındaki etkinliklerini hesaplamış ve Türkiye İş Bankası A.Ş. ve Akbank T.A.Ş. beş yıl boyunca etkin olduğunu bulmuştur. Duranay (2017) 2016 yılı itibariyle faaliyet gösteren 27 bankaya ilişkin etkinlik analizleri yapmış ve bu bankalar arasından 19’unun etkin olarak faaliyet gösterdiğini tespit etmiştir. Ayrıca etkin olmayan bankalar içinde çeşitli iyileştirme politikası önerisinde bulunmuştur. Karaca, Ekşi ve Altemur (2019) ise 2 kamu ve 3 özel sermayeli beş katılım bankasının 2009-2016 yılları arasındaki etkinliklerini veri zarflama yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Analizlerde etkinlik skorları çıktı odaklı hesaplamıştır. Elde edilen bulgulara göre ilgili yıllarda katılım bankalarının genelde etkin olduğu ve her geçen yıl da bankaların aktif büyüklüklerinin ve etkinliklerinin arttığı gözlemlenmiştir. Aktaş ve Avcı (2013) mevduat ve katılım bankalarının 2007-2011 yılları arasındaki verilerine göre etkinliklerini veri zarflama analizi ile değerlendirmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kamu mevduat bankalarının etkinliğin en yüksek olduğunu buna karşılık katılım

bankalarının ise etkinlik skorlarının daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Özgür (2008) ise 2001-2005 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren beş katılım bankasının finansal etkinliklerini veri zarflama analizini kullanarak hesaplamıştır. Elde edilen bulgulara göre, ilgili dönemde en istikrarlı etkinlik skoruna Albaraka Türk Katılım Bankası’nın sahip olduğunu ve Kuveyt Türk Katılım Bankası’nın ise son iki yılda (2004 ve 2005) tam etkin olduğunu tespit etmiştir. Bu konuya ilişkin yabancı literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, Sufian (2007) Malezya’daki İslami bankacılık faaliyetlerinin etkinlik skorunu ölçek ve teknik etkinlik değerlerini kullanarak analiz etmiş ve analizlerde veri zarflama yöntemini kullanmıştır. Sonuç olarak yerel sermayeli İslami bankaların yabancı sermayeli İslami bankalardan daha etkin faaliyet gösterdiklerini bulmuştur. Ariff ve Can (2008) Çin’de faaliyet gösteren 28 ticari bankanın kâr ve maliyet verimliliğini veri zarflama analizini kullanarak ölçmüşler ve anonim şirket niteliğindeki bankaların kâr ve maliyet verimliliğinin kamu bankalarından daha iyi durumda olduğunu bulmuşlardır. .Zeitun ve Benjelloun (2012) 2005-2010 yılları arasında Ürdün de faaliyet gösteren üçü İslami banka olmak üzere toplam 12 bankanın görece etkinliklerini analiz etmişlerdir. Analizlerde veri zarflama yöntemi kullanılmış olup bulgulara göre, finansal krizin bankaların etkinliğine önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Aynı zamanda Ürdün’deki sadece birkaç bankanın finansal kaynaklarını etkin bir şekilde kullanıp kar yaratabildiği başka bir deyişle teknik etkinlik bakımından etkin olduğu tespit edilmiştir. Rosman, Wahab ve Zainol (2014) Orta Doğu ve Asya’da yer alan farklı ülkelerde 79 İslami bankanın 2007-2010 yılları arasındaki finansal etkinliğini veri zarflama analizi ile değerlendirmiştir. Çalışmada bankaların teknik ve ölçek etkinliği skorları hesaplanmakta ve ölçeğe göre getirileri tahmin edilmektedir. Sonuçlar İslami bankaların kriz döneminde faaliyetlerini sürdürebildiklerini ancak bankalarının çoğunun ölçek etkinliği bakımından etkin olmadığını ortaya koymuştur. Ölçek etkin olmayan bankaların çoğu da ölçeğe göre azalan getirilerde faaliyet göstermişlerdir. Majeed ve Zanib (2016) Pakistan’da faaliyet gösteren konvansiyonel ve İslami bankaların etkinlik skorlarını hesaplamış ve karşılaştırmıştır. Bulgulara göre, toplam teknik etkinlik ve kurumsal teknik etkinlik bakımından konvansiyonel bankaların İslami bankalara kıyasla daha etkin olduğunu tespit etmişlerdir. Bahrini (2017) de Kuzey Afrika ve Orta Doğu’daki İslami bankaların 2007-2012 yılları arasındaki etkinliğini incelemiş ve elde edilen verileri Veri Zarflama Analizi ile analiz etmiştir. Sonuç olarak, 2008 krizini kapsayan bu dönemde bankaların etkinliklerinin stabil durumda olduğunu tespit etmişlerdir. Hafez ve Halim (2019) Mısır’da faaliyet gösteren İslami ve konvansiyonel bankaların etkinliklerini incelemişlerdir. Bu kapsamda 35 bankanın kriz öncesi ve sonrası dönemdeki teknik etkinlik skorları hesaplanmıştır. Bulgulara göre, kriz öncesi dönemde konvansiyonel bankalar hem İslami bankalardan hem de İslami bakış açısına sahip ancak konvansiyonel banka olanlardan daha etkin faaliyet göstermiştir. Ancak krizden sonra tüm bankaların teknik etkinliği azalmıştır.

4. Metodoloji

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın amacı, veri seti ve yönteminden bahsedilmiştir. Ayrıca kullanılan analiz yöntemi olan veri zarflama analizi ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

4.1. Araştırmanın amacı

Bu araştırma ile İslami bankalar/katılım bankalarının 2016-2019 yılları arasındaki finansal etkinliğinin hesaplanması ve karşılaştırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda ilk olarak Türkiye’de yer alan katılım bankalarının etkinlik skorları her bir banka için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ardından İslami bankacılık faaliyetleri bulunan körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, Katar, Umman, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn’in yer aldığı KİK ülkeleri ile Türkiye arasında yıllar itibariyle ülkeler bazında finansal etkinlik açısından karşılaştırma yapılmıştır.

4.2. Araştırmanın veri seti

Araştırma da Türkiye ve KİK üye ülkelerinde faaliyet gösteren katılım bankalarının etkinliklerinin karşılaştırılması amaçlanmaktadır. KİK, 1981 yılında kurulmuş olup üye ülkeler arasındaki siyasi, sosyal ve ekonomik konuları koordine etmeyi amaçlamaktadır. Konsey; Bahreyn, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, B.A.E. ve Umman olmak üzere Orta Doğu’da yer alan 6 ülkeyi kapsamaktadır. (Al-Malkawi, 2018, s. 606). Bu ülkelerindeki ana hammadde olan petrol 1940’lı yıllarda keşfedilmiş olup dünya üzerindeki büyük petrol rezervini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda konsey üyesi ülkelerde

bankacılık sektörünün gelişimi petrol ihracatıyla bağlantılıdır. Hatta 1970'lerde yaşanan petrol krizinden bu yana KİK ülkelerinde yabancı bankalar kurulmaktadır (Grassa, 2012, s. 230-231). Buna ek olarak üye ülkeler İslami finansın dünya çapındaki birinci finansörü olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Grassa, 2012, s. 231). Araştırma kapsamında Türkiye'deki katılım bankalarına ilişkin veriler TKBB'nin web sayfasından alınmıştır. Diğer ülkelere ait veriler ise bankaların internet sayfalarında yayınladıkları finansal tablolar kullanılarak toplanmıştır. Veri setinde Türkiye'den 5 banka, Umman'dan 2 banka, Katar'dan 3 banka, Bahreyn'den 5 banka, Suudi Arabistan'dan 4 banka, Kuveyt'ten 5 banka ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden 3 banka olmak üzere 27 bankayı yer almaktadır. Bankalara ilişkin ayrıntılı bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Yapılan çalışmada her araştırmada olduğu gibi çeşitli kısıtlamalar yer almaktadır. Bunlardan ilki Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım bankaları faaliyetlerine 2015 yılı içerisinde başladıkları için çalışma son dört yıllık dönem ile kısıtlanmıştır. İkincisi, diğer ülkelerdeki katılım bankalarından 6 tanesinin verilerine ulaşılamadığı için bu bankalar araştırmaya dâhil edilememiştir. Son olarak da KİK üye ülkelerindeki bankalar arasında hem İslami hem de konveksiyonel banka özelliği gösterenler de çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır.

Tablo 1

Araştırma kapsamındaki bankalar

Bankalar	Kuruluş Tarihi	Bankalar	Kuruluş Tarihi
Türkiye		Umman	
Kuweyt Türk	1989	Alizz Islamic Bank	2012
Albaraka Türk	1985	Bank Nizwa	
Türkiye Finans	2005	Birleşik Arap Emirlikleri	
Ziraat Katılım	2015	Abu Dhabi Islamic Bank	1997
Vakıf Katılım	2015	Dubai Islamic Bank	1975
Bahreyn		Sharjah Islamic Bank	1976
Albaraka Banking Group	1984	Suudi Arabistan	
Al Salam Bank Bahrain	2006	Al Rajhi Bank	1957
BahrainIslamic Bank	1979	Alinma Bank	2006
Itmaar Bank	2016	Bank Al Bilad	2004
Khaleeji Commercial Bank	2004	Bank Aljazira	1975
Kuweyt		Katar	
Ahli United Bank	2000	Masraf Al Rayan	2006
Boubyan Bank	2003	Qatar International Islamic Bank	1991
Kuwait Finance House	1977	Qatar Islamic Bank	1982
Kuwait International Bank	2007		
Warba Bank	2010		

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ayrıca analizler sırasında kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri ile karar birimleri Tablo 2'de listelenmiştir.

Tablo 2

Karar Birimleri, Girdiler ve Çıktılar

	Kısaltmalar	
Karar Birimleri	Kuveyt Türk Albaraka Türk Türkiye Finans Vakıf Katılım Ziraat Katılım	
Girdiler	Toplanan Fonlar Kullandırılan Fonlar	TF KF
Çıktılar	Aktif Karlılık Oranı Öz sermaye Karlılığı	ROA ROE

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.3. Araştırmanın yöntemi

Çalışma kapsamında bankaların finansal etkinlik skorlarının hesaplanması için parametrik olmayan testlerden biri olan veri zarflama analizi tercih edilmiştir. Analizde kullanılacak veriler toparlandıktan sonra Excel dosyası üzerinde programda kullanılmak üzere uygun formatta düzenlenmiştir. Yapılan analizde ilk olarak Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların etkinlikleri yıllar itibarıyla ayrı ayrı hesaplanmıştır. İkinci aşamasında da ülkeler bazında hesaplamalar yapılmış ve birbiri arasındaki karşılaştırma sonuçları ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda tüm ülkelerdeki toplam 27 katılım bankasına ilişkin etkinlik skorları ayrı ayrı ve her yıl için hesaplanmış, bunun ardından bankalara ait elde edilen etkinlik skorlarının faaliyet gösterdikleri ülkeler bazında aritmetik ortalaması alınarak ilgili ülkenin etkinlik skoru hesaplanmıştır. Analizler sırasında çıktı maksimizasyonu temel alınmış ve üç ayrı etkinlik değeri de hesaplanmıştır.

Parametrik olmayan yöntemlerden birisi olan Veri zarflama analizi (VZA), firma, endüstri, ülke gibi karar birimlerinin verimliliklerini ortaya koymak için tercih edilen en popüler etkinlik analizi yöntemidir (Chaluvadi, Raut ve Gardas, 2018, s. 577; Zelenyuk, 2020, s. 172).

Farrell (1957)’in teknik etkinlik ve fiyat etkinliğini açıkladığı çalışması VZA’nın temelini oluşturmaktadır. Charnes ve arkadaşları 1978 yılında yaptıkları bir çalışmada ilk kez analiz yöntemi olarak kullanmış ve literatüre duyurmuşlardır (Zelenyuk, 2020, s. 172). Bu analiz, doğrusal programlamaya dayanmakta ve benzer karar birimleri arasında göreceli etkinliği ölçmektedir (Savaş, 2018, s. 201; Kwateng, Osei-Wusu ve Amanor, 2020, s. 140). Esas olan ilgili karar birimlerinin homojen yapıda olmasıdır (Thanassoulis, 2001, s. 1). Analizlerde çoklu sayıda girdi ve çıktılar kullanılmaktadır (Eskelinen, 2017, s. 778; Özcan ve Oktay, 2018, s. 493; Savaş, 2018, s. 201). Analiz sonuçlarına göre karar birimleri göreceli olarak etkin olan ve etkin olmayan olmak üzere iki temel kısma ayrılır (Öztürk, 2009, s. 98).

Veri zarflama analizi sekiz aşamadan oluşmaktadır.

Aşama 1: Karar birimlerinin seçilmesi

Karar birimlerinin sayısının belirlenmesi ile ilgili çeşitli görüşler söz konusudur (Savaş, 2018, s. 206). Bunlardan ilki girdi ve çıktı sayısının karar birimi sayısının yarısı olması gerektiği (Golony ve Roll, 1989), ikincisi girdi sayısı x , çıktı sayısı y ve karar birimi sayısı z olmak üzere $z \geq \max \{x*y, 3(x+y)\}$ (Cooper, Seiford ve Tone, 2007, s. 1) ve sonuncusu ise karar birimlerinin sayısı girdi ve çıktı toplamından en az bir fazla olmalıdır (Ersay, 2018, s. 481) şeklindedir. Bu görüşlerde dikkate alınarak karar birimleri uygun bir şekilde seçilmelidir.

Aşama 2: Girdi ve çıktılarının belirlenmesi

Araştırma kapsamında seçilen girdi ve çıktılar karar birimlerini en iyi yansıtabilecek şekilde seçilmelidir. Ayrıca girdi ve çıktı sayısı analizlerin daha doğru sonuçlar vermesi açısından uygun şekilde belirlenmelidir (Savaş, 2018, s. 206; Omrani vd., 2019, s. 1641; Peyrache, 2020, s. 644). Bu doğrultuda bankalarla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde kullanılan girdi ve çıktılar ile ilgili net

bir uzlaşma söz konusu değildir (Selçuk ve Soğuktaş, 2016, s. 180). Ancak karar birimlerine ve araştırmannın amacına uygun olarak girdi ve çıktılarının belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir (Özcan ve Oktay, 2018, s. 501).

Aşama 3: Kullanılacak verilerin elde edilebilir olması ve güvenilirliği

Analizin doğru şekilde yapılabilmesi açısından kullanılacak verilerin rahatlıkla elde edilebilir olması ve verilerin toplandığı kaynaklarında güvenilir olması gerekir. Aksi takdirde elde edilen analiz sonuçları gerçeği yansıtmayacaktır. Şayet karar birimleri arasında verisi eksik olanlar var ise bunların araştırma dışı bırakılması faydalı olacaktır (Savaş, 2018, s. 207).

Aşama 4: Göreli etkinlik değerinin ölçülmesi

Analizin bu aşamasında araştırmannın amacına uygun olarak veri zarflama modellerinden birisi seçilmelidir. Ardından ilgili modele göre veri zarflama analizi için kullanılan paket programlardan (DEA Solver, FrontierAnalyst, EMS) birisi tercih edilerek analizler yapılmalıdır (Savaş, 2018, s. 207).

Aşama 5: Etkinlik değerinin hesaplanması

Karar birimlerinin etkinlik değerleri 0 ve 1 olmak üzere iki farklı değer ile ifade edilmektedir. 1 göreli olarak etkin karar birimlerini ifade ederken, 0 etkin olmayan karar birimlerini ifade etmektedir. Ayrıca analizlerde 1 etkinlik sınırını oluşturmaktadır. 1'in altında kalan her değer etkin olmayan şekilde kabul edilir (Fethi ve Pasiouras, 2010, s. 190; Aktaş ve Avcı, 2017, s. 71).

Aşama 6: Referans Kümesi Belirlenmesi

Bu aşamasında göreli olarak etkin olmayan her bir karar birimine yönelik referans kümesi oluşturulur ve göreli olarak etkin olan birimlerinden etkin olmayanlara doğru belirli yoğunluk değerlerinde referanslar gösterilmektedir (Savaş, 2018, s. 208).

Aşama 7: Etkin olmayan karar birimlerinin iyileştirilmesi

Önceki aşamada belirlenen referans kümelerindeki etkin karar birimleri göz önüne alınarak etkin olmayanlar için yeni hedefler ve iyileştirme politikaları belirlenir. Bu sayede karar alma yetkisi bulunan yöneticiler etkin olmayan karar birimlerine yönelik yeni politikaları rahatlıkla geliştirmektedir.

Aşama 8: Sonuçlara ilişkin değerlendirme

Analizin son aşamasında etkin olan ve olmayan karar birimleri ile ilgili elde edilen tüm verilere ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

VZA'da sıklıkla kullanılan Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) Modeli ve Banker-Charnes-Cooper (BCC) olmak üzere iki model vardır (Duranay, 2017, s. 133; Savaş, 2018, s. 209). Bu modellerden CCR ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile çalışırken (Bolat ve Metin, 2019, s. 358), BCC ölçeğe göre değişken getiri varsayımını temel almaktadır (Savaş, 2018, s. 215; Kwateng vd., 2020, s. 141). Ayrıca BCC modelinde çıktı maksimizasyonu esastır. Buna ek olarak her iki modelin girdi odaklı ve çıktı odaklı olmak üzere iki farklı yaklaşımı da mevcuttur (Fethi ve Pasiouras, 2010, s. 191; Savaş, 2018, s. 215). Bu modeller kullanılarak ilgili karar birimlerinin "teknik etkinlik", "ölçek etkinlik" ve "toplam etkinlik" skorları hesaplanmaktadır. Teknik etkinlik (BCC), karar birimlerinin uygun miktarda girdi kullanarak maksimum çıktıyı elde etme başarı şeklinde tanımlanırken, ölçek etkinliği (CCR/BCC) karar birimlerinin uygun ölçekte (optimal) faaliyetlerini sürdürme becerilerini ifade etmektedir. Son olarak, ölçek etkinliği ve teknik etkinlik değerlerinin çarpılması ile de toplam etkinlik (CCR) değeri elde edilmektedir.

5. Analiz ve bulgular

Analizlere Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının etkinlik skorlarının hesaplanması ile başlanmıştır. Bu kapsamda Kuveyt Türk, Albaraka Türk, Türkiye Finans, Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım bankalarına ait girdi ve çıktı değerleri Tablo 3'te listelenmiştir.

Tablo 3

Türkiye'deki katılım bankalarına ait finansal veriler

Bankalar	Yıllar	Girdiler		Çıktılar	
		KF	TF	ROA	ROE
Kuveyt Türk	2016	28.412.441	31.901.763	1,11	13,85
	2017	36.041.299	39.857.400	1,17	14,68
	2018	44.168.568	53.986.278	1,17	15,99
	2019	55.218.449	85.494.387	0,06	16,27
Albaraka Türk	2016	21.843.076	23.155.134	0,70	9,93
	2017	24.456.382	25.309.840	0,69	9,96
	2018	25.173.679	28.623.473	0,34	4,67
	2019	30.637.243	39.769.408	0,12	1,66
Türkiye Finans	2016	25.599.230	21.064.781	0,76	8,08
	2017	25.337.819	22.030.496	0,96	9,24
	2018	28.811.246	26.862.479	0,95	10,29
	2019	31.621.619	39.974.514	0,72	7,83
Vakıf Katılım	2016	2.956.447	3.034.756	0,4	2,16
	2017	9.585.506	10.088.414	1,04	12,46
	2018	13.321.240	15.182.406	1,55	21,31
	2019	18.588.745	22.953.215	1,07	16,57
Ziraat Katılım	2016	5.557.942	5.636.002	0,38	4,01
	2017	11.374.744	10.024.595	1,1	11,32
	2018	17.003.830	15.151.098	1,45	14,54
	2019	25.908.664	25.457.245	1,42	16,32

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te yer alan verilere göre etkinlik skorları Frontier Analyst programı kullanılarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4

Türkiye'deki katılım bankalarının 2016-2019 yılları arasındaki finansal etkinlik skorları

Bankalar	2016			2017		
	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)
Kuveyt Türk	1,00	1,00	1,00	1,00	0,85	0,85
Albaraka Türk	1,00	1,00	1,00	1,00	0,91	0,91
Türkiye Finans	1,00	0,91	0,91	1,00	1,00	1,00
Vakıf Katılım	1,00	1,00	1,00	0,97	0,96	0,99
Ziraat Katılım	1,00	0,72	0,72	1,00	1,00	1,00
	2018			2019		
	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)
Kuveyt Türk	1,00	0,74	0,74	1,00	0,60	0,60
Albaraka Türk	0,49	0,42	0,86	0,17	0,12	0,71
Türkiye Finans	1,00	0,98	0,98	0,76	0,68	0,89
Vakıf Katılım	1,00	1,00	1,00	0,78	0,56	0,72
Ziraat Katılım	1,00	0,88	0,88	1,00	0,63	0,63

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te yer alan sonuçlar incelendiğinde, Kuveyt Türk katılım bankasının teknik etkinlik bakımından tüm yıllar etkin olduğu görülmektedir. Diğer etkinlik skorları bakımından ise sadece 2016 yılında tam etkindir ve optimal ölçekte faaliyet göstermiştir diyebiliriz. Benzer şekilde Albaraka Türk katılım bankası da 2016 yılında tüm etkinlik skorları bakımından tam etkindir. Yani 2016 yılında tam

etkin ve optimal ölçekte performans sergilediğini söyleyebiliriz. Diğer yıllarda ise tam etkin değildir ve etkinlik skorları da her geçen yıl düşüş göstermiştir. Türkiye Finans katılım bankası ise teknik etkinlik açısından 2019 yılı hariç tam etkin performans sergilemiştir. Ancak diğer etkinlik skorlarına bakıldığında sadece 2017 yılında toplam etkinlik ve ölçek etkinliği bakımından tam etkin olarak bulunmuştur. Yani sadece 2017 yılında optimal ölçekte faaliyet göstermiştir. 2019 yılında ise etkin bir performans gösterememiştir. Vakıf Katılım bankasının 2016 ve 2018 yıllarında tam etkin olduğu ancak 2017 ve 2019 yıllarında etkin olmadığı tespit edilmiştir. Son olarak Ziraat Katılım bankası da sadece 2017 yılında tüm etkinlik skorları bakımından tam etkin olarak bulunmuştur ve optimal ölçekte faaliyet göstermiştir. Ancak diğer yıllarda sadece teknik etkinlik bakımından tam etkindir. Genel olarak bakıldığında Türkiye’de faaliyet gösteren tüm katılım bankalarının 2019 yılında etkin olmadığını hatta dört yıllık periyotta en düşük etkinlik skorlarının bu yılda olduğunu söyleyebiliriz.

Etkinlik skorları ile ilgili elde edilen bu sonuçlar Güney (2018), Karaca vd. (2019) ve Bolat ve Metin (2019)’un elde ettiği sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Aksine Özgür (2008) ve Er ve Uysal (2012)’in sonuçları ile farklılık göstermektedir. Özgür (2008) yaptığı çalışma da Albaraka Türk katılım bankasını tam etkin, Er ve Uysal (2012) de Türkiye Finans ve Albaraka Türk katılım bankalarını tam etkin olarak bulmuştur. Bu çalışma da ise Albaraka Türk katılım bankasının 2016-2019 yılları arasındaki periyotta sadece 2016 yılında tam etkin olduğu ve hatta etkinlik skorlarının ciddi bir düşüş eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlardaki bu farklılıklara sebep olarak araştırmaların farklı yıllarda yapılması ve kullanılan girdi-çıktıların farklılığı gösterilebilir.

Araştırmanın ikinci aşamasında ise ülkeler bazında finansal etkinlik skorları değerlendirilmiştir. Bu kapsam da Türkiye, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan’da faaliyet gösteren bankalara ait etkinlik skorları hesaplanmıştır. Analiz de kullanılacak girdiler (kullandırılan fonlar ve toplanan fonlar) ve çıktılar (ROA ve ROE) ilgili ülkede faaliyet gösteren bankaların (Bkz. Tablo 1) ilgili yıldaki finansal tablolarından elde edilmiş olup bu kapsamda toplanan veriler ile 27 bankaya ait etkinlik skorları Frontier Analyst programı kullanılarak hesaplanmıştır ve bu işlem tüm yıllar için tekrarlanmıştır. Ardından bankalara ait elde edilen etkinlik skorlarının faaliyet gösterdikleri ülkeler bazında aritmetik ortalaması alınarak ilgili ülkenin etkinlik skoru hesaplanmıştır. Ülkeler arası finansal etkinlik skorları Tablo 6’da raporlanmıştır.

Tablo 6

Katılım bankalarının 2016-2019 yılları arasındaki ülkeler arası finansal etkinlik skorları

Ülkeler	2016			2017		
	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)
Türkiye	1,00	0,93	0,93	0,99	0,94	0,95
Bahreyn	1,00	0,81	0,81	1,00	0,56	0,56
Katar	0,89	0,66	0,72	0,92	0,64	0,68
Kuveyt	1,00	0,55	0,55	0,79	0,37	0,49
Umman	1,00	0,50	0,50	1,00	0,57	0,57
Birleşik Arap Emirlikleri	0,99	0,55	0,56	1,00	0,57	0,57
Suudi Arabistan	0,96	0,65	0,68	1,00	0,73	0,73
	2018			2019		
	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)	Teknik Etkinlik (BCC)	Toplam Etkinlik (CCR)	Ölçek Etkinliği (CCR/BCC)
Türkiye	0,90	0,80	0,89	0,74	0,51	0,71
Bahreyn	1,00	0,54	0,54	1,00	0,74	0,74
Katar	0,93	0,84	0,89	0,96	0,93	0,97
Kuveyt	0,85	0,42	0,51	0,82	0,37	0,45
Umman	1,00	0,59	0,59	1,00	0,51	0,51
Birleşik Arap Emirlikleri	1,00	0,61	0,61	1,00	0,64	0,64
Suudi Arabistan	1,00	0,81	0,81	1,00	0,81	0,81

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da ülkeler bazında elde edilen etkinlik skorlarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin 2016-2019 yılları arasında sadece 2016 yılında teknik etkinlik skoru bakımından tam etkin olduğu ancak diğer yıllarda etkinlik skorları 1 olmadığı için tam etkin olmadığı tespit edilmiştir. 2017 ve 2018 yıllarında etkinlik skorlarının yüksek olduğu görülmüş ancak yine de tam etkin performans gösterdiği söylenemez. 2019 yılına gelindiğinde de etkinlik skorlarının oldukça düştüğü tespit edilmiştir. Katar'daki katılım bankacılığının da 2016-2019 yılları arasında hiçbir dönemde tam etkin olmadığı tespit edilmiştir. 2018 ve 2019 yıllarında diğer yıllara kıyasla etkinlik skorlarının yükseldiği ancak halen tam etkin faaliyet göstermediği görülmüştür. Buna karşın Bahreyn'deki katılım bankacılığı tüm yıllar itibariyle teknik etkinlik bakımından tam etkin olarak bulunmuştur. Buna göre, katılım bankalarının 4 yıllık periyotta karlılıklarını maksimize etmeyi başardıklarını söyleyebiliriz. Ancak toplam etkinlik ve ölçek etkinliği skorlarında ise yıllar itibariyle ciddi dalgalanmalar olduğu görülmüştür. Kuveyt'te yer alan katılım bankalarının sadece 2016 yılında teknik etkinlik skorları açısından tam etkin olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, Kuveyt'te faaliyet gösteren katılım bankalarının 2016 yılında karlılıklarını maksimize etmeyi başardıklarını söyleyebiliriz. Ölçek etkinliği ve toplam etkinlik skorları açısından ise etkin olmadıkları hatta diğer ülkelerin etkinlik skorları ile kıyaslandığında oldukça skorlar elde ettikleri görülmüştür. Umman'a ilişkin sonuçlara göre, ülkedeki katılım bankacılığı tüm yıllarda sadece teknik etkinlik skoru bakımından tam etkin olarak bulunmuştur. Bu da Umman'da yer alan katılım bankalarının ilgili yıllarda karlılıklarını maksimize ettiklerini ancak faaliyetlerini optimal ölçekte yerine getiremediklerini göstermektedir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin ise 2016 yılı hariç diğer yıllarda sadece teknik etkinlik skoru bakımından tam etkin olduğu tespit edilmiştir. Son olarak Suudi Arabistan'a ilişkin sonuçlara bakıldığında, BAE'deki sonuçlara benzer şekilde katılım bankacılığının teknik etkinlik skoru bakımından 2016 yılı hariç diğer yıllarda tam etkin olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ülkelerin büyük çoğunluğunun sadece teknik etkinlik skoru bakımından etkinlik skorları 1,00 çıkmış ancak diğer etkinlik skorları açısından hiçbir ülke tam etkin olarak bulunmamıştır. Buna göre, Bahreyn, Umman, BAE ve Suudi Arabistan bu yıllarda çıktı değişkeni olan kârlılıklarını (ROA ve ROE) maksimize etmeyi başarmış ve tam etkin olarak faaliyet göstermişlerdir. Türkiye ile diğer ülkeler karşılaştırıldığında Türkiye'deki katılım bankacılığının 4 yıllık periyotta tam etkin faaliyet göstermediği ancak toplam etkinlik ve ölçek etkinliği skorlarının Umman, BAE ve Kuveyt gibi ülkelere göre daha iyi olduğunu söyleyebiliriz.

6. Sonuç ve değerlendirme

Çalışma da Türkiye ve KİK ülkelerindeki katılım bankalarının finansal etkinliklerinin hesaplanması ve mevcut durumlarının karşılaştırılması olarak ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu kapsam da başta Türkiye olmak üzere Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan olmak üzere 7 ülkeye ait 2016-2019 yılları arasındaki finansal veriler toplanmış ve etkinlik skorları hesaplanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Türkiye de faaliyet gösteren 5 katılım bankasının (Kuveyt Türk, Albaraka Türk, Türkiye Finans, Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım) finansal etkinlikleri hesaplanmış ve karşılaştırılmıştır. Ardından ülkeler bazında karşılaştırma yapmak için çalışma kapsamındaki diğer ülkelerinde finansal etkinlik skorları hesaplanmıştır. Etkinlik hesaplamalarında veri zarflama analizi yöntemi tercih edilmiş ve analizler FrontierAnalyst programı kullanılarak yapılmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan analizlerde çıktı maksimizasyonu temel alınmıştır. Bu doğrultuda minimum girdi miktarı ile çıktı maksimizasyonunun göstergesi olan teknik etkinlik skorlarına göre Türkiye Finans katılım bankası ise 2019 yılı hariç diğer üç yılda tam etkindir. Albaraka Türk katılım bankası 2016 ve 2017 yıllarında ve Vakıf Katılım ise 2016 ve 2018 yıllarında teknik etkinlik bakımından tam etkin performans göstermiştir. Bu bankaların diğer yıllarda tam etkin olamamasına kârlılık oranlarında yaşanan ciddi dalgalanmaları gösterebiliriz. Kuveyt Türk ve Ziraat Katılım bankaları dört yıllık periyotta teknik etkinlik açısından tam etkin olarak faaliyet göstermiştir. Yani ilgili periyotta topladıkları ve kullandıkları fonlar ile kârlılıklarının maksimize etmişlerdir.

Firmaların optimal ölçekte faaliyetlerini yerine getirip getirmediğinin göstergesi ise ölçek etkinliği skoru ile değerlendirilmektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren bankalara bakıldığında bu etkinlik skoru bakımından bankaların sadece bir veya iki yıl tam etkin olduğu görülmüştür. Buna göre, Kuveyt Türk ve Albaraka Türk katılım bankaları sadece 2016 yılında tam etkin iken Türkiye Finans ve

Ziraat Katılım sadece 2017 yılında tam etkin olarak bulunmuştur. Yani bu bankalar sadece belirtilen yılda faaliyetlerini optimal ölçekte yerine getirmişlerdir. Vakıf Katılım bankası ise 2016 ve 2018 yıllarında ölçek etkinliği bakımından tam etkin bulunmuştur. 2019 yılına gelindiğinde hiçbir bankanın tam etkin olmadığı hatta en düşük etkinlik skorlarına bu yılda sahip oldukları görülmüştür.

Ülkeler bazında yapılan analiz sonuçlarına göre, Bahreyn, Kuveyt, Umman, BAE ve Suudi Arabistan da yer alan katılım bankaları tüm yıllar itibariyle teknik etkinlik açısından tam etkin bulunurken, Türkiye ise sadece 2016 yılında teknik etkinlik bakımından tam etkin bulunmuştur. Buna karşın diğer etkinlik skorları incelendiğinde hiçbir ülkenin katılım bankacılığının ilgili dönemde tam etkin performans göstermediği ortaya koyulmuştur. Özellikle Kuveyt, Umman ve BAE’deki katılım bankacılığının toplam etkinlik ve ölçek etkinliği bakımından oldukça düşük skorlara sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Bu ülkelerin karlılıklarını maksimize etmeyi başardıklarını ancak faaliyetlerini optimal ölçekte yerine getirmediklerini söyleyebiliriz. Türkiye ise ölçek etkinliği ve toplam etkinlik skorları bakımından diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında, bazı ülkelere yüksek skorlar almış olsa bile ilgili dönemde 2016 yılı teknik etkinlik skoru hariç diğerleri bakımından etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Elde edilen bu bulgulardan hareketle genel itibariyle bankalar tam etkin olarak faaliyet gösterebilmek için ellerindeki fonları verimli olarak değerlendirmelidir. Bu sayede karlılıklarını rahatlıkla artıracaklardır. Hele ki katılım bankacılığın tarihinin çok eski olmadığı Türkiye’de katılım bankalarının bu yöndeki politikalarını sürekli gözden geçirmesi ve fon toplama veya kullandırma hususunda toplumu teşvik edecek adımlar atması gerekmektedir. Etkin fon yönetimi ile karlılıklarını artırarak kendilerine para yatırmış mevduat sahiplerine yıl sonu geldiğinde daha yüksek oranda kar dağıtma veya bu karı daha fazla proje de değerlendirme imkânı elde edeceğinden piyasa da rekabet gücü de artacaktır diyebiliriz. Ayrıca katılım bankalarına parasını yatırdığında ticari bankalara kıyasla daha az gelir elde edeceğini düşünen yatırımcılar da bu karlılık değerlerinden olumlu etkilenmektedir.

Bu konuya yönelik gelecekte yapılacak çalışmalarda etkinlik hesaplamak farklı girdi-çıkı değişkenleri kullanılabilir. Ayrıca Avrupa’da katılım bankacılığı ilkelerine göre faaliyet gösteren bankaların yer aldığı ülkeler ile de çalışma yapılabilir. Bu sayede İslam kültürünün hâkim olduğu ülkelere ziyade batı ülkeleriyle de karşılaştırma yapmak faydalı olabilir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar katkıları

Hatice Nayman Hamamcı: Araştırma tasarımı, literatür taraması, metodoloji, veri toplama, veri analizi, yazım.

Atila Karkacıer: Araştırma fikri, araştırma tasarımı, gözden geçirme ve kontrol.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Abdul-Rahman, A., Abdul Latif, R., Muda, R. ve Abdullah, M. A. (2014). Failure and potential of profit-loss sharing contracts: a perspective of New Institutional, Economic (NIE) Theory. *Pacific-Basin Finance Journal*, 28 (June), 136-151. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2014.01.004>.
- Abrar, T., Ahmed, F. ve Kasnif, M. (2018). Financial stability of Islamic versus conventional banks in Pakistan. *Journal of Islamic Economics*, 10(2), 341-366.
- Ahmed, A. (2010). Global financial crisis: an Islamic finance perspective. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), 306-320. DOI 10.1108/17538391011093252
- Aktaş, M. ve Avcı, T. (2013). Türkiye’de Katılım Bankacılığı ile Faize Dayalı Bankacılığın Etkinlik Açısından Karşılaştırılması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50 (576), 85-98.
- Aktaş, M. ve Avcı, T. (2017). Ülkeler bazında katılım bankacılığının performanslarının karşılaştırılması. *International Journal of Social Science Research*, 6(2), 66-82.
- Alkış, A. (2018). İslam hukukunda katılım bankacılığı fon toplama ve kullandırma yöntemleri. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 120-133.
- Al-Malkawi, H. A. N. ve Pillai, R. (2018). Analyzing financial performance by integrating conventional governance mechanisms into the GCC Islamic banking framework. *Managerial Finance*, 44(5), 604-623. DOI: <https://doi.org/10.1108/MF-05-2017-0200>
- Ariff, M. ve Can, L. L. (2008). Cost and profit efficiency of Chinese banks: a non-parametric analysis. *China Economic Review*, 19(2008), 260-273.
- Ayrıçay, Y., Kılıç, M. ve Bolat, İ. (2019). Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve Endonezya’daki İslami bankaların performanslarının karşılaştırılması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(20), 68-80.
- Bahrini, R. (2017). Efficiency Analysis of Islamic banks in The Middle East and North Africa region: A Bootstrap DEA Approach. *International Journal of Financial Studies*, 5(1), 1-13.
- Benamraoui, A. (2008). Islamic banking: the case of Algeria. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 1(2), 113-131. DOI: 10.1108/17538390810880973
- Burtan-Doğan, B., Kaya, M. ve Narçipek, N. (2017). Dünya bankacılık sektöründe İslami bankacılık sisteminin gelişimi, çalışma prensipleri ve Türkiye’de İslam bankacılığı üzerine bir analiz. *Akademik Sosyal araştırmalar Dergisi*, 5(48), 175-190.
- Bolat, İ. ve Metin, M. (2019). Türkiye’deki katılım bankalarının finansal etkinliklerinin karşılaştırılması üzerine bir araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(31), 349-380.
- Budak, H. (2011). Veri Zarflama Analizi ve Türk bankacılık sektöründe uygulaması. *Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 23(3), 95-110.
- Chaluvadi, S., Raut, R. ve Gardas, B.B. (2018). Measuring the performance efficiency of banks in a developing economy: the case study of Indian public sector vs private sector. *Benchmarking: An International Journal*, 25(2), 575-606.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M. ve Tone, K. (2007). *Data Envelopment Analysis a comprehensive text with models, applications, references and DEA Solvers software*, New York: Springer.
- Demirel, A. C. ve Hazar, A. (2020). Veri Zarflama Analizi ile ticari bankaların etkinlik ölçümüne yönelik bir uygulama. *Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 43-58.
- Duranay, S. (2017). Türk Mevduat Bankalarının Veri Zarflama Analizi (VZA) ile görel etkinliklerinin ölçülmesi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 131-143.
- Er, B. ve Uysal, M. (2012). Türkiye’deki Ticari Bankalar Ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2005-2010 Dönemi Değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (3-4), 365-387.
- Errico, L. ve Farahbaksh, M. (1998). Islamic Banking: issues in prudential regulation and supervision. *IMF Working Paper*, No. WP/98/30. DOI: <https://doi.org/10.4197/islec.13-1.7>.
- Ersoy, A. (2015). İslam iktisadı ve iktisadi yapısı: İnsan merkezli fitri iktisat ve iktisadi yapı. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2015(1), 37-64.

- Ersoy, N. (2018). Banka etkinliklerinin Veri Zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 487-487.
- Eskelinen, J. (2017). Comparison of variable selection techniques for Data Envelopment Analysis in retail bank. *European Journal of Operational Research*, 259(1), 778-788.
- Fethi, M. D. ve Pasiouras, F. (2010). Assessing bank efficiency and performance with operational research and artificial intelligence techniques: A survey. *European Journal of Operational Research*, 204(2010), 189-198.
- Grassa, R. (2012). Islamic banks' income structure and risk: evidence from GCC countries. *Accounting Research Journal*, 25(3), 227-241. DOI: 10.1108/10309611211290185
- Golony, W. W. ve Roll, Y. (1989). An application procedure for DEA. *Omega*, 17(3), 237-250.
- Güney, G. (2018). Türkiye'de Devlet Eliyle Katılım Bankacılığı Dönemi: Bir Etkinlik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1539-1546.
- Hafez, H. M. ve Halim, M. (2019). The efficiency of Islamic banks versus conventional banks: an empirical study of an emerging economy. *Banks and Bank Systems*, 14(2), 50-62.
- Karaca S. S., Ekşi İ. H. ve Altemur N. (2019). Türkiye'deki Katılım Bankalarının Etkinlik Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 280-290
- Khediri, K. B., Charfeddine, L. ve Youssef, S. B. (2015). Islamic versus conventional banks in the GCC countries: A comparative study using classification techniques. *Research in International Business and Finance*, 33(2015), 75-98. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ribaf.2014.07.002>
- Kwateng, K. O., Osei-Wusu, E. E. ve Amanor, K. (2020). Exploring the effect of online banking on bank performance using data envelopment analysis. *Benchmarking: An International Journal*, 27(1), 137-165.
- Lök, H. (2018). Türkiye'de katılım bankacılığının finans sektöründeki yeri ve ekonomiye katkıları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (76), 132-150.
- Majeed, M. T. ve Zanib, A. (2016). Efficiency analysis of Islamic banks in Pakistan. *Humanomics*, 32(1), 19-32.
- Meslier, C., Risfandy, T. ve Tarazi, A. (2020). Islamic banks' equity financing, Shariah supervisory board, and banking environments. *Pacific-Basin Finance Journal*, 62 (2020). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101354>
- Mevdudi, E. (2016). *İslam ekonomisinin temel ilkeleri*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Olson, D. Ve Zoubi, T. A. (2008). Using accounting ratios to distinguish between Islamic and conventional banks in the GCC region. *The International Journal of Accounting*, 43(2008), 45-65. DOI: 10.1016/j.intacc.2008.01.003
- Omrani, H., Mohammadi, S. ve Emrouznejad, A. (2019). A Bi-Level Multi-Objective Data Envelopment Analysis Model for estimating profit and operational efficiency of bank branches. *RAIRO- Operations Research*, 53(2019), 1633-1648.
- Özcan, K. A. ve Oktay, E. (2018). Türkiye'deki mevduat bankalarının etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi yöntemiyle ölçülmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 487-504.
- Özgür, E. (2008). Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 159-175.
- Öztürk, Y. E. (2009). Veri Zarflama Analizi ve hastane etkinliğinin ölçülmesinde kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(1-2), 97-118.
- Peyrache, A., Rose, C. ve Sicilia, G. (2020). Variable selection in Data Envelopment Analysis. *European Journal of Operational Research*, 282(2), 644-659.
- Rosman, R., Wahab, N. A. ve Zainol, Z. (2014). Efficiency of Islamic banks during the financial crisis: An analysis of Middle Eastern and Asian countries. *Pacific-Basin Finance Journal*, 28 (Special Issue), 76-90.
- Savaş, F. (2018). *Operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri: Veri Zarflama Analizi*. B.F. Yıldırım ve E. Önder (Ed.), Operasyonel, Yönetsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (s. 201-207). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

- Siddiqui, A. (2008). Financial contracts, risk and performance of Islamic banking. *Managerial Finance*, 34(10), 680-694. DOI:10.1108/03074350810891001
- Selçuk, E. A. ve Soğuktaş, D. Ü. (2016). Türk bankacılık sektöründe verimliliğin değerlendirilmesi: Veri Zarflama Analizi uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 175-184.
- Sherman, H. D. ve Gold, F. (1985). Bank branch operating efficiency: evaluation with data envelopment analysis. *Journal of Banking Finance*, 9(1985), 297-315.
- Sufian F. (2007). The efficiency of Islamic banking industry in Malaysia: Foreign vs domestic banks. *Humanomics*, 23(3), 174-192.
- Sümer, G. ve Onan, F. (2015). Dünyada Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiye'deki Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci Ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları. *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 296-308.
- Şekeroğlu, S. ve Özer, K. (2017). Bankacılık Sektöründe Yükselen Değer: Katılım Bankacılığı. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 15-25.
- Terzi, A. (2015). Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9). DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/16222/169887>
- Thanassoulis, E. (2001). *Introduction to the Theory and Application of Data Envelopment Analysis*, New York: Springer.
- Tunç, H. (2016). *Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve TÜRKİYE Uygulaması*. İstanbul, Nesil Yayınları.
- Warde, İ. (2000). *Islamic Finance in the Global Economy*. Edinburgh: George Square, Edinburgh University Press.
- Yıldırım, M. M. (2018). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Sigortacılığı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(29), 533-557.
- Zeitun, R. ve Benjelloun, H. (2012). The Efficiency of Banks and Financial Crisis in a Developing Economy: The Case of Jordan. *International Review of Accounting, Banking and Finance*, 4(2), 28-60.
- Zelenyuk, V. (2020). Aggregation of inputs and outputs prior to Data Envelopment Analysis under big data. *European journal of Operational Research*, 282(1), 172-187. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2019.08.007>.

Özel zincir hastanelerin marka konumlarının algılama haritaları yardımıyla incelenmesi

Burak Çetin*

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Polatlı, Ankara, 06900 TÜRKİYE. E-posta: burak.cetin@hbv.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4252-4828>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 04.11.2021
Kabul tarihi: 24.05.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

Özel zincir hastane, hizmet, sağlık hizmeti, konumlandırma algılama haritaları, çok boyutlu ölçeklendirme

ÖZ

Marka konumlandırma çalışmaları, işletmelerin pazarda rakiplerinden farklılaşmasına ve rekabetin yoğun olduğu pazarda rekabet üstünlüğü elde etmesinde önemlidir. Marka konumlandırma çalışmaları, tüketicilerin zihinlerinde, işletmenin nasıl algılandığı ve konumlandığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, rekabetin yoğun olduğu sağlık sektöründe faaliyet gösteren özel zincir hastanelerin konumlandırma araştırmasının yapılmasıyla, özel zincir hastanelerin tüketicilerin markayı zihinlerinde nasıl gördükleri ve tüketici zihnindeki konumlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada Türkiye’de faaliyet gösteren özel hastanelerin tüketici zihnindeki konumları belirlenecek ve algılama haritalarıyla görselleştirilmesi amaçlanmaktadır. Algılama haritası vasıtasıyla sağlık hizmeti alan tüketicilerin zihinlerinde, hizmet aldıkları özel hastanelerin birbirlerinden farklılaştıkları ve benzer oldukları faktörler görselleştirilecektir. Araştırma kapsamında 246 kişi araştırmaya katılmıştır. Çalışmadan elde edilen verilerin analizi Çok Boyutlu Ölçeklendirme yöntemi ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda, özel hastanelerin tüketicilerin zihinlerinde algılandıkları yerleri belirlemede altı faktör belirleyici rol oynamaktadır. Bu faktörler, sunulan sağlık hizmeti, hizmetin fiyatı, hizmetin kalitesi, hizmeti oluşturan fiziksel unsurlar, hizmetin tanıtımı ve hizmeti sunan personel güvenilirliği önemli birer belirleyicidir.

Examining the brand positioning of private hospital chains with perception maps

ARTICLE INFO

Received: 04.11.2021
Accepted: 24.05.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

Keywords:

Private hospital chain, service, healthcare service, positioning,

ABSTRACT

Brand positioning studies are important for businesses to differentiate from their competitors in the market and to gain a competitive advantage in the market where competition is intense. Brand positioning studies aim to determine how the business is perceived and positioned in the minds of consumers. This study aims to determine how private chain hospitals see the brand positions in the minds of consumers and their position in the minds of consumers by conducting positioning research of private chain hospitals operating in the health sector where competition is harsh. In this context, it is aimed to

perception maps,
multidimensional scale

determine the positions of private hospitals operating in Turkey in the minds of consumers and to visualize them with perception maps. By means of the perception map, the factors that the private hospitals that receive service from each other and similar to each other will be visualized in the minds of consumers who receive health services. Within the scope of the research, 246 people participated in the research. The analysis of the data obtained from the study was made with the multidimensional scaling method. As a result of the study, six factors play a decisive role in determining the places where private hospitals are perceived in the minds of consumers. These factors are the health service provided, the price of the service, the quality of the service, the physical elements that make up the service, the promotion of the service, and the reliability of the personnel providing the service and they are important determinants.

1. Giriş

Sağlık sektörü, dünyada ve Türkiye’de nüfus ile paralel şekilde hızla büyüyen hizmet sektörüdür. Ülkelerin gelişmişlikler ile sağlık harcamaları arasında ilişki bulunmaktadır (Selim, Uysal ve Eryiğit, 2014; Aydemir ve Baylan, 2015; Cebeci ve Ay, 2016). Sağlık, doğrudan insan bedenine ve zihnine yönelik gerçekleşen, yüksek temas düzeyinde bir hizmettir. Tüketiciler, salt istek ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelik değil aynı zamanda fark yaratan ve değer sağlayan ürünleri tercih ettikleri görülmektedir. Tüketiciler, pazar araştırmaları esnasında kendi istek ve ihtiyaçlarına uygun olanı belirledikten sonra o ürünün emsallerini araştırma yoluna gitmekte ve rakip firmalar arasında kendisi için fayda sağlayan ürünü seçmektedir (Ekiyor, 2014, s. 164). Sağlık hizmeti sunumunda, özel sektöre ait hastaneler (575 adet) sağlık hizmeti sunumunda devlete hastanelerinde (895 adet) sonra ikinci sıradadır (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2020, s. 114). Bu sayı, özel sektörün sağlık hizmeti sunumundaki gücünü göstermektedir.

Son yirmi yılda küresel sağlık hizmeti kapsamında önemli atılımlar gerçekleşmiştir. Türkiye’de 1990’lı yılların başında açılan özel hastaneler ile sağlık hizmeti sunumunda özel hastanelerde rol almaya başlamış ve sağlık hizmeti pazarında rekabet artmıştır. Sağlık hizmeti sunumunda rekabetin artmasıyla birlikte hasta sayısının artması, sağlık ile ilgili bilgilere, hastalık önleme faaliyetleri ve kampanyalara erişimin kolaylaşması ile birlikte hastalar daha iyi bilgilenebilir ve sağlık hizmeti sunucuları sağlık hizmetinden faydalanan hastalara karşı daha fazla sorumluluk kazanmıştır (Akıncı, Esatoğlu, Tengilimoğlu, ve Parsons, 2004, s. 4).

Ekonomik bir faaliyet olarak hizmet, alıcı ve satıcı taraflar arasında ki değer alış verişi olarak açıklanmaktadır (Wirtz ve Lovelock; 2018, s. 15). Hizmet kendine özgü özelliklerden dolayı mallardan ayrılmaktadır. Hizmetlerin, soyut olma, heterojen olma ve bölünemez olma kapsamında farklı üç ana özelliği vardır. Soyut olma, hizmetin satın almadan önce dokunulmadığı, görülemediği, stoklanamaz olması ve önceden tecrübe edilememesi anlamına gelmektedir. Heterojen olması, hizmetin doğası gereği heterojen olmasından dolayı, birbirine özdeş hizmet üretmek zordur. Son olarak hizmetin bölünemez olması, hizmetin üretimi ve tüketiminin eş anlamlılığını ifade etmektedir (Üner, Çetin ve Çavuşgil, 2020; Parasuraman, Zeithaml, ve Berry, 1985, s. 42).

Lovelock (1983), hizmetin doğasını iki soru ile açıklamıştır: Hizmet doğrudan kime ve neye yöneliktir? Ve hizmet doğası gereği soyut mudur veya somut mudur? Bu kapsamda Lovelock, hizmeti, insan süreçli, madde süreçli, insan zihnine yönelik ve bilgi süreçli hizmetler olmak üzere dört başlıkta sınıflandırmıştır. Örneğin, sağlık hizmeti, insan süreçli ve doğası gereği somut bir hizmettir (Lovelock, 1983, s. 12) veya doğası gereği soyut ve doğrudan insan zihnine yönelik olarak psikoterapi soyut bir hizmetidir (Wirtz ve Lovelock, 2018, s. 16).

Hizmetin bir başka boyutu da, hizmetin temas düzeyidir. Yüksek temas hizmetler, hizmeti üreten ile tüketen arasında herhangi bir aracı olmamasını ifade etmektedir. Düşük temas hizmette ise hizmeti üreten ve tüketen arasında, hizmetin tüketiciye ulaştırılmasında bir aracı veya bir araç kullanımını ifade etmektedir (Wirtz ve Lovelock, 2016).

Sağlık hizmeti, büyük çoğunluğunu kapsayıcı biçimde doğası gereği yüksek temas düzeyinde, sunulan hizmetin ufak bir kısmı da hizmet sağlayıcı ve hasta arasında düşük temas düzeyinde gerçekleşmektedir. Hasta, sağlık hizmeti almak için başvurduğu kurumda, hizmeti sunan kurum çalışanları ile doğrudan fiziksel bir temas vardır. Bu durum sağlık hizmetinin, doğası gereği yüksek temas düzeyinde, sunulan hizmetin üretimi ve tüketiminin eş anlılığının olduğunu açıklamaktadır. Diğer taraftan, düşük temas sağlık hizmetinde ise sağlık hizmeti sunucusu ile hasta arasında doğrudan fiziksel temasa gerek olmamasıdır. Düşük temas sağlık hizmetinde, hizmetin sunumunda, örneğin laboratuvar sonuçları, elektronik görüntüleme vb. gibi, elektronik veya dijital kanalların kullanılmasıdır.

Sağlık hizmeti sunumunda, teknolojinin değişmesi sonucunda hizmetin doğası ve hizmet ulaştırma yöntemlerinde de değişmiştir (Vandermerwe ve Chadwick, 1989). Dijitalleşme, sağlık hizmetlerini de etkilemektedir. Kişisel verilere erişimde, sağlık bilgilerini uzaktan elde etmede, sağlık hizmetinin kişiselleştirilmesi, ihtiyaçların belirlenmesi ve hastanın faturalandırma kapsamında alınan hizmetin içeriğini görmesinde, sağlık kurumları elektronik kanallar ile hastaya bilgi sunmaktadır (Anderson ve Agarwal, 2011). Nitekim hastaların ihtiyaç duyulan hizmeti düşük temas ile almaları mümkün kılmaktadır. Hizmet pazarlamasında, hizmetin oluşumunda var olan soyutluk, tüketicilerin hizmet hakkındaki algısını güçleştirmektedir (Chernatony ve Riley, 1999). Bu yüzden, pazarlama yöneticileri, özel hizmet teklifleri sunmak için duygusal ipuçları, sadakat programları ve kişiselleştirilmiş müşteri ilgisine başvurmalıdır (Blankson ve Crawford, 2012, s. 311).

Sağlık hizmetini alan bireylerin algılarını değerlendirirken, beklenti ve algılamaların karşılaştırılması önemli bir husustur. Bu bağlamda algılanan hizmet, hizmeti alanların gözündeki değer olarak ifade edilmektedir. Hizmet sunumunda yer alan fiziksel donanım hizmeti alanlar ile hizmet sunumunda görevli olanlar arasındaki iletişim, hizmetin sunum ve tüketiminde zamanlama, hizmet sunumunda güvenilirlik unsurları etkili bileşenlerdendir (Öztürk, 2014, ss. 1081-1082). Sağlık hizmetleri piyasasının yapısı, iyi işleyen rekabete dayalı piyasa yapılarından oldukça farklıdır. Diğer bir deyişle, sağlık hizmetleri piyasası standart piyasa koşullarını yerine getirmekten uzaktır. İyi işleyen rekabete dayalı piyasalardan sağlık hizmetleri piyasaları farklı olarak “aksak rekabet” ve “eksik bilgi” özellikleri taşır. Sağlık hizmetleri piyasası yapısı, gereği “aksak rekabet” ve “eksik bilgi” özelliklerini taşır. Büyük karları amaç edinmeyen firmalar, eksik ve kötü bilgi düzeyinde olan alıcılar, çoğu zaman sağlık hizmeti alanların katlanamayacağı maliyetler bu hizmetlerde görülen özelliklerdendir (Altay, 2007, s. 35).

Tüketiciler, bilgi teknolojilerinde meydana gelen hızlı değişim ve gelişim neticesinde, istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları araştırma esnasında farklı mal ve hizmetler ile karşılaşmaktadır. Benzer şekilde işletmeler de istek ve ihtiyaçlarını gidermek için sundukları mal ve hizmetlerde hedef pazarda farklı rakipler ile karşılaşmaktadır. Tüketicilerin yönelimlerini belirleyen etkenin sadece ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmadığı, tüketicilerin fark yaratan veya değer sağlayan ürünleri tercih ettiği görülmektedir.

Konulandırma stratejileri çoğunlukla pazarlama yönetimi, marka yönetimi, kurumsal marka yönetimi ve rekabet stratejilerinin merkezinde yer almaktadır (Koch ve Gyrd-Jones, 2019, s. 40). Konulandırma konusunda birçok nitel ve nicel çalışma literatürde yer almaktadır. Sanayi işletmelerinde kurumsal marka yönetiminde yöneticilerin rolü (Koch ve Gyrd-Jones, 2019), işletme hissedarlarının marka konulandırma çalışmaları ile ilişkiler (Shams, 2015), işletmeler arası marka konulandırma (Iyer, Davari, Zolfagharian ve Paswan, 2018), yeşil marka konulandırma (Wang, 2017), otel markalarının konulandırmasına etki eden faktörler (Hu ve Triverdi, 2020), algılama haritaları ve departmanlı mağazalar üzerine ampirik çalışma (Üner ve Alkibay, 2001), marka konulandırma üzerine literatür çalışması (Adıgüzel, 2020), televizyon kanallarının marka konuları (Beyaz, 2019) gibi çalışmalar yer almaktadır. Görüldüğü üzere sağlık hizmeti sunumunda algılama haritaları ile ilgili yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışma ile sağlık hizmeti sunan özel zincir hastanelerin tüketici zihnindeki konumu ve özel hastanelerin farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarılacaktır.

Bu çalışmada; tüketicilere uygulanan anket verilerinden elde edilen sonuçlardan hareketle Türkiye’de faaliyet gösteren ve sağlık hizmeti sunan özel zincir hastanelerin konumlarını, algılama

haritaları yardımı ile ortaya koymak ve tüketicilerin zihninde özel zincir hastaneleri birbirlerinden farklılaştıran ve birbirlerine benzer kılan değişkenleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Sağlık sektöründe, hastaneler ve diğer sağlık tesisleri açısından gelecekte rekabet daha da artacaktır. Sağlık hizmet pazarlaması kapsamında yöneticiler, teknolojik üstünlük, düzenleyici uygulamalar, tüketici istekleri, maliyet kontrolü ve gelir odaklı işlemler ile karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, sağlık hizmet organizasyonları yeni fırsatlar yaratmalıdır (Sciulli ve Missien, 2015, s. 20). Hizmet hattında niş stratejiler ile hastanenin çok özel alanlarda hizmet sunması sağlanmalı ve farklı yetkinlikler ile rekabet üstünlüğü yakalama ve sürdürme için fırsat olmaktadır. Yöneticiler, pazarlama planlaması ve uygulamasını en iyi şekilde geliştirmelidir. Çünkü iç ve dış faktörler, hizmetin nasıl konumlanacağı ve pazarlanacağını etkileyen unsurlardır. Uygulanan stratejiler ile pazar payının büyümesi, kalite ve hasta tatmini ile sunulan hizmetin sorunsuz olduğu ifade edilmektedir (Sciulli ve Missien, 2015, s. 26; Berenson, Bedenheimer ve Pham, 2006).

Araştırma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk olarak konumlandırma ve algılama haritaları ile kavramsal bilgi verilecektir. İkinci olarak araştırma yöntemi, verilerin analizi ve bulgular hakkında bilgiler verilecek ve son olarak sonuç ve tartışma kısmı yer alacaktır.

2. Kavramsal çerçeve

Kavramsal çerçeve bölümünde konumlandırma ve algılama haritaları hakkında literatürde yer alan teorik bilgiler verilecektir.

2.1. Konumlandırma

Markalar hastalar için bir anlam taşır, genelde bir şey ile hatırlanır, hastaların beyninde bir yeri sahiplenirler. Konumlandırmanın esası da özgünlük ve sahiplenmedir. Çünkü tüketicinin beyninde bir özellik genelde bir marka ile eşleşebilir. Bir marka bir şey sahiplendiği zaman hastaların beyninden onu çıkartmak zordur. Bu nedenle de ilk olmak her zaman avantajlı ve önemlidir. Sağlık kuruluşları, topluma imajla da farklılaştırmayı sağlayabilirler. Bir sağlık kuruluşunda kullanılan teknolojinin gelişmişlik düzeyi, o kurumun ürünlerini, rakip kurumların ürünlerinden farklı kılar. Örneğin, lazer teknolojisi kullanılarak katarakt ameliyatı yapılması, bir ürün farklılaştırılmasıdır (Cantürk, 2012; Öztürk ve Kıraç, 2017, s. 3).

Konumlandırmanın, kabul görmüş bir tanımı mevcut değildir. Ürün konumlandırmanın bir işletme ürününün ya da markasını, aynı pazar dilimini hedefleyen rakip ürünlerden ya da markalardan farklılaştırması temeline dayandığı için, stratejik pazarlama planlaması kapsamında, ürün farklılaştırmayla birbirini tamamlayan iki önemli kavram olarak yorumlanabilir. Ürünlerine belirledikleri hedef pazarda uygun bir konumla rekabet üstünlüğü elde etme çabasında olan işletmeler, öncelikle pazarı oluşturan gerçek ve potansiyel tüketicilerin zihinlerinde uygun bir boşluğu, uygun bir zamanda bulmak mecburiyetindedirler. Etkin bir konumlandırma için, tüketicilerin zihinlerinde bulunan boşluğun diğer işletmeler tarafından henüz doldurulmamış bir boşluk olması, amaca ulaşmayı biraz daha kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda, konumlandırma, tüketicilerin zihinlerinde işletme ürünleriyle ilgili belirli bir kavram yaratma ve yaratılan bu kavramı korumaya yönelik karar ve faaliyetler, tüketicilerin ürünü önemli özellikleri açısından tanımlaması, rakip ürünlere nazaran işletme ürününün tüketicilerin zihinlerinde kapladıkları yer veya amaçlara ulaşmayı sağlayacak ideal noktaya ulaşma çabalarıdır (Luck, Ferrell ve Lucas, 1989; Üner ve Alkibay, 2001, s. 81).

Konumlandırma kavramı sadece ürün hakkında değil aynı zamanda işletme hakkında tüketicilerin zihninde ne düşündüğünü de içermektedir. Konumlandırma, iletişim stratejiler aracılığı ile bir markayı, ürünü veya hizmeti kasıtlı, proaktif ve yinelemeli bir süreç olarak müşterinin zihninde rakiplerinden farklılaştırmasıdır (Blankson, Kalafatis, Cheng ve Hadjicharalambous, 2008; Kotler, Shalowitz ve Stevens, 2008; Ries ve Trout, 1986; Fischer, 2014, s. 4).

Hizmet işletmelerinde de hizmetin ve işletmenin müşterinin zihninde nerede konumlandırılacağı önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Hizmet işletmeleri de hitap edecekleri hedef pazarın belirlenmesini takiben kendilerini müşterinin gözünde rakiplerinden farklılaştırabilecek bir konumlandırma stratejisi belirlemelidirler (Kozak, 2011, s. 44).

Stratejik pazarlama kapsamında konumlandırma, işletmenin rekabetçi üstünlüğünü arttırmaktadır (Blankson ve Crawford, 2012; Porter, 1996). Konumlandırma, farklı pazarlama kavramlarını (pazar bölümlendirme, ürün farklılaştırma, tüketici tercihi, hedef pazar vb.) daha etkin bir şekilde koordine edilmesine katkı sağlamaktadır (Maggard, 1976, s. 64). Dolayısıyla konumlandırma, işletmelerin pazarlama stratejilerinde, pazar analizi, rekabet analizi ve içsel analizde önemli rol oynamaktadır.

Konumlandırma, pazarlama stratejisinde önemli bir rol oynamakla birlikte, işlevini tam olarak gerçekleştirilmesi pazarın yapısı, içsel unsurlar ve rekabetçi pazar analizine bağlıdır. Bu üç analizden elde edilen sonuçlarla bir konum geliştirilebilmektedir. Bu konum, işletmelere, “ürünlerini ve tüketici ihtiyaçlarını tanımlama” (Lovelock, 1996, s. 168) fırsatı verecektir. Özellikle hizmet işletmeleri için aşağıdaki belirtilen sebeplerden dolayı konumlandırma önem taşımaktadır (Congram ve Friedman, 1991; Sirianni, Bitner, Brown ve Mandel, 2013):

- Ürün farklılaştırma ve ürün karmaşıklık kararlarının alınmasını;
- Pazar bölümlendirme ve hedef pazar seçimi işlemlerinden sonra ürünün hitap edeceği tüketici kitlesini ve işletmenin rakiplerini belirlemesini;
- Hizmetin soyutluk özelliğinden kaynaklanan satın alma kararındaki zorluğu kolaylaştırmakta;
- En iyiyle ilk olma, lider konumunu elde etmeye yardım etmektedir.

2.2. Algılama haritaları

Algılama haritaları, işletme yöneticileri için stratejik pazarlama planlaması oluşturma ve uygulama sürecinde ayrıca sunulan ürünün konumlandırılmasında kullanılabilecek etkin bir araçtır. Algılama haritalarının özel önemi, pazarı karar vericiye görsel olarak sunmasından kaynaklanır (Üner ve Alkibay, 2001, s. 81). Algılama haritaları çoğunlukla kavramsal olarak güçlü stratejileri keşfetmede kullanılmaktadır (Yumuşak, Yılmaz ve Güngördü, 2016, s. 41). Algılama haritaları aracılığıyla, pazardaki karmaşık ilişkiler, rekabet ortamı ve tüketicilerin satın alma kararlarına daha toplu odaklanarak, yöneticilerin sunulan ürün ve hizmetlerin güçlü ve zayıf yönlerini ve rakiplerle olan durumunu görmeye olanak sağlamaktadır (Lilien, Rangaswamy, Bruggen ve Starke, 2004 ; Lauzier ve Roy, 2011, s. 36).

İşletme yöneticilerinin, tüketicilerin üründe algıladıkları özellikler ile yeni bir ürünün doldurulabileceği boşluklar hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Pazarlama yöneticilerinin yeni ürünler için planladıkları konumun hedef tüketiciler tarafından algılanma durumu ve ürün ile tutundurma çalışmalarının birlikte nasıl uygulanması gerektiği konularında da bilgiye ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu önemli bilgilerin elde edilmesi, ürün konumlandırma çalışmalarının algılama haritaları ile yapılmasını gerektirmektedir. Çünkü algılama haritaları, değerlendirmede kullanılan özelliklere göre ürünlerin konumlarını gerektirmektedir (Baş, Tolon, Koçak ve Kalyoncuoğlu, 2006, s.106).

Algılama haritası, belirli bir pazar dilimini oluşturan gerçek ve potansiyel tüketicileri temsil edebilme yeteneğine sahip olan bir grup tüketicinin, aynı pazar dilimini hedefleyen işletmelerin mal veya hizmetlerini karşılaştırmalarıyla elde edilen sonuçlardır (Bennet, 1988). Bir başka tanıma göre, algılama haritası bir pazardaki ürünlerin konumlarının görselleştirilmesidir (Dalrymple ve Parson, 1995, s. 220; Üner, ve Alkibay, 2001, s. 81).

Algılama haritaları, ürünün grafiksel olarak tüketici zihnindeki yerini iki boyutlu olarak göstermektedir. Algılama haritasıyla, işletmenin ürününün tüketicinin diğer ürünlerle rekabetini nasıl algıladığı ve pazarlama faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdiğini anlamasını sağlamaktadır (Crane, Kerin, Hartley, Berkowitz ve Rudelius, 2006).

Algılama haritalarında, harita üzerinde ürün veya markaları işaretlemeyi sağlayacak özellikleri belirleyebilmek için tüketici araştırmalarının yapılması gerekmektedir. Araştırmalar sonucunda elde edilen özellikler, haritanın yatay ve dikey koordinatlarını oluşturmaktadır (Dibb, Simkin ve Bradley, 1996, ss. 94-95).

Coğrafi bir harita, şehirleri kuzey-güney veya doğu-batı boyutlarında birbirlerine olan mesafelerine göre konumlandırmaktadır. Algılama haritaları ise ürünler arasındaki psikolojik uzaklığı,

tüketicilerin hizmet değerlendirmede uygun bulunduğu özellikler üzerine de göstermektedir. Tüketici algılamalarını elde etmek için benzerlik kıyaslamaları, pazardaki boşlukları elde etmek için de algılama haritaları kullanılmaktadır (Baş ve diğerleri, 2006, s. 106).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın amacı

Stratejik pazarlama planlamasında kullanılan algılama haritaları ile ilgili birçok ulusal ve uluslararası çalışma literatürde yer almaktadır. Türkiye’de doğrudan sağlık hizmeti sunan hastanelerin konumlandırılmaları ile ilgili nadir çalışmalar vardır (Ekiyor, 2011 ve 2014). Bu sebeple literatürde yer alan boşluğu doldurmak amacıyla, algılama haritaları odak noktası belirlenmiştir. Algılama haritalarının uygulama alanı olarak ise Türkiye’de sağlık hizmeti sunumunda önemli bir rol üstlenen özel zincir hastaneler seçilmiştir. Elde edilen algılama haritası ile zincir hastaneleri birbirinden farklılaştıran veya benzer kılan unsurları ortaya koymak, rakiplerine göre konumlarını belirlemek ve belirlenen konumları karar vericilerin kullanımları için görsel olarak sunmaktır.

Araştırma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Kurulunun 08.06.2020 tarih ve 05 sayılı toplantısında 2020/59 araştırma kod numarası ile izin alınmıştır. Çalışmaya katılacak olan örneklem grubu kolayda örneklem yöntemiyle seçilmiş ve bu kişilere online ve yüzyüze anket uygulanmıştır. Araştırma, Ankara ilinde okuyan üniversite öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla; araştırmanın evrenini Türkiye’de faaliyette bulunan dokuz özel zincir hastaneden (Acıbadem, Başkent, Bayındır, Dünyagöz, Liv Hospital, Lokman Hekim, Medicalpark, Medicana ve Medipol) herhangi birine sağlık hizmeti almak için başvuran üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma, Ankara ilinde okuyan üniversite öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Evreni temsil eden 280 kişiye anket uygulanmıştır ancak çeşitli nedenler ve hatalı veriler neticesinde 246 adet anket formu değerlendirmeye alınmıştır.

3.2. Çalışmanın metodolojisi ve sınırları

Araştırmanın etik unsurları dikkate alınarak, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonunun, 08.06.2020 tarih ve beş numaralı komisyon kararı uyarınca anket uygulamak için etik onayı alınmıştır. Etik onayı doğrultusunda araştırma ile ilgili verilerin toplanmasında online anket metodu kullanılmıştır. Anket formunun hazırlanmasında soruların ankete katılanlar tarafından anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmaya katılan kişilerin demografik bilgileri bulunmaktadır. İkinci bölümde ise özel zincir hastanelerin birbirinden farklılaştıkları ayırt edici özelliklere ait bilgiler bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan 11 farklı değişken altında 69 sorudan oluşmaktadır. Ankette “5’li likert ölçeği (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Ankete katılan kişiler bu ölçekte soruları cevaplandırmışlardır. Özel zincir hastanelerin hizmet kalitesi bağlamında marka konumlarının belirlenmesine yönelik Yıldız, Çiğdem ve Aslan (2018)’den uyarlanan Hizmet Kalitesi Ölçeği; özel zincir hastanelerin fiyat çerçevesinde marka konumlarının belirlenmesine yönelik Duran (2017)’den uyarlanan Fiyat Bileşenine İlişkin Ölçeği’nden ve Hizmete Ulaşma, Güvenilirlik, Tanıtım ve Hizmet Sunumunda Fiziksel Unsurlar Ekiyor (2014)’den yararlanılmıştır.

Anket analizinde SPSS 16 programı kullanılmıştır. Ankette önemli sınırlılıklar bulunmaktadır. Araştırmanın Ankara ilinde okuyan üniversite öğrencileri ile sınırlandırılması önemli bir sınırlılıktır. İkinci sınırlılık, anket uygulaması Covid-19 pandemisi sürecinde yapılması ve kitlenin anket konusunda cevaplandırılma oranının hedeflenen sayıya ulaşmamasıdır.

3.3. Araştırmanın analizi ve örnekleme

Algılama haritalarının hazırlanmasında kullanılan iki analiz yöntemi vardır. Bu yöntemler diskriminanat analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme (Multidimensional Scaling)dir. Çok Boyutlu Ölçeklendirme(ÇBÖ) analizi, nesnel arasındaki ilişkilerin bilinmediği, ancak nesnel arası uzaklıkların hesaplanabildiği durumlarda uzaklıklara dayalı olarak nesnel arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yarayan istatistiksel bir yöntemdir. ÇBÖ ile çok sayıdaki veri boyutlara indirgenerek nesnel arası ilişkilerin anlaşılması sağlanır.

Çok Boyutlu Ölçekleme (ÇBÖ) analizi nesnelere arasındaki ilişkilerin bilinmediği ancak uzaklıkların hesaplanabildiği durumlarda, uzaklıklara dayanılarak aralarındaki ilişkilerin açıklanmasında yararlı olan çok değişkenli bir istatistiksel analiz yöntemidir (Kalaycı, 2014, s. 379; Kayabaşı, Taşkın, Kayık, 2016, s. 37).

Pazarlama araştırmacıları tarafından en çok tercih edilen yöntem diskriminant analizidir. ÇBÖ yöntemi, daha az tercih edilse de çok yönlü olma özelliği ile diskriminant analizinden ayrılmaktadır. ÇBÖ, psikolojik uzmanlık kavramında hareket ederek, mal, hizmet veya markalar arasında algılanan benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu ortaya koymaya yararlıdır (Üner ve Alkibay, 2001, s. 82; Baş ve diğerleri, 2006, s.108).

Araştırmaya uygun istatistiksel yöntem olarak “Çok Boyutlu Ölçeklendirme” analizi tercih edilmiştir. Sağlık hizmeti sunan zincir hastane işletmelerinin tüketicilerin ürün tercihleri veya benzerlikleri hakkındaki fikir ve yargılarını temel alması nedeniyle ÇBÖ analizi tercih edilmiş ve uygulanmıştır. ÇBÖ analizi, bireylerin hastane tercihleri veya benzerlikleri hakkındaki fikir ve yargılarını belirlemeye yardımcı etmektedir. ÇBÖ, gruplar arası ayırma en fazla etki eden ayırt edici değişkenleri belirlemede ve hangi gruptan geldiği bilinmeyen bir birimin hangi gruba dâhil edileceğini açıklamakta kullanılmaktadır. Bu özelliği nedeniyle, çalışmada ÇBÖ analizinin kullanılması uygun görülmüştür. Özel zincir hastanelerin konumlandırma haritasında görselleştirilmesi için ise ÇBÖ analizi uygulanmıştır.

3.4. Araştırmanın bulguları

3.4.1. Demografik bulgular ve analiz güvenilirliği bulguları

Araştırma kapsamında 246 tüketici ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özellikleri tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	f	%
Doğum Yılı		
1999	83	0,337398
2000	96	0,390244
2001	55	0,223577
2002	10	0,04065
2003	2	0,00813
N	246	100,0
Cinsiyet		
Erkek	112	0,455285
Kadın	134	0,544715
N	246	100,0
Eğitim Seviyesi		
Ön Lisans	43	0,174797
Lisans	131	0,53252
Yüksek Lisans	27	0,109756
Doktora	45	0,182927
N	246	100,0
Sağlık Hizmeti Almak İçin Önceliğiniz Hangisidir?		
Aile Hekimi	20	0,081301
Devlet Hastanesi	104	0,422764
Diğer	6	0,02439
Özel Hastane	62	0,252033
Üniversite Hastanesi	54	0,219512
N	246	100,0

Sağlık Hizmeti Almak İçin Özel Sağlık Kuruluşuna Başvurdunuz mu?		
Evet	198	0,804878
Hayır	48	0,195122
N	246	100,0
Sosyal Güvenceniz Nedir?		
Özel Sağlık Sigortası	25	0,101626
Sosyal Güvenlik Kurumu	221	0,898374
N	246	100,0
Sağlık Hizmeti Almak İçin Tercih Edilen Zincir Hastaneler		
Acıbadem Sağlık Grubu	23	0,093496
Başkent üniversitesi Hastanesi	38	0,154472
Bayındır Sağlık Grubu	3	0,012195
Dünya Göz	30	0,121951
Liv Hospital	13	0,052846
Lokman Hekim	1	0,004065
Mayagöz	1	0,004065
Medicalpark	22	0,089431
Medicana	29	0,117886
Medipol	8	0,03252
Memorial	12	0,04878
Diğer	66	0,268293
N	246	100,0

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde ankete katılanlardan doğum yılı 1999 olanlar (%33,7) ve 2000 olanlar (%39,02) büyük paya sahiptir. Araştırmaya katılanların cinsiyete göre dağılımlarında ise kadınlar %54,4 ve erkekler %45,5tir. Katılımcıların eğitim seviyesi incelendiğinde, lisans seviyesinde %53, doktora %18, ön lisans %17 ve yüksek lisans %10 öğrencisi olduğu görülmektedir.

Katılımcıların sağlık güvencesi %89,83'ü SGK'lı, %10'u özel sağlık sigortasına sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılara yöneltilen *sağlık hizmeti almak için önceliğiniz nedir?* Sorusuna verilen cevaplar da ise katılımcıların %42'si devlet hastanesi, %25 özel hastane, %21'i üniversite hastanesi ve %8'i aile hekimi tercihi yapmaktadır vermiştir. Sağlık hizmeti alımında, katılımcıların %80,48'i özel sağlık kuruluşuna başvurduklarını belirtmiştir. %19,51'i ise özel sağlık kuruluşuna başvurmamıştır. Araştırma kapsamında katılımcıların zincir özel hastane tercihleri incelendiğinde, %15,44 Başkent Üniversitesi hastanesi, %12 ile Dünya Göz, %11 ile ise Medicana gelmektedir. En büyük pay %26,82 ile diğer seçeneği olan zincir olmayan özel hastaneleri belirtmektedir.

Çalışmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini test etmek amacı için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach alfa katsayısı, ölçekte bulunan maddelerin homojen yapısını açıklamak veya sorgulamak üzere kullanılır. Cronbach alfa katsayısı yüksek olan ölçekteki maddelerin birbirleriyle tutarlı bir o kadar da aynı özelliği ölçen maddelerden meydana geldiği yorumu yapılır (Yıldız ve Uzunsakal, 2018, s.19). Bu analiz sonucunda, Cronbach's Alpha değeri %96,6 olarak bulunmuştur. Cronbach's Alpha değerinin oldukça yeterli olduğunu göstermektedir. Tablo-2'de Cronbach's Alpha tablosu yer almaktadır.

Tablo 2

Cronbach's Alpha Değeri

Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
,966	10

3.4.2. Çok boyutlu ölçeklendirme analizi

3.4.2.1 Faktörler için çok boyutlu ölçeklendirme analizi

Faktörler arası korelasyon yüksek çıktığından dolayı stres değeri büyük çıkmaktadır. Tablo 5'te ÇBÖ analizi ile yapılan faktörler arası korelasyon matrisi verilmektedir.

Tablo 5
ÇBÖ Faktör relasyon Analizi

Korelasyon Matrisi	Fiyat	Faturalandırma	Fiziksel ortam	Güvenlik	Hizmete erişim	Hizmetin hızı	Kalite	Personel güvenilirliği	Personel temizliği	Tanıtım	Ürün
Fiyat	1	,799**	,552*	,620*	,629**	,666**	,685**	,51	,651*	,653*	,569*
Faturalandırma	,799**	1	,748**	,858**	,810**	,915**	,942**	,606*	,864**	,731**	,800**
Fiziksel ortam	,552*	,748**	1	,890**	,977**	,667**	,852**	,489	,896**	,668**	,712**
Güvenlik	,620*	,858**	,890**	1	,885**	,861**	,925**	,755**	,909**	,732**	,704**
Hizmete erişim	,629**	,810**	,977**	,883**	1	,734**	,910**	,477	,901**	,643*	,791**
Hizmetin hızı	,666**	,915**	,667**	,861**	,734**	1	,916**	,632*	,841**	,564*	,674**
Kalite	,685**	,942**	,852**	,925**	,910**	,916**	1	,654*	,921**	,721**	,875**
Personel güvenilirliği	,51	,606*	,489	,755**	,477	,632*	,654*	1	,567*	,756**	,568*
Personel temizliği	,651*	,864**	,896**	,909**	,901**	,841**	,921**	,567*	1	,721**	,730**
Tanıtım	,653*	,731**	,668**	,732**	,643*	,564*	,721**	,756**	,721**	1	,755**
Ürün	,569*	,800**	,712**	,704**	,791**	,674**	,875**	,568*	,730**	,755**	1

Faktörler için ÇBÖ analizinde, Stress değeri 0,15448 olarak hesaplanmıştır. Stress değeri iki boyutlu algı haritasının grafiksel gösteriminin gerçekteki yakınlık (proximity) değerine uzak olduğunu

gösterir. Genel olarak stress değeri 0,1'den küçük ya da $R^2 > 0,6$ olduğunda modelin iyi fit ettiği biçiminde yorumlanır. Faktörler için Stress değeri= 0,15448 > 0,025 olduğu için modelin düşük uyumlu olduğunu açıklamaktadır. Elde edilen R^2 değeri (RSQ = 0,91787 > 0,60) olması tahmin edilen gösterim uzaklıklarının orijinal uzaklıklara yakın olduğunu desteklemektedir ve stress değerinin %91 oranında açıklanabilirliğini ifade etmektedir. Tablo 6'da Stress testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 6

Stres Testi

Stress	RSQ
0,15448	0,91787

Faktörler arası korelasyonun yüksek çıkması, stress değerinin de yüksek olmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı faktörler arası korelasyon 0,90 ve daha büyük olan faktörler elenerek daha az faktör dikkate alınmıştır. Tablo 7'de faktörler arası korelasyon matrisi verilmektedir.

Tablo 7

Faktörler Arası Korelasyon Matrisi

Faktörler Arası Korelasyon	Fiyat	Fiziksel ortam	Kalite	Personel güvenilirliği	Tanıtım	Ürün
Fiyat	1	,552*	,685**	,510	,653*	,569*
Fiziksel ortam	,552*	1	,852**	,489	,668**	,712**
Kalite	,685**	,852**	1	,654*	,721**	,875**
Personel güvenilirliği	,510	,489	,654*	1	,756**	,568*
Tanıtım	,653*	,668**	,721**	,756**	1	,755**
Ürün	,569*	,712**	,875**	,568*	,755**	1

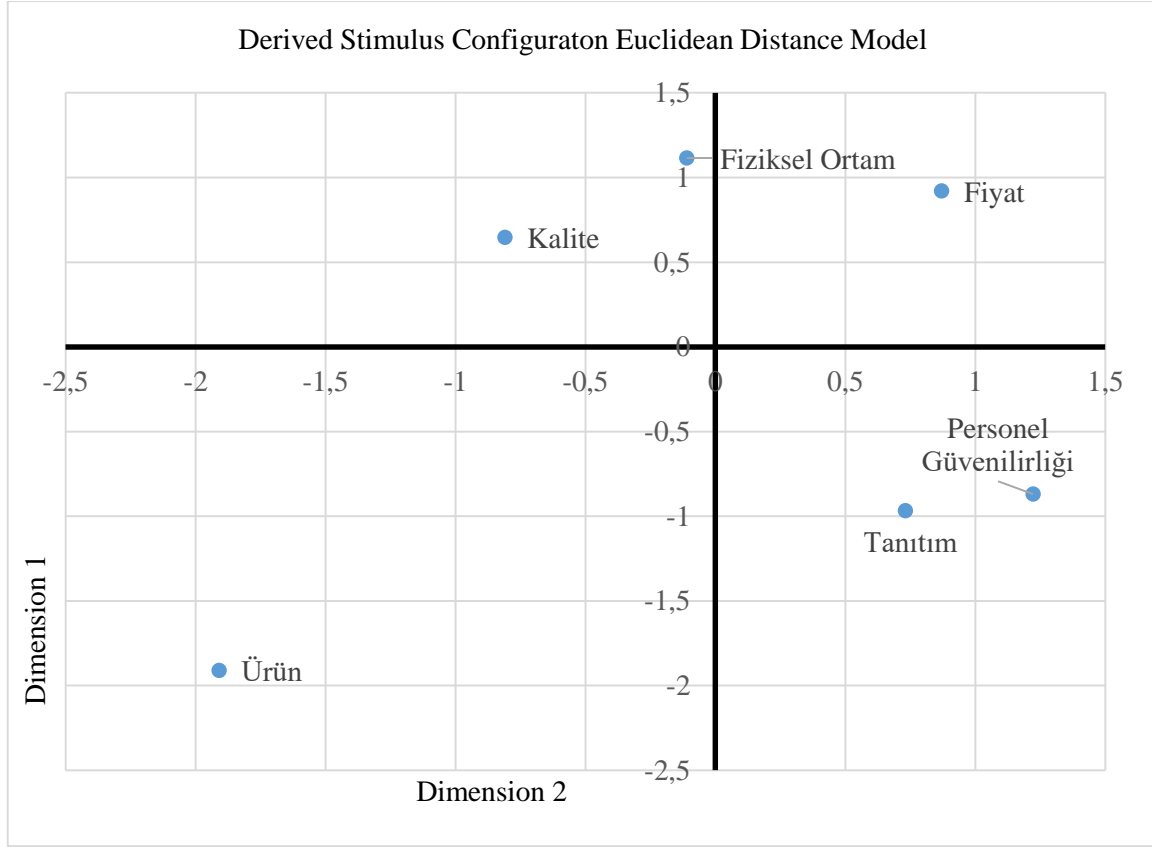
Faktörler için ÇBÖ analiz kullanılarak konumlandırma çalışması için iki boyutlu stimulus değerleri hesaplanmıştır. Tablo 8'de iki boyutlu stimulus değerleri gösterilmektedir.

Tablo 8

Faktörler İçin Stimulus Değerleri

Faktörler	1.Boyut	2.Boyut
Fiyat	0,87	0,9206
Fiziksel Ortam	-0,11	1,1156
Kalite	-0,81	0,6462
Personel	1,2225	-0,8702
Tanıtım	0,73	-0,9668
Ürün	-1,91	-0,8454

Araştırmaya katılan bireylerden elde edilen faktör boyutları grafik 1'de gösterilmektedir.

Grafik 1. Faktörler için iki boyutlu stimulus değerlerinin haritası

Elde edilen veriler ışığında Kalite- Fiziksel Ortam, Tanıtım-Personel Güvenilirliği arasında benzerlik vardır. Fiyat ve Ürün faktörleri birbirine uzak faktörlerdir. Birbirine yakın olan faktörler, kendi aralarında korelasyonu yüksek olan faktörlerdir. Araştırmaya katılan bireylerin hastane seçimlerini puanlandırmadaki davranışlarında, örneğin tanıtım ve personel güvenilirliği faktörleri arasında benzer değerlendirmeler yaptıklarını göstermektedir.

3.4.2.2. Hastaneler için çok boyutlu ölçeklendirme analizi

Hastaneler için ÇBÖ analizi ile hastaneler için korelasyon hesaplaması yapılmıştır. Tablo 9'da hastaneler için korelasyon matrisi gösterilmektedir.

Tablo 9

Hastaneleri İçin Korelasyon Matrisi

Hastaneler İçin Korelasyon Matrisi	Acıbadem	Başkent	Bayındır	Diğer	Dünya Göz	Liv Hospital	Medical park	Medicana	Medipol	Memorial
Acıbadem	0									
Başkent	,578	0								
Bayındır	1,193	0,985	0							
Diğer	1,519	1,018	1,433	00						
Dünya Göz	1,901	1,544	2,043	0,842	00					
Liv Hospital	1,097	0,834	1,46	0,929	1,106	00				
Medicalpark	97	0,626	1,222	0,675	0,993	0,715	0			
Medicana	1,452	1,009	1,547	0,353	0,598	0,826	,528	0		
Medipol	1,988	1,712	2,171	1,534	1,161	1,458	1,371	1,243	00	
Memorial	557	0,957	1,393	1,848	2,306	1,405	1,408	1,851	2,509	0

Hastaneler için ÇBÖ analizinde, Stress değeri 0,09197 olarak hesaplanmıştır. Stress değeri iki boyutlu algı haritasının grafiksel gösteriminin gerçekteki yakınlık (proximity) değerine yakın olduğunu gösterir. Genel olarak stress değeri 0,1'den küçük ya da $R^2 > 0,6$ olduğunda modelin iyi fit ettiği biçiminde yorumlandığı faktörler için stress testinin açıklamasında belirtilmiştir. Dolayısıyla, hastaneler için Stress değeri= 0,09197 < 0,1 olduğu için modelin iyi fit edildiğini göstermektedir. $RSQ = 0,96416 > 0,60$ olması gösterim uzaklıklarının orijinal uzaklıklara yakın olduğunu desteklemektedir ve stress değerinin %96 açıklanabilir olduğunu ifade etmektedir. Tablo 10'da hastaneler için stress değeri gösterilmektedir.

Tablo 10

Hastaneler için stress değeri

Stress	RSQ
0,09197	0,96416

Hastaneler için ÇBÖ analiz kullanılarak konumlandırma çalışması için iki boyutlu stimulus değerleri hesaplanmıştır. Tablo 11'de iki boyutlu stimulus değerleri gösterilmektedir.

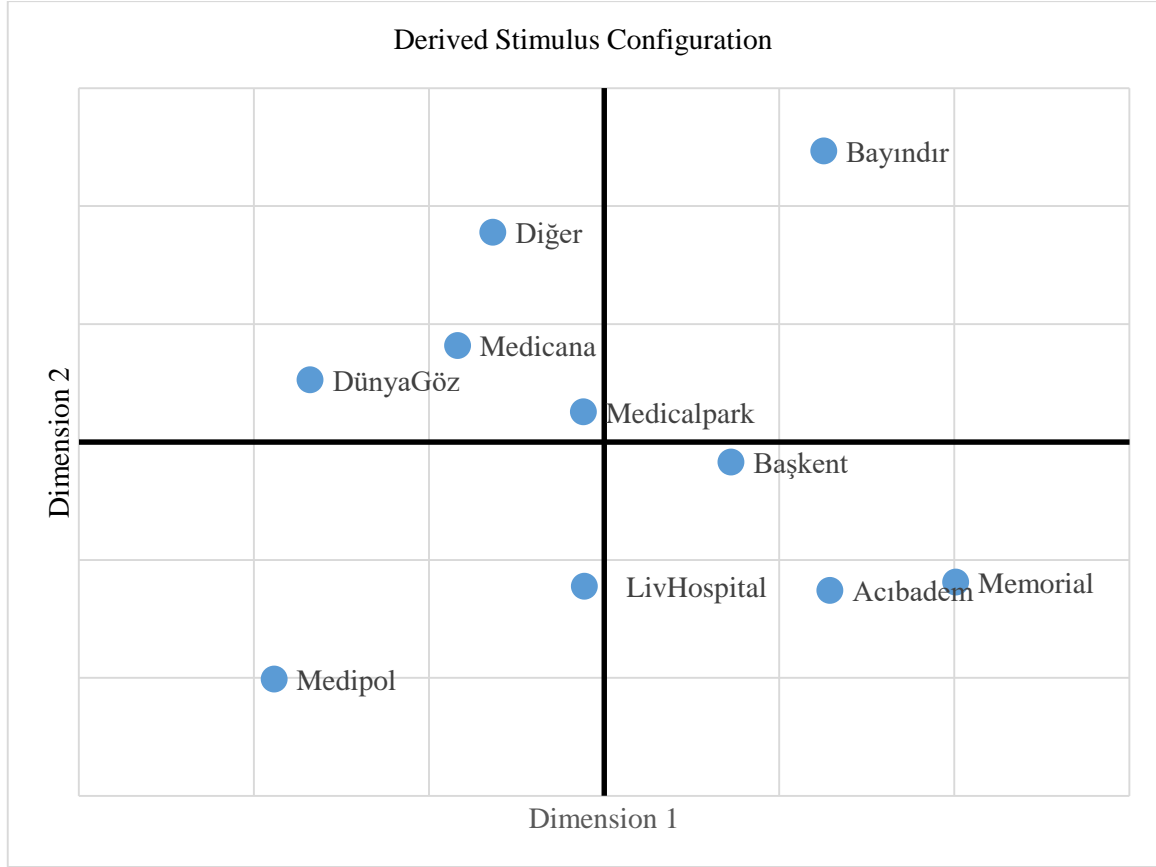
Tablo 11

Hastaneler İçin İki Boyutlu Stimulus Değerleri

Hastane Adı	1.Boyut	2.Boyut
Acıbadem	1,2889	-0,6291
Başkent	0,724	-0,0844
Bayındır	1,2532	1,2336
Diğer	-0,6364	0,8891
DünyaGöz	-1,6802	0,2632
LivHospital	-0,1144	-0,612
Medicalpark	-0,12	0,1281
Medicana	-0,8373	0,4095
Medipol	-1,8852	-1,0044
Memorial	2,0073	-0,5937

Hastaneler için iki boyutlu stimulus değerleri grafik 2'de gösterilmektedir.

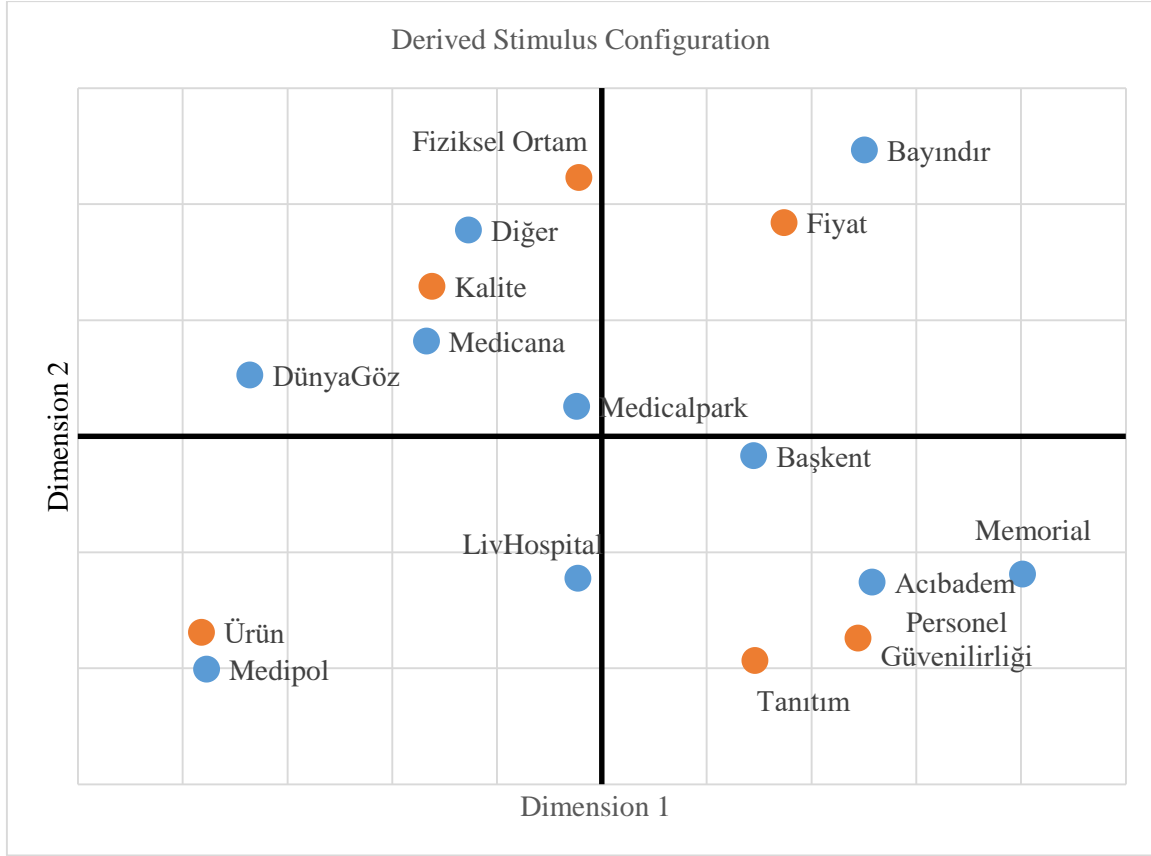

Grafik 2. Hastaneler İçin İki Boyutlu Stimulus Değerlerinin Haritası

Hastaneler için stimulus değerlerinin görselleştirildiği haritada özel zincir hastanelerin birbirlerine uzaklıkları ve yakınlıkları gösterilmektedir. Örneğin, Acıbadem, Başkent, Memorial kendi aralarında birbirlerine yakınen bir grup olarak, Dünyagöz, Medicalpark ve Medicana'dan ayrılmaktadır.

Çok Boyutlu Ölçeklendirme analizinin amacı, araştırmaya katılan bireylerin özel zincir hastaneler arasındaki benzerlik veya farklılıkları değerlendirenken, bu benzerlik veya farklılıkların neden ve/veya nedenlerini bulmaktır. Bu sebepten dolayı, faktörler ve hastaneler için ÇBÖ analizi yöntemi neticesinde elde edilen faktör stimulus ve hastane stimulus değerlerini aynı haritada göstermek daha hastanelerin konumları ve faktörlerin konumlarını göstermede daha bilgi verici olmaktadır. Faktörler ve hastaneler için iki boyutlu algılama haritası, Grafik 3'te gösterilmektedir. Grafik 3'te, araştırmaya katılan bireylerin hastane tercihlerinin boyutları ve özel zincir hastanelerin tüketicilerin zihinlerindeki yerleri görsel olarak sunulmaktadır.

Grafik 3. Hastane ve faktörler algılama haritası

Grafik 3'te elde edilen veriler ışığında, Dünyagöz, Medicana ve Medicalpark hastaneleri Fiziksel Ortam-Kalite; Bayındır hastaneleri Fiyat; Liv Hospital ve Medipol Hastaneleri Ürün; Acıbadem, Başkent, Memorial Hastaneleri ise Personel Güvenilirliği kapsamında birbirlerinde farklılaşmaktadır.

4. Sonuç ve tartışma

Türkiye 2000'li yılların başında itibaren sağlık sektöründe önemli büyüme ivmesi kazanmıştır. Devletin sağlık harcamasındaki artışa paralel olarak özel sektör de sağlık harcamasını arttırmıştır. Özel sektörün büyümesi ve gelişimi ile sağlık hizmeti sunumunda rekabet artışı kaçınılmaz olmuştur. Rekabetin yoğun olduğu ve markalar arasında benzerlikler olması, markaları sundukları sağlık hizmetini farklılaştırmaya yönlendirmektedir.

Rakiplerden farklı olabilmek, sürekli ve tutarlı bir şekilde daha yüksek kalitede hizmet vermeyi amaçlamak ve gerçekleştirmekle mümkündür (İlcalı, Yönet, Şahin ve Suher, 2016, s. 301). Dolayısıyla işletmeler, pazardaki rekabet üstünlüğü elde etmede, tüketicinin zihnindeki ürünleri farklılaştırmaya çalışmalı ve pazarda yer alan boşlukları da fırsat olarak görüp, fırsatlara göre hareket etmelidir. Nitekim, işletmeler de algılama haritaları aracılığı ile hem kendi konumlarını hem de rakiplerinin konumlarını görmekte ve pazardaki fırsatları somut bir şekilde değerlendirme imkânı elde etmektedir. İşletmeler algılama haritasıyla, sunulan ürünün yanı sıra rakipler karşısında durumu ve sunulan ürünü en iyi tanımlayan ve farklılaştıran özelliklerini görebileceklerdir.

Çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren dokuz özel zincir hastanenin, tüketicilerin algıladığı farklı özelliklerine göre konumları çok boyutlu ölçeklendirme analizi ile ortaya konulmuştur. Özel zincir hastaneler, 246 tüketici ve 11 farklı değişken ile değerlendirilmiştir.

Çok boyutlu ölçeklendirme analizi sonucunda, hastaneleri tüketicilerin zihinlerinde birbirinden farklılaştıran 11 ana faktör belirlenmiştir. Tüketicilerin zihinlerindeki 11 ana faktör içerisinde özel zincir hastanelerin konumlarını belirlenmesine en çok etki eden altı faktör bulunmaktadır. Bu faktörler, hizmetin fiyatı, hizmeti oluşturan fiziksel unsurlar, hizmetin kalitesi, hizmet sunumunda

görevli personel, hizmetin tanıtımı ve sunulan üründür. Bu faktörler, tüketicilerin özel zincir hastanelerin tüketicilerin zihinlerindeki yerlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Çok boyutlu ölçeklendirme analizi sonucunda özel zincir hastanelerin tüketici zihnindeki yerleri belirlenmiş ve hastanelerin birinci ve ikinci boyut hesaplamaları ile konumları belirlenmiştir. Elde edilen veriler ışığında Dünyagöz- Medicalpark ve Medicana bir grup olarak birbirlerine benzemekte; Medipol - Liv Hospital birbirlerine benzemekte; Acıbadem- Başkent ve Memorial bir grup olarak birbirlerine benzemekte ve Bayındır farklı bir koordinatta yer almaktadır. Gruplandırılan hastaneler tüketicilerden elde edilen verilerin ÇBÖ ile analizi sonucunda birbirlerinden farklılaşmaktadır.

Elde edilen veriler birleştirildiğinde, Dünyagöz- Medicana ve Medicalpark hastane fiziksel ortamı ve sunulan hizmetin kalitesi açısından; Bayındır hastaneleri sundukları hizmetin fiyatı; Liv Hospital ve Medipol hastanelerinin sundukları ürün; Acıbadem - Başkent ve Memorial hastaneleri ise sağlık hizmetinin tanıtımı ve hizmet sunumunda yer alan personel güvenilirliği açısından diğer hastanelerden farklılaşmakta ve tüketicilerin zihinlerinde bu faktörler ile algılama haritasında konumlanmaktadır. Elde edilen veriler ışığında literatürde yer alan Ekiyor (2011), Şantaş, Kar, Kahraman ve Kurşun (2016) yılındaki çalışmalarıyla benzer sonuçlar elde edilmiş ve ek olarak özel zincir hastanelerin tanıtım faaliyetleri ve personel güvenilirliği tüketici zihnindeki yerlerinin belirlenmesinde önemli etken olduğu görülmüştür. Araştırmada edilen sonuçlar sunulan hizmetin kalitesi, hastane fiziksel unsurlarının hastanelerin konumlandırılmasına etki eden önemli faktörler olduğu sonucunu desteklemektedir (Javalgi, Whipple, McManamon ve Edick, 1992).

Araştırma, sağlık hizmeti sunumunda özel zincir hastaneler tüketicilerin zihnindeki yerlerinin görsel olarak analiz etmelidir. Özel zincir hastaneler, stratejik pazarlama planlaması çerçevesinde ulaşmak istedikleri konumu belirleyip tüketicilerin zihnindeki konum ile kendi konumlarını karşılaştırmalı ve arada farklılıklar var ise bu farklılıkları stratejik bir analiz ile değerlendirip yeni pazarlama stratejileri geliştirerek uygulamaya koyabilir ve yeniden bir konumlandırma çalışması yapabilirler. ÇBÖ analizi sonucunda görselleştirilen algılama haritasında, özel zincir hastanelerin, rakiplerine göre kendilerini tüketicilerin zihinlerinde nasıl algılandıklarını görselleştirmektedir. Tüketicilerin, tercih ettikleri özel zincir hastanelerini hangi faktör ve/veya faktörlere göre tercih ettiği, ulaşmadığı hastaneye en yakın olarak algıladığı hizmeti göz önüne alındığında hastanelerin değerlerini artırma ve tüketiciler tarafından daha çok tercih edilebilmeleri için rakip hastanelerin hangi niteliklerinin iyi veya kötü algılandığı dikkate alınmalıdır. Sonuç olarak, araştırma kapsamındaki dokuz özel zincir hastane stratejik pazarlama planlarını belirleyip, ulaşmak istedikleri konumları ile tüketiciler tarafından algılanan konumlarını karşılaştırıp aralarında fark var ise bu farklılığı ortadan kaldıracak yeni pazarlama stratejilerini ortaya koyabilirler ve yeniden konumlandırma yapabilirler.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu araştırma için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Kurulu'nun 08.06.2020 tarih ve 05 sayılı toplantısında 2020/59 Araştırma kod numarası ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çıkar çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi 01/2020-14 numaralı ve Zincir Hastaneler ve Marka Konumlandırma: Z Kuşağına Yönelik Bir Çalışma başlıklı projesi ile desteklenmiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel, S. (2020). Market and brand positioning and sustainability strategies in international marketing. *International Journal of Scientific Research and Management*, 8(9), 09-24. Doi: <https://doi.org/10.18535/ijstrm/v8i09.lis01>
- Altay, A. (2007). Sağlık hizmetlerinin sunumunda yeni açılımlar ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, 64, 33-58.
- Akinci, F. , Esatoğlu, A. Ezel, Tengilimoğlu, D. ve Parsons, A. (2004). Hospital choice factors. *Health Marketing Quarterly*, 22(1), 3-19. Doi: https://doi.org/10.1300/J026v22n01_02
- Anderson, C. L. ve Agarwal R. (2011). The digitization of healthcare: boundary risks, emotion, and consumer willingness to disclose personal health information. *Information Systems Research*, 22(3), 469-490. Doi: <https://doi.org/10.1287/isre.1100.0335>
- Aydemir, C. ve Baylan, S. (2015). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 417-435.
- Baş, M., Tolon, M., Koçak, A. ve Kalyoncuoğlu, S. (2006). Ürün konumlandırma görsel bir araç: algılama haritaları ve çikolatalı gofret sektöründe bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 103-115.
- Bennet, P. D. (1988). *Marketing*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Berenson, B., Bodenheimer, T. ve Pham, H. (2006). Specialty-service lines: saivos in the new medical arms race. *Health Affairs*, 25, 337-343. Doi: <https://doi.org/10.1377/hlthaff.25.w337>
- Blankson, C., Kalafatis, S. P., Cheng, J. M. S., ve Hadjicharalambous, C. (2008). Impact of positioning strategies on corporate performance. *Journal of Advertising Research*, 48(1), 106-122.
- Blankson, C. ve Crawford, J. C. (2012). Impact of positioning strategies on service firm performance. *Journal of Business Research*, 65(3), 311-316. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.03.013>
- Cantürk, Ö. (2012) *Sağlık sektöründe hizmet konumlandırması: Ankara ilinde kamu hastanesi uygulama örneği* (Yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Cebeci, E. ve Ay, A. (2016). The effects of health expenditures on economic growth: a panel regression analysis on brics countries and Turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (ICEBSS Özel Sayısı), 91-102.
- Congram, C. A. ve Friedman, M. L. (1991). *The AMA handbook of marketing for the service industries*. New York: AMCON, American Management Association.
- Crane, F., Kerin, R., Hartley, S., Berkowitz, E. ve Rudelius, W. (2006). *Marketing*. Texas: McGraw-Hill Ryerson Limited.
- Dalrymple, D. J. ve Parson, L. J. (1995). *Marketing management: text and cases. (6th ed.)*. NewYork: John Wiley and Sons Inc.
- Chernatony de L. ve Riley, F. D. (1999). Experts' views about defining services brands andthe principles of services branding. *Journal of Business Research*, 46, 81-92. Doi: [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(98\)00021-6](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(98)00021-6)
- Dibb, S., Simkin, L. ve Braedley, J. (1996). *The marketing planning workbook effective marketing for marketing managers*. New York: Routledge.
- Duran, G. (2017). Kargo hizmetlerinin tüketici davranışlarına etkisi üzerine bir uygulama. *Strategic Public Management Journal*, 3(5), 109-123. Doi: <https://doi.org/10.25069/spmj.311273>
- Ekiyor A. (2011). Algılama haritalarının hazırlanmasında çok boyutlu ölçkleme tekniğinin kullanılması: Ankara ili özel hastaneler örneği. *Verimlilik Dergisi*, 4, 91-108.
- Ekiyor, A. (2014). Türkiye’de faaliyete bulunan gsm işletmelerinin sundukları hizmetlerin algılama haritaları yardımıyla konumlandırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 163-182.
- Fischer, S. (2014). Hospital positioning and integrated hospital marketing communications: state-of-the-art review, conceptual framework, and research agenda. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 26(1), 1-34. Doi: <https://doi.org/10.1080/10495142.2014.870431>

- Hu, F. ve Triverdi, R. H. (2020). Mapping hotel brand positioning and competitive landscapes by text-mining user-generated content. *International Journal of Hospitality Management*, 84, 1-13. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2019.102317>
- Ilıcalı, İ., Yönet, Ö., Şahin, Ş. ve Suher, H. K. (2016). Algılanan marka benzerliğinin; marka sadakati, marka tatmini ve servis kalitesi ile olan ilişkisi: kargo kategorisine yönelik bir araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46), 295-319. Doi: <https://doi.org/10.14783/od.v12i46.1000010016>
- Iyer, P., Davari, A., Zolfagharian, M. ve Paswan, A. (2019). Market orientation, positioning strategy and brand performance. *Industrial Marketing Management*, 81, 16-29. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2018.11.004>
- Javalgi, R., Whipple, T., McManamon, M. ve Edick, V. (1992). Hospital image: a correspondence analysis approach. *Journal of Healthcare Marketing*, 12(4), 34-41.
- Kalaycı, Ş. (2014). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kayabaşı, A., Taşkın, E. ve Kayık, M. (2016). Y kuşağının Türk ve yabancı firmalara yönelik algıları: çok boyutlu ölçekleme ile analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 29-45.
- Koch, C. H. ve Gyrd-Jones, R. I. (2019). Corporate brand positioning in complex industrial firms: introducing a dynamic, process approach to positioning. *Industrial Marketing Management*, 81, 40-53. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.03.011>
- Kotler, P., Shalowitz, J. ve Stevens, R. J. (2008). *Strategic marketing for health care organizations: building a customer-driven health system*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Kozak, N., Özel, Ç. H. ve Yüncü K. D. (2011). Hizmet pazarlaması. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lauzier, M. ve Roy, M. (2011). Application of the instrumental-symbolic framework within an employer positioning context: a test using perceptual maps. *Journal of Organizational Psychology*, 11(2), 35-45.
- Lilien, G., Rangaswamy, A., Bruggen, G. H. ve Starke, K. (2004). DSS effectiveness in marketing resource allocation decisions: reality versus perceptions. *Information Systems Research*, 9, 216-235. Doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1287/isre.1040.0026>
- Lovelock, C. H. (1983). Classifying services to gain strategic marketing insights. *Journal of Marketing*, 47(3), 9-20.
- Lovelock, C. H. (1996). *Services marketing*. New Jersey: Prentice Hall .
- Luck, D.J., Ferrell, O.C. ve Lucas, G.H. (1989). *Marketing strategy and plans (3th ed.)*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Maggard, J. P. (1976). Positioning revisited. *Journal of Marketing*, 40(1), 63-66.
- Myres, J.H. (1996). *Segmentation and positioning for strategic marketign decisions*. Chicago: American Marketing Association.
- Öztürk, Y.E. ve Kırac, R. (2017). Sağlık sektöründe hizmet konumlandırması: Kayseri ilinde kamu hastanesi uygulama örneği. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(8), 1-13.
- Parasuraman, A. P., Zeithaml, V. A., ve Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Porter, M. E. (1996). What is strategy?. *Harvard Business Review*, 74(6), 61-78.
- Ries, A., ve Trout, J. (1986). *Positioning: the battle for your mind*. London: McGraw-Hill.
- Sağlık Bakanlığı (2021, 10 Şubat). *Sağlık istatistikleri yılığı 2020*. Erişim adresi: <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR,85754/saglik-istatistikleri-yilligi-2020-haber-bulteni-yayimlanmistir.html>
- Sciulli, L. M. ve Missien, T. L. (2015). Hospital service-line positioning and brand image: influences on service quality, patient satisfaction, and desired performance. *Innovative Marketing*, 11(2), 20-29.
- Selim, S. , Uysal, D. ve Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 13-24. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/niguiibfd/issue/19756/211492>

- Shams, S. ve Riad, M. (2015). Stakeholders' perceptions and reputational antecedents a review of stakeholder relationships, reputation and brand positioning. *Journal of Advances in Management Research*, 12(3), 314-329. Doi: <https://doi.org/10.1108/JAMR-08-2014-0050>
- Sirianni, N. J., Bitner, M. J., Brown, S. W. ve Mendel, N. (2013). Branded service encounters: strategically aligning employee behavior with the brand positioning. *Journal of Marketing*, 77(6), 108-123. Doi: <https://doi.org/10.1509%2Fjm.11.0485>
- Şantaş, F., Kar, A., Kahraman, G. ve Kurşun, A. (2016, June). Perceptual maps: an empirical research on hospitals (bildiri). 24th International Academic Conference, Barcelona. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/311440384_Perceptual_Maps_An_Empirical_Research_on_Hospitals
- Üner, M. M. ve Alkibay, S. (2001). Algılama haritaları: departmanlı mağazalar üzerine ampirik bir araştırma. *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 3, 79-110.
- Üner, M., Çetin, B., Çavuşgil, S. T. (2020). On the internationalization of Turkish hospital chains: a dynamic capabilities perspective. *International Business Review*, 29(3), 101693. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2020.101693>
- Vandermerwe, S. ve Chadwick, M. (1989) The internationalization of services. *The Service Industries Journal*, 9, 79-93. Doi: <https://doi.org/10.1080/02642068900000005>
- Wang, H. J. (2017). A brand-based perspective on differentiation of green brand positioning. *Management Decision*. 55(7), 1460-1475. Doi: <https://doi.org/10.1108/MD-04-2016-0251>
- Wirtz, J. ve Lovelock, C. (2018). *Essentials of service marketing (3th ed.)*. New Jersey: Pearson.
- Yıldız, B., Çiğdem, Ş. ve Aslan, H. (2018). Kargo firmaları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(21), 829-843.
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 14-28.
- Yumuşak, T., Yılmaz, K. G. ve Güngördü, A. (2016). Perceptual maps of smart phones with multi-dimensional scaling analysis. *International Journal of Research in Social Sciences*, 6(5), 40-44.

Sağlık personellerinde psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi

Tuğçe Şimşek*

*Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, Merkez, Gümüşhane, 29100, TÜRKİYE.
E-posta: tugce.simsek@gumushane.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3256-4348>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 17.11.2021
Kabul tarihi: 16.03.2022
Çevrimiçi kullanım
tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma
makalesi

Anahtar Kelimeler:
Sağlık personelleri,
psikolojik iyi oluş,
çalışmaya tutkunluk

ÖZ

Hizmet sektöründe yer alan tüm örgüt çalışanlarının hem bedensel hem de zihinsel olarak işlerini ifa ederken yıprandıkları görülmektedir. Özellikle sağlık sektöründe çalışmakta olan personellerin sürekli olarak işleri gereği insanlarla iç içe oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda bu çalışma sağlık personellerinin psikolojik iyi oluş halleri ile çalışmaya olan tutkunlukları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda psikolojik iyi oluşun personellerin çalışmaya tutkunlukları üzerindeki etkisi de araştırmaya konu olmuştur. Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan illerde çalışmakta olan sağlık personellerinden kartopu örneklem yolu ile ulaşılan 190 sağlık çalışanından 166'sı araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırma verileri online-anket yolu ile elde edilmiştir. Verilerin analizi için SPSS Statistics 22 programı kullanılarak betimleyici, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında sağlık personellerinin psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu ve sağlık çalışanlarında psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerinde pozitif yönde etki gösterdiği tespit edilmiştir.

The effect of psychological well-being on work engagement in healthcare personnel

ARTICLE INFO

Received: 17.11.2021
Accepted: 16.03.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research
article

Keywords:
Healthcare personnel,
psychological well-
being, work
engagement

ABSTRACT

It is observed that all organizational employees in the service sector are worn out both physically and mentally while performing their jobs. It is known that especially the personnel working in the health sector are constantly intertwined with people due to their jobs. In this context, this study aims to reveal the relationship between the psychological well-being of health and work engagement of health workers. At the same time, the effect of psychological well-being on employees' work engagement has also been the subject of research. 166 of the 190 health workers reached by snowball sampling from the health personnel working in the provinces in the Eastern Black Sea region were included in the study. Research data were obtained through an online-survey. For the analysis of the data, descriptive, correlation and regression analyzes were performed using the SPSS Statistics 22

program. The results suggest that there is a positive moderately significant relationship between psychological well-being of health workers and work engagement, and that psychological well-being of health workers have a positive effect on the work engagement.

1. Giriş

Çevresel etkenlerin çalışan hayatını etkilemesi gün geçtikte daha da artmakta ve tüm çalışma hayatındaki aktif çalışanların işlerini yapmanın yanı sıra farklı problemlerle de yüzleşmelerine neden olmaktadır. Bu bakış açısı ile bakıldığında özellikle son yıllarda tüm dünyayı etkileyen pandemi dönemi tüm iş yapış stillerini ve çalışanların hem fizyolojik hem de psikolojik ihtiyaç ve beklentilerinde değişime neden olmuştur. Çalışanların; psikolojik olarak yaşamış olduğu bilinmezlik ve buna bağlı olarak işlerini ifa ediş şekillerindeki değişim, çalışma saatlerindeki esneklik ve farklılaşmalar, iş ortamında kullanımı zorunlu olan kişisel hijyen ekipmanlarının kullanımı ve sürekli olarak yaşanan covid olma kaygısı, işlerine kendilerini vermelerini ve çalışmaya tutkun bir davranış sergilemelerini de zorlaştırabilmektedir. Özellikle psikolojik iyilik hali içerisinde bulunan çalışanların işlerinde verimli oldukları görülmektedir. Bu bağlamda araştırma problemi pandemi dönemi de dikkate alınarak sağlık personellerinin psikolojik iyi oluş halleri ile çalışmaya tutkunluk davranışı sergilemeleri arasındaki ilişkinin varlığının hangi yönde olduğu, ilişki düzeyi ve hatta psikolojik iyi oluş düzeyinin sağlık personellerinin çalışmaya tutkunluk üzerinde ne kadar açıklayıcı etkiye sahip olduğudur.

Literatüre bakıldığında; psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluğun bir arada ele alındığı çalışmalar görülmektedir. Çakır ve Çelik çalışmalarında psikolojik iyi oluş ile mali performans, çalışan performansı ve pozitif ses çıkarma arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmaya tutkunluk ile mali performans, çalışan performansı, pozitif ses çıkarma ve psikolojik iyi oluş arasında da pozitif yönlü ilişki olduğu ifade edilmiştir (Çankır ve Çelik, 2018). Acaray çalışmasında psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluğu; örgüt temelli özsaygı ile iş performansı arasındaki ilişkide aracı rolüne odaklanmıştır. Sonuçta ise aracılık rolünün var olduğunu bildirmiştir (Acaray, 2019). Kaygın ve Demir 2021 yılında çağrı merkezi personelleri üzerine yaptıkları çalışmalarında psikolojik iyi oluş ile çalışmaya tutkunluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir (Kaygın ve Demir, 2021). Araştırma hem psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisini ifade ederken hem de örneklem açısından nadir tercih edilen bir personel grubu tercih edilmiştir. Sağlık personellerinin özellikle son yıllarda karşılaşılan pandemi nedeniyle daha zor koşullarda işlerini ifa ettikleri düşüldüğünde personellerin psikolojik iyi oluşlarının çalışmaya tutkunluklarını da etkileyeceği düşünülmektedir.

2. Kavramsal çerçeve

Çalışmanın kavramsal olarak incelenmesi ilk olarak psikolojik iyi-oluş ve çalışmaya tutkunluk kavramlarının açıklanması ve bu çalışmalara konu olan araştırmaların sonuçlarına değinilmesi ile başlamaktadır. Sonrasında psikolojik iyi-oluş ve çalışmaya tutkunluk kavramının bir arada değerlendirmeye alındığı çalışmalara yer verilerek literatürde bulunan sonuçların araştırma hipotezlerini destekler nitelikte olup olmadığı kontrol edilmektedir.

2.1. Psikolojik iyi oluş

Pozitif örgütsel davranış alanı, yakın zamanda önerilen pozitif psikoloji yaklaşımından ortaya çıkmıştır. Psikoloji, dört D yaklaşımı (damage, disease, disorder, and dysfunction) olan zihinsel “sağlıklı yaşam”dan ziyade öncelikle akıl hastalığını ele almaya adanmış için eleştirilmiştir. Psikolojinin bu hâkim olumsuz yanlılığı, olumsuz durumlarla ilgili yayınların sayısının, pozitif durumlarla ilgili olandan 14 de 1’i oranında daha fazla olması gerçeğiyle açıklanmaktadır. Pozitif Psikolojinin amacı, “psikolojinin odağında yalnızca hayattaki en kötü şeyleri onarmakla meşgul olmanın yanında, aynı zamanda olumlu nitelikler inşa etmeye doğru bir değişimi hızlandırmaya başlamaktır”. Bu nedenle, pozitif psikoloji, bireylerin ve toplulukların gelişmesini sağlayan güçlü yönleri ve erdemleri incelemektedir (Bakker ve Schaufeli, 2008, s. 148-149). Güçlü bir bireyin varlığı

aynı zamanda güçlü bir çalışanı ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışanların psikolojilerinin iyi olarak nitelendirilecek seviyede olması örgütler açısından önem arz etmektedir.

İyi oluşun teori kılavuzluğundaki boyutlarının tanımları Ryff tarafından 1989 yılında yapılmış olduğu çalışmada oraya konulmuştur. Tablo 1’de yer alan bu boyutlar aynı zamanda çalışmada psikolojik iyi oluşun yeni ölçüleri olarak da ifade edilmiştir. Bu ölçüler; kendini kabul, başkalarıyla olumlu ilişkiler, özerklik, çevresel ustalık, hayattaki amaç ve kişisel gelişim olarak ifade edilmiştir. Ölçülerin değerlendirilmesi sırasında yüksek skorda ve düşük skorda kişilerin his, tutum ve davranışları ifade edilmiştir.

Tablo 1

İyi Oluşun Teori Kılavuzluğundaki Boyutlarının Tanımları

	Yüksek Skor	Düşük Skor
Kendini Kabul	Kendine karşı olumlu bir tutuma sahiptir; iyi ve kötü nitelikler de dâhil olmak üzere benliğinin birçok yönünü tanıy ve kabul eder; geçmiş yaşam hakkında olumlu hisseder.	Kendinden memnun değildir; geçmiş yaşamda olanlardan dolayı hayal kırıklığına uğrar; belirli kişisel nitelikler konusunda endişelidir; olduğundan farklı olmak ister.
Başkalarıyla Olumlu İlişkiler	Başkalarıyla sıcak, tatmin edici, güvene dayalı ilişkilere sahiptir; başkalarının refahı ile ilgilenir; güçlü empati, şefkat ve yakınlık yeteneğine sahip; insan ilişkilerinin karşılıklı fedakarlık olduğunu bilir.	Başkalarıyla çok az yakın, güvene dayalı ilişkisi vardır; sıcak, açık ve başkaları hakkında endişeli olmayı zor bulur; kişilerarası ilişkilerde tecrit edilmiş ve hüsrana uğramış; başkalarıyla önemli bağları sürdürmek için taviz vermeye istekli değildir.
Özerklik	Kendi kaderini tayin eder ve bağımsızdır; belirli şekillerde düşünmek ve hareket etmek için toplumsal baskılara direnebilir; davranışı içeriden düzenler; kendini kişisel standartlara göre değerlendirir.	Başkalarının beklentileri ve değerlendirmeleriyle ilgilenir; önemli kararlar almak için başkalarının yargılarına güvenir; belirli şekillerde düşünmek ve hareket etmek için sosyal baskılara uyar.
Çevresel Ustalık	Çevreyi yönetmede ustalık ve yeterlilik duygusuna sahiptir; karmaşık dış faaliyetler dizisini kontrol eder; çevredeki fırsatları etkin bir şekilde kullanır; kişisel ihtiyaç ve değerlere uygun bağlamları seçebilme veya oluşturabilme yeteneğine sahiptir.	Günlük işleri yönetmekte güçlük çeker; çevreleyen durumları değiştiremediğini veya iyileştiremediğini hisseder; çevresindeki fırsatlardan habersiz; dış dünya üzerinde kontrol duygusundan yoksundur.
Hayattaki Amaç	Hayatta hedefleri ve yönlendirilmişlik duygusu vardır; şimdiki ve geçmiş yaşamın bir anlamı olduğunu hisseder; yaşam amacı veren inançlara sahiptir; yaşamak için amaç ve hedefleri vardır.	Hayatta bir anlam duygusundan yoksundur; birkaç amacı vardır, yön duygusundan yoksundur; geçmiş yaşamın vermek istediği mesajı göremez; hayata anlam katan hiçbir bakış açısına veya inanca sahip değildir.
Kişisel Gelişim	Sürekli gelişme hissi vardır; kendini büyüyen ve genişleyen olarak görür; yeni deneyimlere açıktır; potansiyelini gerçekleştirme duygusuna sahiptir; zamanla kendinde ve davranışta iyileşme görür; daha fazla öz-bilgi ve etkinliği yansıtacak şekilde değişir.	Kişisel durgunluk duygusu vardır; zamanla gelişme veya genişleme duygusundan yoksundur; hayattan sıkılmış ve ilgisiz hisseder; yeni tutumlar veya davranışlar geliştiremediğini hisseder.

Kaynak: (Ryff, 1989, s. 1072).

Psikolojik iyi oluş kavramı ise 1980’li yıllarda deneysel çalışmalar ile literatürde yerini almaya başlamıştır (Telef, 2013, s. 374). Bunlar göz önüne alındığında; psikolojik iyi oluş, yaşamdan memnuniyet, benlik saygısı veya iç kontrol gibi faktörlerle pozitif, depresyon veya güçlü diğer faktörler ile negatif ilişkilidir (Hidalgo, Bravo, Martínez, Pretel, Postigo ve Rabadán, 2010, s. 77). Ryan ve Deci iyi oluş kavramını şöyle tanımlamıştır (Ryan ve Deci, 2001, s. 142): İyi oluş kavramı, optimal psikolojik işlevsellik ve deneyimi ifade eder. Yalnızca günlük kişilerarası sorgulamaların (örneğin, “Nasılslın?”) değil, aynı zamanda yoğun bilimsel incelemenin de odak noktasıdır. “Nasılslın?” sorusuna

rağmen. Yeterince basit görünse de, teorisyenler refah konusunu karmaşık ve tartışmalı bulmuşlardır. Gerçekten de, entelektüel tarihin başlangıcından beri, optimal deneyimi neyin tanımladığı ve neyin “iyi yaşamı” oluşturduğu konusunda önemli tartışmalar olmuştur. Açıkçası, bu tartışmanın muazzam teorik ve pratik sonuçları vardır. Refahı nasıl tanımladığımız hükümet, öğretim, terapi, ebeveynlik ve vaaz uygulamalarımızı etkiler, çünkü tüm bu tür çabalar insanları daha iyiye doğru değiştirmeyi amaçlar ve bu nedenle “daha iyi”nin ne olduğuna dair bir vizyon gerektirir.

Psikolojik iyi oluş ise kısmen pozitif işleyiş teorilerine dayanmaktadır. Öznel iyi oluş, insanların yaşamlarına ilişkin değerlendirmeleri olarak tanımlanırken, psikolojik iyi oluşun optimal insan işleyişini temsil ettiği düşünülmektedir. (Diener, vd., 2009, s. 251).

2.2. Çalışmaya tutkunluk

Çalışmaya tutkunluk kavramı ilk olarak Khan tarafından 1990 yılında ortaya konulmuştur (Khan, 1990). Kahn (1990), fiziksel, bilişsel ve duygusal kaynakların ifadesi yoluyla işe katılım için bir ön koşul olarak psikolojik mevcudiyeti öneren ilk kişidir. Daha yakın zamanlarda, çalışmaya tutkunluk, “canlılık, kendini adama ve özümseme ile karakterize edilen olumlu, tatmin edici, işle ilgili bir zihin durumu” olarak tanımlanmıştır (Write, 2011, s. 158). Karşılaştırmalı bir tanımlamaya bakıldığında ise çalışmaya tutkunluk, iş tükenmişliğinin antipodu olarak görülebilen, işle ilgili olumlu, tatmin edici ve duygusal-motivasyonel bir iyilik hali olarak ifade edilebilir (Leiter ve Bakker, 2010, s. 1). Çalışmaya tutkunluk çalışanlarının kendilerinde var olan enerjilerinin işe yansıtılmaları ve çalışanların hem zihinsel hem de bedensel olarak işlerini yaparken kendilerini tam anlamı ile kanalize etmeleri olarak belirtilebilir. Ayrıca kurumsal ve bireysel değerler arasında güçlü bağlantılar gösteren ortamlarda geliştiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile çalışmaya tutkunluk, dinçlik, kendini adama ve özümseme içeren bir durum olarak tanımlanabilir. İş ve kişisel kaynaklar, katılımın ana belirleyicileridir; bu kaynaklar, yüksek iş talepleri bağlamında önem kazanır. Tutkun çalışanlar daha yaratıcı, daha üretken ve daha fazlasını yapmaya daha isteklidir (Bakker ve Demerouti, 2008, s. 209).

Çalışmaya tutkunluk birçok konu ile birlikte ele alınarak örgütsel davranış literatürüne katkı sağlamaktadır. Çalışmaya tutkunluk aile dostu örgütsel politikalar ile iş-aile zenginleştirilmesi arasındaki ve ayrıca iş özerkliği ile aile-iş zenginleştirilmesi arasındaki ilişkiye tam olarak aracılık ettiğini ortaya koyan bir çalışma bulunmaktadır (Siu, vd., 2010, s. 470). Bir diğer çalışma ise hem örgütsel saygının hem de çalışan bakımı, çalışmaya tutkunluk ve örgütsel bağlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Kotzé ve Nel, 2020, s. 146). Psikolojik sermaye üzerine yapılan bir çalışmada çalışanların daha yüksek psikolojik sermayeye sahip olduklarında yüksek oranda çalışmaya tutkunluk gösterdikleri görülmektedir (Joo, Lim ve Kim, 2016). Dönüşümsel liderliği konu alan bir çalışmada da dönüşümsel liderlik tarzı, takipçilerin çalışmaya tutkunluk özelliklerini etkilediğini belirtmiştir (Ghadi, Fernando ve Caputi, 2013, s. 532).

2.3. Psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk ilişkisi ve hipotezler

Psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluğu konu alan çalışmalar literatürde yer almaktadır. Her çalışmayı bir diğerinden ayrı kılan ve farklılaştıran odak noktaları dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalara kronolojik bir sıra ile bakmak gerekirse; 2011 yılında Write’in kaleme aldığı makale örnek olarak gösterilebilir. Write çalışmasında; yüksek düzeyde çalışmaya tutkunluğa sahip olan çalışanların iyi bir psikolojik iyi oluş hali sergilediklerini öne sürdükleri hipotezlerini reddetmişlerdir (Write, 2011, s. 170). Write çalışmasında psikolojik iyi oluş ile çalışmaya tutkunluk arasında pozitif bir ilişkiden bahsetmemiştir fakat yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde pozitif ilişkinin var olduğu da görülmektedir.

Kanten ve Yeşiltaş’ın 2014 yılındaki çalışmalarında; pozitif mükemmeliyetçiliğin çalışmaya tutkunluğu ve psikolojik iyi oluşu olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır (Kanten ve Yeşiltaş, 2015, s. 1367). Bir diğer çalışmada ise psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkide iş kaynaklarının aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Aiello ve Tesi, 2017, s. 1). 2018 yılında Çankır ve Şahin’in çalışmasında ise tekstil işçilerinin psikolojik iyi oluş, çalışmaya tutkunluk ve iş performansı düzeylerinin ortalamasının altında ve düşük olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, çalışmaya tutkunluğun psikolojik iyi oluş ile iş performansı arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği belirlenmiştir (Çankır ve Şahin, 2018, s. 2549). Sosyal hizmet uzmanları üzerine yapılan bir çalışmada ise psikolojik iyi oluş ile

çalışmaya tutkunluk arasında pozitif bir ilişki görülmüştür (Tesi, Aiello ve Giannetti, 2019). Psikolojik iyi oluş ile çalışmaya tutkunluk arasında pozitif yönlü bir ilişki bazı araştırma sonuçlarında görülmektedir (Greenier, Derakhshan ve Fathi, 2021, s. 9). Yapılan araştırmalar göz önüne alındığında araştırma kapsamında kurulan H_1 ve H_2 hipotezinin literatürü destekleyeceği görülmektedir.

H_1 : Psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır.

H_2 : Psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

3. Yöntem

Psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkinin ve psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisinin ölçüldüğü araştırmaya ait uygulamanın detayları bu kısımda yer almaktadır.

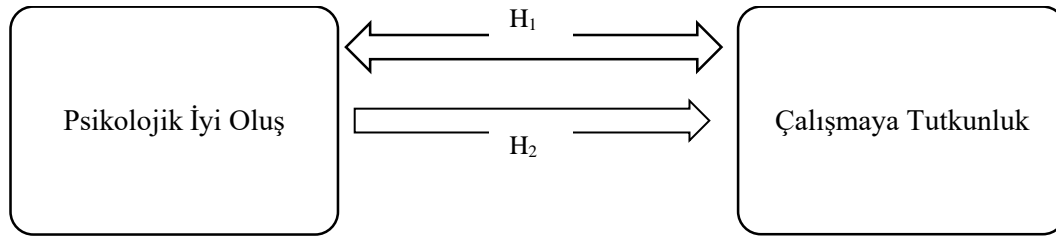
3.1. Araştırma modeli

Araştırma kapsamında iki adet hipotez kurulmuştur. H_1 hipotezi değişkenler arasındaki ilişkiyi test ederken H_2 hipotezi ise bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

H_1 : Psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

H_2 : Psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

Araştırma modeli Şekil'1 de görülmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.2. Evren ve örneklem

Araştırma evreni Doğu Karadeniz bölgesi olarak sınırlandırılmış ve sağlık personellerinden kartopu örnekleme yöntemi ile veriler temin edilmiştir. 190 sağlık personeline bu yöntemle ulaşılmış olup, verilerin işlenmesinde katılımcılardan 15 adetinin verilerin işlenmesine imkan vermeyecek şekilde eksik bilgi paylaşımı yaptıkları ve dokuz kişinin ise ölçek maddelerine tutarlı yanıt vermedikleri tespit edilmiştir. Bu durum dikkate alındığında analize tabi tutulan 166 katılımcı bulunmaktadır.

Bu araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 09/06/2021 tarih ve 2021/4 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

3.3. Veri toplama araçları

Çalışanların psikolojik iyi oluş durumlarının tespiti için Diener vd.'nin (2009) 8 maddelik ölçeği kullanılmıştır (Diener, vd., 2009, s. 263). Çalışmaya tutkunluk ise 17 maddeden oluşan Turgut' un (2011) ölçeği kullanılmıştır (Turgut, 2011, s. 155-179).

Veri toplama aracı olan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların tanımlayıcı bilgilerinin sorulduğu çoktan seçmeli sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm ise psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk ölçeklerinin maddelerini içermektedir. İkinci bölüm beşli Likert tipi ölçek kullanılarak düzenlenmiştir (1: Kesinlikle katılmıyorum - 5: Kesinlikle katılıyorum).

3.4. Verilerin analizi

Verilerin analizinde SPSS Statistics 22 programı kullanılmış olup ilgili analiz sonuçları tanımlayıcı istatistikler, betimsel istatistikler ve regresyon modeli katsayıları olarak tablolarda belirtilmiştir.

Araştırmaya ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2

Tanımlayıcı İstatistikler

	Sıklık	Yüzde		Sıklık	Yüzde
Yaş			Hizmet yılı		
20-30	17	10,2	1-5	6	3,6
31-40	26	15,7	6-10	12	7,2
41-50	111	66,9	11-15	16	9,6
51-60	12	7,2	16-20	31	18,7
Toplam	166	100,0	21 +	101	60,8
Cinsiyet			Toplam	166	100,0
Kadın	124	74,7	Unvan		
Erkek	42	25,3	Hemşire	84	50,6
Total	166	100,0	Ebe	20	12,0
Medeni Durum			Sağlık teknisyeni/teknikeri	44	26,5
Evli	145	87,3	Sağlık memuru	18	10,8
Bekâr	21	12,7	Toplam	166	100,0
Toplam	166	100,0			

Tablo 2’ye bakıldığında araştırma örnekleminin % 66,9’unun 41-50 yaş arası olduğu, % 74,7’sinin kadın, % 87,3’ünün evli, % 60,8’inin 21 yıl ve üzeri hizmet yılına sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra % 50,6’sının hemşire, % 12’sinin ebe, % 26,5’inin sağlık teknisyeni/teknikeri ve % 10,8’inin sağlık memuru olarak görev yaptığı tespit edilmiştir.

3.4.1. Ölçek güvenilirlik ve geçerliliği

Araştırmada kullanılan tüm ölçek soruları, psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk ölçekleri ayrı ayrı güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Aşağıdaki tabloda Cronbach Alfa değerleri görülmektedir.

Tablo 3

Güvenirlilik Katsayıları

Ölçek	Cronbach Alfa (Güvenirlilik)	Öge sayısı
Tüm ölçek	,939	25
Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği	,927	17
Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	,884	8

Ölçek maddelerinin tamamı dikkate alındığında güvenilirlik katsayısı ,939 olarak bulunmuştur. Çalışmaya tutkunluk ölçeği güvenilirlik katsayısı ,927 ve psikolojik iyi oluş ölçeği güvenilirlik katsayısı ise ,884 tespit edilmiştir. $0,81 < \alpha < 1,00$ değer aralığında yer alan Cronbach Alfa değeri ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu ifade etmektedir (Kılıç, 2016, s. 47).

Çalışmaya tutkunluk ölçeği faktör analizi sonuçları; ölçeğin üç faktör altında toplandığını göstermiştir. Faktörler toplam varyansın % 65,9’i oranında açıklayıcılığa sahiptir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy değeri ,900’dür ($0,90 > 0,60$) ve ölçeğin faktör analizi için yeterli olduğu görülmektedir. Bartlett’s küresellik testi sonucu Chi-Square değeri 1853,64 ve serbestlik derecesi (df) 136, sig. $< 0,05$ (sig.=0,000) olup anlamlıdır.

Psikolojik iyi oluş ölçeği analizi sonuçları; ölçeğin tek faktör altında toplandığını göstermiştir. Faktör toplam varyansın % 56,23'ü oranında açıklayıcılığa sahiptir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy değeri ,853'dir ($0,853 > 0,60$) ve ölçeğin faktör analizi için yeterli olduğu görülmektedir. Bartlett's küresellik testi sonucu Chi-Square değeri 673,71 ve serbestlik derecesi (df) 28, sig. $< 0,05$ (sig.=0,000) olup anlamlıdır.

3.4.2. Bulgular

Bulguların başlangıcı olarak ölçeklere ait minimum, maksimum, ortalama ve standart hata değerleri Tablo 4'de yerini almaktadır.

Tablo 4

Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler

Değişken	Minimum	Maksimum	Ort.	S.H.
Psikolojik İyi Oluş	1,13	5,00	3,97	,99162
Çalışmaya Tutkunluk	1,24	5,00	3,55	,96217

Araştırma kapsamında örneklemden alınan verilere göre; psikolojik iyi oluş (ort=3,97) çok memnun ve çalışmaya tutkunluk (ort.= 3,55) düzeyleri ortalamanın üzeri olarak görülmektedir. Sağlık personellerinin pandemi sürecine adaptasyonu ve iş süreçlerinin revize edilerek işleyişe hâkimiyetlerinin artması psikolojik olarak iyi oluş hallerini ve çalışmaya tutkun davranış sergilemelerini ortalama düzeyin üzerine çıkardığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Hipotez testleri

Araştırma kapsamında kurulan hipotezler;

H₁: Psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

H1 hipotez testi için uygulanan korelasyon analizi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5

Korelasyonlar

		Psikolojik İyi Oluş	Çalışmaya Tutkunluk
Psikolojik İyi Oluş	Pearson Korelasyon	1	,621**
	Anlamlılık (2-yönlü)		,000
	N	166	166
Çalışmaya Tutkunluk	Pearson Correlation	,621**	1
	Anlamlılık (2-yönlü)	,000	
	N	166	166

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-yönlü).

Korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında psikolojik iyi oluş ile çalışmaya tutkunluk arasında orta düzeyde ($r=,621$) pozitif yönlü $p < 0,01$ değerinde istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

H2 hipotezinin testi psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerine etkisinin tespit edilebilmesi açısından basit regresyon analizi ile yapılmıştır.

H₂: Psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

Tablo 6

Regresyon Modeli Özeti

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. H.
1	,621*	,386	,382	,75613

*Yordayıcı Değişken: (Sabit), Psikolojik İyi Oluş

Tablo 6’da görüldüğü üzere R²= ,39 ve r= ,62 (p<0,05) çalışmaya tutkunluktaki %39’luk varyans psikolojik iyi oluşa bağlıdır. Çalışmaya tutkun davranış gösteren sağlık personellerinin bu davranışın ortaya çıkmasında nispeten yarı oranda psikolojik olarak iyilik hallerinin varlığından söz edilmektedir.

Tablo 7

Basit Regresyon Modelinin Anlamlılık Sonuçları (ANOVA*)

Model		Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	p
1	Regresyon	58,988	1	58,988	103,173	,000**
	Kalıntılar	93,765	164	,572		
	Toplam	152,753	165			

*Bağımlı Değişken: Çalışmaya Tutkunluk

**Yordayıcı Değişken: (Sabit), Psikolojik İyi Oluş

Tablo 8

Basit Regresyon Modeline Ait Katsayılar (Coefficients*)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayı		Standardize Katsayı	t	Sig.
		B	S.H.	β		
1	(Sabit)	1,152	,243		4,739	,000
	Psikolojik İyi Oluş	,603	,059	,621		

*Bağımlı Değişken: Çalışmaya Tutkunluk

Psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerine etkisi basit doğrusal regresyonu analizi ile tespit edilmiştir. Tablo 7 ve Tablo 8 dikkate alındığında [$F_{(1,164)} = 103,173$, $p < 0,05$] regresyon analizi sonucu istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Değişkenler arası regresyon analizi denklemi çalışmaya tutkunluk= 1,152 + ,603(psikolojik iyi oluş) olarak yazılmaktadır.

Analiz sonuçları dikkate alındığında H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda örnekleme ait sonuçlar; psikolojik iyi oluş ile çalışmaya tutkunluk arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişki ve psikolojik iyi oluşun çalışmaya tutkunluk üzerinde ise anlamlı ve pozitif yönde etkisi olduğunu göstermiştir.

4. Sonuç

Çalışanların işlerini ifa etmeleri sırasındaki memnuniyet ve başarıları hem psikolojik hem de fizyolojik olarak içsel ve dışsal etkenlere göre değişmektedir. Çalışmanın odak noktası olan çalışanların psikolojik iyi oluş hallerinin çalışmaya olan tutkunluk davranışı üzerinde etkisi araştırma örnekleme kapsamında tespit edilmiştir. Psikolojik iyi oluş hali çalışmaya tutkunluk üzerinde açıklayıcı etkiye sahiptir. Bunun yanı sıra değişkenler arasında nispeten yüksek sayılabilecek düzeyde ilişki bulunmaktadır. Kaygın ve Demir (2021), Kanten ve Yeşiltaş (2015), Aiello ve Tesi (2017), Greenier, Derakhshan ve Fathi, (2021)’ nin çalışmalarında da görüldüğü üzere psikolojik iyi oluş ile çalışmaya tutkunluk arasında ilişki tespit edilmiştir. Bu yayınlar ışığında araştırma sonucu literatürü

destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra Write (2011) çalışmasında psikolojik iyi oluş ile çalışmaya tutkunluk arasında pozitif bir ilişki tespit etmemiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında sağlık personellerinin çalışmaya tutkun davranış sergilemeleri psikolojik iyi oluşlarına bağlı olduğu belirtilebilmektedir.

Çalışma kapsamına dâhil edilen sağlık personellerinin tüm sağlık çalışanları temsil edememesi ve çalışmaya tutkun davranış sergileyen çalışanların psikolojik iyi oluş dışında diğer faktörlerin de etkisinde kalabileceği araştırmanın kısıtları arasında yer almaktadır. Özellikle pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış alanında yapılacak olan çalışmaların sağlık personellerinin iş tatmini, yaşam doyumu, motivasyonu, örgütsel bağlılığı, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri gibi faktörleri de ele alarak sağlık personellerini evren olarak tercih etmeleri iyi olacaktır. Literatüre bakıldığında sağlık personelleri üzerine yapılan çalışmalarda negatif kabul edilebilecek faktörlere odaklanıldığı görülmektedir. Bunlara örnek olarak tükenmişlik (Akbolat ve Işık, 2008; Aslan ve Özata, 2008), sinik davranış (Akbolat, Işık ve Kahraman, 2014), kaygı düzeyi (Ocaktan, Keklik ve Çöl, 2002; Sakaoğlu vd.,2020), stres düzeyi (Göksu ve Kumcağz, 2020) verilebilir. Bu çalışma tercih edilen örneklem açısından ve pozitif örgütsel davranış alanına girebilen pozitif faktörleri dikkate aldığından bilime katkı sunmaktadır. Gelecek çalışmalar da kesitsel olarak sunulan bu araştırmanın boylamsal olarak yapılandırılması ve daha geniş örnekleme ulaşılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra çalışanların psikolojik iyi oluş, çalışmaya tutkunluk, kişilik özellikleri, duygusal emek, işten ayrılma niyeti, yaşam doyumu ve iş tatmini düzeylerinin bir arada incelemeye alınması literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Etik Kurulu'nun 09/06/2021 tarih ve 2021/4 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar katkıları

Çalışma tek yazarlıdır.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Acaray, A. (2019). Örgüt temelli özsaygının iş performansına etkisinde psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluğun aracılık rolü. *Business and Economics Research Journal*, 10(3),735-748.
- Aiello, A., ve Tesi, A. (2017). Psychological well-being and work engagement among Italian social workers: examining the mediational role of job resources. *Social Work Research*, April, 1-26.
- Akbolat, M. ve Işık, O. (2008). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri: bir kamu hastanesi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 229-254.
- Akbolat, M., Işık, O., ve Kahraman, G. (2014). Sağlık çalışanlarının sinik davranışlar gösterme eğilimi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 84-95.
- Aslan, Ş. ve Özata, M. (2008). Duygusal zekâ ve tükenmişlik arasındaki ilişkilerin araştırılması: sağlık çalışanları örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(Ocak-Haziran), 77-97.
- Bakker, A. B., ve Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), 209-223.

- Bakker, A., ve Schaufeli, W. (2008). Positive organizational behavior: engaged employees in flourishing organizations. *Journal of Organizational Behavior*, (29), 147-154.
- Çankır, B. ve Semiz Çelik D. (2018). Çalışan performansı ve mali performans: pozitif ses çıkarma, psikolojik iyi-oluş ve çalışmaya tutkunluk ile ilişkileri ve otel işletmeleri örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 54-67.
- Çankır, B., ve Şahin, S. (2018). Psychological well-being and job performance: the mediating role of work engagement. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2549-2560.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D.-w., ve Oishi, S. (2009). New measures of well-being. E. D. (ed.) içinde, *Assessing Well-Being: The Collected Works of Ed Diener* (s. 263). Springer Science+Business Media B.V. doi:10.1007/978-90-481-2354-4 12
- Ghadi, M. Y., Fernando, M., ve Caputi, P. (2013). Transformational leadership and work engagement- the mediating effect of meaning in work. *Leadership & Organization Development Journal*, 34(6), 532-550.
- Göksu, Ö. & Kumcağız, H. (2020). Covid-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 463-479.
- Greenier, V., Derakhshan, A., ve Fathi, J. (2021). Emotion regulation and psychological well-being in teacher work engagement: a case of British and Iranian English language teachers. *System* 97(102446), 1-18.
- Hidalgo, J.-T., Bravo, B., Martínez, I., Pretel, F., Postigo, J., ve Rabadán, F. (2010). Psychological well-being, assessment tools and related factors. I. E. Wells içinde, *Psychological Well-Being*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Joo, B.-K., Lim, D., ve Kim, S. (2016). Enhancing work engagement (the roles of psychological capital, authentic leadership, and work empowerment). *Leadership & Organization Development Journal*, 37(8), 1117-1134.
- Kanten, P., ve Yeşiltaş, M. (2015). The effects of positive and negative perfectionism on work engagement, psychological well-being and emotional exhaustion. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1367-1375.
- Kaygın, E., Demir, H. (2021). İş sağlığı ve güvenliği ile psikolojik iyi oluşun işe adanmışlıkla ilişkisi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Social Sciences Research Journal*, 10(1), 28-43.
- Khan, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *The Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's alpha reliability coefficient. *Psychiatry and Behavioral Sciences*, 6(1), 47.
- Kotzé, M., ve Nel, P. (2020). The influence of job resources on platinum mineworkers' work engagement and organisational commitment: an explorative study. *The Extractive Industries and Society*, (7), 146-152.
- Leiter, M., ve Bakker, A. (2010). Work engagement: introduction. A. Bakker, ve M. Leither içinde, *Work Engagement (A Handbook of Essential Theory and Research)* (s. 1). New York: Psychology Press.
- Ocaktan, M. E., Keklik, A., Çöl, M. (2002). Abidinpaşa sağlık grup başkanlığı'na bağlı sağlık ocaklarında çalışan sağlık personelinde Spielberger durumluk ve sürükeli kaygı düzeyi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 21-28.
- Ryan, R. M., ve Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annu. Rev. Psychol.*, 52, 141-166.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Sakaoğlu HH, Orbatu D, Emiroglu M, Çakır Ö. (2020). Covid-19 salgını sırasında sağlık çalışanlarında spielberger durumluk ve sürekli kaygı düzeyi: Tepecik hastanesi örneği. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi.*, 30(Ek sayı), 1-9.
- Siu, O.-I., Lu, J.-f., Brough, P., Lu, C.-q., Bakker, A., Kalliath, T., . . . Shi, K. (2010). Role resources and work-family enrichment: The role of work engagement. *Journal of Vocational Behavior*, (77), 470-480.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.
- Tesi, A., Aiello, A., ve Giannetti, E. (2019). The work-related well-being of social workers: Framing job demands, psychological well-being, and work engagement. *Journal of Social Work*, 19(1), 121-141.

- Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: iş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.
- Write, E. (2011). Helping to promote psychological well-being at work: the role of work engagement, work stress and psychological detachment using the job demands-resources model. *The Plymouth Student Scientist*, 4(2), 155-180.

Kapsayıcı büyüme ölçümüne yönelik uluslararası kuruluşlarca geliştirilen yaklaşımlar ve bir yöntem önerisi

Atıla Bedir*

* Dr., Yarı-Zamanlı Öğretim Görevlisi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ankara, 06560 TÜRKİYE. E-posta: abedir25@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8715-3736>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 23.11.2021
Kabul tarihi: 11.04.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

Kapsayıcı büyüme, ölçme yöntemi, bileşik endeks, uluslararası kuruluşlar.

ÖZ

Ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan eşitsizlikler ve karşılaşılan sorunların da etkisiyle günümüz kalkınma ekonomisi politikalarında büyüme eksenli yaklaşımdan öteye kapsayıcı ve sürdürülebilir bir gelişme sürecine geçiş öngörülmektedir. Kapsayıcı büyümeyle; ekonomik büyümeye her bireyin katkı sunması, büyümenin sunduğu fırsatların ve sağladığı faydaların toplumun bütün kesimlerince paylaşılması hedeflenmektedir. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların henüz gelişim sürecinde olduğu, kapsayıcı büyümenin ölçümü konusunda ilave çalışmaya ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmada kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik uluslararası kuruluşların yaklaşımları incelenerek, bu yaklaşımlardan hareketle bir yöntem önerisinde bulunulması amaçlanmaktadır. Böylece kapsayıcı büyüme ölçümünün, uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyüme analizlerinde ortak önem atfettiği politika tercihlerine ya da yüksek düzeyde öne çıkan temel önceliklerine dayandırılmasına çalışılmaktadır. Bu kapsamda Asya Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, OECD, UNDP, Dünya Ekonomik Forumu, Avrupa Birliği, IMF ve Dünya Bankasından oluşan sekiz uluslararası kuruluş çalışmaları incelenmektedir. Bu kuruluşların kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik geliştirdikleri yöntem ya da endeksler, kapsayıcı büyümeye ilişkin politika çerçeveleri, gösterge setleri ve operasyonel programları irdelenmektedir. İncelenen çalışmaların ortak yanları ya da yüksek düzeyde öne çıkan önceliklerinden hareketle, bu çalışmada ağırlık yapılarıyla bütünleşik 16 gelişme ekseninden oluşan kapsayıcı büyüme bileşik endeksi önerisinde bulunulmaktadır.

Approaches of international organizations for inclusive growth measurement and a suggestion for a method

ARTICLE INFO

Received: 23.11.2021
Accepted: 11.04.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

ABSTRACT

With the impact of the inequalities and problems encountered at the domestic and international level, today's development economy policies have encountered transition from a growth-oriented approach to an inclusive and sustainable development process. By means of

Keywords:

Inclusive growth,
measurement method,
composite index,
international
organizations.

inclusive growth, each individual contributes to economic growth and all segments of the society share the opportunities and benefits of growth. However, the studies in this field are still in the process of development and there is a need for additional work on the measurement of inclusive growth. The aim of this study is examining the approaches of international organizations for the measurement of inclusive growth and proposing a method based on these approaches. Therefore, it is tried to base the inclusive growth measurement on the policy preferences that international organizations attach common importance in inclusive growth analyzes or on the main priorities that come to the fore at a high level. In this context, the studies of eight international organizations consisting of Asian Development Bank, African Development Bank, OECD, UNDP, World Economic Forum, European Union, IMF and World Bank are examined. The analysis of methods or indices for the measurement of inclusive growth, policy frameworks, indicator sets and operational programs developed by these institutions regarding inclusive growth were notable part of this study. Based on the common aspects or highly prominent priorities of the studies analyzed, this study proposes an inclusive growth composite index consisting of 16 development axes integrated with weight structures.

1. Giriş

Günümüzde küreselleşme, teknolojik gelişme ve dijitalleşme, demografik yapıda değişim, küresel ısınma ve iklim değişikliği hususları ülke ekonomilerini derinden etkilemektedir. Bu gelişmeler, ekonomik büyümeden elde edilen kazanımların dengeli paylaşımına katkı sunmadığı durumda mevcut eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açmaktadır (OECD, 2018, s. 11). Nitekim gelir eşitsizliği ve kapsayıcı büyüme konusu son dönemde küresel düzeyde gündemin ağırlıklı konusunu teşkil etmektedir. Son 30 yılda başta teknolojik gelişmeler etken olmak üzere, dünya nüfusun önemli bir bölümünde gelir eşitsizliği artmış, bu durum ülkeleri ekonomik büyümeyi daha kapsayıcı kılmaya yönelik öncelikler belirlemeye yöneltmiştir (IMF, 2017b, s. 11).

Ekonomik büyüme kapsayıcı gelişme ve refah artışı için bir ön şart niteliği taşımasına rağmen, doğrudan yoksulluk ve güvencesizliği gidermeyeceği gibi büyümenin sağladığı faydaların toplumda adaletli bir şekilde dağılımını da garanti etmemektedir (UNCTAD, 2014, s. 2). Bu çerçevede, günümüz gelişme ekonomisi politikalarında büyüme eksenli bir yaklaşımdan öteye iktisadi ve sosyal alanda dengeli ve yaşadığımız dünya açısından daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir gelişme sürecine geçiş öngörülmektedir. Politika tasarımı “büyümenin ötesinde” politikaların gerekliliği kabul edilmekte, toplumun tüm kesimlerinde refah artışına yol açılması, eşitsizliklerin giderilmesi ve dezavantajlı kesimlere fırsat eşitliği sunulması benimsenmektedir. Bununla birlikte ekosistemin sağlıklı işleyişine katkı sağlanması ve ülkelerin ekonomik krizler ile iklim kaynaklı sorunlara ve diğer tabii afetlere karşı dayanım gücünün artırılması giderek daha da zorunlu hale gelmektedir (OECD, 2020, ss. 14-16).

Bu bağlamda, kapsayıcı büyümenin gerekliliği konusunda giderek artan bir uzlaşma oluşmaktadır. Ancak kapsayıcı büyümenin kavramsal çerçevesi tam bir netlikle açıklığa kavuşturulmuş değildir. Literatürde kapsayıcı büyümenin tanımı, ölçüm yöntemi ve nasıl gerçekleştirilebileceği ya da uygun politika tercihlerinin neler olduğu konusunda tartışmalar devam etmektedir (IEG, 2018, s. 3; IMF, 2017a, s. 5). Kapsayıcı büyümenin tanımı, kavramsal çerçevesi ve ölçme yaklaşımları yoksulluk veya gelir eşitsizliği gibi parasal ya da fırsat eşitsizlikleri gibi parasal olmayan kriterlere göre farklılıklar göstermektedir (Alekhina ve Ganelli, 2020, s. 11). Yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak kavramsal çerçeve etrafında yoğunlaşırken kapsayıcı büyümenin ölçümü konusunda oldukça sınırlı kalınmaktadır (Hakimian, 2016, s. 4-5; Ranieri ve Ramos, 2013, ss. 7,10-12).

Kapsayıcı büyümenin ölçüm yöntemi konusunda akademik çalışmalar ve uluslararası kuruluşlar bünyesinde gerçekleştirilen yayınların dar ve geniş kapsamlı olmak üzere iki farklı yaklaşımda ilerlediğini belirtmek mümkündür. Dar kapsamlı olarak nitelendirilebilecek çalışmalarda kapsayıcı büyüme endeksi (ölçütü) ekonomik büyüme ve gelir dağılımındaki değişikliğe bağlı olarak belirlenmektedir. Bu şekilde belirlenen kapsayıcı büyüme ölçütü üzerinde makro ve mikro temel politika değişkenlerinin etkileri irdelenmektedir. Bununla birlikte, kapsayıcı büyümenin ölçümünde daha yaygın biçimde, ekonomik büyüme ve gelir dağılımının yanı sıra istihdam, eğitim, sağlık, sosyal koruma gibi iktisadi ve sosyal eşitsizlikleri gidermeye yönelik politikalar bütünü konu edinilmektedir. Bu şekilde geniş kapsamlı yaklaşımla oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinde temel politika alanları ya da alt eksenlerin neler olacağı ve bunların ağırlık yapılarının (etki düzeylerinin) nasıl oluşturulacağı hususları önem arz etmektedir. Geline nokta henüz bu hususlara dair genel kabul gören kuramsal ya da istatistiksel bir yöntem bulunmamakta, çalışmalarda her ne kadar ele alınan ülke veya ülke grupları koşullarının değerlendirildiği belirtilse de bu çalışmalar esasen yazar görüşüne dayalı subjektif bir nitelik sorunu barındırmaktadır. Bu bağlamda kapsayıcı büyüme endeksi bazı çalışmalarda bu alandaki ilk çalışmalardan olan McKinley (2010) endeksinden hareketle oluşturulmakta, diğer çalışmalarda ise endeksin bileşen yapısı ve ağırlık dağılımları değişebilmektedir. Daha da önemlisi uluslararası kuruluş bünyesinde gerçekleştirilenler dâhil yapılan çalışmaların önemli bir bölümünde kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik bir endeks yapısı ya da ölçüm yöntemi sunulmamaktadır. Bu tür çalışmalarda kapsayıcı büyüme göstergelerindeki gelişim analiz edilmekte veya temel strateji ve politika önermeleriyle sınırlı kalmaktadır.

Bu çalışmada, kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik uluslararası kuruluşların yaklaşımları incelenerek, bu yaklaşımlardan hareketle bir yöntem önerisinde bulunulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda geniş tabanlı kapsayıcı büyüme ölçümünün, uluslararası kuruluşların temel öncelikleri ya da öne çıkan ortak politika tercihlerine dayandırılması öngörülmekte, böylece subjektiflik içeren yazar görüş ve değerlendirmelerinden görece arındırılmasına çalışılmaktadır.

Çalışmada ilk önce günümüz dünyasında yoksulluk, gelir eşitsizliği ile iktisadi ve sosyal alanda karşılaşılan fırsat eşitsizlikleri özetlenmekte, uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyüme yükledikleri anlam, başka bir ifadeyle kapsayıcı büyüme tanımları sunulmaktadır. Daha sonra uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik yaklaşımları incelenmektedir. Bu kapsamda Asya Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, OECD, UNDP, Dünya Ekonomik Forumu, Avrupa Birliği, IMF ve Dünya Bankasından oluşan sekiz uluslararası kuruluşun çalışmaları incelenmektedir. Bu kuruluşların kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik geliştirdikleri yöntem ya da endeksler, kapsayıcı büyüme ilişkin politika çerçeveleri, oluşturdukları gösterge setleri ve operasyonel programları irdelenmektedir. Son olarak, bu çalışmaların ortak yanları ya da ağırlıklı olarak öne çıkan önceliklerinden hareketle kapsayıcı büyüme bileşik endeksi önerisinde bulunulmaktadır.

2. Kapsayıcı büyüme

Geçmiş dönemde belirgin bir iyileşme sağlanmasına rağmen, dünya genelinde aşırı yoksulluk önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Aşırı yoksulluk oranı 1990 yılında dünya nüfusunun yüzde 36'sı düzeyinden 2010 yılında yüzde 16'ya gerilemiştir. 2015 yılı itibarıyla, yüzde 56,1'i Sahra Altı Afrika ülkelerinde olmak üzere, dünya nüfusunun halen yüzde 10'u düzeyinde 736 milyon kişi aşırı yoksul şartlarda yaşamaktadır (United Nations, 2019a, s. 22; 2019b, s. 41; the World Bank, 2018, s. 2). Ancak aşırı yoksulluk oranında düşüş eğilimi son yıllarda yavaşlamış, 2019 yılı sonunda yaşanan Covid-19 salgını sonrasında ise tersine artış eğilimine geçmiştir. Bu oranın 2019 yılında dünya genelinde yüzde 8,4, 2020 yılında yüzde 9,5 olacağı tahmin edilmektedir (United Nations, 2019a, s. 22; 2020a, s. 24; 2021a, s. 26). Aşırı yoksulluk oranı kırsal kesimde kentsel alanlardakinin üç katından daha fazla düzeyde hissedilmektedir (United Nations, 2019a, s. 21). Diğer taraftan çalışan nüfusta da aşırı yoksulluk yaşanmaktadır. 2019 yılında dünya genelinde çalışan nüfusta aşırı yoksulluk oranı, erkeklerde yüzde 6,9, kadınlarda yüzde 7,5 gibi daha yüksek oranda olmak üzere ortalama yüzde 7,1'dir (ILO, 2020, s. 37). Ayrıca, gelir eşitsizliğinin de bir yansıması olarak, yoksulluğun bir başka boyutuna işaret eden ve hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler açısından önemli bir sorun alanını teşkil eden göreceli yoksulluk oranı OECD ülkeleri genelinde ortalama yüzde 11,7'dir (OECD, 2019, s. 100).

Bununla birlikte gelir eşitsizliği, 1990 yılından günümüze hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere, dünya nüfusunun üçte ikisinden daha fazlasında (yüzde 71’inde) artmaktadır (United Nations, 2020b, s. 3, 27). Küresel düzeyde en yüksek gelire sahip yüzde 1’lik kesimin 1980 yılında yüzde 16 olan toplam gelirdeki payı, günümüzde yüzde 20 düzeyindedir. Buna karşılık dünya nüfusunun görece alt gelir grubuna ait yüzde 50’si, başka bir ifadeyle dünya nüfusunun yarısının geliri 1980’li yıllardan günümüze küresel düzeyde oluşturulan gelirin yüzde 9’u düzeyinde seyretmektedir (Alvaredo, Chancel, Piketty, Saez ve Zucman, 2017, ss. 11-13). Son 30 yılda OECD ülkelerinin büyük bir çoğunluğunda zengin ve yoksul arasındaki gelir eşitsizliği artmış, OECD ülkelerinin genelinde Gini katsayısı ortalama 3 puan artarak 0,32’ye yükselmiştir. Ayrıca hanehalkı serveti, gelire kıyasla çok daha eşitsiz bir dağılım göstermektedir. En yüksek servete sahip hanehalkının yüzde 10’u toplam hanehalkı servetinin yüzde 52’sinden daha fazlasını almakta, bu oran ABD’de yüzde 79’a ulaşmaktadır (OECD, 2019, s. 98).

Yukarıda özetlenmeye çalışılan yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin yanı sıra, dünya genelinde ülke içi fırsat eşitsizlikleri sorunun diğer bir boyutunu yansıtmaktadır. 119 ülke için yapılan bir çalışmada, ilköğretimini tamamlamış bireyi bulunmayan ailelerin oranı yoksulluk sınırının üstünde gelire sahip ailelerde yüzde 12,2 iken aşırı yoksul ailelerde yüzde 53,2’dir. Ayrıca okul çağına geldiği halde, bir çocuğu dahi okula gitmeyen ailelerin oranı yoksulluk sınırının üstünde gelire sahip ailelerde yüzde 3,4, aşırı yoksul ailelerde 22,8’dir (The World Bank, 2018, s. 39). Dünya genelinde, yaklaşık 10 kişiden birine karşılık gelen, 785 milyon kişi temel içme suyu hizmetinden, 840 milyon kişi elektrik imkânından yoksun yaşamaktadır (United Nations, 2019b, ss. 14-16). 2019 yılında küresel düzeyde yüzde 5,4 olan işsizlik oranının yetişkinlerde yüzde 4,0, ancak geçlerde yetişkinlerin üç katından daha fazla olarak yüzde 13,4 olduğu görülmektedir (United Nations, 2020a, s. 41). Daha da önemlisi, dünya genelinde genç nüfusun yüzde 21’i ne istihdamda ne de genel ya da mesleki eğitimde bulunmaktadır. Bu oran genç yaşta erkeklerde yüzde 13, genç yaşta kadınlarda yüzde 30 düzeyindedir (United Nations, 2019b, ss. 17-18). 2019 yılında dünya genelinde iş gücüne katılım oranı, başka bir ifadeyle “iktisaden aktif nüfus” oranı erkeklerde yüzde 74,3, kadınlarda yüzde 47,2’dir (ILO, 2020, s. 28).

Geçmişte dünyanın birçok ülkesinde sosyal koruma alanında önemli gelişmeler sağlanmasına rağmen, dünya nüfusunun büyük bir kesimi açısından sosyal güvenliğin bir insan hakkı olarak görülüp hayata geçirilmesi mümkün olamamıştır. Dünya genelinde en az bir etkin sosyal koruma imkânından dahi yararlanamayan, başka bir ifadeyle nakit nitelikte herhangi bir sosyal koruma sisteminden faydalanamayan nüfusunun oranı yüzde 55’i bulmaktadır. Dünya nüfusunun sadece yüzde 29’u bütün sosyal koruma imkânlarını içerecek şekilde kapsamlı sosyal koruma sistemine sahip bulunmaktadır (ILO, 2017, ss. xxix-xxx, 1; United Nations, 2019a, s. 23). Dünya genelinde işsizlerin sadece yüzde 22’si nakit işsizlik ödemesi almakta, aşırı engelli kişilerin yüzde 28’i engelli nakdi yardımı alabilmektedir (United Nations, 2019a, s. 23). Sağlık güvencesinden yoksun kişilerin oranı kentsel bölgelerde nüfusun yüzde 22’sini, kırsal alanlarda yüzde 56’sını oluşturmaktadır (ILO, 2017, s. xxxii). Emeklilik yaşının üstündeki nüfusun yüzde 32’si emeklilik gelirinden yoksundur (United Nations, 2019a, s. 21). Diğer taraftan, ülkeler arasında temel gereksinimlerin kazanılmasında bir yakınsama sağlanırken, gelişmiş yeteneklerin edinilmesinde farklılıklar artmaktadır. Bu bağlamda ileri düzeyde bilgi ve teknolojinin üretim ve kullanımında ülkeler arasında açık devam etmektedir. Son on yılda yükseköğrenime sahip yetişkin nüfusun oranı çok yüksek insani gelişmişliğe sahip ülkelerde düşük insani gelişmişliğe sahip olanlara kıyasla altı kat daha hızlı artmaktadır. Seviye olarak da, 2017 yılında yükseköğrenime sahip yetişkinlerin oranı gelişmiş ülkelerde yüzde 29 iken, düşük insani gelişmişliğe sahip ülkelerde sadece yüzde 3,2’dir (UNDP, 2019, ss. 6-9).

Konu bütünlüğü açısından kısaca değinmek gerekirse; 1970’li yılların ortalarından itibaren dünya ekonomisinde karşılaşılan sorunların da etkisiyle 1980’li yıllardan sonra neo-liberal politikalar yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak bu politikalar özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyüme, yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin giderilmesi bakımından beklenildiği ölçüde yeterli gelişmeye yol açmamıştır (Birdsall, de la Torre ve Caicado, 2010, ss. 16-17; Lopes, 2012, ss. 71-72; Memiş, Kara ve Tayfur, 2010; United Nations, 2017, s. 63). Washington Uzlaşısı olarak da özetlenen bu politikalar; ekonomide kamu etkisinin azaltılması, makroekonomik istikrarın sağlanması, mal ve sermaye hareketlerinde serbestleştirmeyle birlikte ekonominin işleyişinde esasen piyasa mekanizması kurallarının hâkim kılınmasını benimsemektedir. Zamanla karşılaşılan ekonomik ve finansal krizlerin

sıklığı ve derin etkilerinin yanı sıra, bu krizlerden çıkış amacıyla önerilen yapısal uyum ve istikrar programları ülkelerin yoksulluk, gelir dağılımı, eğitim, sağlık, çevre gibi konularda yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik politika tercihlerini sınırlandırmıştır (Lopes, 2012, ss. 71-72; Memiş vd., 2010; Saad-Filho, 2011, s. 326-327; United Nations, 2017, s. 52). Bu politikaların etkinlik merkezli olduğu, buna karşılık gelir ve fırsat eşitsizliklerinin giderilmesine dair önermelerinin bulunmadığı hususu bilhassa eleştirilmiştir; bu kapsamda 1990'lı yılların sonlarından itibaren kurumsallaşmayla birlikte beşeri sermayenin geliştirilmesi ve toplumda eşitsizliklerin giderilmesi konusu uluslararası gündemde ve ulusal politikalarda yer edinmiştir (Birdsall vd., 2010, ss. 28-31; Naim, 2000, ss. 521, 524-525; Rodrik, 2006, ss. 977-978; United Nations, 2017, s. 52; The World Bank, 2005, ss. 10-11; Yıldırım, 2011, ss. 14-19). Bu kapsamda Rodrik (2006, s. 978) güçlü politika tercihlerinin kararlı ve bütüncül kurumsal yapılara ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2006, s. 20)'a göre "iyi kurumsal yapılanmalar" ülkelerin sadece maddi refahını artırmakla kalmayıp aynı zamanda gelir dağılımını da iyileştirmektedir. Özellikle belirtmek gerekirse, Acemoğlu ve Robinson (2016)'da kapsayıcı ve sömürücü kurumlar ayrımı yapılarak, "çoğunluğun kaynaklarının azınlık tarafından sömürülmesine" yol açan kurumsal yapıda belirli bir dönemde ekonomik gelişme sağlansa da bunun sürdürülemeyeceğine işaret edilmektedir. Buna karşılık başarının; insanlara yeteneklerine uygun çalışma imkânları sunan, fırsat eşitliği sağlayan, bunlara elverişli piyasa şartlarının oluşumunu destekleyen, mülkiyet haklarını koruyan, teknolojik yeniliklere, mesleki beceri gelişimine ve nitelikli eğitime zemin hazırlayan kapsayıcı ekonomik kurumlarla mümkün olacağı belirtilmektedir.

Bu çerçevede, 1990 yılından itibaren kalkınmanın sosyal boyutundaki unsurlarını da konu edinen Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporları yayınlanmaya başlanmıştır. Raporlarda sağlıklı ömür, eğitim ve hayat standardına dair göstergelerden hareketle İnsani Gelişme Endeksi yayınlanmakta ve ülke sıralamaları ile gelişme trendlerine yer verilmektedir (UNDP, 2010, s. 215; 2019, ss. 300-307). Daha sonra, 2000 yılında ilan edilen Binyıl Kalkınma Hedefleriyle açlık ve aşırı yoksullukla mücadele başta olmak üzere gelişme ekonomisinin sosyal unsurları uluslararası gündeme taşınmış, ekonomi literatüründe yoksul yanlısı büyüme kavramı öne çıkmıştır. Yoksul yanlısı büyüme, mutlak ve göreceli olarak iki yaklaşım ekseninde ele alınmaktadır. Birincisinde yoksul bireyleri yoksulluk sınırının üzerine çıkararak mutlak yoksulluğun giderilmesine, ikincisinde yoksulların gelirinde görece daha hızlı artış sağlanarak göreceli yoksulluğun azaltılmasına odaklanılmaktadır. Bununla birlikte her iki sorunu birlikte ele alan Ali (2007, s. 7)'de, yoksul yanlısı büyümeyle hem mutlak yoksulluğun giderilmesi hem de gelir eşitsizliğinin azaltılmasının amaçlandığı görülmektedir. Çünkü yoksulluk ve gelir eşitsizliği yakinen ilişkili hususlar olmakla birlikte, birbiriyle tamamen örtüştüğü ya da birindeki değişimin diğerini de aynı biçimde etkilediği söylenemez. Örneğin üst gelir grubundan orta gelir grubuna yönelik gelir transferleri gelir eşitsizliğini azaltabilir ancak yoksulluğu azaltıcı etkisi olmayabilir. Benzer şekilde gelir seviyesinde genel bir düşüş gelir dağılımını değiştirmezken, yoksulluğu daha da arttırabilecektir (Sen, 2010, ss. 15, 23). Ancak bu yönleriyle yoksul yanlısı büyümenin esasen yoksul kesimlerin maddi imkânlarının genişletilmesiyle ilişkili olduğu açıktır. Bu yaklaşımın yoksulluğun maddi olmayan boyutlarındaki gelişmeleri de içerecek şekilde güçlendirilmesi gerekmektedir. Yoksul yanlısı büyüme, yoksul hane halklarının gelirinin yanı sıra eğitim ve sağlık imkânlarını da arttırmalı, beşeri yetkinliklerin gelişimini mümkün kılarak bireyleri daha üretken hale getirmelidir (OECD, 2007, s.32). Bu doğrultuda 2000'li yılların sonuna doğru yoksul yanlısı büyüme yaklaşımını çok daha ileri bir boyuta taşıyan kapsayıcı büyüme literatürüne doğru geçişin yaşandığı görülmektedir. Bu süreç içerisinde, 2008 yılı küresel krizi sonrasında 2009 yılında G20 ülkeleri Pittsburgh Zirvesinde "güçlü, sürdürülebilir ve dengeli bir büyüme çerçevesi" kararlaştırılmış, ülke içinde ve ülkeler arasında refahın geniş tabanda yayılması için kapsayıcı hedefler konulması hususu benimsenmiştir. Bu amaçla G20 Liderler Bildirgesinde dengeli, eşitlikçi ve kapsayıcı küresel ekonomi için ekonomik, sosyal ve çevresel konularda uyumlu stratejiler geliştirilmesi, finansal sistemin güçlü kılınması ve uluslararası etkin işbirliğinin sağlanması beyanında bulunulmuştur (OECD, 2022, ss. 20-23).

Nitekim 2015 yılında ilan edilen Birleşmiş Milletler 2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle ülkelerin kalkınma politikalarında üç ana eksen olarak ekonomik, sosyal ve çevresel konuların birlikte ele alınması benimsenmektedir. Geline nokta, gelişme ekonomisi politikalarında “büyümenin ötesinde” politikaların gerekliliği kabul edilmekte, dünyada aşırı yoksulluk ve ülke içi gelir eşitsizliğinin giderilmesi dâhil iktisadi ve sosyal alanlarda eşitsizliklerin önlenmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması hedeflenmektedir. Böylece “hiç kimsenin geride kalmaması” ana ilkesiyle sürdürülebilir kalkınma ve kapsayıcı büyüme yaklaşımı öne çıkmaktadır.

Kapsayıcı büyüme konusunda literatürün i) kapsayıcı büyümenin kavramsal çerçevesi ve uygun strateji ve politika öncelikleri, ii) henüz gelişme aşamasında olmakla birlikte kapsayıcı büyümenin ölçüm yöntemi ve ülke ya da ülke gruplarına uygulanması biçiminde esasen iki temel alanda yürüdüğü görülmektedir. Bu kapsamda uluslararası kuruluşların çalışmalarına geçmeden önce, bu kuruluşların çalışmalarını referans alarak Türkiye verisinin uygulandığı çalışmalara değinilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Taşkın (2014) Türkiye ekonomisinin 2002-2011 döneminde kapsayıcı bir büyüme gösterdiğini tespit etmektedir. Bölgesel ve dönemsel gelişmeler incelendiğinde, büyüme performansı açısından bölgeler ve alt dönemler itibarıyla farklılıklar olduğu saptanmaktadır. Bocutoğlu (2017)’na göre, D-8 ülkeleri içerisinde Malezya, Türkiye, Endonezya ve İran’ın kapsayıcı büyüme açısından kendi gelir grubundaki ülkelere kıyasla ortalama üstü bir performans gösterdikleri söylenebilir. Z.G. Can, U. Can ve Bal (2019)’da Türkiye’de 1991-2015 yılları arasında kapsayıcı büyümenin hızlandığı tespit edilmektedir. Bu çalışmada kapsayıcı büyüme ile küreselleşme arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmakta ve kapsayıcı büyümenin küreselleşmeyi olumlu etkilediği belirtilmektedir. Bununla birlikte Avcı ve Tonus (2020) Türkiye’de 2006-2018 döneminde daha kapsayıcı büyüme sergilendiği sonucuna varmaktadır. Bu çalışmalardan Taşkın (2014) Asya Kalkınma Bankası çalışmalarından Ali ve Son (2007)’da geliştirilen sosyal fırsat eğrileri yaklaşımına dayalı Anand, Mishra ve Peiris (2013a) çalışması, Z.G. Can vd. (2019) ile Avcı ve Tonus (2020) aynı Banka çalışmalarından McKinley (2010) çalışması referans alınarak kurgulanmıştır. Bocutoğlu (2017) çalışmasında Dünya Ekonomik Forumu verileri kullanılmıştır. Konunun özellikle 2010’lu yılların ortalarından sonra uluslararası kuruluşların çalışmalarında önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Uluslararası kuruluşlarca yapılan kapsayıcı büyüme tanımları ya da bu kuruluşların kapsayıcı büyümeye yükledikleri anlam aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 1

Uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyüme tanımları

Asya Kalkınma Bankası	Kapsayıcı büyüme “eşit fırsatlar sunan ekonomik büyüme” olarak özetlenmektedir. Kapsayıcı büyüme sadece yoksullar için değil toplumun tüm kesimlerine fırsatlar oluşturan ve bu fırsatlara herkesin erişimini mümkün kılan büyüme süreci olarak ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle, kapsayıcı büyüme toplumda her bireyin içinde bulunduğu şartlardan bağımsız olarak ekonomik büyümeye eşit şartlarda katıldığı ve katkı sunduğu büyüme sürecidir (Ali ve Zhuang, 2007, s. 10; Rauniyar ve Kanbur, 2009, ss. 3, 13).
Afrika Yatırım Bankası	Genel kabul gören yaklaşımla kapsayıcı büyüme, sadece yoksullarla sınırlı kalmayıp toplumda geniş kesimlerin faydasına olan büyüme sürecidir (Hakimian, 2013, s. 6; 2016, s.2014b4).
OECD	Kapsayıcı büyüme toplumun tüm kesimlerine fırsatlar sunan ve parasal ve parasal olmayan yönleriyle oluşan refah artışından adil bir şekilde pay alınmasını mümkün kılan büyüme sürecidir (OECD, 2014a, s. 80). “İnsan odaklı büyüme modeli” olarak da ifade edilmektedir. Kapsayıcı büyümeyle toplumda her bireyin ekonomik büyümeye katkı sunması, geçmişteki durumu veya içinde bulunduğu şartlardan bağımsız olarak büyümenin imkânlarından adaletli bir şekilde faydalanması amaçlanmaktadır OECD (2018a, s. 3).

Dünya Ekonomik Forumu	Kapsayıcı büyüme “yaşam standartlarında geniş tabanlı iyileşme” olarak ele alınmaktadır (WEF, 2015, s. vii; 2018, s. 5). Son dönem rekabet gücü analizlerinde ekonomilerin başarısı dört temel unsura dayandırılmaktadır. Buna göre Endüstri 4.0’ın giderek daha etkin olacağı bir dünyada ekonomilerin başarısı; olası krizlere karşı dayanım gücü olan esnek iktisadi yapılarına, politika yapıcılarının, iş dünyası ve çalışanların yeni gelişmelere uyum gücüne (çeviklik), yenilikçi ekosistemlerine ve “insan odaklı” iktisadi kalkınma yaklaşımlarına bağlı olacaktır. İnsan odaklı iktisadi gelişme anlayışıyla refah artışı için beşeri sermayenin geliştirilmesine önem verilmesi ve yeni teknolojik gelişmelerin bireylerin yaşam standardına etkisinin iyileştirici yönde olmasının temin edilmesi amaçlanmaktadır (WEF, 2018, ss. 37-38).
UNDP	Kapsayıcı büyüme, ekonomik büyümenin oluşturduğu geniş tabanlı refah artışı ya da ekonomik büyümenin oluşturduğu imkânları adaletli bölüşüm olarak ifade edilmektedir (UNDP, 2017, s. 4).
Avrupa Birliği	Kapsayıcı büyüme; mesleki beceri gelişimine, yoksullukla mücadeleye, işgücü piyasasının, mesleki eğitim ve sosyal koruma sisteminin iyileştirilmesine katkı sunan ve yüksek istihdam düzeyi oluşturarak insanı daha güçlü kılan büyüme süreci olarak tanımlanmaktadır (European Commission, 2010, s. 17).
IMF	Kapsayıcı büyüme, özetle, ekonomik büyümenin faydalarının ve sunduğu fırsatların toplumun geniş kesimlerince paylaşımı olarak değerlendirmektedir. Daha açık ifadeyle kapsayıcı büyüme; üretken istihdam artışı sağlayan, iktisadi kaynaklara ve piyasalara eşit erişim fırsatları sunan, toplumda güvencesiz kesimleri koruyan, geniş sektörel çeşitliliğe ve olası krizlere dayanım gücüne sahip büyüme süreci olarak tanımlanmaktadır (IMF, 2017a, s. 8).
Dünya Bankası	Kapsayıcı büyüme toplumda tüm bireylerin kalkınma sürecine katılımı ve bundan fayda sağlaması olarak değerlendirilmektedir Kapsayıcı büyüme; yoksul ve dezavantajlı kesimlerin eğitim, sağlık, altyapı, finansman imkânları ve diğer üretken varlıklara erişimi iyileştirilerek fırsat eşitliğinin sağlanması olarak nitelendirilmektedir (The World Bank Group, 2014, s. 6).

3. Kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik uluslararası kuruluşların yöntem çalışmaları

Akademik dünyanın, uluslararası kuruluşların ve politika yapıcılarının artan ilgisine rağmen, Tablo 1’de görüleceği üzere kapsayıcı büyüme hakkında henüz net bir tanımlama yapılarak genel kabul gören bir kavramsal çerçeve oluşturulmuş değildir. Bununla birlikte, yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak kavramsal çerçeve etrafında olurken kapsayıcı büyümenin ölçümü konusunda oldukça sınırlı kalmaktadır (Hakimian, 2013, s.6; 2016, s. 4; Ranieri ve Ramos, 2013, ss. 7,10-11). Geline nokta uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyümenin doğrudan ölçümüne yönelik geliştirdikleri yöntem ya da endeksler, kapsayıcı büyümeye ilişkin politika çerçeveleri, oluşturdukları gösterge setleri ve operasyonel öncelikleri itibariyle ayrıntılı bilgi aşağıda sunulmaktadır.

3.1. Asya Kalkınma Bankası (ADB)

Yoksullukla mücadele ve kapsayıcı büyüme konusunun 1990’lı yılların sonlarından itibaren Asya Kalkınma Bankasının (ADB) gündeminde önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Asya-Pasifik bölgesinde yoksulluğun giderilmesine yönelik olarak 1999 yılında ADB’nin vizyonunu belirleyen yoksulluğun önlenmesi stratejisi ortaya konmuş, 2004 yılında bu stratejinin genişletilmiş versiyonu yayınlanmıştır. Bu stratejilerin temel eksenlerinden birini bölge ülkelerinde kapsayıcı sosyal kalkınmanın sağlanması hususu oluşturmuştur. Bu stratejilerde, esas itibariyle, kapsamlı sosyal kalkınma programlarıyla desteklenen ekonomik büyüme benimsenmekte, gelişmekte olan ülkelerin bu amaçlara yönelik çabalarını güçlendirmek için ADB’nin teknik ve finansal destekleriyle kritik ve katalizör bir rol üstlenmesi öngörülmektedir (ADB, 2004; Rauniyar ve Kanbur, 2009, s. 1).

Daha sonra, ADB (2008) çalışmasında uzun dönemli perspektifle 2020 Stratejisini yayınlamış, 2008-2020 yılları arası vizyon ve stratejik gündeminin ilk sırasına kapsayıcı büyümeyi almıştır. Bu kapsamda, sadece büyüme hızı değil aynı zamanda büyümenin yapısı ya da niteliğinin de önemine vurgu yapılmaktadır. ADB 2020 stratejisinde kapsayıcı büyümenin sağlanmasına yönelik birbiriyle ilişkili temelde iki stratejik odak alanı açıklamıştır. Birincisi yüksek ve sürdürülebilir bir büyümeyle fırsat imkânlarının genişletilmesi, ikincisi ise bu fırsatlara toplumun geniş kesimlerinin erişimi kolaylaştırarak tüm bireylerinin katkı ve fayda sağlamanın mümkün kılınmasıdır (ADB, 2008, s. 11).

Bu süreçte ADB ekonomistlerince kapsayıcı büyüme konusunda Asya perspektifini ortaya koyan, kapsayıcı büyümenin kavramsal çerçevesini, ölçme yöntemini irdeleyen ve politika önerileri geliştirilen çalışmalar (Ali, 2007; Ali ve Zhuang, 2007; Ali ve Son, 2007) dikkat çekmektedir. ADB'nin gelişmekte olan Asya ülkelerine yönelik ilk çalışmalardan olan Ali (2007)'de kapsayıcı büyüme gelişme ekonomisi politikalarının merkezinde konumlandırılmıştır. Ali (2007:10)'ye göre, kapsayıcı büyüme için üç temel yolun izlenmesi gerekmektedir. Bunlar, i) yeni üretken imkânlar oluşturacak verimli, sürdürülebilir ve çevre dostu ekonomik büyümenin sağlanması, ii) herkes için fırsat eşitliği sunan iktisadi ve politik yapıda yeni fırsatlara herkesin katkı sunması ve fayda sağlayabilmesi, iii) toplumda aşırı yoksunlukları giderecek etkin bir sosyal koruma sistemimin kurulmasını gerektirmektedir. Benzer şekilde Ali ve Zhuang (2007, s. 12-13) kapsayıcı büyüme açısından; üretken ve yeterli düzeyde istihdam fırsatları sunan ekonomik büyümeyi esas unsur olarak görmekte, toplumda her kesime fırsat eşitliği sunan sosyal politikaların gerekliliğine işaret etmektedir.

Bu kapsamda kapsayıcı büyümenin ölçümü amacıyla, Ali ve Son (2007) sosyal fırsat eğrileri yaklaşımını geliştirmiş ve Filipinler verilerine uygulamıştır. Bu yaklaşımda, kapsayıcı büyüme i) ortalama fırsat seviyesine ve ii) bu fırsatların toplumdaki dağılımına göre belirlenmektedir. Büyümenin kapsayıcı olması için her ikisinin oluşturduğu toplam değişimin pozitif olması beklenmekte, bu amaçla sosyal fırsat eğrilerinin biçimi ve hareketlerinden yararlanılmaktadır. Kapsayıcı büyüme konusu ADB'nin operasyonel faaliyetlerinde zamanla stratejik öncelik haline gelmiş ve Klasen (2010) kapsayıcı büyümenin ülkeler bazında ölçümü ve izlenmesi ya da yürütülen program ve projelerin kapsayıcı büyümeye etkisinin analizi için uygun göstergelerin neler olabileceğini irdelemiştir.

ADB öncülüğünde yürütülen tüm bu çalışmaların da katkısıyla, McKinley (2010) yayınıyla literatürde daha sistematik ve öncü bir yer teşkil eden McKinley kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulmuştur. McKinley kapsayıcı büyüme endeksi; bileşik endeks niteliğinde, dört temel politika alanı ve bu temel alanlar kapsamında yer alan 11 gelişme ekseninden (politika önceliği) hareketle oluşturulmaktadır.

Tablo 2

McKinley kapsayıcı büyüme endeksi

Politika Alanı	Eksenler	Puan (p)	Ağırlık (w)	Endeks Değeri (e)
Büyüme, istihdam ve iktisadi altyapı	Büyüme	8	0,25	2,00
	İstihdam		0,15	
	İktisadi altyapı		0,10	
Yoksulluk, gelir ve cinsiyet eşitsizliği	Yoksulluk		0,10	
	Gelir eşitsizliği		0,10	
	Cinsiyet eşitsizliği		0,05	
Beşeri yetkinlikler	Sağlık ve beslenme		0,05	
	Eğitim		0,05	
	Temiz su ve sıhhi şartlar		0,05	
Sosyal koruma	Sosyal koruma		0,10	
Toplam			1,00	

Kaynak: McKinley (2010)'e göre düzenlenmiştir. Büyüme eksenini puanı ve buna bağlı olarak endeks değeri, başka bir ifadeyle büyümenin kapsayıcı büyüme bileşik endeksine katkısı Hindistan verisi (McKinley, 2010, s. 26) esas alınarak, örnek olarak verilmiştir.

Tablo 2’de yapısal çerçevesi verilen McKinley bileşik endeksinde, öncelikle her bir eksen kapsamında belirlenen anlamlı alt göstergelere¹ ülkenin bu konudaki mevcut durumu veya gelişmişlik düzeyine göre 0 ila 10 arasında puan verilmekte, alt gösterge puanlarının ortalama değeri alınarak ilgili eksenin yine 0 ila 10 arası puanı (p) belirlenmektedir. Her bir eksenin puanı (p), ağırlığıyla (w) çarpılarak ilgili eksenin endeks değeri ($e = p \times w$) oluşturulmaktadır. Eksenlerin endeks değerlerinin toplamından kapsayıcı büyüme endeksine ulaşılmaktadır. Bu endeks değerine dayalı olarak, ülkeler arası mukayese ya da belli bir ülkenin yıllar itibarıyla kapsayıcı büyüme eğiliminin irdelenmesi mümkün olabilmektedir.

Endeksin ağırlıklandırma yapısında en yüksek ağırlığın 0,25 ile ekonomik büyümeye verildiği görülmektedir. Bu durumun, literatürde geniş kabul gördüğü üzere, ekonomik büyümenin kapsayıcı büyüme açısından yeterli olmamakla birlikte gerekli bir şart olarak görülmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim McKinley (2010, s. 1)’a göre kişi başına gelir artışı, ekonomik fırsatların geliştirilmesinde temel belirleyici olarak kapsayıcı büyümenin ana unsurunu teşkil etmektedir. Endeksin ağırlıklandırma yapısında dikkat çeken diğer bir özellik ise büyüme, istihdam ve altyapı politika alanı ağırlığının endeksin toplam ağırlığının yüze 50’sini oluşturmasıdır. Bu çalışmada belirtilmemesine rağmen, endeks yapısında büyüme, istihdam ve iktisadi altyapı gibi temel iktisadi konular ile sosyal konular arasında eşit ya da dengeli bir dağılım öngörüldüğünü belirtmek mümkündür.

Daha sonra ADB (2011; 2014) çalışmalarıyla kapsayıcı büyümenin ölçümü, bu alandaki çalışmaların yönlendirilmesi ve bu amaçla yürütülecek politika ve stratejilerin geliştirilmesinde faydalanılmak üzere, 35 alt göstergeden oluşan sistematik bir çerçeve sunulmuştur. Özellikle her bir eksene karşılık gelen kapsamlı alt göstergeler setinin bu alanda yapılacak çalışmalarda yol gösterici nitelik taşıdığı düşüncesiyle bu çalışmaların bir özeti aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 3

ADB kapsayıcı büyüme göstergeleri çerçeve seti

Politika Alanı	Eksenler	Alt Göstergeler	
Yoksulluk ve eşitsizlikler	Gelir yoksulluğu ve gelir eşitsizliği	1. Ulusal yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı	
		2. Satın alma gücüne göre günlük 2 ABD Doların altında yaşayan nüfusun oranı	
		3. Nüfusun en yüksek gelir veya harcamaya sahip yüzde 20’lik dilimin gelirinin en düşük yüzde 20’liğe oranı	
	Gelir dışı yoksulluk ve eşitsizlikler	4. Ortalama okullaşma yılı (genç ve yetişkinler)	
		5. Beş yaş altı çocuklarda yetersiz büyüme oranı	
		6. 1.000 doğumda beş yaş altı ölüm oranı	
1.Alan: Büyüme ve iktisadi imkânların genişletilmesi	Ekonomik büyüme ve istihdam	7. Satın alma gücüne göre kişi başına büyüme oranı	
		8. Satın alma gücüne göre kişi başına ortalama gelir veya tüketim artış hızı (en düşük, en yüksek yüzdelik dilim, toplam)	
		9. İstihdam oranı (genç ve yetişkinler)	
		10. Satın alma gücüne göre kişi başına GSYH	
		11. 100 ücretli işçi başına bireysel olarak veya hanehalkı bireyleriyle birlikte kendi namına çalışan oranı	
		12. Kişi başına elektrik tüketimi	
	Temel altyapı imkânları		

¹ Her bir gelişme ekseni puanının belirlenmesinde faydalanılmak üzere önerilen alt göstergeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. McKinley (2010, ss. 4-12). Örneğin, istihdam ekseni sanayi istihdamı oranı, imalat sanayii istihdam oranı, toplam istihdamda kendi adına çalışan ve ücretsiz aile çalışanlarının oranı, günlük kişi başı 2,5 ABD Doları gelirin altında hanehalkı çalışan oranından oluşan dört göstergeli kapsamaktadır.

		13. Kaplanmış yol oranı
		14. 100 kişi başına cep telefonu hat sahipliği
		15. 1.000 kişi başına banka mevduat sahipliği
2.Alan: Ekonomik fırsatlara eşit erişim için sosyal içerme	Eğitim ve sağlık imkânlarına erişim	16. Okullaşma yılı beklentisi
		17. Öğrenci başına öğretmen oranı
		18. 1 yaş çocuklarda difteri, tetanoz ve boğmaca aşılama düzeyi
		19. 10.000 kişi başına doktor, hemşire ve ebe sağlıkçı sayısı
		20. Kamu harcamalarında eğitimin payı
		21. Kamu harcamalarında sağlığın payı
	Temel altyapı hizmetlerine erişim	22. Elektriği olan nüfusun oranı
		23. Mutfak hizmetlerinde katı yakıt kullanan nüfusun oranı
		24. Temiz içme suyuna erişim oranı
		25. Temiz sıhhi şartlara sahiplik oranı
	Cinsiyet eşitliği ve fırsat imkânları	26. İlk, orta ve yüksek eğitimde cinsiyet eşitsizliği
		27. Doğum ve çocuk sağlık hizmetleri
		28. İş gücüne katılımında cinsiyet eşitsizliği
		29. Parlamentoda kadın temsil oranı
3.Alan: Sosyal koruma sistemi		30. Sosyal koruma ve işgücü hakları
		31. Kamu sağlık harcamalarında sosyal güvenliğin payı
		32. Kamu harcamalarında sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının payı
İyi yönetim ve kurumsallaşma		33. Katılımcılık ve hesap verebilirlik
		34. Kamu hizmetleri etkinliği
		35. Yolsuzlukla mücadele

Kaynak: ABD (2011; 2014).

Tablo 3’de özetlenen ADB (2011; 2014) çalışmalarında esas itibariyle McKinley (2010) çalışmasından esinlendiği görülmekle birlikte, temel politika alanları ve alt göstergeler itibariyle daha kapsamlı bir çerçeve ortaya konulmuş ve her bir gösterge itibariyle Asya-Pasifik ülkelerinin durumu analiz edilmiştir. Bu çalışmaların temel politika alanlarında, McKinley (2010) çalışmasına ilave olarak iyi yönetim ve kurumsallaşmaya da yer verildiği görülmektedir. Ancak bu çalışmalarda, politika alanları ve gelişme eksenlerinin etki düzeyi ya da ağırlıklandırma yapısı oluşturulmamış, kapsayıcı büyümenin tespitine yönelik olarak genel bir endeks önerisinde bulunulmamıştır.

Son olarak ADB, 2018 yılında 2030 Yılı Stratejisini ortaya koymuştur. Asya-Pasifik bölgesinde refah düzeyi yüksek, kapsayıcı, krizlere dayanım esnekliği olan ve sürdürülebilir bir gelişmeyi amaçlayan ADB’nin 2030 Yılı Stratejisinde, aynı zamanda desteklenecek alanlar ya da operasyonel öncelikler de belirlenmiştir. ADB’nin 2030 Yılı Stratejisinde, daha önceki çalışmalarda yer alan politika önceliklerine ilave olarak, kırsal kalkınma ve gıda güvenliği, iklim değişikliğiyle mücadele, ekonominin iklim ve doğal afet kaynaklı sorunlara dayanım gücünün artırılması ve çevresel sürdürülebilirliğin güçlendirilmesi konularına verilen önem dikkat çekmektedir (ADB, 2018: ss.16-17)

3.2. Afrika Kalkınma Bankası (AfDB)

Afrika Kalkınma Bankası (AfDB), Hakimian (2013) ile Kuzey Afrika ülkelerinin kapsayıcı büyüme performansını irdeleyen ilk çalışmasını, 2016 yılında ise gelişme ekonomisi gündeminde öne çıkan ilave politika alanlarını da ekleyerek ikinci çalışmasını (Hakimian, 2016) yayınlamıştır. Hakimian (2016)’da bir önceki çalışmaya çevre, cinsiyet ve gelir eşitsizlikler konuları eklenmiş; Kuzey Afrika ülkeleri başta olma üzere, Orta Doğu ülkeleri ile gelişmekte olan toplam 53 ülkede veri ölçüsünde dönemler itibariyle mukayeseli kapsayıcı büyüme analizleri yapılmıştır.

Tablo 4’de görüldüğü üzere, Hakimian (2016)’da politika eksenlerinin ağırlık yapılarını da ihtiva eden kapsayıcı büyüme bileşik endeksi tasarlanmıştır. Bu endeks; 8 eksen ve normalize edilen 14

gösterge değerinden hareketle oluşturulmakta, politika eksenlerine ve bu eksenler kapsamındaki her bir göstergeye eşit ağırlık, başka bir ifadeyle eşit derecede önem atfedilmektedir.

Tablo 4

AfDB kapsayıcı büyüme endeksi yapısı

Eksenler	Göstergeler	Ağırlığı (%)
Büyüme	1. GSYH büyümesi	12,5
İş gücü ve istihdam	2. Toplam istihdamda ücretli çalışanların oranı	4,17
	3. İstihdam oranı (15 yaş üstü)	4,17
	4. Genç nüfusta (15-24 yaş) istihdam oranı	4,17
	5. Doğumda yaşam beklentisi	4,17
Sağlık ve demografi	6. 5 yaş altı ölüm oranı	4,17
	7. Kamu sağlık harcaması (GSYH'ya oranı)	4,17
Eğitim	8. Orta öğretimde kadın-erkek oranı	6,25
	9. Kamu harcamalarında eğitimin payı	6,25
Cinsiyet eşitliği	10. Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	12,5
Çevre	11. Çevresel Performans Endeksi	12,5
	12. Gini katsayısı	6,25
Gelir eşitsizliği ve yoksulluk	13. Kişi başına günlük 2 ABD Doları cinsinden yoksulluk açığı	6,25
	14. Yoksulluk Algısı Endeksi	12,5

Kaynak: Hakimian (2013; 2016, s. 18).

3.3. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

OECD ülkelerinin büyük bir çoğunluğunda artan ülke içi gelir eşitsizliği, kadınlar ve genç kesimlerde işsizliğin kalıcı bir durum arz etmesi ve ekonomik krizler sonrası kötüleşen görece yoksulluk gibi sorunlar ortalama bireysel gelirin ya da büyümenin ötesinde politikalara olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu nedenle büyüme politikalarının toplumun farklı kesimleri üzerinde etkilerinin analizi, büyümenin kapsayıcılık niteliğinin artırılması ve “çok boyutlu” bir yaklaşımla ele alınması yaklaşımı öne çıkmaktadır (OECD, 2014b, ss. 3-4). Bu noktada belirtmek gerekirse, kapsayıcı büyümenin çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirilmesinde çok boyutlu yoksulluk konusunda yapılan analizlerin etkisini de görmek mümkündür. Nitekim yoksulluk konusunu sadece gelir yoksulluğu olarak ele almanın yetersiz kalacağı, sosyal ve kültürel alanlarda da fırsat ve imkânlarla sahip olunması gerekliliği zamanla daha geniş bir şekilde kabul görmüştür. Bu bağlamda UNDP, 2010 yılı İnsani Gelişim Raporundan itibaren İnsani Yoksulluk Endeksi yerine, yoksulluğun insani boyutlarını da dikkate alacak şekilde yeni ve daha kapsamlı bir ölçme yöntemi olarak Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksini yayınlamıştır. Bu endeks ile yoksulluk, “yoksulluklar” temelinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda yoksulluk; sağlık, eğitim ve yaşam standardından oluşan üç boyutta ve bunların altında yer alan 10 gösterge ya da yoksulluk durumundan hareketle hesaplanmaktadır (UNDP, 2010, ss. 94-97, 221-222; 2019, ss. 320-321).

OECD'nin kapsayıcı büyüme yaklaşımının özünde; büyümenin sağladığı imkânlar toplumun tüm bireyleri ve farklı sosyal kesimleri tarafından adaletli bir şekilde paylaşılmıyorsa, refah düzeyinde sürdürülebilir iyileşme sağlanması için ekonomik büyümenin gerekli ancak yeterli olmadığı düşüncesi bulunmaktadır. Ayrıca yüksek büyüme, uzun süreli sürdürülebilse dahi, dezavantajlı kesimlerin politik süreçlerde ve sosyal alanda etkin bir katılımını temin etmeyebilir. Bu bağlamda, bireylerin refahı gelir ve servetinin yanı sıra eğitim ve sağlık gibi gelir dışı unsurlarda sağlanacak iyileşmelere de bağlı görülmektedir. Bu unsurların düzeyi ve toplumsal dağılımı “çok boyutlu” bir yapıda kapsayıcı büyümenin ana eksenlerini oluşturmaktadır (Boarini, Murtin ve Schreyer, 2015, s. 6; de Mello ve Dutz, 2012, s. 9; OECD, 2014b, s. 7). Bu çerçevede OECD (2018, ss. 20-24)'de kapsayıcı büyümenin temini amacıyla aşağıda özetlenmeye çalışılan politika önerilerinde bulunmaktadır.

Temel politika alanı 1: Kalkınma sürecinde “geride kalan” kesim ve yörelere yatırım yapılması ve eşit fırsatlar sunulması:

- Hayat boyu öğrenme imkânlarının ve mesleki becerilerin (yetkinliklerin) geliştirilmesi; örneğin bilhassa dezavantajlı aileler üzere nitelikli erken eğitime erişim, gençlerin mesleki ve yüksek eğitiminde yetenek gelişiminin sağlanması, hayat boyu öğrenme politikalarıyla teknolojik değişime uygun mesleki beceri dönüşünün gerçekleştirilmesi, sosyal koruma imkanlarının sağlanması vb.,
- Sosyal mobilitenin artırılması,
- Sağlık imkânlarının ve konuta erişim şartlarının iyileştirilmesi,
- Bölgesel gelişme politikalarının uygulanması,
- Toplumda refahı ve beşeri sermayeyi geliştirici alanlara yatırım yapılması.

Temel politika alanı 2: İş dünyası dinamizminin ve kapsayıcı işgücü piyasalarının desteklenmesi:

- Teknolojik gelişmelerin yayılımı ve KOBİ'ler başta olmak üzere yaygın bir temelde uygulanması için iş dünyası dinamizmi ve verimlilik artırıcı faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Kapsayıcı iş gücü piyasalarının temini,
- Sürdürülebilir büyüme için uygun doğal kaynak yönetiminin sağlanması; örneğin düşük emisyonlu teknolojilere yatırımların hızlandırılması, çevre dostu olmayan tüketici ve üretici desteklerinin kaldırılması, su kaynaklarının ve biyoçeşitliliğin korunması vb.

Temel politika alanı 3: Etkin ve çözüm getiren kamu idaresi

- Politika geliştirme süreçlerinde kapsayıcılığın sağlanması,
- Vatandaş merkezli politika tasarımı mümkün kılan veri ve akıllı teknolojilerin kullanımı,
- Hesap verebilirlik ve kapsayıcılığın temini amacıyla uygulanan politikaların izlenmesi.

Bununla birlikte, ekonomilerde kapsayıcı büyümenin sağlanması bakımından, kamu ve özel sektörde uygulanması önerilen yukarıdaki politikaların yanı sıra, bu politikalarının etki düzeyinin izlenmesi amacıyla da aşağıdaki Kapsayıcı Büyüme Göstergeleri seti oluşturulmuştur.

Tablo 5

OECD kapsayıcı büyüme göstergeleri

Politika Eksenleri	Göstergeler
1. Ekonomik büyüme ve büyüme kaynaklı kazançların eşit paylaşımı	1.1. Kişi başına GSYH büyümesi 1.2. Ortanca gelir seviyesi ve artış hızı 1.3. En yüksek gelire sahip yüzde 20'lik kesimin en düşük yüzde 20'lik kesime oranı (S80/20) 1.4. En düşük servete sahip yüzde 40'lık kesimin toplam servet içerisinde payı ve en yüksek servete sahip yüzde 10'luk kesimin toplam servet içerisinde payı 1.5. Yaşam beklentisi 1.6. Hava kirliliği kaynaklı ölümler 1.7. Göreli yoksulluk oranı
2. Kapsayıcı ve iyi işleyen piyasalar	2.1. İşgücü verimlilik düzeyi ve yıllık artış hızı 2.2. İstihdam oranı 2.3. En yüksek ve en düşük dilimde kazanç farklılığı 2.4. Kadın işgücü ücret açığı 2.5. Yarı-zamanlı istihdam 2.6. Şirketlerin dijital imkânları 2.7. İş dünyası kredilerinde KOBİ'lerin oranı
3. Fırsat eşitliği ve geleceğin inşası	3.1. Öğrencilerin sosyo-ekonomik durumundan kaynaklanan temel bilimlerde başarı düzeyi farklılığı 3.2. Ailelerin sosyo-ekonomik durumundan kaynaklanan kazanç farklılığı 3.3. Çocuk bakım hizmetleri oranı 3.4. İstihdam ve eğitimde bulunmayan genç nüfus oranı

	3.5. Okuma ve yazma yetersizliği olan yetişkin oranı
	3.6. Bölgesel yaşam beklentisi açığı
	3.7. Dezavantajlı öğrencilerin sosyo-ekonomik şartlarında düzelmenin başarılarına etkisi
4. Yönetişim	4.1. Kamu hizmetlerine güven
	4.2. Seçimlere katılım oranı
	4.3. Kadınların politik süreçlere katılımı: Kadın parlamenter oranı

Kaynak: OECD (2018a, ss. 26-27, 36-45).

Tablo 5’de görüldüğü üzere OECD genelinde ekonomik büyümenin kapsayıcılık niteliği, dört temel politika ekseninde ve veri ölçüsünde 24 göstergede sağlanan gelişmelerden hareketle incelenmektedir. Ancak bahse konu OECD çalışmalarında gelinen noktada kapsayıcı büyümeye etki eden hususların izlenmesi ve değerlendirilmesiyle sınırlı kalındığı, kapsayıcı büyümenin tespiti amacıyla politika eksenlerinin ve ilgili göstergelerin ağırlık yapılarını da içeren genel bir kapsayıcı büyüme endeksinin henüz oluşturulmadığı görülmektedir.

3.4. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)

Birleşmiş Milletlerce 2000 yılında 15 yıllık dönem için uygulanan ve büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarıyla ilişkili olarak 8 temel hedef ile 21 alt hedeften oluşan Binyıl Kalkınma Hedeflerinden sonra, 2015 yılında daha kapsamlı nitelikte 2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ilan edilmiştir. Birleşmiş Milletlerin 25 Eylül 2015 tarihli ve 70/1 sayılı Kararıyla açıklanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerde iktisadi, sosyal ve çevresel konulardan oluşan üç temel alanı bir bütün halinde ele alan 17 temel hedef ve 169 alt hedef belirlenmiştir. “Hiç kimsenin geride kalmaması” ana ilkesi çerçevesinde, bahse konu yeni kalkınma ilkelerinin, başka bir ifadeyle 2030 yılı gündeminin ülkelerin plan, program ve stratejilerine taşınması beklenmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ülke gönüllü raporları ve Birleşmiş Milletlerin yıllık ilerleme raporlarıyla izlenmesi, değerlendirilmesi ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla uluslararası düzeyde işbirliğinin sağlanması öngörülmüştür².

Kapsayıcı büyümenin, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle yakinen ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kapsayıcı büyümenin; aşırı yoksulluğun önlenmesi, gelir ve cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, nitelikli eğitim ve sağlık imkânlarına erişimin sağlanması, sanayi ve yenilikçiliğin teşviki ve çevrenin korunması gibi 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birçok temel hedef ya da ilkeleriyle etkileşim içinde olduğu açıktır. Bununla birlikte kapsayıcı büyüme sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin bilhassa “8) Herkesi için uygun iş ve istihdam imkânları ile istikrarlı ve kapsayıcı ekonomik büyümenin tesisi” ilkesiyle doğrudan ilişkili bulunmaktadır.

2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 8. Hedef çerçevesinde, emek yoğun sektörlerden yüksek katma-değerli faaliyetlere uzanan geniş bir sektörel çeşitlilikte üretim ve verimlilik artışları, teknolojik gelişme ve yenilikçilik öngörülmektedir. Bu amaçla, KOBİ’lerin ölçek büyütmelemlerini, girişimciliği, yenilikçiliği, üretken faaliyetleri ve yeterli istihdam oluşumunu destekleyen kalkınma anlayışına dayalı politikaların uygulanması beklenmektedir. 2030 yılında eşit değerde işe eşit ücret ilkesiyle, genç ve dezavantajlı bireyler dahil kadın ve erkek toplumda herkes için uygun, tam ve üretken istihdamın sağlanması hedeflenmektedir (United Nations, 2015a, s. 19-20). UNDP bahse konu 8. Hedefin gerçekleştirilmesini i) sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme amaçlı bütüncül bir planlama yapılmasına, ii) yeterli iş ve istidam oluşturulmasına ve etkin sosyal koruma politikalarına ve iii) bu amaçla ulusal ve uluslararası finansal kaynakların artırılmasına bağlı görmektedir (UNDP, 2017, s. 12). Bu doğrultuda UNDP, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeye yönelik politika öncelikleri ile ülkelerin ihtiyaç ve kapasitelerine bağlı olarak uygulayacağı destek program ve kriterleri konusunda stratejik yaklaşımını belirlemiş bulunmaktadır.

² Binyıl Kalkınma Hedefleri, alt hedefleri ve bu hedeflerin başarı düzeyi; 2030 Yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, alt hedefleri, izleme, değerlendirme ve işbirliği yöntemi, her bir hedefte sağlanan gelişme ile kalkınma sorunlarında mevcut durum vb. konularda ayrıntılı bilgi için bkz. UNDP (2016), United Nations (2015a; 2015b; 2015c; 2019a; 2019b; 2020a).

Tablo 6

UNDP'nin sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme politikaları ve destek programları

Politika Alanı	Politika ve Program Desteği Öncelikleri
Sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için bütüncül planlama faaliyetlerinin desteklenmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Veriye dayalı ulusal planların oluşturulması, 2. Üretim ve ihracatta çeşitlilik sağlanarak sürdürülebilir büyüme patikasının geliştirilmesi, 3. Sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi ve temiz enerjiye erişimin teşvik edilmesi.
Yeterli iş ve istihdam oluşturmaya, yoksulluk, gelir eşitsizliği ve sosyal dışlanmayı önlemeye yönelik yeniden dağıtım programlarının desteklenmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çevresel açıdan sürdürülebilir uygulamalar geliştiren firma ve sektörleri de kapsayan üretken istihdamın teşvik edilmesi, 2. Uygun çalışma şartlarının sağlanması, 3. İş gücü piyasası fırsatlarına erişim engellerinin kaldırılması, 4. Özellikle sosyal koruma imkânları olmak üzere yeniden dağıtım programlarının artırılması.
Sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeye geçişi mümkün kılacak finans imkânlarının geliştirilmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kapsayıcı büyümeyle uyumlu mali politikaların geliştirilmesi, 2. Yerli kaynakların harekete geçirilmesinin teşvik edilmesi, 3. Çevresel sürdürülebilirlik ve temiz enerji için yeni finansman mekanizmaları geliştirilmesinin desteklenmesi.

Kaynak: UNDP (2017, ss. 18-23)'den düzenlenmiştir.

3.5. Dünya Ekonomik Forumu (WEF)

WEF; özellikle 2008 küresel krizi sonrasında dünya genelinde daha kapsayıcı büyüme ve kalkınma modeli uygulanması gerekliliği konusunda son yıllarda genel bir uzlaşma olmasına rağmen, bütüncül bir politika çerçevesi sunumunda oldukça sınırlı kalındığına işaret ederek, veriye dayalı analitik çalışmalara büyük bir ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu amaçla WEF'in ekonomik büyüme ve sosyal içerme inisiyatifi kapsamında, ülkelere yol gösterici olması bakımından, ilki 2015 yılında olmak üzere kapsayıcı büyüme ve kalkınma raporları yayınlanmaktadır. Bu kapsamda WEF ülkelerin kapsayıcı büyüme düzeyini iki ayrı kategoride incelemektedir. WEF raporlarında önce i) kapsayıcı büyüme politika çerçevesi sunulmakta, daha sonra ii) kapsayıcı büyüme ve kalkınmanın tespitine yönelik bir endeks önerisinde bulunmaktadır (WEF, 2015a, ss. v-vii; 2015b, s. 3,6; 2017; 2018b).

WEF'in kapsayıcı büyümenin teminine yönelik politika çerçevesi, daha açık ifadeyle "kapsayıcı büyümeyi destekleyici ekosistem ve politikalar çerçevesi" 7 politika eksen (temel politika alanı), 15 alt eksen ve erişim ölçüsünde toplam 147 göstergeden³ (veriden) hareketle oluşturulmaktadır. Böylece her bir politika alanı ve alt eksenlerde gelişmiş ülkeler, ortanın üstü gelir grubu, ortanın altı gelir grubu ve düşük gelirli ülkeler itibarıyla ülke konumları belirlenmekte ve ayrıntılı ülke analizleri yapılmaktadır. Alt eksen puanlarının hesaplanmasında her ülke grubu için aynı gösterge seti kullanımı yerine, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı (uygun) göstergelerden yararlanılmaktadır (WEF, 2015a; 2017). Ayrıca ülkelerin temel performans göstergelerine dayalı olarak kapsayıcı büyüme ve kalkınma endeksi (sıralaması)⁴ ve 5 yıllık gelişme eğilimi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımında⁵ 3 temel eksen ve 12 performans göstergesi bazında hesaplanmaktadır (WEF, 2015a; 2017; 2018b).

WEF çalışmalarında, kapsayıcı büyüme politika çerçevesi ve kapsayıcı büyüme ve kalkınma endeks puanlarının (değerlerinin) belirlenmesinde, tek bir unsurun kapsayıcı büyüme açısından yeterli olmayacağı, her birinin diğerleriyle etkileşim halinde olduğu ve birindeki olumsuzluk ya da iyileşmenin diğerini de etkileyeceği kabul edilmektedir. Buna ilave olarak veri kısıtı, konunun kompleksliği ve ilave araştırma ihtiyacı gibi sebepler nedeniyle çalışmada her bir politika alanı, alt eksen ve göstergelere kendi içinde eşit ağırlık verilmektedir. Başka bir ifadeyle bir üst değer hesaplanmasında ilgili alt değerlerin aritmetik ortalaması alınmaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan

³ Politika eksenleri, alt eksenler ve göstergeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. WEF (2017, ss. 96-97, 104-123).

⁴ Çalışmanın çoğu yerinde kısaca kapsayıcı kalkınma endeksi (IDI) olarak adlandırılmaktadır.

⁵ Örneğin 2017 yılı çalışması, 30 gelişmiş ve 79 gelişmekte ülke olmak üzere toplam 109 ülkeyi kapsamaktadır.

göstergeler (veriler) 1 ila 7 arası değer ifade eden İş Dünyası Görüş Anketleri ve bu değerler aralığında standardize edilen uluslararası kuruluşların verilerini içermektedir (WEF, 2017, ss. 92-93).

3.6. Avrupa Birliği (AB)

Avrupa Komisyonu, 2010 yılında yayınladığı Avrupa Birliği (AB) ekonomilerinin 2020 yılı Büyüme Stratejisini i) bilgi ve yenilik yoğun, ii) sürdürülebilir ve iii) kapsayıcı büyüme temelinde üç ana eksene dayandırmıştır. Sürdürülebilirlik bağlamında kaynak etkinliği daha yüksek, daha yeşil (çevreye duyarlı) ve rekabetçi bir ekonomi amaçlanmış, kapsayıcılık bağlamında iktisadi, sosyal ve Birlik içi bütünleşmeye hizmet eden istihdam gücü yüksek bir ekonomi hedeflenmiştir. Ekonomik büyümenin sağladığı imkânların Birlik içinde tüm bölgelere yayılması ve herkesin bu imkânlara hayatının her döneminde erişiminin mümkün kılınması esas alınmaktadır (European Commission, 2010, s. 5, 17; Akbaş ve Apar, 2010). Bu kapsamda AB'nin, 2020 yılı büyüme stratejisi hedeflerinin ne ölçüde karşılandığını analiz etmek amacıyla Avrupa 2020 Yılı Stratejisi Temel Göstergeler Setini⁶ oluşturduğu ve yıllar itibariyle bu göstergelerdeki gelişmeleri izlediği görülmektedir.

İklim değişikliği AB ülkelerinin büyüme stratejilerinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kapsamda refah düzeyi yüksek, rekabetçi ve iklim nötr bir ekonomi için 2018 yılında AB uzun dönemli vizyonu açıklanmıştır. AB komisyonu; Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli 2018 yılı Özel Raporu bulgularından hareketle, insan kaynaklı küresel ısınmanın sanayi öncesi (1850-1900) duruma kıyasla yaklaşık 1 derece yükseldiğine ve her on yılda 0,2 derece arttığına işaret etmektedir. Komisyon, uluslararası düzeyde gerekli tedbirlerin alınmadığı takdirde küresel sıcaklığın 2060'lı yıllarda 2 derece daha yükselebileceğine dikkat çekmektedir⁷. Küresel ısınmanın çevresel şartları değiştirdiği, daha sık ve şiddetli tabii afetlere yol açtığına vurgu yapılarak, iklim değişikliği hususunun Avrupa birliğinin en temel gündemini oluşturduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, önümüzdeki dönemde küresel düzeyde yoksulluğun önlenmesi ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması için küresel sıcaklık artışının 1,5 dereceyle sınırlı tutulması için kararlı bir tutumun sergilenmesi gerektiği benimsenmektedir (European Commission, 2018, s. 2; IPCC, 2018, s. 4, 51).

Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu iklim ve çevresel sorunların üstesinden gelebilmek için 2019 yılında yeni büyüme stratejisi olarak adlandırdığı Avrupa Yeşil Mutabakatını yayınlamıştır. Doğal kaynakların geliştirilmesini, vatandaşların sağlık ve refah şartlarının çevresel kaynaklı risklerden korunmasını amaçlayan bu yeni büyüme yaklaşımında, insan odaklı, endüstri, emek kesimi ve bölgesel farklılıkları dikkate alan dengeli ve kapsayıcı bir dönüşüm süreci öngörülmektedir. Böylece, net sera gazı emisyonunun 2050 yılında sıfırlanması ve ekonomik büyümenin kaynak kullanımından bağımsız bir yapıya kavuşturulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda sera gazı emisyonlarında 2030 yılında 1990 yılı seviyesine kıyasla yüzde 55 azaltım, 2050 yılında iklim nötr bir AB ekonomisi amaçlanmaktadır (European Commission, 2019a, s. 2; 2020b, s. 5).

AB'nin bu yaklaşımının 2020 yılında yayınladığı Yeni Sanayi Stratejisi belgesine de yansıdığı görülmektedir. AB Sanayi Stratejisinde "ikiz dönüşüm" olarak belirtilen iklim nötr ve dijital ekonomiye geçişin sağlanması iki temel öncelik olarak öne çıkmaktadır. Önemli düzeyde yeni yatırım, teknoloji ve yenilik gereksinimi olan ikiz ekolojik ve dijital dönüşümün sınai, iktisadi ve sosyal alanda etkileri olacağı, yeni ürünler, hizmet sektörleri, piyasa ve iş modellerinin oluşacağı belirtilmektedir. Bu dönüşüm; özellikle yeni tür iş imkânlarının ve değişen iş gücü talebine uygun olarak henüz yeterli düzeyde bulunmayan mesleki beceri kazanımının önemini artıracaktır. Bu gelişmeler ekonomik aktivitelerde daha düşük karbon salınımını mümkün kılacak ve doğrusal üretim biçiminden döngüsel ekonomiye geçişe yol açacaktır (European Commission, 2020a, s. 1,4).

AB yeni Sanayi Stratejisine ilave olarak AB 2020 Yılı Sürdürülebilir Büyüme Stratejisinde; çevresel sürdürülebilirlik, verimlilik, sosyal koruma ve makroekonomik istikrar gelecek yıllarda dört temel politika eksenini oluşturacaktır. Bu temel politika tercihlerine aynı zamanda kapsayıcı büyüme ve Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uyum açısından da hayati önem atfedilmektedir (European Commission, 2019b, ss. 3-4).

⁶ Göstergeler seti, yıllar itibariyle gelişim trendleri ve ülke analizleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eurostat (2019; 2021).

⁷ Birleşmiş Milletlerin İklim Değişikliği 2020 Yılı Raporunda ise her hangi bir önlem alınmazsa küresel sıcaklığın bu yüzyılın sonunda 3 derecenin üzerinde bir artış göstereceği belirtilmektedir (United Nations, 2021b, s. 12).

Yukarıda kronolojik sırada verilmeğe çalışılan Avrupa Birliği strateji ya da politika dokümanlarında kapsayıcı büyümeye yönelik uygun politika önceliklerini, bu konulardaki gelişmelerin izlenmesi amacıyla oluşturulan gösterge setlerini görmek mümkündür. Ancak henüz Avrupa Birliği kaynaklı çalışmalarda kapsayıcı büyümenin tespitine yönelik olarak üye ülkelere model niteliği taşıyacak bir endeks yöntemi geliştirilmiş değildir.

3.7. Uluslararası Para Fonu (IMF)

IMF'nin Anand vd. (2013a) çalışmasıyla, kapsayıcı büyümenin diğer uluslararası kuruluşların geniş kapsamlı analizlerinden farklı olarak daha dar kapsamlı yaklaşımla ele alındığı ve ekonometrik temelde belirleyicilerinin analiz edildiği görülmektedir. ADB kaynaklı Ali ve Son (2007)'da geliştirilen sosyal fırsat eğrileri yaklaşımından hareketle Anand vd. (2013a, ss. 5-8) kapsayıcı büyümeyi i) ekonomik büyüme, ii) gelir dağılımından oluşan iki faktöre dayalı olarak belirlemektedir. Bu yaklaşımda, kapsayıcı büyüme açısından ekonomik büyümenin ve gelir dağılımındaki değişimin birlikte net etkisinin pozitif olması beklenmektedir.

Bu çerçevede, IMF'nin kapsayıcı büyüme yaklaşımının yoksul yanlısı büyüme literatürüne daha yakın olduğu ve gelir eşitsizliğiyle uyarlanmış büyüme olarak nitelendirilebileceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımla ekonomik büyüme ve gelir dağılımındaki değişimden oluşan kapsayıcı büyüme bağımlı değişkeni üzerinde; ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmakla birlikte büyüme, eğitim, dış ticarete açıklık, finansmana erişim, sabit sermaye yatırımları, fiyat istikrarı, makroekonomik istikrar, doğrudan yabancı sermaye girişi, bilgi ve iletişim teknolojilerine yatırım, reel kur, altyapı niteliği, mal ve hizmet ihracatındaki sofistikelikğin anlamlı ve olumlu etkileri tespit edilmektedir. Böylece, kapsayıcı büyümenin genelde iktisadi boyutunu esas alan makro ve mikro kaynakları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayırımında ekonometrik olarak irdelenmektedir (Anand vd., 2013a).

Bununla birlikte IMF'nin 2017 yılı G20 Zirvesi için hazırladığı çalışmada (IMF, 2017, ss. 24-26) kapsayıcı büyümenin güçlendirilmesi için eğitim, sağlık, altyapı yatırımları, finansal içerme, iyi işleyen işgücü piyasası ve yapısal reformlar ile kadınların iktisadi faaliyetlere katılımının artırılmasına dair hususların temel politika öncelikleri olarak öne çıkarıldığı görülmektedir.

Son olarak belirtmek gerekirse, IMF çalışmalarında kapsayıcı büyümenin ölçümü ve kaynaklarının analizine yönelik Anand vd. (2013a) çalışmasında ortaya konan yaklaşımın daha sonra da sürdürüldüğü görülmektedir. Bu çerçevede ASEAN ülkelerinde kapsayıcı büyüme analizi amacıyla Alekhina ve Ganelli (2020) gelir eşitsizliğindeki değişimle uyarlanmış ekonomik büyüme üzerinde para, maliye ve yapısal reform politikalarının etkilerini konu edinmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme, fiyat istikrarı, vergi ve transferler vb. yeniden dağıtım politikaları, kadınların iş gücüne katılımı, verimlilik artışı, doğrudan yabancı sermaye, tasarruf oranı ve dijitalleşmenin kapsayıcı büyüme üzerinde olumlu etkisi tespit edilmektedir. Alekhina ve Ganelli (2020: 4)'de Covid 19 salgınının ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği üzerinde olumsuz etkileri nedeniyle kapsayıcı büyüme çalışmalarına daha da büyük anlam yüklendiği görülmektedir. Ayrıca Covid-19'un yeterli dijital altyapıya sahip olmayan kesimlerin uzaktan eğitim ve çalışma imkânlarını zorlaştırdığına dikkat çekilerek, "sayısal uçuruma" yol açan bu durumun gelir dağılımını olumsuz etkileyeceğine işaret edilmektedir.

3.8. Dünya Bankası

Dünya Bankası çalışmalarında büyümenin kapsayıcılık niteliğinin artırılması gereğine 2000'li yılların sonunda belirgin bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Dünya Bankası Kalkınma ve Büyüme Komisyonu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı büyüyen 13 ekonomi üzerinde yaptığı incelemelerden hareketle, 2009 yılında Sürdürülebilir Büyüme ve Kapsayıcı Büyüme Stratejileri konulu raporunu yayınlamıştır. Raporda; sistematik bir büyüme stratejisinden ziyade iktisadi ve sosyal alanda yaşanan gelişmeleri dikkate alarak ayrıntılı bir politika çerçevesi sunulmakta, önerilen politikalardan ülkelerin özel durumları ve tarihi birikimlerine göre uygun tercihlerde bulunmaları beklenmektedir. Commission on Growth and Development (2008, s. 34) bu politikalar setinin üst çatısını sermaye birikimi, yenilikçilik, kaynak dağılımı, fiyat istikrarı ve kapsayıcılık temalı 5 ana eksen üzerine inşa etmektedir. Kapsayıcı büyüme politikalarıyla toplumda fırsat eşitliğinin ve adaletli bir gelir dağılımının sağlanması amaçlanmakta, ülke genelinde tüm kesimlerin ekonomik büyümenin

sağladığı imkânlardan faydalanması beklenmektedir. IMF tanımlamasına benzer şekilde Dünya Bankası çalışmalarında da kapsayıcı büyüme, ekonomik büyüme hızı ve oluşan gelirin dağılımına bağlı olarak ele alınmakta, bu çerçevede ekonomik büyümenin makro ve mikro belirleyicileri ile ilişkilendirilmektedir (Ianchovichina ve Lundstrom, 2009, s. 2; Anand vd., 2013a, s. 3; 2013b, s.1; Commission on Growth and Development, 2008, ss. 34-66). Nitekim IMF çalışma dokümanı olan kapsayıcı büyümenin ölçümü ve belirlenmesi konulu Anand vd. (2013a) çalışmasının gelişmekte olan ülkelere ilişkin analizi aynı zamanda Dünya Bankası tarafından Anand vd. (2013b) yayını olarak da paylaşılmaktadır.

Bu bağlamda Dünya Bankası 2013 yılı Stratejisinde aşırı yoksulluğun önlenmesi ve oluşan refahın dengeli paylaşımı temel iki stratejik hedef olarak görülmektedir (IEG, 2018, s.3, The World Bank Group, 2014, s. 5). The World Bank Group (2014, s. 6)'da kapsayıcı büyüme politikalarıyla toplumdaki yoksul ve dezavantajlı kesimlerin eğitim, sağlık, altyapı, finansman imkânları ve diğer üretken varlıklara erişimi iyileştirilerek fırsat eşitliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Güçlü ekonomik büyüme açısından iyi yönetişime kritik önem atfedilmekte, yerli kaynakların verimli alanlara aktarımı, altyapı imkânlarının sağlanması ve beşeri sermayenin geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca yeni yatırım, iş imkânları ve verimlilik artışları bakımından etkin kamu kurumlarının önemine işaret edilmektedir.

Bu çerçevede, Dünya Bankasının 2009-2018 yıllarında kapsayıcı büyüme amaçlı yürüttüğü faaliyet ya da desteklerin etkinlik analizinin Dünya Bankası Bağımsız Değerlendirme Grubunca aşağıdaki analitik çerçevede yapıldığı görülmektedir:

Tablo 8

Dünya Bankası kapsayıcı büyüme faaliyetlerini değerlendirme çerçevesi

İktisadi varlıkların ve bunlara erişimin iyileştirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> • Finansmana erişim • Arazi edinimi ve kayıt sistemi • Tarım ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi • İstihdam oluşturma • Altyapı hizmetleri <ul style="list-style-type: none"> • Temiz su imkânları • Elektrik imkânına erişim • Kent içi ulaşım
Beşeri sermayenin geliştirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlık imkânlarının iyileştirilmesi • Eğitim imkânlarının iyileştirilmesi
Sosyoekonomik uyum	<ul style="list-style-type: none"> • Sosyal koruma sistemi • Cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi

Kaynak: IEG (2018, ss. 2-4, 10-18).

4. Kapsayıcı büyüme bileşik endeksi önerisi

Uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyümenin ölçümü ya da analizlerinde esas aldıkları öncelikler Ek Tablo 1'de listelenmiştir. Bu liste Asya Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, OECD, UNDP, Dünya Ekonomik Forumu, Avrupa Birliği, IMF ve Dünya Bankası'ndan oluşan sekiz uluslararası kuruluşun çalışmalarına göre oluşturulmuştur. Uluslararası kuruluşların belirlenmesinde gelişme ekonomisi ve kapsayıcı büyüme konusunda nitelikli çalışmaları olan yeterli sayıda kuruluşun seçimine özen gösterilmiştir. Çalışma alanı ya da faaliyetleri itibarıyla sadece belirli gelir grubundaki ülkeleri temsil eden kuruluş yapısından ziyade hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere hitap eden bir çeşitlilik gözetilmiştir. Ayrıca Asya, Avrupa, Afrika bölgeleri gibi farklı bölge ülkeleri kuruluşlarının kapsanmasına da çalışılmıştır. Ek Tablo 1'deki listenin oluşturulmasında, bahse konu kuruluşların kapsayıcı büyümenin ölçümüne ilişkin önerdikleri endekslerden, kapsayıcı büyümenin izlenmesi amacıyla tasarladıkları gösterge setlerinden, strateji ve politika öncelikleri, operasyonel programları ile kapsayıcı büyümenin belirleyicilerine yönelik analizlerinden faydalanılmıştır.

Ek Tablo 1'de görüleceği üzere, kapsayıcı büyüme açısından yeterli olmamakla birlikte gerekli bir şart niteliği arz eden ekonomik büyümeye uluslararası kuruluş çalışmalarının tümünde önem

atfedilmektedir. Benzer şekilde, kapsayıcı büyüme literatürüne uygun olarak, işgücü piyasası ve istihdam, sosyal koruma, iktisadi ve sosyal hayatta cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi hususları bütün uluslararası kuruluşların ortak önceliğini (%100) oluşturmaktadır. Bununla birlikte toplumda yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin giderilmesi, nitelikli eğitim ve sağlık imkânlarının iyileştirilmesi sekiz kuruluşun yedisinde (yüzde 87,5) öne çıkmaktadır. Ayrıca üretken kaynakların geliştirilmesi açısından finansmana erişim, teknolojik gelişme ve yenilikçilik ile ulusal ve uluslararası gündemde giderek acil ve artan bir önem atfedilen iklim değişikliği ve çevre konusu kapsayıcı büyümeyle ilişkisi yönüyle yine yüksek düzeyde önemli görülmektedir. Temel altyapı imkânları, ekonomide iyi yönetim ve kurumsallaşma, iş ortamının iyileştirilmesi, KOBİ ve girişimciliğin geliştirilmesi hususları uluslararası kuruluşların altısı tarafından (yüzde 75) kapsayıcı büyüme açısından gerekli bulunmaktadır. Ayrıca mesleki becerilerin geliştirilmesi, konuta erişim ve hanehalkı yaşam şartlarında iyileştirme de uluslararası kuruluşların en az beşinin (yüzde 62,5) ortak kaygısını teşkil etmektedir.

Bu kapsamda belirtmek gerekirse, sıklıkla karşılaşılan ekonomik krizler, çevre sorunları, iklim değişikliği kaynaklı doğal afetler ve Covid-19 pandemisi gibi küresel salgınların yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileri büyümenin kapsayıcı niteliği açısından sosyal koruma politikalarının önemini önümüzdeki dönemde daha da artıracaktır. Ayrıca Endüstri 4.0 ve artan dijitalizasyonun gerektirdiği iş gücü talebine uygun mesleki beceri gelişiminin de geleceğin rekabet koşullarında gittikçe önem arz edeceği düşünülmektedir.

Bu çerçevede, Ek Tablo 1’de görüldüğü üzere, kapsayıcı büyüme bileşik endeksi sekiz uluslararası kuruluşun en az beşinin kapsayıcı büyüme açısından ortak öncelik ya da politika tercihi olarak önem atfettiği 16 önceliğe (gelişme eksenini) dayalı olarak kurgulanmıştır. Bu öncelikler dört temel politika alanı kapsamında organize edilmiştir. Çalışmada her bir gelişme eksenine eşit ağırlıklandırma⁸ uygulanmıştır. Bu çalışmada gelişme eksenleriyle ilgili alt göstergelere yer verilmemiştir. Her bir gelişme eksenine ait yeterli düzeyde alt gösterge tespiti için bu çalışmada açıklanan ADB (2011; 2014, ss. 96-98), McKinley (2010, ss. 4-12), OECD (2018, ss. 26-27, 36-45) ve WEF (2015; 2017, ss. 13, 104-123) kapsayıcı büyüme göstergelerinden ülke verileri ölçüsünde yararlanabileceği düşünülmektedir. İlgili alt göstergeler kendi içinde eşit ağırlıklandırılarak, başka bir ifadeyle normalize edilmiş alt göstergelerin aritmetik ortalaması alınarak bahse konu gelişme ekseninin endeks değerinin belirlenmesi, benzer şekilde gelişme eksenlerinin endeks değerlerinden hareketle de kapsayıcı büyüme bileşik endeksinin hesaplanması öngörülmektedir. Önerilen endeks yapısında; her bir gelişme eksenine yüzde 6,25’lik ağırlık karşılık gelmekte, “A) İktisadi imkânların genişletilmesi” ile “C) Fırsat eşitsizliğinin giderilmesi ve sosyal gelişme” temel politika alanlarından her birine eşit düzeyde (yüzde 25) ağırlık tekabül etmekte, böylece iktisadi ve sosyal alanda dengeli bir gelişmenin kurgulanması da mümkün olabilmektedir. Ayrıca kapsayıcı büyüme açısından “B) Maddi eşitsizliklerin giderilmesi” ile “E) Kurumsallaşma ve sürdürülebilirlik” konularının önem dereceleri de eşit düzeyde oluşmuştur.

⁸ Uluslararası kuruluşların çalışmalarında gelişme eksenlerinin ağırlıklandırılması hususu henüz genel kabul gören analitik bir çerçeveye kavuşturulabilmiş değildir. Çalışmaların önemli bir bölümü kapsayıcı büyüme bileşik endeksi tasarımından ziyade politika çerçevesi ve gösterge setleri niteliğindedir. ADB kaynaklı McKinley (2010) bileşik endeksinde ekonomik büyüme ve istihdama görece daha yüksek ağırlık atfedilirken, AfDB kaynaklı Hakimian (2013; 2016) bileşik endekslerinde ve WEF kapsayıcı büyüme ve kalkınma endeksinde (WEF, 2017) her bir gelişme eksenine eşit ağırlık uygulanmıştır. Ayrıca Küresel Rekabet Gücü Endeksi ve İnsani Gelişim Endeksi gibi uluslararası düzeyde yaygın bilinirliği olan endekslerde eşit ağırlıklandırma yöntemlerinin uygulandığını görmek mümkündür. Bu tür endekslerde eşit ağırlıklandırma uygulanmasındaki temel düşünce, bileşik endeksin tek ya da sınırlı sayıda değişkenle veya görece bunların daha ağırlıkta olduğu yapıda belirlenemeyeceği, her birinin diğeriyle etkileşim halinde olduğu, birindeki gelişme ya da kötüleşmenin diğeri de etkileyeceği kabulüdür (WEF, 2017: 92-93).

Tablo 9

Kapsayıcı büyüme bileşik endeksi

Temel Politika Alanı	Eksenler	Ağırlıklandırma
A) İktisadi imkânların genişletilmesi	1. Büyüme 2. İşgücü piyasası ve istihdam 3. Temel altyapı 4. Konuta erişim ve hanehalkı yaşam şartları	25,0
B) Maddi eşitsizliklerin giderilmesi	5. Yoksulluk 6. Gelir eşitsizliği	12,5
C) Fırsat eşitsizliğinin giderilmesi ve sosyal gelişme	7. Eğitim 8. Sağlık 9. Sosyal koruma 10. Cinsiyet eşitsizliği	25,0
D) Üretken kaynakların geliştirilmesi	11. Mesleki becerilerin iyileştirilmesi 12. Teknolojik gelişme, ar-ge ve yenilikçilik 13. Finansman imkânlarının artırılması ve erişimin kolaylaştırılması 14. İş ortamı, KOBİ'ler ve girişimcilik	25,0
E) Kurumsallaşma ve sürdürülebilirlik	15. İklim değişikliği, yenilenebilir enerji ve çevrenin korunması 16. İyi yönetim ve kurumsallaşma	12,5

5. Sonuç

Dünya genelinde halen aşırı yoksulluk önemli bir sorun olmaya devam etmekte, ülke içi gelir eşitsizlikleri artmakta, altyapı, eğitim ve mesleki beceri gelişimi, sağlık ve sosyal koruma gibi iktisadi ve sosyal alanda fırsat eşitsizliklerinin giderilmesi önemini korumaktadır. Bu sorunların da etkisiyle 1990'lı yıllarda insani gelişme ve daha sonra yoksul yanlısı büyüme kavramları uluslararası gündemde yer edinmiştir. 2010'lu yıllara gelindiğinde yoksul yanlısı büyüme yaklaşımını daha da ileri bir boyuta taşıyan ve toplumun bütün kesimlerinde refah artışı öngören kapsayıcı büyüme kavramı öne çıkmıştır. Kapsayıcı büyüme; ekonomide “büyümenin ötesinde” politikalara ihtiyaç duyulan, “insan odaklı” ve “geniş tabanlı” ekonomik büyüme olarak adlandırılabilir. Daha açık ifadeyle kapsayıcı büyüme; toplumun bütün kesimlerine fırsatlar sunan, oluşan refah artışından parasal ve parasal olmayan yönleriyle adil bir şekilde pay alınmasını mümkün kılan büyüme olarak tarif edilebilir.

Bu çalışmada Asya Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, OECD, UNDP, WEF, Avrupa Birliği, İMF ve Dünya Bankasının kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik tasarladıkları endeksler, strateji ve politika tercihleri, kapsayıcı büyümenin belirleyicilerine yönelik analizleri, oluşturdukları göstergeler setleri ve operasyonel programları incelenmiştir. İncelenen sekiz uluslararası kuruluşun üçünde, farklı politika öncelikleri bulunmakla birlikte, ağırlıklandırma yapısını da içeren geniş tabanlı bileşik kapsayıcı büyüme endeksinin oluşturulduğu görülmektedir. Bunlar Asya Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası ve WEF çalışmalarında konu edinmiştir. IMF çalışmalarında kapsayıcı büyümenin ekonomik büyüme ve gelir dağılımına bağlı olarak dar kapsamda belirlendiği, belirlenen endeks değeri üzerinde makro ve mikro hususların etkilerinin irdelendiği görülmektedir. OECD, UNDP, Avrupa Birliği ve Dünya Bankası çalışmalarında kapsayıcı büyümeye yönelik stratejilerini, temel politika tercihlerini, göstergeler setini ve operasyonel önceliklerini görmek mümkündür. Ancak bu kuruluşlar tarafından henüz kapsayıcı büyüme ölçüm yöntemi, başka bir ifadeyle endeksi yapısı tasarlanmamış değildir. Asya Kalkınma Bankası çalışmalarının bu alanda öncü nitelikler taşıdığı, Asya Kalkınma Bankası, OECD ve WEF çalışmalarında kapsayıcı büyümeye ilişkin geniş nitelikli çerçeve göstergeler setinin önerildiği görülmektedir.

Bu çalışmada konu bütünlüğü sağlanması bakımından, her bir kuruluşun çalışmalarında kapsayıcı büyüme açısından anlamlı ve öne çıkan hususlar, mükerrerlikten de kaçınarak, metin içerisinde açıklanmış ve özet listeler halinde sunulmuştur. Bununla birlikte incelenen sekiz uluslararası kuruluşun her birinin önem atfettiği tüm hususlara dair bir tasnif yapılmış ve Ek Tablo 1'de

listelenmiştir. Bu listede yer alan gelişme eksenleri içerisinde kapsayıcı büyümenin temini bakımından yüksek düzeyde ortak önem atfedilenler esas alınarak, genel bir bileşik endeks niteliğinde kapsayıcı büyüme endeks yapısı oluşturulmuştur.

Bu çerçevede önerilen kapsayıcı büyüme bileşik endeksi sekiz uluslararası kuruluşun en az beşinin ortak önem atfettiği 16 gelişme eksenine ya da politika önceliklerinden oluşmaktadır. 16 gelişme eksenine dört temel politika alanı kapsamında tasnif edilmiştir. Kapsayıcı büyüme literatürüne uyumlu olarak ekonomik büyüme, istihdam oluşturma, sosyal koruma, iktisadi ve sosyal hayatta cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi hususları bütün kuruluşların ortak önceliği (%100) niteliğindedir. Bunun yanı sıra yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin giderilmesi ve toplumda tüm kesimlere nitelikli eğitim ve sağlık imkânları sağlanması sekiz kuruluşun yedisi tarafından (yüzde 87,5) önemli görülmektedir. Ayrıca ekonomide üretken kaynakların geliştirilmesi bakımından finansmana erişim, teknolojik gelişme ve yenilikçilik ile giderek acil ve artan bir önem kazanan iklim değişikliği ve çevre konusuna aynı şekilde yüksek bir önem atfedilmektedir. Temel altyapı imkânlarına erişim, ekonomide iyi yönetim ve kurumsallaşma, iş ortamının iyileştirilmesi, KOBİ ve girişimciliğin geliştirilmesi kapsayıcı büyüme açısından uluslararası kuruluşların altısı tarafından (yüzde 75) gerekli bulunmaktadır. Günümüz şartlarında değişen iş gücü talebine uygun mesleki becerilerin geliştirilmesi, konuta erişim ve hanehalkı yaşam şartlarında iyileştirme de bu kuruluşların en az beşinde (yüzde 62,5) ortak öncelik arz etmektedir.

Uluslararası kuruluşlarca gerçekleştirilen çalışmaların önemli bir bölümü kapsayıcı büyüme bileşik endeksi tasarımından ziyade politika çerçevesi ve gösterge setleri niteliğindedir. Ayrıca önerilen endekslerde gelişme eksenlerinin ağırlıklandırılması hususu henüz genel kabul gören analitik bir çerçeveye kavuşturulabilmiş değildir. Asya Kalkınma Bankası kaynaklı McKinley bileşik endeksinde ekonomik büyüme ve istihdama görece daha yüksek ağırlık atfedilirken, Afrika Kalkınma Bankası kaynaklı Hakimian bileşik endekslerinde ve Dünya Ekonomik Forumu kapsayıcı büyüme ve kalkınma endeksinde her bir gelişme eksenine eşit ağırlık atfedilmiştir. Bu tür endekslerde eşit ağırlıklandırma uygulanmasındaki temel düşünce; bileşik endeksin tek ya da sınırlı sayıdaki değişkenle veya görece bunların daha ağırlıkta olduğu yapıda belirlenemeyeceği, her birinin diğeriyle etkileşim halinde olduğu, birindeki gelişme ya da kötüleşmenin diğeri de etkileyeceği kabulüdür. Ayrıca veri kısıtı, konunun kompleksliği ve kapsamlı araştırma gerekliliği de bu hususun bir başka boyutudur.

Bu çalışmada da kapsayıcı büyüme endeksindeki her bir gelişme eksenine eşit ağırlıklandırma uygulanmıştır. Her bir gelişme eksenine ait yeterli düzeyde alt gösterge tespiti için metin içerisinde açıklanan Asya Kalkınma Bankası, OECD ve WEF kapsayıcı büyüme göstergelerinden ülke verileri ölçüsünde yararlanabileceği düşünülmektedir. İlgili alt göstergeler kendi içinde eşit ağırlıklandırılarak, başka bir ifadeyle normalize edilmiş alt göstergelerin aritmetik ortalaması alınarak bahse konu gelişme ekseninin endeks değeri belirlenebilecektir. Benzer şekilde gelişme eksenlerinin endeks değerlerinden hareketle de kapsayıcı büyüme bileşik endeksinin hesaplanması öngörülmektedir. Çalışmada her bir gelişme eksenine yüzde 6,25 ağırlık karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda “A) İktisadi imkânların genişletilmesi” ile “C) Fırsat eşitsizliğinin giderilmesi ve sosyal gelişme” temel politika alanlarından her birine eşit düzeyde (yüzde 25) ağırlık tekabül etmekte, böylece iktisadi ve sosyal alanda dengeli bir gelişmenin tasarlanması da mümkün olabilmektedir. Ayrıca kapsayıcı büyüme açısından “B) Maddi eşitsizliklerin giderilmesi” ile “E) Kurumsallaşma ve sürdürülebilirlik” konularının önem dereceleri de eşit düzeyde oluşmuştur.

Son olarak belirtmek gerekirse, kapsayıcı büyüme endeksinin gelişme eksenlerinin belirlenmesi ve ağırlıklandırma yapılarının oluşturulması hususlarında ilave çalışma ihtiyacı olduğu açıktır. Bu çalışmaların uluslararası kuruluşlarca genel kabul görece teorik netlikte, geniş çeşitlilikte ülke verisine dayalı olarak ve istatistiki yöntemlerle yapılması önem arz etmektedir. Bu nitelikte yapılacak çalışmaların ülkelerin yürüteceği kapsayıcı büyüme analizlerine ışık tutacağı ve yeni akademik çalışmaları da tetikleyebileceği düşünülmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre fırsat alanları ve sorunları da değiştiğinden, bu çalışmaların WEF ve IMF çalışmalarında örneklendirildiği üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayırımında yapılması uygun olacaktır.

Yazar beyanı**Araştırma ve yayın etiği beyanı**

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Çıkar çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. (2006). Understanding prosperity and poverty: Geography, institutions, and the reversal of fortune. A. V. Banerjee, R. Benabou ve D. Mookherjee (Ed.), *Understanding poverty* içinde (ss. 19-36). New York: Oxford University Press.
- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2016). *Ulusların düşüşü*. (çev. Faruk Rasim Velioğlu). (11.baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- ADB (2004). *Enhancing the fight against poverty in Asia and The Pacific - The poverty reduction strategy of the Asian Development Bank*. Metro Manila: Asian Development Bank.
- ADB (2008). *Strategy 2020- The long-term strategic framework of the Asian Development Bank 2008–2020*. Metro Manila: Asian Development Bank.
- ADB (2011). *Framework of inclusive growth indicators-Key indicators for Asia and the Pacific 2011*. Special supplement. Metro Manila: Asian Development Bank.
- ADB (2014). *Framework of inclusive growth indicators 2014-Key indicators for Asia and the Pacific*. Special supplement. Metro Manila: Asian Development Bank.
- ADB (2018). *Strategy 2030- Achieving a prosperous, inclusive, resilient, and sustainable Asia and the Pacific*. Metro Manila: Asian Development Bank.
- Akbaş, G. ve Apar, A. (2010). *Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için Avrupa stratejisi - Özet bilgi notu*. Ankara: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/SBYPB/Sosyal%20Politika%20ve%20C4%B0stihdam/avrupa_2020_stratejisi.pdf
- Alekhina, V. ve Ganelli, G. (2020). *Determinants of inclusive growth in ASEAN*. IMF Working Paper. WP/20/118. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/07/03/Determinants-of-Inclusive-Growth-in-ASEAN-49547>
- Ali, I. (2007). *Pro-poor to inclusive growth: Asian prescriptions*. The ERD Policy Brief Series No: 48. Metro Manila: Asian Development Bank. Erişim adresi: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28103/pb048.pdf>
- Ali, I. ve Son, H. H. (2007). Measuring inclusive growth. Asian Development Bank. *Asian Development Review*, 24(1), 11-31.
- Ali, I. ve Zhuang, J. (2007). *Inclusive growth toward a prosperous Asia: Policy implications*. The ERD Policy Brief Series No: 97. Metro Manila: Asian Development Bank. Erişim adresi: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28210/wp097.pdf>
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2017). *World Inequality Report 2018*. World Inequality Lab.
- Anand, R., Mishra, S. ve Peiris, S. J. (2013a). Inclusive growth: Measurement and determinants. *IMF Working Paper*. WP/13/135. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inclusive-Growth-Measurement-and-Determinants-40613>
- Anand, R., Mishra, S. ve Peiris, S. J. (2013b). *Inclusive growth revisited: Measurement and determinants*. World Bank Economic Premise 122. Erişim adresi: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22618>.

- Avcı, E. ve Tonus, S. (2020). Kapsayıcı büyümenin ölçülmesi: Türkiye örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*. 9(4), 277-298.
- Birdsall, N., de la Torre, A. ve Caicado, F. V. (2010). The Washington consensus: Assessing a damaged brand. World Bank Policy Research Working Paper. WPS5316. Erişim adresi: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/3802>
- Boarini, R., Murtin, F. ve Schreyer, P. (2015). *Inclusive growth: The OECD measurement framework*. OECD Statistics Working Papers 2015/06. STD/DOC(2105)6. OECD Statistics Directorate. Erişim adresi: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/inclusive-growth_5jrppxjqhg4-en
- Bocutoğlu, E. (2017). Kuruluşunun 20. yılında sürdürülebilir kapsayıcı büyüme açısından D-8 İktisadi İşbirliği Örgütü üye devletlerinin mevcut durumu: Dünya Ekonomik Forumu verileri ile bir değerlendirme. *Emek ve Toplum*. 6(15), 186-212.
- Can, Z. G., Can, U. ve Bal, H. (2019). Kapsayıcı büyüme ve küreselleşme: Türkiye örneği. S. Sarı, M. Balcılar ve A.H. Gencer (Ed.). *International Conference on Eurasian Economies, 11 -13 Haziran 2019, Gazimağusa, KKTC*, bildiriler kitabı içinde (ss. 197-203). Gazimağusa: Eastern Mediterranean University Press.
- Chimhowu, O. A, Hulme, D. ve Munro, L. T. (2019). The 'New' national development planning and global development goals: Processes and partnerships. *World Development*, 120, 76–89.
- Commission on Growth and Development (2008). *The growth report: Strategies for sustained growth and inclusive development*. Washington, DC: The World Bank.
- de Mello, L. ve Dutz, M. A. (2012). Executive summary. L. de Mello, M. A. Dutz (Ed.). *Promoting inclusive growth: Challenges and policies* içinde (ss. 9-14). Paris: OECD Publishing.
- European Commission (2010). *Europe 2020 – A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. COM(2010)2020 final. Brussels. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>
- European Commission (2018). *A clean planet for all - A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy*. COM(2018)773 final. Brussels. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0773>
- European Commission (2019a). *The European Green Deal*. COM(2019)640 final. Brussels. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-green-deal-communication_en.pdf
- European Commission (2019b). *Annual sustainable growth strategy 2020*. COM(2019)650 final. Brussels. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2020-european-semester-annual-sustainable-growth-strategy_en.pdf
- European Commission (2020a). *A new industrial strategy for Europe*. COM(2020)102 final. Brussels. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN>
- European Commission (2020b). *Annual sustainable growth strategy 2021*. COM(2020)575 final. Brussels. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0575&rid=7>
- Eurostat (2019). *Smarter, greener, more inclusive? Indicators to support the Europe 2020 Strategy*. 2019 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat, (2021, 15 Ekim). *Database - Europe 2020 indicators*. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
- Hakimian, H. (2013). The search for inclusive growth in North Africa: A comparative approach. *Economic Brief*. African Development Bank. Erişim adresi: https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Economic_Brief_-_The_Search_for_Inclusive_Growth_in_North_Africa_-_A_Comparative_Approach.pdf
- Hakimian, H. (2016). Measuring inclusive growth: from theory to applications in North Africa. *Working Paper*. African Development Bank. Erişim adresi: <https://www.afdb.org/fr/news-and-events/measuring-inclusive-growth-from-theory-to-applications-in-north-africa-16618>
- Ianchovichina, E. ve Lundstrom, S. (2009). *Inclusive growth analytics: Framework and application*. Policy Research Working Paper. WPS4851. The World Bank. Erişim adresi: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/771771468180864543/pdf/WPS4851.pdf>
- ILO (2017). *World Social Protection Report 2017–19*. Geneva: PRODOC.

- ILO (2020). *World Employment and Social Outlook - Trends 2020*. Geneva: PRODOC.
- IMF (2017a). *Fostering inclusive growth*. G-20 Leaders' Summit, July 7-8, 2017. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/np/g20/pdf/2017/062617.pdf>
- IMF (2017b). *Promoting inclusive growth*. Annual Report 2017. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Independent Evaluation Group (IEG) (2018). *Inclusive growth: A synthesis of findings from recent IEG evaluations*. Washington, DC: The World Bank - The Independent Evaluation Group.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2018). *Global warming of 1.5 °C*. Working Group I Technical Support Unit. Erişim adresi: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15_Full_Report_Low_Res.pdf
- Klasen, S. (2010). *Measuring and monitoring inclusive growth: Multiple definitions, open questions, and some constructive proposals*. ADB Sustainable Development Working Paper Series No:12. Metro Manila: Asian Development Bank.
- Lopes, C. (2012). Economic growth and inequality: The new post-Washington consensus. *RCSS Annual Review*, 4, 69-85.
- McKinley, T. (2010). *Inclusive growth criteria and indicators: An inclusive growth index for diagnosis of country progress*. ADB Sustainable Development Working Paper Series No:11. Metro Manila: Asian Development Bank.
- Memiş, H., Kara, M. ve Tayfur, L. (2010). Yoksulluk, yapısal uyum programları ve Sahra Altı Afrika ülkeleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 325-346.
- Naim, M. (2000). Fads and fashion in economic reforms: Washington consensus or Washington confusion?. *Third World Quarterly*, 21(3), 505-528.
- OECD (2007). *Promoting pro-poor growth - Policy guidance for donors*. DAC Guidelines and Reference Series, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2014a). *All On Board-Making Inclusive Growth Happen*. OECD Secretariat and Ford Foundation.
- OECD (2014b). *Report on the OECD framework for inclusive growth*. Meeting of the OECD Council at Ministerial Level, 6-7 May 2014. Paris: OECD Publications.
- OECD (2018). *Opportunities for all: A framework for policy action on inclusive growth*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2019). *Society at a Glance 2019 - OECD social indicators*. Development Centre Studies, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2020). *Beyond growth - Towards a new economic approach*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2022, 15 Mart). *G20 Leaders Statement*. The Pittsburgh Summit, September 24-25 2019. Main Documents. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/g20/summits/pittsburgh/>
- Ranieri, R. ve Ramos, A. R. (2013). *Inclusive growth: Building up a concept*. Working Paper No: 104. Brasilia, DF: International Policy Centre for Inclusive Growth.
- Rauniyar, G ve Kanbur, R. (2009). *Inclusive growth and inclusive development: A review and synthesis of Asian Development Bank literature*. Occasional Paper No: 8. Metro Manila: Asian Development Bank.
- Rodrik, D. (2006). Goodbye Washington consensus, hello Washington confusion? A review of the World Bank's economic growth in the 1990s: Learning from a decade of reform. *Journal of Economic Literature*, 44(4), 973-987.
- Saad-Filho, A. (2011). Growth, poverty and inequality: Policies and debates from the (post-) Washington consensus to inclusive growth. *Indian Journal of Human Development*, 5(2), 321-344.
- Sen, A. (2010). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. New York: Oxford University Press.
- Taşkın, T. (2014). GDP growth in Turkey: Inclusive or not?. *Central Bank Review*, 14 (May 2014), 31-64.
- The World Bank (2005). *Economic growth in the 1990s: Learning from a decade of reform*. Washington DC: The World Bank.

- The World Bank Group (2014). *World Bank Group strategy*. October 2013. Washington, DC: The World Bank Group.
- The World Bank (2018). *Piecing together the poverty puzzle - Poverty and shared prosperity 2018*. Washington DC: World Bank Publications.
- UNCTAD (2014). *Social inclusion programmes and inclusive growth in developing countries: Note by the UNCTAD Secretariat*. TD/B/C/IEM.7/2. Geneva. Erişim adresi: https://unctad.org/system/files/official-document/ciem7d2_en.pdf
- UNDP (2010). *Human Development Report 2010*. 20th Anniversary Edition. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2016). *From MDGs to sustainable development for all*. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2017). *UNDP's strategy for inclusive and sustainable growth*. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2019). *Human Development Report 2019*. New York: United Nations Development Programme.
- United Nations (2015a). *Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development*. The General Assembly, A/RES/70/1. Erişim adresi: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
- United Nations (2015b). *Outcome document of the Third International Conference on Financing for Development: Addis Ababa Action Agenda*. A/CONF.227/L.1, Addis Ababa, 13-16 July 2015. Erişim adresi: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/CONF.227/L.1
- United Nations (2015c). *The Millennium Development Goals Report 2015*. New York.
- United Nations (2017). *World Economic and Social Survey 2017: Reflecting on 70 years of development policy analysis*. E/2017/50/Rev.1-ST/ESA/365. New York: United Nations publication.
- United Nations (2019a). *The Sustainable Development Goals Report 2019*. New York: United Nations publication.
- United Nations (2019b). *Report of the Secretary-General on SDG progress 2019*, Special Edition, New York: United Nations publication.
- United Nations (2020a). *The Sustainable Development Goals Report 2020*. New York: United Nations publication.
- United Nations (2020b). *World Social Report 2020 - Inequality in a rapidly changing world*. New York: United Nations publication.
- United Nations (2021a). *The Sustainable Development Goals Report 2021*. New York: United Nations publication.
- United Nations (2021b). *Climate Change Annual Report 2020*. Bonn: UNFCCC
- WEF (2015a). *The Inclusive Growth and Development Report 2015-Insight report*. Geneva: World Economic Forum.
- WEF (2015b). *Global challenge initiatives: Overview*. Geneva: World Economic Forum.
- WEF (2017). *The Inclusive Growth and Development Report 2017-Insight report*. Geneva: World Economic Forum.
- WEF (2018a). *The Global Competitiveness Report 2018*. Geneva: World Economic Forum.
- WEF (2018b). *The inclusive development index 2018-Summary and data highlights*. Geneva: World Economic Forum.
- Yıldırım, C. (2011). Birinci ve ikinci nesil Washington uzlaşması: Neoliberal iktisat politikalarının 1980'den sonraki evrimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 1-23.

Ekler

Ek Tablo 1

Uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyüme öncelikleri

	Asya Kalkınma Bankası	Afrika Kalkınma Bankası	OECD	UNDP	Dünya Ekonomik Forumu	Avrupa Birliği	IMF	Dünya Bankası	Atfedilen önem (yüzde)
Büyüme	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	100
İşgücü piyasası ve istihdam	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	100
Temel altyapı	✓		✓	✓	✓		✓	✓	75
Yoksulluk	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	87,5
Gelir eşitsizliği	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	87,5
Cinsiyet eşitsizliği	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	100
Eğitim	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	87,5
Sağlık	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	87,5
Sosyal koruma	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	100
Konuta erişim ve hanehalkı yaşam şartları	✓	✓	✓		✓			✓	62,5
İyi yönetim ve kurumsallaşma	✓	✓	✓		✓	✓		✓	75
Sağlıklı kentleşme	✓							✓	25
Kırsal kalkınma, tarım ve tarımsal sanayi	✓							✓	25
İklim değişikliği, yenilenebilir enerji ve çevrenin korunması	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	87,5
Mesleki becerilerin geliştirilmesi	✓		✓		✓	✓		✓	62,5
Teknolojik gelişme, ar-ge ve yenilikçilik	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	87,5
Finansman imkânlarının artırılması ve erişimin kolaylaştırılması	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	87,5
Üretim ve ihracatın sofistikeliği ile sektörel çeşitlilik				✓		✓	✓	✓	50
İş ortamı, KOBİ'ler ve girişimcilik	✓		✓	✓	✓	✓		✓	75
Bölgesel gelişme		✓	✓			✓		✓	50
Bütüncül planlama				✓					12,5
Dijitalleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerine yatırım			✓		✓	✓	✓		50
Verimlilik	✓		✓			✓	✓		50
Makroekonomik istikrar	✓					✓	✓	✓	50
Dış ticarete açıklık							✓	✓	25
Fiyat istikrarı (düşük enflasyon)							✓	✓	25
Kamu tüketiminde etkinlik							✓		12,5
Sabit sermaye yatırımları							✓	✓	25
Doğrudan yabancı sermaye girişleri							✓	✓	25
Reel kur							✓	✓	25
Tasarruf oranı					✓			✓	25
Kamu borcu					✓				12,5

	Asya Kalkınma Bankası	Afrika Kalkınma Bankası	OECD	UNDP	Dünya Ekonomik Forumu	Avrupa Birliği	IMF	Dünya Bankası	Atfedilen önem (yüzde)
Vergi sistemi				✓	✓	✓			37,5

Not: Tabloda uluslararası kuruluşların kapsayıcı büyümenin ölçümüne ilişkin önerdikleri endekslerden, tasarladıkları gösterge setlerinden, strateji ve politika öncelikleri, operasyonel programları ile kapsayıcı büyümenin belirleyicilerine yönelik analizlerinden faydalanılmıştır. Bu çerçevede Asya Kalkınma Bankası sütununda Ali (2007, s. 7-9), Ali ve Son (2007, s. 3), Ali ve Zhuang (2007, ss. 12-14, 16-20), Rauniyar ve Kanbur (2009, s. 13), Klasen (2010, ss. 9-13), McKinley (2010) ve ADB (2011; 2014, ss. 5, 96-98; 2018, ss. 14-19); Afrika Kalkınma Bankası sütununda Hakimian (2013, s. 27; 2016, ss. 14,19); OECD sütununda OECD (2018, ss. 20-27, 36-45); UNDP sütununda United Nations (2015a, ss. 19-20), UNDP (2017, ss. 12, 18-23); WEF sütununda WEF (2015a, ss. 8-13; 2017, ss. 13, 19, 96-123; 2018b, ss. 24-25); Avrupa Birliği sütununda European Commission (2010, ss. 5-6, 16-17; 2018; 2019a, s. 2; 2019b, ss. 3-4, 8-10; 2020a, ss. 1, 4-5, 10-11,14-15), Eurostat (2019, ss. 9, 14-15; 2021); IMF sütununda Alekhina ve Ganelli (2020, ss. 20-22, 27-29), Anand vd. (2013a). IMF (2017, ss. 24-26); Dünya Bankası sütununda Anand vd. (2013b), Commission on Growth and Development (2008, ss. 34-69), IEG (2018, ss. 2-4, 10-18), The World Bank Group (2014, ss. 1, 5-6, 17-20)'dan faydalanılmıştır.

Yükselen ekonomilerde demokrasinin iyi yönetim üzerine etkisi

Rabia Efeoğlu*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Kuzeykent, Kastamonu, 37150 TÜRKİYE. E-posta: refeoglu@kastamonu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2515-1553>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 02.12.2021
Kabul tarihi: 03.02.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:
İyi yönetim,
demokrasi, yükselen ekonomiler.

ÖZ

Çalışmanın amacı, yükselen piyasa ekonomileri için 2002-2018 döneminde demokrasinin iyi yönetim üzerindeki etkisini analiz etmektir. İyi yönetim, altı temel iyi yönetim göstergesi olan hesap verebilirlik, politik istikrar, hükümetin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun önlenmesinin ortalaması alınarak belirlenmiştir. Demokrasi endeksi bağımsız değişkendir ve endeksin en yüksek değeri 1, en düşük değeri 7'dir. Çalışmada statik panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre demokrasi endeksinin iyi yönetim üzerindeki etkisi negatif ve istatistiki bakımdan anlamlıdır. Yükselen piyasa ekonomilerinde demokrasi arttıkça iyi yönetim de artmaktadır. Demokrasi ve iyi yönetim çalışmaları incelendiğinde genel olarak demokrasinin ekonomik büyüme ve kalkınmayla ilişkisinin, iyi yönetimin ise sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme ile ilişkisinin araştırıldığı çalışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak demokrasi ve iyi yönetim arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve bu konuda ampirik çalışmaların teorik çalışmalardan daha az olduğu söylenebilir. Bu sebeple literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmak ve literatüre bir katkı adına demokrasinin iyi yönetim üzerine etkisine yönelik bir ampirik çalışma yapmaya karar verilmiştir.

The effect of democracy on good governance in emerging economies

ARTICLE INFO

Received: 02.12.2021
Accepted: 03.02.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

ABSTRACT

The aim of the study is to analyze the impact of democracy on good governance in the period from 2002 to 2018 for emerging market economies. Good governance is determined by six basic indicators which are good governance, accountability, political stability, government efficiency, quality of regulations, rule of law, and prevention of corruption. The democracy index is an independent variable and the highest value of the index is 1 and the lowest value is 7. Static panel data analysis method was used in this study. According to the findings, the effect of democracy index on good governance is negative and statistically significant. As democracy increases in emerging market economies, so does good governance. When the studies about democracy and good governance are examined, it is

Keywords:

Good governance, democracy, emerging economies.

generally seen that, there are more studies investigating the relationship between democracy and economic growth and development as well as the relationship between good governance and sustainable economic development and economic growth. However, it can be said that studies investigating the relationship between democracy and good governance are limited in numbers and there are less empirical studies than theoretical studies. For this reason, it was decided to make an empirical study on the effect of democracy on good governance in order to fill this gap in the literature and to contribute to the literature.

1. Giriş

İyi yönetim ve demokrasi günümüzde ülkelerin/devletlerin iyi yönetilip yönetilmediği hususunu görebilmek için üzerinde durulan önemli bir konudur. Her iki kavram da ülkelerin uluslararası alanda saygınlığını sağlaması ve var olan itibarını koruması için önemli birer kriter haline gelmiştir.

İlk olarak M.Ö. 11. ve 12. yüzyıllarda ortaya çıkan demokrasi en dar anlamıyla halkın kendi kendini yönetmesidir. Ülkelerin demokrasi düzeylerinin ölçülebilmesinde sıklıkla kullanılan endeks Freedom House demokrasidir. Freedom House endeksi politik haklar ve sivil özgürlüklere dayanan, 1 en yüksek demokrasi, 7 en düşük demokrasi düzeyini göstermek üzere ülkeleri özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan şeklinde sınıflandıran bir endekstir. Endeks hesaplanırken bir ülkenin demokrasiye sahip olup olmadığını tespit etmek amacıyla vatandaşların adayları hür bir şekilde seçebilmesi, muhalefetin iktidara katılma şanslarının bulunması gibi birkaç temel ölçüt kullanılmıştır. Bu niteliklere sahip siyasal sistemler demokratik sistemler olarak sınıflandırılırken, sahip olmayanlar ise demokratik olmayan sistemler içerisinde yer almaktadır.

İyi yönetim ise ilk defa 1989 yılında Dünya Bankası tarafından kullanılmıştır. Dünya Bankası'nın tanımına göre iyi yönetim "*açık ve öngörülebilir bir karar alma sürecinin, profesyonel bir bürokratik yönetimin, eylem ve işlemlerinden sorumlu bir hükümetin, kamusal sürece aktif bir şekilde katılımında bulunan sivil toplum ve hukukun üstünlüğünün geçerli olduğu bir düzen*" olarak ifade edilmiştir (World Bank, 2020). Ülkelerin iyi yönetim düzeyleri altı farklı göstere ile ölçülmektedir. Bu göstergeler; ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, politik istikrar, suç ve şiddetin yokluğu, hükümetin etkinliği, düzenleyicilerin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun önlenmesidir. Her bir yönetim göstergesi iki farklı şekilde raporlanabilmektedir. Birincisinde her bir gösterge -2.5 ile +2.5 arasında değerler almaktadır. İkincisinde her bir gösterge 0 ile 100 arasında puan almaktadır. Her iki yöntemde de düşük değer/puan daha az yönetimi, yüksek değer/puan daha iyi yönetimi göstermektedir (Şahin, 2018, s. 4).

Demokrasi ve iyi yönetim arasındaki ilişki irdelendiğinde; demokrasinin temsil, katılım ve denetim olmak üzere üç ana özelliği vardır (Aktan, 2015, s. 58). Yani halk temsilcilerini özgürce seçebilmekte, yönetime aktif bir şekilde katılabilmekte ve seçtiği temsilcilerin eylem ve kararlarını denetleyebilmektedir. İyi yönetim ise diyalog ve uzlaşma olmak üzere iki önemli kavramı barındırmaktadır (Aktan, 2015, s. 58). Yani halk hür iradesi ile uzlaşmaya dayanarak temsilcilerini seçebilir, yöneticiler ile diyalog içerisinde olarak yönetime katılabilir ve yöneticilerin kontrolünü sağlayabilir. Demokrasi ve iyi yönetim için sözü edilen bu özelliklerin varlığı gereklidir. O halde denilebilir ki; demokrasi için uzlaşma ve diyaloga yani iyi yönetime büyük ölçüde önem verilmelidir (Aktan, 2015, s. 58).

Hükümetlerin yönetiminde hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, politik istikrar, hükümetin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi ve yolsuzluğun önlenmesi gibi iyi yönetim göstergeleri olmadan katılım, temsil ve denetimli bir demokrasiden söz edilememektedir. Demokrasinin en önemli yapı taşlarından birisi özellikle hukukun üstünlüğüdür. Hukukun üstünlüğü demokrasinin gereği olarak toplumda adaleti sağlayarak özgürlükleri güvence altına almaktadır. Böylece hukuk kuralları bağımsız ve tarafsız bir şekilde uygulanmakta bu da etkin demokratik süreçleri beraberinde getirmektedir (Karabacak, 2003, s. 63-75). Aynı şekilde hesap verebilirlik ile de yönetenler yönetilenlere karşı çabuk cevap verebilir olmaktadır ve bu da demokratik yönetim mekanizmasını harekete geçirmektedir

(Samsun, 2003, s. 30). Aksi takdirde hukukun üstünlüğünü kapsayan bazı kamu kurumlarının zayıf performansı, yönetimlerde gücü elinde bulunduran iktidarların sahip oldukları bu güçlerini keyfi olarak kullanmaları (Karabacak, 2003, s. 64-70), hükümetlerin yeterince hesap verebilir olmaması, politikacıların siyasi mücadelesi, rant kollamaları ya da şeffaflığın sağlanamaması gibi sebeplerle düzenleyici kurumlar ve düzenlenen kurumlar arasında bilgi asimetrisi olabilir (Kuzey, 2003, s. 7). Söz konusu sorunlar da demokrasiye zarar vererek iyi yönetişimi olumsuz etkilemektedir.

Demokrasi ve iyi yönetim çalışmaları incelendiğinde genel olarak demokrasinin ekonomik büyüme ve kalkınmayla ilişkisinin, iyi yönetişimin ise sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme ile ilişkisinin araştırıldığı çalışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak demokrasi ve iyi yönetim arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalar ise az sayıdadır ve hatta bu konuda ampirik çalışmaların teorik çalışmalardan daha da az olduğu söylenebilir. Bu sebeple literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmak ve literatüre bir katkı adına böyle bir ampirik çalışma yapmaya karar verilmiştir. Çalışmada giriş bölümünden sonra literatür taraması verilerek üçüncü bölümde veri seti ve ekonometrik yöntem, dördüncü bölümde ampirik bulgular, beşinci bölümde sonuç kısmı sunulmaktadır.

2. Literatür taraması

Literatürde demokrasi üzerine yapılan çalışmalarda demokrasinin ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisini inceleyen çalışmaların daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan;

Weede (1983), demokrasi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-1979 dönemi için 94 ülkede yatay kesit regresyon analiz yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir.

Pourgerami ve Assane (1992), yatay kesit regresyon analiz yöntemiyle 47 ülke için 1950-1977 döneminde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmişler ve demokrasinin büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Brochado ve Martins (2005), demokrasi ve ekonomik kalkınma ilişkisini 124 ülkede 2002 dönemi için yatay kesit veri analiz yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Demokrasi ile ekonomik ve insani gelişme arasında pozitif bir ilişki vardır.

Piñeiro, Khan, Melikyan ve Tamazian (2005), demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişkiyi 1997-2002 döneminde 80 ülke için nitel tercih modelleri analizini kullanarak test etmişlerdir. Buna göre demokrasinin ekonomik kalkınma üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Persson ve Tabellini (2006), panel veri analizi yöntemiyle demokrasi ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi 150 ülke için 1960-2000 döneminde incelemişlerdir. Demokrasinin ekonomik kalkınmayı pozitif etkilediği sonucuna varmışlardır.

Jalles (2010), panel veri analiz yöntemiyle 86 ülke için 1960-2005 döneminde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmiştir. Demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucunu elde etmiştir.

Heshmati ve Kim (2017), 144 ülke için 1980-2014 dönemi verileriyle panel veri analiz yöntemini kullanarak demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmişlerdir. Demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir pozitif etkisi vardır.

Diğer taraftan iyi yönetim literatüründe de iyi yönetişimin sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme ile ilişkisinin araştırıldığı çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmalar;

Rivera-Batiz (2002), 1960-1990 dönemi için yaptığı çalışmasında daha güçlü demokratik kurumların daha yüksek yönetişimi ve bunun da ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucunu elde etmiştir.

Meadowcroft (2007) ve Kemp, Parto ve Gibson (2005) tarafından yapılan çalışmalarda sürdürülebilir kalkınma için yönetişimin gerekliliği vurgulanmıştır.

Zhuang, Dios ve Lagman-Martin (2010), gelişmekte olan Asya ülkelerinde 1998-2008 dönemi için yaptıkları çalışmanın sonucuna göre iyi yönetim ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Emara ve Jhonsa (2014), yönetim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 22 MENA ülkesi için test etmişlerdir. Buna göre ülkelerin çoğunda yönetim göstergeleri düşük performansa sahiptir, ancak bu ülkelerin kişi başına gelir düzeyleri yüksektir.

Han, Khan ve Zhuang (2014) tarafından yapılan çalışmada ülkelerin ekonomik performansı üzerinde iyi yönetim göstergelerinden hükümet etkinliği, politik istikrar, yolsuzluğun kontrolü, düzenleyici kalitenin; hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğünden daha fazla pozitif etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Pere (2015), Batı Balkan ülkelerinde iyi yönetim göstergelerinden politik istikrar, şiddetin yokluğu ve hukukun üstünlüğünün ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna varmıştır.

Habyarimana ve Dushimayezu (2018), Ruanda'da iyi yönetim, ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ekonomik büyüme ve kalkınma düzeyi iyi yönetişime bağlıdır. İyi yönetim ekonomik büyüme ve kalkınmayı pozitif etkilemektedir.

Diğer taraftan literatürde demokrasi ve iyi yönetim ilişkisinin ele alındığı çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu bakımdan demokrasi ve iyi yönetim özelindeki çalışmalar aşağıda sunulmuştur. Çoğunlukla teorik bakımdan ilişkinin incelendiği çalışmalar şu şekildedir:

Leftwich (1993) tarafından yapılan çalışmada Üçüncü Dünya Ülkelerinde iyi yönetim, demokrasi ve kalkınma incelenmiştir. İyi yönetimin kalkınmanın bir koşulu olduğu ancak demokrasinin iyi yönetimi sağlayacak bir siyasi biçim olmasının pek olası olmadığını belirtmiştir.

Mathur (2001) çalışmasında Hindistan için iyi yönetim ve demokrasi ilişkisini incelemiştir. Çalışma sonucuna göre iyi yönetimde sivil toplumun özgürlük ve hürriyeti desteklediği varsayımının bölünmüş bir toplumda geçerli olmadığını ifade etmiştir.

Sharma (2007) demokrasi, iyi yönetim ve ekonomik kalkınma ilişkisini araştırmıştır. Buna göre mülkiyet haklarını ve hukukun üstünlüğünü aynı anda güçlendirmeksizin demokratikleşme ve ademi merkeziyetçiliğin her zaman etkili demokratik yönetime yol açamayacağı sonucunu elde etmiştir.

Bu konuda literatürde rastlanılan bir ampirik çalışma olan Stockemer (2009) demokrasinin iyi yönetim üzerindeki etkisini 45 Afrika ülkesi ve 18 Latin Amerika eyaleti için 1996-2004 dönemi verileriyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda demokrasinin iyi yönetim üzerinde güçlü ve önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Altmann, Deimel ve Schmidt (2010) yaptıkları çalışmada Karadeniz Bölgesinde demokrasi ve iyi yönetimi incelemişlerdir. Ülkelerin komünist bir geçmişe sahip olmaları, demokratik deneyim eksikliklerinin olması, hatalı yasal sistemler ve kamu kurumlarına güvensizliğin demokratikleşmeyi durdurduğunu; eşitsizlik ve çatışmaların demokratik reformları baltaladığını ifade etmişlerdir. Demokratik dönüşümü artırmak için sivil topluma geniş ölçüde destek verilmesi gerektiğini, devletlere yardımın demokratik reformlarla bağlantılı ve kurumsal-idari geliştirme için yapılan yardımla birleştirilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu süreçte yargı reformlarının ve daha güçlü bir hukuk devletinin, bölgenin siyasi ve ekonomik sistemlerini istikrara kavuşturmak için kritik önem taşıdığını vurgulamaktadırlar.

Gberevbie (2014) çalışmasında Nijerya'da demokrasi, demokratik kurumlar ve iyi yönetimi incelemiştir. Nijerya'da iyi yönetim için politikacılar ve vatandaşlar arasında siyasi eğitimin yoğunlaştırılması gerektiği sonucuna varmıştır.

Gyong (2014), demokrasi, iyi yönetim ve kalkınma arasındaki ilişkiyi Nijerya için araştırmıştır. Çalışmada sosyal, politik ve ekonomik ilerleme alanlarında yansıtılan iyi yönetimin, tam bir demokrasiye kavuşmak için gerekli bir önkoşul olduğunu savunmaktadır. Nijerya'da iyi yönetimi teşvik etmek için, çoğunluk kuralı, sağlıklı parti ve parti içi rekabet, özgür ve adil seçim, yürütme, yasama ve yargı arasındaki gücün ayrılması, hukuk sürecine sıkı sıkıya bağlılık, sivil toplum gruplarının etkin katılımı ilkelerinin belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Ayeni (2017), 1999-2015 dönemi için Nijerya'da demokrasinin iyi yönetim ile ilişkisini araştırmıştır. İyi yönetişimin geliştirilmesi için gerekli demokrasi ilkelerinin özümsemiği ortaya çıkmıştır.

Mokgopo (2018) tarafından yapılan çalışmada bağımsızlıktan sonra Afrika'da demokrasi ve iyi yönetim incelenmiştir. Demokrasi ve iyi yönetim arasında güçlü bir bağlantı olduğu ortaya çıkmıştır.

Literatürde rastlanan diğer bir ampirik çalışma olan Ishiyama (2019), 115 ülkede 1996-2011 dönemi için yaptığı çalışmada iyi yönetim için demokrasinin gerekliliğini panel veri analiz yöntemiyle incelemiş ve demokrasinin iyi yönetim için yeterince gerekli görünmediği sonucuna varmıştır. İyi yönetişimin teşvik edilmesi açısından tek parti rejimleri ve demokrasiler arasında hiçbir fark olmadığını, iyi yönetişimi teşvik etmede bazı yarı otoriter tek parti rejimlerinin diğer otoriter rejim türlerine göre daha iyi olduğu sonucunu elde etmiştir.

Jibrin (2021) demokrasi ve iyi yönetim ilişkisini araştırmış, iyi yönetişimin demokratik ilkelerin daha iyi ve uygun şekilde uygulanmasının bir ürünü olduğu sonucuna varmıştır.

3. Veri seti ve ekonometrik yöntem

Çalışmada 24 yükselen piyasa ülkesi¹ için 2002-2018 dönemine ait veriler kullanılarak demokrasinin iyi yönetim üzerindeki etkisi statik panel veri analizi ile araştırılmıştır. Araştırmada ekonomik özgürlük, nüfus ve gelir eşitsizliği kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. İyi yönetim göstergesi Worldwide Governance Indicators (WGI), demokrasi endeksi Freedom House, ekonomik özgürlük Heritage Foundation, nüfus World Development Indicators (WDI), gini katsayısı The Standardized World Income Inequality Database (SWIID) veri tabanından alınmıştır. Demokrasinin iyi yönetim üzerindeki etkisini analiz eden ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$COM_{it} = \alpha + \beta_1 DEM_{it} + \beta_2 HRT_{it} + \beta_3 LNPOP_{it} + \beta_4 GINI_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Modelde i ülke, t zaman periyodu ve μ hata terimini göstermektedir. COM_{it} iyi yönetim göstergesi olup bağımlı değişkendir. Bağımlı değişken olarak kullanılan yönetim endeksinin -2.5 ile +2.5 arasında değer aldığı durum kullanılarak, altı göstergenin (hesap verebilirlik, politik istikrar, hükümetin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun önlenmesi) ortalaması alınıp tek bir endeks elde edilmiştir. DEM_{it} demokrasi endeksi olup ana bağımsız değişkendir. Modelde kullanılan demokrasi göstergesi Freedom House'un siyasi haklar endeksinde dayanmaktadır. Endeks 1 ile 7 değerleri arasında olup, 1 en yüksek 7 en düşük demokrasi düzeyini ifade etmektedir. HRT_{it} ekonomik özgürlük endeksi, POP_{it} nüfus ve $GINI_{it}$ gini katsayısı'dır.

Çalışmada yöntem olarak panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analizlerinde havuzlanmış en küçük kareler yöntemi, sabit ve rassal etkiler modelleri olmak üzere üç temel yöntem vardır. Havuzlanmış en küçük kareler yönteminde birim ve zaman etkileri bulunmazken, sabit ve rassal etkiler modellerinde birim ve zaman etkileri bulunmaktadır. Rassal etkiler modelinde birim etkinin açıklayıcı değişkenler ile ilişkili olmasına izin verilmezken, sabit etkiler modelinde birim etkinin açıklayıcı değişkenler ile ilişkili olmasına izin verilmektedir (Tatoğlu Yerdelen, 2016, s. 79).

4. Ampirik bulgular

Panel veri yöntemlerinde analizlere başlarken genellikle birim kök testleri uygulanarak serilerde durağanlık sınaması yapılır. Ancak, hangi birim kök testlerinin uygulanması gerektiğine yatay kesit bağımlılık testleri ile karar verilmektedir. Çalışmada birim kök testinden önce yatay kesit bağımlılık testi yapılmış, sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

¹ Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Meksika, Fas, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Ukrayna.

Tablo 1

Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Test	İstatistik	Olasılık
LM _{adj}	1,673	0,0943
LM _{CD}	-0,0627	0,9500

Yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre modelde yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır. Bu kapsamda çalışmada birinci nesil panel birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (LLC) panel birim kök testi yapılmış (Tatoğlu Yerdelen, 2017, s. 22), sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Birim Kök Testi

Değişkenler	Olasılık
COM	0,0044
DEM	0,0000
HRT	0,0228
LNPOP	0,0190
GINI	0,0000

Birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerde birim kökün olmadığı, yani serilerin durağan olduğu görülmüş ve sahte regresyon sorununun olmadığı ortaya çıkmıştır.

Birim kök testi sonrasında modelde birim ve zaman etkilerinin varlığı araştırılmıştır. Havuzlanmış en küçük kareler ile sabit etkiler arasında tercih için F testi, havuzlanmış en küçük kareler ile tesadüfi etkiler arasında tercih için LM ve LR testleri yapılmıştır (Baltağı, 2013, s. 63-90).

Tablo 3

F, LM ve LR Test Sonuçları

F Testi	LM Testi	LR Testi
F _{birim} = 125,22 (0,0000)	LM _{birim} = 1914,21(0,0000)	LR _{birim} = 721,83 (0,000)
F _{zaman} = 0,75 (0,7425)	LM _{zaman} = 0,00 (1,0000)	LR _{zaman} = 0,00 (1,000)

F, LM ve LR testleri sonucunda modelde birim etkilerin olduğu ancak zaman etkilerinin olmadığı tespit edilmiş, tahminde sabit etkiler ya da rassal etkilerin kullanılması durumu ortaya çıkmıştır. Söz konusu modellerden hangisinin tercih edileceğine Hausman testi ile karar verilmiştir. Hausman testi sonucunda “açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında ilişki yoktur” H₀ hipotezi reddedilmekte, sabit etkiler tahmincisi tercih edilmektedir. Tablo 4’de statik panel veri analiz sonuçları görülmektedir.

Tablo 4

Sabit Etkili Model Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: COM							
	Standart Tahmin Sonuçları				Driscoll- Kraay Tahmin Sonuçları			
	Katsayı	Standart hata	t	P	Katsayı	Standart hata	t	P
DEM	-0,075	0,009	-7,58	0,000	-0,075	0,012	-6,06	0,000
HRT	0,013	0,001	7,92	0,000	0,013	0,002	6,59	0,000
LNPOP	-0,379	0,097	-3,87	0,000	-0,379	0,045	-8,27	0,000
GINI	-1,229	0,426	-2,89	0,004	-1,229	0,316	-3,89	0,001
Sabit	6,672	1,810	3,69	0,000	6,672	0,842	7,92	0,000
Gözlem Sayısı	408				408			
Hausman Testi χ^2	22,36 [0,0002]			D. Wald Testi χ^2			1846,88 [0,0000]	
Model Tahminci	Birim Etki SEM			B-W. LBI Test İstatistiği			0,446	
F testi	Grup içi			B.D. Durbin-Watson Test İstatistiği			0,669	
	29,76 [0,0000]			Frees Test İstatistiği			2,573	

Tablo 4’de hem standart tahmin sonuçları hem de Driscoll- Kraay tahmin sonuçları görülmektedir. Model sabit etkiler tahmincisiyle tahmin edildikten sonra modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığı test edilmekte, söz konusu problemler düzeltilmektedir. Sabit etkiler modelinde heteroskedasite probleminin varlığı Değiştirilmiş Wald testi ile araştırılmış ve modelde heteroskedasite sorununun olduğu görülmüştür. Modelde otokorelasyonun varlığı Baltagi-Wu LBI testi (Yerel En İyi Değişmez Testi) ve Bhargava vd. Değiştirilmiş Durbin Watson testi ile araştırılmış ve iki test istatistiğinin de değeri 2’den küçük olduğundan modelde otokorelasyon sorununun olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Modelde birimler arası korelasyonun varlığı Frees testi kullanılarak araştırılmış ve modelde birimler arasında korelasyon olduğu anlaşılmıştır. Modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerinin olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu problemlerin birlikte görülmesi durumunda kullanılan ve dirençli (robust) standart hataların elde edilmesi için Driscoll- Kraay Tahmincisi ile model tekrar tahmin edilmiştir.

Sabit etkiler modeli sonuçları değerlendirildiğinde; ana bağımsız değişken olan demokrasi ve kontrol değişkenleri ekonomik özgürlük, nüfus ve gini katsayısı hem standart tahmin sonuçları hem de Driscoll- Kraay tahmin sonuçlarına göre %1 önem düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlıdır. Demokrasi endeksinin iyi yönetim üzerindeki etkisi negatiftir. Yükselen piyasa ekonomilerinde demokrasi endeksi düştükçe yani demokrasi düzeyi yükseldikçe iyi yönetim de yükselmektedir. Kontrol değişkenlerinden ekonomik özgürlüğün iyi yönetim üzerindeki etkisi pozitifdir ve ekonomik özgürlük arttıkça iyi yönetim artmaktadır. Ekonomik özgürlükle birlikte ekonomide devletin rolünün azalması iyi yönetimi teşvik etmektedir. Nüfus ve gini katsayısının iyi yönetim üzerindeki etkisi ise negatiftir. Artan nüfusun düşük yönetim performanslarıyla ilişkili olması beklenmektedir. Çok nüfusu olan ülkelerde hükümetlerin nüfusun farklı gruplarına hitap etmesi, yasa ve düzenin uygulanmasını denetlemesi, mal ve hizmetleri eşit olarak dağıtması çok daha zordur. Artan nüfusun kaynakların dağılımı üzerinde önemli bir etkisi olacağından bu durum devletin kapasitesine zarar verebilir. Bu da gelir dağılımının eşitsiz olmasına sebep olabilir. Eşitsiz bir gelir dağılımı da iyi yönetimin azalmasına yol açmaktadır. Gelir eşitsizliği arttıkça iyi yönetimin azaldığı görülmektedir.

5. Sonuç

Günümüzde dünyanın en iyi yönetim sistemi olan demokrasi iyi yönetimin sağlanmasını kolaylaştıran önemli bir göstergedir. Modern uygarlığın bileşenleri olan demokrasi ve iyi yönetim ilişkisinde demokrasinin iyi yönetime etkisi önem arz etmektedir. Bir ülkede gelişmiş bir demokrasi iyi yönetimin gelişmesine katkı sağlar. Diğer bir ifadeyle bir ülkede demokrasinin güçlendirilmesi ülkenin iyi yönetiminin gelişmesine imkan vermektedir.

Demokrasi ve iyi yönetim arasındaki ilişkiyi ampirik olarak test eden az sayıda çalışma vardır. Çalışmada demokrasinin iyi yönetim üzerindeki etkisi 24 yükselen piyasa ekonomisinin 2002-2018 dönemi verileri kullanılarak statik panel veri analizi ile araştırılmıştır. İyi yönetim göstergesi bağımlı değişken olup altı temel iyi yönetim göstergesi olan hesap verebilirlik, politik istikrar, hükümetin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun önlenmesinin ortalamasıdır. Demokrasi endeksi ana bağımsız değişken, ekonomik özgürlük, nüfus ve gini katsayısı ise kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre demokrasi endeksinin iyi yönetim üzerindeki etkisi negatiftir ve istatistiki bakımdan anlamlıdır. Demokrasi endeksi düştükçe yani demokrasi düzeyi yükseldikçe iyi yönetim de yükselmektedir. Kontrol değişkenlerinden ekonomik özgürlüğün iyi yönetim üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiki bakımdan anlamlı iken, nüfus ve gini katsayısı değişkenlerinin iyi yönetim üzerindeki etkisi negatif ve istatistiki bakımdan anlamlıdır. Elde edilen bulgular 24 yükselen piyasa ekonomisinde demokrasinin iyi yönetimi artırdığını göstermektedir.

Literatürdeki çalışmalarda demokrasi ve iyi yönetim ilişkisinin çeşitli ülkeler bazında ve değişik ülke gruplarında araştırıldığı, yapılan çalışmalarda özellikle az gelişmiş, gelişmekte olan ve çalışmada da ele alınan yükselen piyasa ülkelerinin varlığı dikkat çekmektedir. Çalışma literatürdeki bazı çalışmalar ile benzerlik gösterirken bazı çalışmalar ile farklılık göstermektedir. Bulgular literatür ile karşılaştırıldığında; Stockemer (2009), Gberevbie (2014), Ayeni (2017), Mokgopo (2018), Jibrin (2021) literatürlerini desteklemekte; Leftwich (1993), Mathur (2001), Sharma (2007), Ishiyama (2019) literatürlerinden ayrılmaktadır. Çalışmada ele alınan yükselen piyasa ülkelerinde ulaşılan bulguların daha önce literatürde ele alınan bazı yükselen piyasa ülkelere dair yapılan çalışmaları desteklemediği görülmektedir. Bu noktada çalışmanın literatür ile benzerlik ve farklılık göstermesi ülkelerin kendilerine has yapılarından ve ele alınan aynı ülke gruplarında farklı dönemlerde demokrasi ve iyi yönetim ilişkisinin araştırılmasından kaynaklı olabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak iyi yönetim demokrasinin, demokrasi de iyi yönetimin kilit noktasıdır. Yönetenlerin hesap verebilir olduğu, hukukun üstünlüğünün sağlandığı, vatandaşlar arasında eşitliğin gerçekleştiği, şeffaf usullerin uygulandığı süreçte demokrasi de sağlanmaktadır. Demokrasinin olduğu yerde de hukukun üstünlüğü, politik istikrar, ifade özgürlüğü, eşitlik vardır. Bu anlamda demokrasinin iyi yönetim üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu elde edilse de birkaç öneri sunulabilir:

- Öncelikle şeffaflık artırılarak, çeşitli politikalar ile düzenlemelerin kalitesi iyileştirilebilir.
- Bu tür sorunların çözümünde sivil toplumun katılımı daha etkili olabilir. Yani temsili demokrasiden ziyade katılımcı demokrasi ile katılımçılık teşvik edilerek sorunlar azaltılabilir.
- İyi yönetim göstergeleri özellikle de hukukun üstünlüğü politikaları daha da güçlendirilerek sorunlar kontrol altına alınabilir.
- Politika yapıcılarının düzenlemelerin kalitesine yönelik düzenlemeleri artırmaları gerektiği söylenebilir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar katkıları

Çalışmanın yazarı olarak çalışmanın tüm aşamalarına tarafımdan katkı sağlanmıştır.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2015). İdeal devlet ve iyi yönetim: Temel ilkeler, kurallar ve kurumlar. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 50-60.
- Altmann, F. L., Deimel, J. ve Schmidt, A. G. (2010). Democracy and good governance in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*, 10(3), 303-321. DOI: 10.1080/14683857.2010.503641.
- Ayeni, E. O. (2017). Democracy and good governance in Nigeria (1999-2015). *Wukari Journal of Public Sector Management*, 1(1), 26-46.
- Baltagi, H. B. (2013). *Econometric analysis of panel data*. USA: John Wiley and Sons.
- Brochado, A. ve Martins, F. V. (2005). Democracy and economic development: A fuzzy classification approach. *FEP Working Papers*, 180, 1-23.
- Emara N. ve Jhonsa, E. (2014). Governance and economic growth: Interpretations for MENA countries. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 16(2), 164-183.
- Freedom House. (2020). *Freedom in the World*. Erişim: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>
- Gberevbie, D. E. (2014). Democracy, democratic institutions and good governance in Nigeria. *Eastern Africa Social Science Research Review*, 30(1), 133-152.
- Gyong, J. E. (2014). Good governance and accountability in a democracy. *European Scientific Journal*, 7(26), 71-89.
- Habyarimana J. B. ve Dushimayezu B. (2018). Good governance, economic growth and development: Insights from a 22-Year econometric analysis in Rwanda. *East Africa Research Papers in Economics and Finance*, 19, 1-21.
- Han, X., Khan, H. ve Zhuang J. (2014). Do governance indicators explain development performance? A cross-country analysis. *ADB economics working paper series*, 417, 1-20.
- Heritage Foundation. (2020). *Index of economic freedom*. Erişim: <https://www.heritage.org/index/explore>
- Heshmati, A. ve Kim, N. S. (2017). The relationship between economic growth and democracy: Alternative representations of technological change. *Discussion Paper Series*, 10880, 1-37.
- Ishiyama, J. (2019). Is democracy necessary for good governance?. *Social Science Quarterly*, 1-21. DOI: 10.1111/ssqu.12712.
- Jalles, J. T. (2010). Does democracy foster or hinder growth? Extreme-type political regimes in a large panel. *Economics Bulletin*, 30(2), 1359-1372.
- Jibrin, A. D. (2021). Democracy and good governance. *FULafia Journal of Social Sciences*, 4(1), 1-11.
- Karabacak, H. (2003). *Hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim*. Ankara: TC Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı Yayını.
- Kaufmann, D. (2010). The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *Draft Policy Research Working Paper*, 1-28.
- Kemp, R., Parto, S. ve Gibson, R. B. (2005). Governance for sustainable development: moving from theory to practice. *International Journal of Sustainable Development*, 8, 12-30.
- Kuzey, P. (2003). *Şeffaflık ve iyi yönetim*. Ankara: TC Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı Yayını.
- Leftwich, A. (1993). Governance, democracy and development in the third world. *Third World Quarterly*, 14(3), 605-624.
- Mathur, K. (2001). Good governance state and democracy. *The Post Wasington Consensus: Governance and the Public Domain in Contrasting Economies- the Cases of India and Canada*, February 12-14 2001, Chandigarh, 1-8.
- Meadowcroft, J. (2007). Who is in charge here? Governance for sustainable development in a complex world. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 9(3-4), 299-314. DOI: 10.1080/15239080701631544.
- Mokgopo, T. I. (2018). Why democracy and good governance in Africa after independence: Critical analyses!. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 15(2), 26-39.

- Pere, E. (2015). The impact of good governance in the economic development of Western Balkan countries. *European Journal of Government and Economics*, 4(1), 25-45.
- Persson, T. ve Tabellini, G. (2006). Democracy and development: The devil in the details. *CESifo Working Paper*, (1672), 1-16.
- Piñeiro, J., Khan, H. A., Melikyan, D. N. ve Tamazian, A. (2005). Financial market efficiency, institutions and growth: An international econometric analysis for 1997-2002. *Applied Econometrics and International Development*. *AEID*, 5(2), 27-52.
- Pourgerami, A. ve Assane, D. (1992). Macroeconomic determinants of growth: New measurement and evidence on the effect of political freedom. *Applied Economics*, 24(1), 129-136. DOI: 10.1080/00036849200000111.
- Rivera-Batiz, F. L. (2002). Democracy, governance and economic growth: Theory and evidence. *Review of Development Economics*, 6(2), 225-247.
- Samsun, N. (2003). *Hesap verebilirlik ve iyi yönetim*. Ankara: TC Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı Yayını.
- Sharma, S. D. (2007). Democracy, good governance, and economic development. *Taiwan Journal of Democracy*, 3(1), 29-62.
- Stockemer, D. (2009). Does democracy lead to good governance? The question applied to Africa and Latin America. *Global Change, Peace & Security*, 21(2), 241-255. DOI: 10.1080/14781150902872141.
- The Standardized World Income Inequality Database (SWIID). (2020). Erişim: <https://fsolt.org/swiid/>
- Şahin, D. (2018). MENA ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(1), 1-9.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayımcılık.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2017). *Panel zaman serileri analizi*. İstanbul: Beta Yayımcılık.
- Weede, E. (1983). The impact of democracy on economic growth: Some evidence from cross-national analysis. *KYUOS*, 36(1), 21-39. DOI: 10.1111/j.1467-6435.1983.tb02659.x.
- World Bank. (2020). *World Development Indicators (WDI)*. Erişim: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Bank. (2020). *Worldwide Governance Indicators (WGI)*. Erişim: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>
- Zhuang, J., Dios, E. ve Lagman-Martin A. (2010). Governance and institutional quality and the links with economic growth and income inequality: With special reference to developing Asia. *ADB Economics Working Paper Series*, 193, 1-54.

Türkiye’de finansal varlıklar arasında dinamik bağlantılılık: TVP-VAR modelinden kanıtlar

Erdinç Akyıldırım^{a*}, Hidayet Güneş^b, İsmail Çelik^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, İstanbul, 34342 TÜRKİYE. E-posta: erdinc.akyildirim@boun.edu.tr. Senior Associate Scientist, Zürih Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Zürih, İSVİÇRE. E-posta: erdinc.akyildirim@bf.uzh.ch. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-4111>

^b Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, Burdur, 15100 TÜRKİYE. E-posta: hgunes@mehmetakif.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9826-9862>

^c Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, Burdur, 15100 TÜRKİYE. E-posta: ismailcelik@mehmetakif.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6330-754X>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 30.12.2021
Kabul tarihi: 27.04.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

TVP-VAR, finansal piyasalar, dinamik bağlantılılık, Covid-19

ÖZ

Bu çalışma ile Türkiye’deki finansal varlıklar arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkileri Covid-19 perspektifinde araştırılmak istenmektedir. Bunu tespit edebilmek amacıyla para, tahvil, döviz, hisse senedi, emtia ve kredi riski olmak üzere ekonomi hakkında gösterge olabilecek altı alt piyasanın, 2008 ile 2021 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanılmıştır. TVP-VAR model sonuçları, örneklem döneminde hem küresel hem de yerel düzeyde yaşanan türbülans dönemlerinde ilgili finansal varlıklar arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisinin arttığını göstermektedir. Bu sonuç, stres dönemlerinde ilgili finansal varlıklarda meydana gelen stresin diğer varlıklarla artan bağlantı sonucu toplam riski arttırdığı şeklinde yorumlanabilir. Araştırma sonucunda döviz piyasası ile kredi riski göstergeleri, örneklem dönemi içerisinde net şok yayıcısı; para, tahvil ve emtia piyasaları göstergelerinin ise net şok alıcısı olduğu tespit edilmiştir. Pay piyasasının ise zaman içerisinde şok alıcı ve verici olarak sıklıkla değiştiği ve zaman içerisindeki ortalama değer bakımından nötr olduğu gözlemlenmiştir.

Dynamic connectedness between financial assets in Turkey: Evidence from the TVP-VAR model

ARTICLE INFO

Received: 30.12.2021
Accepted: 27.04.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

ABSTRACT

This study aims to investigate the dynamic connectedness relations between financial assets in Turkey from the perspective of Covid-19. In order to determine this, daily data between 2008 and 2021 of six sub-markets, which can be indicators about the economy, including

* Sorumlu Yazar

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.010>

Keywords:
TVP-VAR, financial
markets, dynamic
connectedness,
Covid-19

money, bonds, foreign exchange, stocks, commodities and credit risk, were used. TVP-VAR model results show that the dynamic interconnectedness relationship between related financial assets increases during turbulence periods experienced at both the global and local levels in the sample period. This result can be interpreted as the stress occurring in related financial assets during stress periods increases the total risk as a result of increased linkage with other assets. As a result of the research, the foreign exchange market and credit risk indicators are found to be the net shock transmitter in the sample period; money, bond and commodity market indicators were found to be net shock receivers. On the other hand, it has been observed that the stock market changes frequently as shock receivers and transmitters over time and is neutral in terms of average value over time.

1. Giriş

Finansal serbestleşmenin 1980'li yıllarla birlikte ivmelenmesi, yerel finansal piyasaların daha global bir yapıya dönüşmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1980'li yılların sonunda yaşanan ve tüm dünyada 1990'lı yılların ortasında kendisini hissettirmeye başlayan internet devrimi, bilginin ülkeler ve finansal piyasalar arasında hızla yayılmasına yadsınamaz bir etkide bulunmuştur. Teknolojik gelişmelerin sonucu olarak, finansal piyasalar arasındaki etkileşim her geçen gün artan bir boyut kazanmıştır. Finansal piyasalar arasındaki etkileşimdeki artış, olumlu katkılar sağlamanın yanında özellikle risk ve belirsizlik gibi stres unsurlarının daha hızlı bulaşması problemini ortaya çıkarmıştır.

2008 finansal krizi, 1929 buhranı sonrasında birbiriyle entegre yapıya sahip global finansal ekonomik sistemler üzerinde etkileri uzunca bir süre devam edecek travmalar bırakmıştır. Finansal piyasalar arasındaki bağlantılılığın üst seviyelere ulaşması, özellikle belirsizliklerin ve stres semptomlarının makro düzeyde finansal piyasalar, mikro düzeyde ise finansal varlıklara bulaşması sorunu ortaya çıkarmıştır. Finansal piyasalardaki volatilité yayılımları, finansal varlık fiyatlarında ani yön değişiklikleri gibi sonuçlar ortaya çıkarmış, bu ise varlık getirilerindeki volatilitenin artmasına, dolayısıyla yatırımcıların ve politika yapımcıların söz konusu belirsizlik dönemlerine dair tedbirler alma çabalarına yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

2019 senesi sonunda Asya kıtasında ilk ortaya çıktığında, coğrafi uzaklık sebebiyle ilk etapta dikkate alınmaktan uzak kalsa da 2020 senesinin ilk çeyreğinde pandemi olarak ilan edilen Covid-19 da toplumsal olduğu kadar finansal açıdan da ülkelerin direncini kırarak seviyelere ulaşmış bir küresel kriz olmuştur. Olası etkilerinin 1929 buhranını bile geride bırakacağından endişe edilen Covid-19 pandemisi, hem ekonomik aktivite hem de finansal varlıklarda telafisi oldukça güç tahribatlar bırakmıştır. Piyasalar arasındaki korelasyon değişikliklerinin görünmesi, finansal varlık fiyatlarında yaşanan keskin düşüşler, bireysel ve kurumsal yatırımcıların zarar miktarlarındaki yükseklik dolayısıyla bazı finansal varlıkları hızla elden çıkararak varlık fiyatlarında aşırı oynaklıklar oluşturması, ülke ekonomileri üzerinde meydana gelen dış ticaret sorunları, pandemi dolayısıyla şirketlerin üretimi durdurması veya yatırımlarını ertelemesi gibi birçok olumsuz durum ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu sorunlar küresel ekonomik düzenin işleyişinde aksaklıklar meydana getirmiştir. Bunların yanı sıra global ekonomik sistemde sınırların ortadan kalkmasının belki de en önemli tehdidi, Covid-19 ile birlikte ülkelerin diğerlerine risk ve belirsizlik ihraç ediyor hale gelmesidir.

Bu çalışmada Türkiye'deki farklı finansal varlıklar arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkileri Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014) tarafından literatüre kazandırılmış, sonrasında Antonakakis, Cunado, Filis, Gabauer ve De Gracia (2019) tarafından geliştirilmiş Zamanla Değişen Parametrelî Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. TVP-VAR metodunun diğer metotlara göre bir takım avantajları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: (i) aykırı değer duyarlılığını Kalman filtresi kullanılarak çözmesi, (ii) hareketli pencere uzunluğunun rastgele olarak seçilmesi problemini ortadan kaldırması, (iii) veri kaybetme sorunu ortadan kalktığı için daha küçük veri kümeleri için de kullanılabilirliği şeklinde sıralanabilir. 2008-2021 aralığındaki günlük verilerle

çalışılan araştırmada para piyasasını temsilen 3 aylık mevduat faizi, uzun vadeli borçlanma piyasasını temsilen 2 yıl vadeli gösterge tahvil faizi, döviz piyasasını temsilen Dolar-TL kuru, pay piyasasını temsilen BİST100 endeksi, emtia piyasasını temsilen Bloomberg emtia endeksi, kredi riskini temsilen ise 5 yıllık kredi temerrüt takas (KTT) primi kullanılmıştır. TVP-VAR model sonuçları, örneklem döneminde hem küresel hem de yerel düzeyde yaşanan türbülans dönemlerinde ilgili piyasa göstergesi varlıkların arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisinin arttığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç stres dönemlerinde ilgili finansal varlıklarda oluşan stresin diğer varlıklarla artan bağlantı neticesi toplam riskin arttığını göstermiştir. Bu çalışma Türkiye'deki para, tahvil, döviz, pay, emtia ve kredi riski piyasalarını bir bütün olarak incelemeyi amaçlayan az sayıdaki çalışmadan bir tanesidir. Literatürde bu araştırmaya en yakın çalışma Karabıyık (2020) tarafından yapılmıştır. Ancak bu çalışmada Diebold ve Yılmaz (2012) metodu kullanılmıştır. Bu metoda göre bu makalede kullanılan TVP-VAR metodunun avantajları yukarıda sıralanmıştır. Ayrıca bu çalışmada seçilmiş zaman periyodu sayesinde Covid-19 pandemisinin incelenen makro-ekonomik piyasalar arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği gözlemlenebilmiştir.

Çalışmanın kalan kısımları şu akışı takip edecektir. 2. Bölümde finansal varlıklar arasındaki dinamik bağlantı ilişkilerini araştıran literatüre değinilecektir. 3. Bölümde araştırmaya konu edilen veri seti ve araştırma metodolojisi sunulacak, 4. Bölümde, araştırmaya dair ampirik bulgular tartışılacak, son bölümde ise araştırmaya dair çıkarım ve önerilere yer verilecektir.

2. Literatür

Çiçek (2005), Türkiye'nin faiz, pay piyasası, kredi ve döviz kuru kanalını 1995 1. Çeyrek ile 2003 2. Çeyrek arasındaki veriler üzerinde VAR modelini kullanarak incelediği çalışmasında, en etkin aktarım kanalının faiz kanalı olduğunu; döviz kurunun iktisadi aktivite üzerinde sınırlı etkisinin bulunduğunu ve faiz oranı değişimlerine kredi kanalının duyarsız olduğunu belirlemiştir.

Primiceri (2005), 1953 1.çeyrek ile 2001 3.çeyrek arasındaki Amerika Birleşik Devletleri'nin işsizlik oranı, enflasyon oranı ve faiz oranını kullanarak TVP-VAR modeli yardımıyla piyasaya etkisini araştırdığı çalışmada, faiz oranının enflasyona ve işsizliğe sistematik tepkilerinin dalgalanmalara rağmen daha agresif bir davranış sergilediğini belirlemiştir. Ayrıca son ABD ekonomi tarihindeki yüksek enflasyon ve işsizlik olaylarını açıklamada, politika dışı dışsal şokların oynadığı rolün faiz oranı politikasından daha önemli olduğunu tespit etmiştir.

Koop, Leon-Gonzalez ve Strachan (2009), Amerika Birleşik Devletleri'nin 1953 1.çeyrek ile 2006 2.çeyrek arasındaki işsizlik oranı, enflasyon oranı ve faiz oranı üzerinde TVP-VAR modelini kullanarak para politikası etkisini araştırdığı çalışmalarında, faiz oranının parasal şoka tepkisinin ayırdıkları tüm dönemlerde neredeyse aynı olduğunu ancak enflasyon ve işsizlik oranlarının tepkisinin farklı zaman dilimlerinde farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Örnek (2009), Türkiye'nin 1990 1. Çeyrek ile 2006 1. Çeyrek arasındaki dönemde faiz, kredi ve döviz kuru kanalının etkisini VAR modeli ile araştırdığı çalışmasında, faiz ve döviz kuru kanalının etkin ancak hisse senedi fiyatı ile kredi kanalının ise anlamsız olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Nakajima (2011), Japonya ekonomisi için üç değişkenli (enflasyon oranı, çıktı, faiz oranı) bir TVP-VAR modelini kullanarak 1977 1. Çeyrek ile 2007 4. Çeyrek aralığındaki dönemlerdeki stokastik oynaklık ile Japon verilerine ampirik uygulaması üzerine yaptığı çalışmada, stokastik oynaklığın TVP regresyon modellerine eklenmesinin önemli olduğunu ve analiz edilen makroekonomik değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin zamanla değişen bir yapıda olduğunu tespit etmiştir.

Çatık ve Karaçuka (2012), Türkiye'nin Ocak 1986 ile Ekim 2009 tarihleri arasındaki aylık değerleri üzerinde faiz ve kredi kanalını Eşik-VAR modeli ile inceledikleri çalışmada, faiz kanalının enflasyon hedeflemesi dönemi sonrasında geçerli olduğunu; kredi şoklarının düşük enflasyon dönemlerinde iktisadi aktivite ve fiyatlar üzerinde sınırlı etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Tören (2014), Türkiye hisse senedi piyasasından reel tüketim ve nominal faiz oranına yayılımı TVP-VAR modelini kullanarak 1987 1.çeyrek ile 2013 3.çeyrek arasındaki çeyreklik veriler ile incelediği çalışmada, finansal krizler sırasında borsadan tüketim ve faiz oranına doğru zamanla değişen önemli yayılmaların olduğunu belirlemiştir.

Kang, Ratti ve Yoon (2015), petrol fiyat şoklarının ABD hisse senedi piyasası getirisi üzerindeki etkisini Ocak 1968 ile Aralık 2012 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanarak araştırdıkları çalışmada, TVP-VAR modeli sonucunda petrol şoklarının reel hisse senedi getirilerindeki değişimin önemli bir bölümünü açıklayabildiğini ortaya koymuşlardır.

Yılmaz ve Altay (2016), Türkiye’de döviz kurundaki hareketlerin ham petrol fiyatlarından kısa ve uzun dönemde nasıl etkilendiğini 1985 ile Kasım 2015 tarihleri arasındaki aylık veriler yardımıyla Varyansta nedensellik testini kullanarak araştırdıkları çalışmada, ham petrol fiyatlarından döviz kurlarına doğru bir oynaklık yayılma etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Bajo-Rubio, Berke ve McMillan (2017), Türkiye pay piyasası (BIST 100) ile S&P 500 ve DAX pay piyasaları ve Amerikan Doları /Türk Lirası ile Euro / Türk Lirası döviz kurları arasındaki getiri ve oynaklık yayılımlarını 2 Ocak 1999 ile 12 Mart 2015 tarihleri arasındaki günlük veriler üzerinde Diebold ve Yılmaz (2012) yayılma endeksi yaklaşımını kullanarak inceledikleri çalışmada, yayılmaların büyük ölçüde finansal kriz döneminde arttığı ve yayılmaların tüm piyasalarda gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır.

Nasir, Rizvi ve Rossi (2018), Ocak 1990 ile Haziran 2015 tarihleri arasındaki aylık veriler üzerinde TVP-VAR modelini kullanarak Birleşik Krallık ‘ta petrol fiyatı şoklarının hisse senedi ve enerji sektörü getirileri üzerindeki etkisini analiz ettikleri çalışmada, petrol fiyat şoklarının hisse senedi piyasasını olumsuz etkilediğini ancak enerji sektörü hissesinin petrol fiyat şoklarına her zaman olumlu tepki verdiğini tespit etmişlerdir.

Akdeniz ve Çatık (2019), Türkiye’de parasal aktarım mekanizmalarındaki değişimler ve finansal koşulların, fiyatlar ve iktisadi aktivite üzerindeki etkilerini Ocak 1992 ile Aralık 2015 tarihleri arasındaki aylık veriler üzerinde TVP-VAR modelini kullanarak araştırdığı çalışmada, Finansal Koşullar Endeksinin para politikası şoklarında, döviz, pay piyasası ve kredi şoklarına en büyük tepkisini kriz öncesi dönemlerde verdiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca, iktisadi aktivitenin kredi kanalına en düşük tepkiyi verdiğini; tüketici fiyat endeksinin aktarım kanallarına verdiği tepkinin Finansal Koşullar Endeksi ve iktisadi aktivitenin tepkilerine göre daha zayıf olmasına rağmen daha kalıcı olduğunu da belirlemişlerdir.

Toparlı, Çatık ve Balcılar (2019), Şubat 1988 ile Mart 2017 tarihleri arasındaki aylık verilerle ham petrol fiyat şoklarının ve makroekonomik değişkenlerin Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini TVP-VAR modeli kullanarak tahmin etmek istedikleri çalışmada, reel ham petrol fiyat şoklarının etkisinin döviz kuru ve faiz oranına göre daha düşük olduğunu; çıktı şokunun hisse senedi getirileri üzerinde olumlu etki yaptığını ve zamanla değişen tahmin hatası ayrıştırması sonucunda, hisse senedi getirilerinin büyük ölçüde döviz kuru ve faiz oranındaki değişikliklerle açıklanabildiğini ortaya çıkarmışlardır.

Polat (2020a), petrol fiyat şokları ile Borsa İstanbul arasındaki zamanla değişen aktarım mekanizmalarını Şubat 1988 ile Aralık 2018 arasındaki aylık veriler üzerinde TVP-VAR modelini kullanarak incelediği çalışmada, pozitif petrol fiyat şoklarına Borsa İstanbul’un ilk tepkisinin olumsuz olduğunu, ancak uzun vadede tersine döndüğünü ve yataylaştığını tespit etmiştir.

Çatık (2020), 1988 1.çeyrek ile 2016 1.çeyrek arasındaki çeyreklik verileri kullanarak Türkiye’de elektrik, fosil yakıt fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi TVP-VAR modeli yardımıyla araştırdığı çalışmada, fosil yakıt fiyatlarının ve döviz kurunun elektrik fiyatları üzerindeki etkisinin zaman içinde önemli ölçüde farklılık gösterdiğini belirlemiştir. Ayrıca elektrik fiyatlarının, döviz kuru ile doğalgaz ve kömür fiyatlarındaki değişimden önemli ölçüde etkilenmesine rağmen petrol fiyatlarından etkilenmediğini ortaya koymuştur.

Ben Amar, Bélaïd, Ben Youssef ve Guesmi (2020), 6 bölgesel borsa grubu arasındaki bağlantının kapsamını 25 Haziran 2012 ile 11 Mayıs 2020 tarihleri arasındaki günlük değerleri üzerinde Diebold ve Yılmaz (2012) yayılma endeksi yaklaşımını kullanarak araştırdıkları çalışmada, finansal piyasaların büyük ölçüde aynı şekilde tepki verdiğini, COVID-19’un neden olduğu ekonomik belirsizliğe dikkat çekmekte ve Amerikan yükselen piyasası ile küresel finans piyasaları arasında kopukluğun olduğunu belirlemişlerdir.

Karabıyık (2020), Türkiye’de emtia piyasası, tahvil faizi, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki yayılma etkisini, Diebold ve Yılmaz (2012) yayılma endeksi yaklaşımını kullanarak 28 Kasım 2014 ile 26 Kasım 2019 tarihleri arasındaki günlük veriler ile araştırdığı çalışmada, bu dört piyasada gerçekleşen oynaklığın %4.4’ünün diğer piyasaların oynaklıklarının yayılımından kaynaklandığını belirlemiştir. Ayrıca toplam oynaklık yayılımı grafiğine göre Mart 2015 de yaşanan Amerikan Doları /Türk Lirası paritesi dalgalanması, 15 Temmuz 2016 askeri darbe kalkışması ve Ağustos 2018 kur krizi gibi dönemlerde oynaklık yayılımının arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Polat (2020b), spot WTI ham petrol fiyatları, dünya ham petrol üretimi ve Kansas Şehri Finansal Stres Endeksi’nin (KCFSI) Şubat 1990 ile Kasım 2019 tarihleri arasındaki aylık verileri üzerinde TVP-VAR modelini kullanarak petrol fiyat şoklarının küresel finansal aktiviteye olan etkisini araştırdığı çalışmada, petrol fiyatlarındaki kalıcı bir artışın finansal koşulları olumsuz etkilediğini, pozitif bir petrol arz şokunun petrol fiyatlarında düşüşe sebep olduğunu belirlemiştir.

Naeem, Mbarki, Alharthi, Omri ve Shahzad (2021), COVID-19’un S&P Yeşil Tahvil endeksi ve diğer finansal varlıklar arasındaki (MSCI Dünya endeksi, Tahvil endeksi, Dolar endeksi, ham petrol, altın ve bitcoin) zaman-sıklık bağlantılılığı üzerindeki etkisini Mayıs 2013 ile Ağustos 2020 tarihleri arasındaki günlük veriler üzerinde Diebold ve Yılmaz (2012) yayılma endeksini kullanarak araştırdıkları çalışmada, yeşil tahvillerin, özellikle Dolar endeksi ve tahvil endeksi ile güçlü bir bağlantısının olduğunu, COVID sırasında Dolar endeksi ile çift yönlü ilişkisinin devam ettiğini ayrıca hem kısa hem de uzun vadede yeşil tahviller ve Bitcoin arasında zayıf bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

Adekoya ve Oliyide (2021), 21 Ocak 2020 ile 2 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük veriler üzerinde TVP-VAR modelini kullanarak Amerikan doları, altın, ham petrol, S&P 500 endeksi ve bitcoin gibi çeşitli finans ve emtia piyasalarının Covid-19 döneminde hisse senedi piyasasındaki volatiliteye olan etkisini araştırdıkları çalışmada, altın ve dolar şoklarının net alıcılar diğerlerini net vericiler olduğu piyasalarda güçlü oynaklık olduğuna dair kanıtlar tespit etmişlerdir.

Periola-Fatunsin, Oliyide ve Fasanya (2021), 6 Asya (Çin, Hong Kong, Japonya, Malezya, Singapur ve Türkiye) ülkesinin Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı piyasalarındaki volatilité yayılımını etkilemede bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan belirsizliğin rolünü 1 Ocak 2020 ile 31 Aralık 2020 tarihleri arasındaki günlük veriler ile TVP-VAR modeli kullanarak inceledikleri çalışmada, pandemiden kaynaklanan belirsizliğin piyasalar arasındaki bağlantıyı hem ortalama hem de varyans açısından yönlendirmede önemli olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, Japonya ve Singapur GYO piyasalarının volatilité yayılmalarının net vericileri olmasıyla beraber, COVID-19 pandemi döneminde Asya GYO piyasası arasında yüksek bir bağlantı bulunduğunu da tespit etmişlerdir.

Youssef, Mokni ve Ajmi (2021), COVID-19’un yaygın olduğu sekiz ülkede (Çin, İtalya, Fransa, Almanya, İspanya, Rusya, ABD ve Birleşik Krallık) hisse senedi endeksleri ile ekonomik politika belirsizliğinin (EPU) etkisi arasındaki dinamik bağlantıyı 1 Ocak 2015 ile 18 Mayıs 2020 tarihleri arasındaki günlük değerler üzerinde TVP-VAR modelini kullanarak araştırdıkları çalışmada, hisse senedi piyasalarının tüm dönem boyunca yüksek oranda bağlantılı olduğunu, ancak 2020’nin ilk çeyreğinde COVID-19 salgını sırasında dinamik yayılmaların benzeri görülmemiş boyutlara ulaştığını belirlemiştir. Ayrıca İtalya hariç Avrupa borsalarının başta COVID-19 salgını sırasında olmak üzere, diğer tüm borsalara aldıklarından daha fazla yayılma aktardıklarını tespit etmişlerdir.

So, Chu ve Chan (2021), COVID-19 pandemisinin Hong Kong finans piyasasının bağlantılılığı üzerindeki etkilerini ve önceki finansal krizlerin etkilerini karşılaştırmak için hisse senedi getirilerinin korelasyonlarına ve kısmi korelasyonlarına dayalı dinamik finansal ağlar kurarak 3 Ocak 2006 ile 30 Ekim 2020 tarihleri arasındaki günlük değerlerini kullandıkları çalışmada, ağ yoğunluğunun ve kümelenmenin normal dönemlerde olduğu gibi piyasa endeksleri ile birlikte hareket ederek açıklanabildiği diğer krizlere kıyasla, COVID-19 salgını sırasında kısmi korelasyon ağlarında hem ağ yoğunluğu hem de kümelenmenin daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır.

Çelik, Erer ve Erer (2021), COVID-19 öncesi ve sonrası ABD’de para politikasındaki değişikliklerin işsizliğe olan geçiş etkisini ve nedensellik etkilerini 4 Ocak 2010 ile 2 Eylül 2020 tarihleri arasındaki haftalık veriler üzerinde TVP-VAR ve Dalgacık tutarlılığı yöntemlerini kullanarak araştırdıkları çalışmada, ABD’de para arzındaki bir artışın COVID-19 döneminde işsizlik oranındaki

oynaklığın azalmasına sebep olduğunu; para arzındaki artışın işsizlik oranına geçiş etkisinin COVID-19 döneminde daha fazla olduğunu; faiz şokları için de aynı durumun geçerli olduğunu; COVID-19 sürecinde ABD'de para arzından işsizliğe uzanan bir nedensellik bağı ve faiz oranı ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün işsizlikten faiz oranına doğru olduğunu tespit etmişlerdir.

Li, Li, Wei, Bai, Wei ve Liang (2021), COVID-19 salgını sırasında Çin ve ABD'deki başlıca emtia varlıkları (ham petrol, altın ve mısır) ve finansal varlıklar (hisse senedi, tahvil ve para birimi) arasındaki getiri bağlantılılığının dinamiklerini 26 Mart 2018 ile 12 Haziran 2020 tarihleri arasındaki günlük değerleri üzerinde Antonakakis vd. (2019) tarafından geliştirilen zamanla değişen bağlantılılık ölçümünü kullanarak araştırdıkları çalışmada, ABD emtiasının ve finansal varlıklarının toplam getiri bağlantılılığının çoğu durumda Çin emtia ve finansal varlıklarından daha güçlü olduğunu ve her ikisinin de COVID-19'un patlak vermesinden sonra hızla arttığını; altın, COVID-19 pandemisinin patlamasından önce hem Çin hem de ABD piyasalarında net bir getiri şoku vericisiyken, hisse senedi ve para birimi pandemi sonrası her iki piyasada da şokların net vericileri oldu; mısır genellikle COVID-19 salgını sırasında hem Çin hem de ABD piyasalarındaki diğer emtia ve finansal varlıklardan gelen şokları almakta ve en güçlü net şok alıcısı durumunda; ham petrol, COVID-19'un patlak vermesinden sonra Çin'de net bir şok vericisinden net bir şok alıcısına, ABD'de ise net bir şok vericisi olmaya devam etmekte ve son olarak, salgının patlak vermesinden sonra Çin'de tahvil net alıcıdan net şok vericisi olurken, ABD'de net vericiden net şok alıcısına dönüştüğü sonuçlarına ulaşmışlardır.

Chen (2022), BRICS ülkelerinin hisse senedi piyasalarındaki oynaklık yayılımını 2002 ile 2020 tarihleri arasındaki verileri kullanarak TVP-VAR modeli yardımıyla araştırdıkları çalışmada, piyasaların toplam oynaklık yayılma etkisinin genel olarak yükselişte olduğunu ve finansal kriz sırasında keskin bir şekilde arttığını belirlemişlerdir. Ayrıca Çin, Hindistan ve Brezilya borsalarının oynaklık yayılım vericileri iken Rusya ve Güney Afrika'nın oynaklık alıcıları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çin borsasının en çok Hindistan ve Güney Afrika borsalarıyla yakından ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Dai, Zhu ve Zhang (2022), WTI ham petrol, altın ve Çin yeni enerji aracı, çevre koruma, yeni enerji, kömür ve tüketilebilir yakıtlar, yüksek ve yeni teknoloji borsaları arasındaki volatilité yayılımı etkilerini ve dinamik ilişkileri inceledikleri çalışmada, tüm varlıklar arasında yüksek bir karşılıklı bağımlılık olduğunu ve büyük kriz olaylarında toplam oynaklık yayılımının keskin bir artış sergilediğini belirlemişlerdir. WTI ham petrolü ve altın sistemik şokların net alıcıları iken, analiz edilen tüm borsaların sistemik şokların net vericileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca Granger nedensellik testi sonuçlarının, her bir varlığın oynaklığının Granger'ın toplam bağlantılılık endeksine neden olabileceğini ifade etmişlerdir.

3. Veri

Bu çalışmada Türkiye'deki finansal piyasalar arasındaki dinamik bağlantılılığı ölçmek amacıyla para, tahvil, döviz, hisse senedi, emtia ve kredi riski olmak üzere ekonomi hakkında göstere olabilecek altı alt piyasa seçilmiştir. Her bir alt piyasa için de o piyasayı en doğru şekilde temsil eden en likit gösterge endeks veya finansal ürün değeri kullanılmıştır. Örneğin para piyasasını temsilen 3 aylık vadeli mevduat faiz oranları, tahvil piyasasını temsilen 2 yıllık devlet tahvili faiz oranları, döviz piyasası göstergesi olarak USD/TRY kuru, pay senedi piyasasını temsilen BİST100 endeksi, emtia piyasasını temsilen Bloomberg emtia endeksi (Türkiye genel olarak emtia konusunda net ithalatçı durumunda olduğu için bu endeks seçilmiştir), kredi riskini temsilen 5 yıllık kredi temerrüt takası (KTT) oranları kullanılmıştır. BİST100 endeksi EVDS veri merkezinden (Merkez Bankası), diğer değişkenler Bloomberg terminalinden elde edilmiştir. Kullandığımız değişkenleri durağan hale getirmek için faiz değişkenlerinin birinci dereceden fark serisi oluşturulmuştur. USD/TRY kuru, BİST100 endeksi, emtia endeksi ve KTT için logaritmik getiriler hesaplanmıştır. Bu çalışmada 28/11/2008 ile 19/07/2021 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılmıştır. Seçmiş olduğumuz tarih aralığı bundan önce meydana gelen küçük ve büyük ekonomik dalgalanmaları kapsadığı gibi Covid-19 öncesi ve sonrasını da incelemeye fırsat vermektedir.

4. Metodoloji

Bu çalışmada bağlantılılık ölçütlerini oluşturmak için Antonakakis vd. (2019) tarafından geliştirilmiş ancak ilk defa Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014) tarafından ortaya konulmuş zamanla değişen parametrelili vektör otoregresif (TVP-VAR) modeli kullanılmıştır. Bu modelin temel avantajları aşağıdaki gibidir:

- (i) Kalman filtresi kullanılarak aykırı değer duyarlılığı çözülmüştür,
- (ii) kayan (hareketli) pencere uzunluğunun rastgele olarak seçilmesi problemi ortadan kalkmıştır,
- (iii) gözlem (veri) kaybetme sorunu ortadan kalktığı için daha küçük veri setleri için de kullanılabilir hale gelmiştir.

TVP-VAR modeli aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

$$z_t = B_t z_{t-1} + u_t \quad u_t \sim N(0, S_t) \quad (1)$$

$$vec(B_t) = vec(B_{t-1}) + v_t, \quad v_t \sim N(0, R_t) \quad (2)$$

Burada z_t , z_{t-1} ve u_t $k \times 1$ boyutlu vektörlerdir. B_t ve S_t $k \times k$ boyutlu matrislerdir. $vec(B_t)$, v_t $k^2 \times 1$ boyutlu vektörlerdir, R_t ise $2 \times k^2$ boyutlu bir matristir. Son olarak $N(0, S_t)$ ($N(0, R_t)$), ortalaması 0, varyansı S_t (R_t) olan normal dağılımı göstermektedir. Kalman filtresinin başlatılması için, B_0 ve S_0 parametreleri için bilgi vermeyen bir öncelik (prior) kullanıyoruz. Daha sonra, Kalman filtre algoritması, tahmin edilen parametre katsayılarının zaman içinde nasıl değiştiğini kontrol eden unutmaya faktörüne dayanır. Parametrelerin dönemler arasında önemli ölçüde değişmediği göz önüne alındığında, Koop ve Korobilis (2014) tarafından önerildiği gibi sayısal kararlılığı korumak için unutmaya faktörü 0,99'a eşit olarak alınmıştır. Verilerden unutmaya faktörünü tahmin etmek mümkündür ancak bu prosedür hesaplama açısından oldukça zahmetlidir ve böyle bir prosedürden çok sınırlı ve sorgulanabilir bir değer elde edilmesi söz konusudur (Koop ve Korobilis, 2013). Ayrıca, F-adım genelleştirilmiş tahmin hatası varyans ayrıştırması (generalized forecast error variance decomposition (GFEVD)), Koop vd. (1996) tarafından geliştirilen metod kullanılarak hesaplanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus GFEVD metodolojisi, ortogonalize tahmin hatası varyans ayrıştırmasının aksine, değişkenlerin sıralamasından tamamen bağımsızdır (Diebold ve Yılmaz, 2009). Wold Ayrıştırma (Decomposition) teoremine dayalı olarak, TVP-VAR, vektör hareketli ortalama (VMA) gösterimine aşağıdaki şekilde dönüştürülür:

$$z_t = \sum_{i=1}^p B_{it} z_{t-i} + u_t = \sum_{j=0}^{\infty} A_{jt} u_{t-j} \quad (3)$$

Ölçeklendirilmiş GFEVD, ölçeklenmemiş GFEVD'nin, yani $\Phi_{ij}, tg(H)$ 'nin, normalleştirilmesiyle elde edilir ve ölçeklendirilmiş GFEVD'de de her satırın toplamı bir olur. Dolayısıyla, $\Phi_{ij}, tg(H)$, j'den i'ye çift yönlü bağlantılılık olarak tanımlanan tahmin hatası varyans payı açısından j değişkeninin i üzerinde sahip olduğu etkiyi gösterir. Bu ölçüt aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$\Phi_{ij}, tg(H) = \frac{S_{ii,t}^{-1} \sum_{t=1}^{H-1} (l_i A_t S_t l_j)^2}{\sum_{j=1}^k \sum_{t=1}^{H-1} (l_i S_t A_t l_i)} \quad \text{ve} \quad \tilde{\Phi}_{ij}, tg(H) = \frac{\Phi_{ij}, tg(H)}{\sum_{j=1}^k \Phi_{ij}, tg(H)} \quad (4)$$

Burada $\sum_{j=1}^k \tilde{\Phi}_{ij}, tg(H) = k$ ve $\sum_{i,j=1}^k \tilde{\Phi}_{ij}, tg(H) = k$ ayrıca l_i , i. bileşeninde 1 diğer bileşenlerinde 0 olan vektörü göstermektedir. Daha sonra, GFEVD'yi kullanarak toplam bağlantılılık indeksini aşağıdaki gibi hesaplıyoruz:

$$DİĞERLERİNE_{jt}(TO_{jt}) = \sum_{i=1, i \neq j}^k \tilde{\Phi}_{ij}, tg(H) \quad (5)$$

$$DİĞERLERİNDEN_{jt}(FROM_{jt}) = \sum_{i=1, i \neq j}^k \tilde{\Phi}_{ji}, tg(H) \quad (6)$$

$$NET_{jt} = DİĞERLERİNE_{jt}(TO_{jt}) - DİĞERLERİNDEN_{jt}(FROM_{jt}) \quad (7)$$

$$TBE_t = k^{-1} \sum_{j=1}^k DİĞERLERİNE_{jt} \equiv k^{-1} \sum_{j=1}^k DİĞERLERİNDEN_{jt} \quad (8)$$

Burada $\tilde{\Phi}_{ij,tg}(H)$, j değişkenindeki bir şokun i değişkeni üzerindeki etkisini temsil eder. Denklem (3)'teki DİĞERLERİNE (TO) eşitliği, j değişkenindeki bir şokun diğer tüm değişkenler üzerindeki toplam etkisini gösterir ve diğerlerine toplam yönlü bağıllık olarak adlandırılır. Denklem (4)'teki DİĞERLERİNDEN (FROM) eşitliği, diğer tüm değişkenlerin j değişkeni üzerindeki toplu etkisini gösterir ve diğerlerinden toplam yönlü bağıllık olarak tanımlanır. Denklem (5)'teki NET (NET) eşitliği, diğer değişkenlerin, j değişkeni üzerindeki etkisiyle j 'nin diğerleri üzerindeki etkisi arasındaki farkı gösterir ve net toplam yönlü bağıllık olarak tanımlanır. Eğer bir j değişkeni için $NET_{jt} > 0$ ($NET_{jt} < 0$) ise o zaman j değişkeninin bir şok vericisi (alıcısı) olduğu ve ağı yönlendirdiği (ağ tarafından yönlendirildiği) söylenebilir. Denklem (6)'teki TOPLAM BAĞLANTILILIK ENDEKSİ (TBE) eşitliği bir değişkenin diğerleri üzerindeki ortalama etkisini gösterir. Bu değer ne kadar yüksekse, ağın birbirine bağlantılılığı ve dolayısıyla piyasa riski yüksek olacaktır çünkü bir değişkendeki şok diğerlerini kolay ve hızlı bir şekilde yayılacaktır.

5. Araştırma Sonuçları

Denklem (6) tarafından verilen, Toplam Bağlantılılık Endeksi (TBE) bir değişkenin diğer değişkenler üzerindeki ortalama etkisini ölçer. Bu endeksin yükselmesi durumunda ağdaki üyeler (değişkenler) arasındaki bağlantı artar bu da toplam riskin artması anlamına gelir çünkü sisteme dışardan verilecek bir şok kolayca diğer üyelere de yayılır. Benzer şekilde bu endeksin değerinin düşmesi ağın üyeleri arasındaki bağlantının azaldığını bu da toplam riskin düştüğünü gösterir. Şekil (1)'den de görüleceği üzere, altı makroekonomik gösterge getirilerinin dinamik bağlantılılığı, Kasım 2008'den Temmuz 2021'e kadar geçen süre içinde önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Bu durum, TVP-VAR tarafından sağlanan metodolojik yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Öncelikle Kasım 2008'den sonra yaklaşık bir yıl boyunca TBE 40 seviyesinin üzerinde kalmıştır. Temel olarak bu Lehman Brothers'ın 15 Eylül 2008'de iflas etmesi ve aynı gün diğer yatırım bankası Merrill Lynch'e el konulması gibi olayların ardından şiddetlenen küresel finansal krizin Türkiye'deki finansal sisteme yansımaları olarak açıklanabilir. İncelemiş olduğumuz bütün dönem içerisinde, piyasa endeksleri arasındaki zamana bağlı bağıllık 22 Mayıs 2013 tarihinde en küçük değerini (21,35) almıştır. Diğer bir deyişle bu dönem finansal piyasalardaki en düşük stres düzeyinin gözlemlendiği dönem olmuştur. Ancak bundan hemen sonra 20 Haziran 2013 tarihinde, 2007-2008 küresel finansal krizin ardından ilk defa, TBE 41 seviyesini geçmiştir. Bu ani sıçrayışın nedenlerinden bir tanesi, o dönem Ben Bernanke başkanlığında yönetilen Amerikan Merkez Bankası'nın Mayıs 2013'te varlık azaltımına gideceğini açıklamasının, kısa sürede faiz artışına gidileceği beklentisine dönüşmüş olmasıdır. Bunun neticesinde meydana gelen piyasalardaki çalkantıyla birlikte, gelişen ülke para birimleri ve tahvilleri altı hafta boyunca değer kaybetmiştir. Bu sıçrayıştaki diğer bir neden ise, 28 Mayıs 2013'te başlayan Gezi Parkı olayları neticesinde artan iç politikadaki gerilim gösterilebilir. Temmuz 2013 itibariyle tekrar 40 seviyesinin altına inen TBE, bu tarihten sonra ilk defa 25 Ağustos 2015 tarihinde tekrar 40 bariyerinin üzerine çıkmıştır. Bu da tam olarak 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra Anayasa'da belirtilen hükûmeti kurmak için tanınan 45 günlük sürenin dolması üzerine seçimlerin yenilenmesine karar verildiği güne tekabül etmektedir. Yine Eylül ve Ekim aylarında benzer seviyelerde kalan TBE endeksinin temel nedeni, hem yurt içi hem de yurtdışında gerçekleşen terörist saldırılar olmuştur. Bu tarihlerden sonra düşme eğilimine giren endeks, Temmuz 2016'daki darbe girişimi nedeniyle tekrar yükselmiştir. Ancak genel olarak gelişmekte olan piyasalardaki olumlu gelişmelerin de yansımaları olarak, toplam bağlantılılık değeri, Mayıs 2013'ten sonraki en küçük değerini (21,99), 20 Eylül 2017 tarihinde almıştır. Bu tarihten sonra tekrar yükselmeye başlayan TBE, 10 Ağustos 2018 tarihinde ani bir sıçramayla 34,68'ten 44,72'ye ardından 13 Ağustos'ta 45 seviyesini geçerek 2008 yılından sonra bu zamana kadar ki en yüksek seviyesine (45,55) ulaşmıştır. Bu ani sıçramanın nedeni, aynı tarihlerde ABD Başkanı Donald Trump'ın sosyal medyada Türkiye'ye yönelik ekonomik yaptırımla ilgili (gümrük vergileri alüminyumda yüzde 20, çelikte yüzde 50'ye çıkartılmıştır) yapmış olduğu paylaşımlar neticesinde döviz kurlarında meydana gelen sert yükseliş ve borsadaki %8'e varan düşüşlerdir. Ancak temel ekonomik göstergelerden tamamen bağımsız olarak gerçekleşen bu yapay risk artışının ardından 14 Ağustos'ta TBE 36,67 değerine düşmüştür. Bu tarihten sonra hızlı bir şekilde 30 seviyesinin altına düşen toplam bağlantılılık değeri, 28 Şubat 2020'ye kadar bu şekilde devam etmiştir. Covid-19 salgınının piyasalar üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkilerin kaygısıyla Mart ayı başlangıcı itibariyle tekrar yükselmeye başlayan toplam piyasa riski, Dünya Sağlık Örgütü'nün 11

Mart 2020'deki açıklamasının (salgın hastalık dünya çapında pandemi olarak ilan edildi) ardından 16 Mart 2020'de o zamana kadar ki en yüksek seviye olan 45,63'e ulaşmıştır. Hastalıkla ilgili daha fazla bilgi sahibi olunması ve aşı çalışmalarlarıyla ilgili olumlu haberler neticesinde genel olarak gelişmiş ülkelerdeki finansal piyasaların toparlanması Türkiye'deki finansal piyasalara da olumlu etki yapmış, bunun neticesinde endeks öncelikle 16 Nisan 2020'de 40 seviyesinin altına ardından 10 Ağustos 2020'de 30 seviyesinin altına gerilemiştir. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, TBE 19-22-23 Mart 2021'de, 22,21'den önce 51,60'a daha sonra 52,79 ulaşarak büyük bir sıçrama yapmış, incelediğimiz dönem içerisindeki en yüksek değerine ulaşmıştır. Bu döneme biraz daha detaylı bakacak olursak 18 Mart 2021'de Merkez Bankası, piyasa beklentileri üzerinde 200 baz puan faiz artırımına gitmiş ancak bu kararın hemen ardından, 19 Mart'ta gerçekleşen Merkez Bankası Başkan değişikliği nedeniyle piyasada faiz artırımı/azaltımı yönünde bir belirsizlik oluşmuş ve bu da hem döviz kurlarına hem de diğer makroekonomik göstergelere yansımıştır.

Şekil (1), bu çalışmada ele alınan dönem boyunca finansal piyasalar arasındaki bağlantılılığın dinamik yapısını ortaya koyarken, Tablo 1 metodoloji bölümünde verilen Diğerlerine (TO), Diğerlerinden (FROM), Net (NET) değişkenlerinin finansal piyasalar için zaman içerisindeki ortalama değerlerini vermektedir. Tablo 1'de köşegendeki sayılar sistemin bir bileşeninden (burada bir finansal piyasa) kendisine gelen şokları ve köşegenin üst ve alt kısmındaki sayılar da, bileşenler (finansal piyasalar) arasındaki yayılmaları göstermektedir. Tablodaki i sütunundaki değerler, i piyasasındaki bir şokun diğer piyasaların (satırlar) üzerindeki etkisini gösterir ve bu diğerlerine yönlü toplam bağlılık veya bağlantılılık olarak adlandırılır. Diğer yandan tablodaki j satırındaki değerler, diğer değişkenlerin (j değişkeni veya piyasası hariç) j değişkeni (piyasası) üzerindeki etkisini gösterir ve diğerlerinden toplam yönlü bağlantılılık olarak adlandırılır. Bu tabloda dikkat etmemiz gereken nokta, sütunların değil satırların toplamının bir (%100) olduğudur. Tablo 1'de öncelikli olarak gözümüze çarpan, köşegendeki sayılar tarafından gösterilen şokların kendi varyans pay değerinin, para piyasası için (Mev. Faizi) en yüksek değere (%88,24) sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle para piyasası, kendi sistemi içerisinde gerçekleşen şoklardan yine en fazla kendisi etkilenmektedir. Türkiye'de mevduat faizini tercih eden yatırımcıların çoğunun, diğer finansal ürünler konusunda daha temkinli ve korumacı olması, riskten kaçınarak çoğu zaman yüksek kârlardan vazgeçmesi ve enflasyon oranında dahi olsa vadeli mevduat faizini tercih ettikleri gerçekleri göz önüne alındığında bu sonuç şaşırtıcı olmayacaktır. Diğer yandan en yüksek ikinci değeri (%75,83) gözlemlediğimiz emtia piyasası da Türkiye'nin özellikle enerji konusundaki ithalatçı pozisyonundan dolayı diğer finansal piyasalardan daha çok kendi iç şoklarından etkilenmektedir. Tablo 1 üzerinden piyasalar arasındaki yayılım da ayrıştırılabilmektedir. Örneğin, "BIST100" satırı incelendiğinde, menkul kıymetler piyasasına gelen dış şokun %1,63'ünün para, %11,58'inin döviz, %8,38'nin sabit getirili menkul kıymetler, %4,37'sinin emtia ve %17,49'unun kredi riski piyasasından kaynaklandığı görülmektedir. Benzer şekilde USDTRY sütunu incelendiğinde, döviz piyasasından diğer piyasalara şok yayılımlarının %1,90'nının para, %11,58'nin menkul kıymetler, %8,76'sının tahvil, %7,50'sinin emtia, %17,70'inin KTT piyasasına doğru gerçekleştiği gözlemlenebilir. Tablo 1'deki diğerlerine satırı, sütundaki her bir değişkenin (finansal piyasanın) diğer değişkenlere (finansal piyasalara) yaymış olduğu toplam ortalama şoku yüzde olarak ifade etmektedir. Bu değerler incelendiğinde diğer piyasalara en büyük düzeyde etki eden piyasanın, %9,61 değeri ile KTT (kredi riski piyasası) olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere KTT primi, bir ülkeye olan finansal güven baz alınarak serbest piyasa tarafından belirlenir. İncelemiş olduğumuz dönem içerisinde özellikle döviz kurunda yaşanan oynaklıklardan kaynaklanan belirsizlikler neticesinde yabancı yatırımcıların hem doğrudan hem de dolaylı olarak yapacakları yatırımların risk seviyeleri yükselmiş bu da KTT primini artırmıştır. Zaten diğer piyasalara en çok etki eden ikinci piyasanın döviz piyasası olması bu durumla birebir bağlantılıdır. Benzer şekilde Tablo 1'deki "diğerlerinden" sütunu, satırdaki her bir değişkenin (finansal piyasanın) diğer değişkenlerden (finansal piyasalardan) almış olduğu toplam ortalama yayılımın yüzde değerini göstermektedir. Bu değerlere göre, para piyasasına gelen dış şokun %1,96'sı, menkul kıymet piyasasına gelen dış şokun %7,24'ü, döviz piyasasına gelen dış şokun %7,04'ü, tahvil piyasasına gelen dış şokun %5,46'sı, emtia piyasasına gelen dış şokun %4,03'ü, KTT piyasasına gelen dış şokun %8,15'si diğerlerinden kaynaklanmaktadır. "Diğerlerine" satırı ve "diğerlerinden" sütununun kesiştiği noktada yer alan %33,89 değeri, incelediğimiz zaman boyunca ortalama toplam bağlantılılık değerini vermektedir. Diğer bir ifadeyle tahmin hatası terimlerinin toplam varyansının yaklaşık olarak %34'ü

şokların finansal piyasalardaki bağlantılılığından kaynaklanmaktadır. Geri kalan yaklaşık %66'lık kısım ise sistematik olmayan (idiosyncratic) ve dışsal şoklardan kaynaklanmaktadır. Son olarak Tablo 1'deki son satır metodoloji bölümünde diğerlerine (TO) ve diğerlerinden (FROM) farkı olarak tanımlanan net değerleri vermektedir. Buna göre döviz piyasası ve kredi riski net şok yayıcısı iken; para, menkul kıymetler, tahvil ve emtia piyasaları net şok alıcısı durumundadır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Tablo 1'deki son satır toplam net değişkeninin zaman içerisindeki ortalama değerlerini vermektedir ancak net değişkenin zaman içerisinde pozitiften (net şok yayıcısı) negatife (net şok alıcısı) veya negatiften pozitive döndüğü dönemler de olabilir. Şekil 2-7 zaman içerisinde değişiklik gösteren bu davranışları gözlemlememize yardımcı olur. Bu grafiklerde x-ekseninin üzerinde kalan mavi ile gölgelendirilmiş alan ilgili piyasanın net şok yayıcısı olduğu dönemleri, x-ekseninin altında kalan alan ise ilgili piyasanın net şok alıcısı olduğu dönemleri göstermektedir. Şekil-2 ve Şekil-4'ten açıkça görüleceği üzere incelediğimiz dönem içerisinde para piyasası ve tahvil piyasası neredeyse bütün periyod boyunca net şok alıcısı konumunda olmuşlardır. Türkiye'de mevduat faizini ve genel olarak sabit getirili menkul kıymetleri tercih eden yatırımcılar, 2008 ve 2012 yıllarındaki finansal krizleri ve özellikle pandemi dönemini de dikkate alırsak, genel olarak riskten kaçınan davranış sergilemişler, daha karmaşık olan ve daha fazla finansal okuryazarlık gerektiren finansal ürünlerden uzak durmuşlardır. Bu gerçekler göz önüne alındığı zaman bu şekillerden çıkan sonuçlar şaşırtıcı olmayacaktır. Benzer şekilde emtia piyasası da bütün çalışma dönemi boyunca net şok alıcısı olmuştur. Bu durum Türkiye'nin enerji piyasasında net ithalatçı olmasından dolayı dış enerji piyasası şoklarından etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun tam tersi olarak KTT tarafından gösterilen kredi riski ise neredeyse bütün periyod boyunca uluslararası şokları diğer piyasalara yayan net şok vericisi olmuştur. Benzer şekilde döviz piyasası zaman zaman net şok alıcısı olmakla beraber çoğunlukla şok vericisi olmuştur. Pay senedi piyasası ise hem iç hem de dış dinamiklerin etkisiyle zaman içerisinde karakter değiştirmiştir.

Şekil-8 ve Şekil-9'dan zaman içerisinde piyasalar arasındaki net ikili yayılımları gözlemlemek mümkündür. Para ve pay piyasası arasındaki net ikili yayılımlardan çoğunlukla pay piyasasının baskın olduğu görülmekle birlikte özellikle Covid-19 salgınından sonra 2020 Mayıs ayından itibaren uzun bir süre para piyasasının net şok yayıcısı olduğu görülmektedir. Para ve döviz piyasası ile para ve KTT arasındaki etkileşiminde döviz ve kredi piyasasının örneklem dönemi içerisinde çok uzun bir süre net şok yayıcı olduğu görülmektedir. Pay piyasası özellikle global ekonomik kriz ve 2012-2013 finansal dalgalanması süresince döviz piyasasından şokları alan taraf iken 2019 Nisan ayından itibaren ve pandemi sonrasında şokları yayan taraf olmuştur. Pay ve tahvil piyasasını incelediğimiz zaman ise beklendiği üzere pay piyasasının daha riskli olması nedeniyle çalışma dönemi içerisinde uzun bir süre şokları yayan taraf olmuştur. Bunun tam tersi olarak pay ve kredi riski piyasasına baktığımız zaman kredi riskinin dışardaki riskleri iç piyasaya baskın bir şekilde ilettiğini gözlemleyebiliriz. Döviz piyasasının tahvil ve emtia piyasalarına karşı durumları incelendiği zaman ilişkinin çok büyük çoğunlukla tek yönlü ve döviz piyasasından diğerlerine doğru olduğu görülebilir. Benzer bir durumu kredi riski piyasası ile tahvil ve emtia piyasaları arasında gözlemlemek mümkündür. Burada da neredeyse bütün zaman dilimi boyunca riskleri yayan taraf kredi riski olmuştur.

Tablo 1'den finansal piyasalar için diğerlerine (TO) ve diğerlerinden (FROM) değişkenlerinin zaman içerisindeki ortalama değerlerini, piyasalar arasında ayrı ayrı ve toplam olarak gözlemlemek mümkün olmakla birlikte birbirleri arasındaki net ilişkileri bu tablodan gözlemlemek zordur. Bu nedenle Şekil 10, finansal piyasalar arasında zaman içerisindeki ortalama net ilişkileri daha kolay gözlemlemek için şokların piyasalar arasındaki yayılışını ağ analizi yardımıyla göstermektedir. Şekil 10'de iki düğüm arasındaki her bir kenar, iki piyasa çifti arasındaki net yayılımları ifade ederken, okun yönü, zaman içerisinde ortalama olarak hangi piyasanın hangi piyasadan şok aldığını gösterir. Örneğin, Şekil 10'da USDTRY (döviz piyasası)'den tahvil piyasasına giden bir ok, ortalama olarak döviz piyasasının tahvil piyasasına net bir şok ileticisi olduğunu ifade etmektedir. İki piyasa arasındaki kenarın kalınlığı, piyasalar arasındaki bağlantılılığın gücünü yansıtır, böylece daha kalın kenarlar, daha güçlü bir ilişkiyi gösterir. Şekil 10'de mavi renkle gösterilen kenarlar iki piyasa arasındaki net değer 0,2'den büyük olduğu, diğerleri de küçük olduğu net değerleri göstermektedir. Benzer şekilde, her dairenin boyutu, her bir piyasa için net toplam yönlü bağlantının genel büyüklüğünü temsil eder. Dairenin boyutu ne kadar büyükse, piyasalar arasında şokların göndericisi (alıcısı) olarak sistemi

(sistemden) o derece etkilediğini (etkilediğini) gözlemleyebiliriz. Her dairenin rengi, bir piyasanın net bir aktarıcı (gönderici) mı yoksa net alıcı mı olduğunu belirlemeye yardımcı olur. Bir piyasa ağ içindeki şokların net vericisi (alıcısı) ise kırmızı (yeşil) ile gösterilir. Şekil 10'den görüleceği üzere zaman içerisinde ortalama olarak en büyük şok vericiler sırasıyla KTT ve USD/TRY'dir. KTT primi, yabancı piyasalar tarafından en çok izlenen ve ülke riskinin önemli göstergelerinden birisi olduğu için uluslararası piyasalardaki şokları iç piyasalara en çok yayan değişken konumundadır. Benzer şekilde döviz piyasası yurtdışı piyasalarla diğer piyasalara göre daha çok ilişkili olduğu için yine dışsal şokları en çok yayan ikinci piyasa durumundadır. Diğer yandan tahvil, emtia, para ve menkul kıymetler piyasaları sırasıyla en büyük net şok alıcı durumundadırlar. Daha önce belirttiğimiz üzere Türkiye net enerji ithalatçısı konumunda olduğu için bu çalışmada uluslararası bir emtia endeksi kullanılmıştır. Şekil 8'den açıkça görüleceği üzere emtia piyasası en büyük yayılımı KTT ve döviz piyasasından almakta bu da etkinin uluslararası piyasadan kaynaklandığını göstermektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'deki finansal piyasalar arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisi, öncelikle Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014) tarafından literatüre kazandırılan daha sonra Antonakakis vd. (2019) geliştirilen Zamanla Değişen Parametrelili Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli yardımıyla araştırılmıştır. Türkiye'deki makroekonomik piyasaları temsilen altı alt piyasa ve bunlar hakkında en doğru bilgiyi veren altı gösterge belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla para piyasası (3 aylık mevduat faizi), tahvil piyasası (2 yıl vadeli gösterge tahvil faizi), döviz piyasası (Dolar-TL kuru), pay piyasası (BİST100 endeksi), emtia piyasası (Bloomberg emtia endeksi), kredi riski (5 yıllık kredi temerrüt takas (CDS) primi)'dir. Bu piyasaların göstergelerine ait 2008-2021 yılları arasındaki günlük getiriler üzerinden çalıştırılan TVP-VAR modelinin çıktılarından biri olan toplam bağlantılılık endeksinin (TBE) örneklem dönemi içerisinde sık sık dalgalandığı görülmüştür. Bu da araştırmamızda TVP-VAR modelini kullanmamızın gerekliliğini ve önemini ortaya koymuştur. TBE, çalışma dönemi içerisindeki en yüksek değerlerine, Ağustos 2018'de döviz kurlarındaki ani sıçrama, Mart 2020'de Covid-19'un dünya çapında pandemi ilan edilmesi ve Mart 2021'de Merkez Bankası'nın faiz artırımı/azaltımı yönündeki belirsizlik neticesinde ulaşmıştır. Bu dönemlerde piyasaların birbiriyle olan bağlantılılık düzeyi en yüksek seviyeye ulaştığı için toplam piyasa riski de bunlara paralel olarak ciddi bir artış göstermiştir.

Yine TVP-VAR modelinin çıktılarından biri olan NET bağlantılılık endeksi bir piyasanın zaman içerisinde net şok alıcısı veya vericisi olduğunu göstermektedir. Buna göre döviz (USD/TRY paritesi) ve kredi riski (KTT primi) örneklem dönemi boyunca çok uzun süreler boyunca net şok yayıcısı olmuşlardır. Diğer yandan para, tahvil, emtia piyasaları ise örneklem dönemi içerisinde çok kısa dönemler hariç olmak üzere net şok alıcısı durumundadırlar. Bunun yanı sıra pay piyasasının zaman içerisindeki net değerleri birçok defa pozitif ve negatif olarak değişmiştir. Sonuç olarak zaman içerisindeki ortalama net değerler bakımından kredi riski ve döviz sırasıyla en büyük pozitif değerlere, tahvil, emtia ve para piyasası sırasıyla en küçük negatif değerlere sahiptirler. Bunun yanı sıra pay piyasası sıfıra yakın bir net değerindedir. Bu sonuçlar özellikle yabancı yatırımcıların da aktif olduğu kredi riski (KTT) ve döviz piyasasındaki ani oynaklıklar neticesinde ortaya çıkan yüksek riskler ve görece olarak daha iç piyasaya dönük olan diğer piyasalarda gözlemlenen daha düşük oynaklıklar ile uyumludur. Pay piyasası ise hem likidite olarak hem de finansal ürün sahipliğinin el değiştirme hızı bağlamında diğer piyasaların ortasında yer alması bakımından ortalama net bağlantılılık değerinin sıfıra yakın olması gerçek hayattaki gözlemlerle uyumludur.

2008-2021 dönemini kapsayan, TVP-VAR modelini kullanarak yaptığımız çalışma Türkiye'deki finansal piyasaların bağlantılılık yapısını ortaya koymuştur. Bu yapı üzerinden piyasaların toplam riskinin arttığı veya azaldığı dönemleri tespit edebildiğimiz gibi şokları yayan veya alan piyasaları da zaman içerisindeki değişen özelliklerine göre incelemek mümkün olmuştur. Ortaya çıkan sonuçlar, bu piyasalar arasındaki dinamik yayılımların ve risk transferlerinin hem finansal ürünleri alıp satanlar (finansal koruma (hedging), portföy çeşitlendirmesi vb. amaçlarla) hem de düzenleyici otoriteler (piyasalar arasındaki koordinasyon sağlanması, reel sektöre etkilerinin incelenmesi vb. amaçlarla) tarafından dikkatle izlenmesi gerekliliğini bir kez daha göstermiştir.

Yazar beyanı**Araştırma ve yayın etiği beyanı**

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Adekoya, O. B. ve Oliyide, J. A. (2021). How COVID-19 drives connectedness among commodity and financial markets: evidence from tvp-var and causality-in-quantiles techniques. *Resources Policy*, (70), 1-17. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101898>
- Akdeniz, C. ve Çatık, N. (2019). Parasal aktarım mekanizmalarının işleyişinde finansal koşulların önemi: tvp-var modellerinden bulgular. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 73-96. Doi: <https://doi.org/10.30794/pausbed.421112>
- Antonakakis, N., Cunado J., Filis G., Gabauer, D. ve De Gracia F. P. (2019). Oil and asset classes implied volatilities: dynamic connectedness and investment strategies. *Energy Economics Forthcoming*. Doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3399996>
- Bajo-Rubio, O., Berke, B. ve McMillan, D. (2017). The behaviour of asset return and volatility spillovers in Turkey: a tale of two Crises. *Research in International Business and Finance*, 41(C), 577-589. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.04.003>
- Ben Amar, A., Bélaïd, F., Ben Youssef, A. ve Guesmi, K. (2020). Connectedness among regional financial markets in the context of the COVID-19. *Applied Economics Letters*, 28(20), 1-8. Doi: <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1854434>
- Çatık, A. N. (2020). A time-varying var investigation of the relationship among electricity, fossil fuel prices and exchange rate in Turkey. *Journal for Economic Forecasting, Institute for Economic Forecasting*, 23(3), 60-77.
- Çatık, A.N. ve Karaçuka, M. (2012). The bank lending channel in Turkey: has it changed after the low-inflation regime?. *Applied Economics Letters*, 19(13), 1237-1242. Doi: <https://doi.org/10.1080/13504851.2011.619479>
- Çelik, O., Erer, E. ve Erer, D. (2021). The role of COVID-19 outbreak in the pass-through effect of monetary policy to unemployment in the US: an analysis with time varying parameters-var and wavelet coherence methods. 7th International Conference on Economics, Turkish Economic Association.
- Çiçek, M. (2005). Türkiye’de parasal aktarım mekanizması: var (vektör otoregrasyonu) yaklaşımıyla bir analiz. *İktisat İşletme ve Finans*, 20 (233), 82-105. Doi: 10.3848/iif.2005.233ek.9636
- Diebold, F. X. ve Yılmaz, K. (2009). Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets. *The Economic Journal*, 119(534), 158-171. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02208.x>
- Diebold, F. X. ve Yılmaz, K. (2012). Better to give than to receive: Predictive directional measurement of volatility spillovers. *International Journal of forecasting*, 28(1), 57-66. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2011.02.006>
- Diebold, F. X. ve Yılmaz, K. (2014). On the network topology of variance decompositions: measuring the connectedness of financial firms. *Journal of econometrics*, 182(1), 119-134. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2014.04.012>

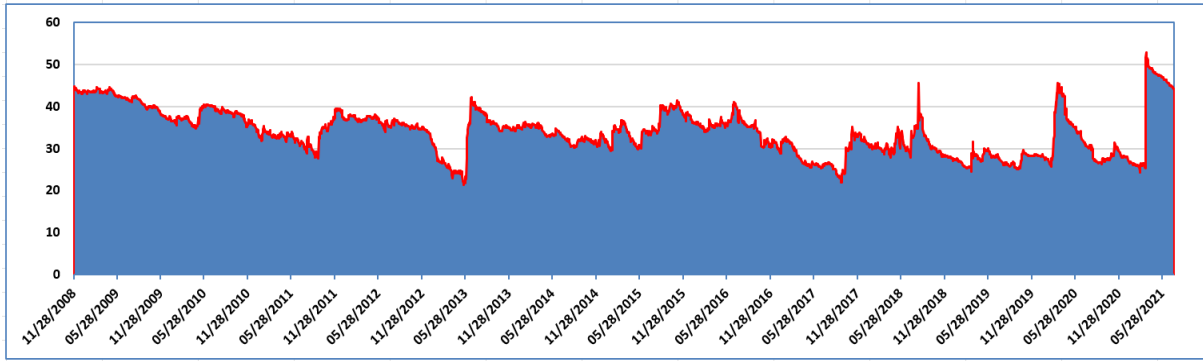
- Kang, W., Ratti, R. A. ve Yoon, K. H. (2015). Time-varying effect of oil market shocks on the stock market. *Journal of Banking & Finance*, 61(2), S150–S163. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2015.08.027>
- Karabıyık, C. (2020). Türkiye’de borsa, emtia, tahvil ve döviz piyasaları arasındaki etkileşim: yayılım endeksi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(4), 265-284. Doi: <https://doi.org/10.11611/yead.737638>
- Koop, G., Leon-Gonzalez, R. ve Strachan, R. W. (2009). On the evolution of the monetary policy transmission mechanism. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 33(4), 997-1017. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2008.11.003>
- Li, X., Li, B., Wei, G., Bai, L., Wei, Y. ve Liang, C. (2021). Return connectedness among commodity and financial assets during the COVID-19 pandemic: evidence from China and the US. *Resources Policy*, 73, 1-16. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102166>
- Naeem, M. A., Mbarki, I., Alharthi, M., Omri, A. ve Shahzad, S. J. H. (2021). Did COVID-19 impact the connectedness between green bonds and other financial markets? evidence from time-frequency domain with portfolio implications. *Frontiers in Environmental Science*, 9, 1-15. Doi: <https://doi.org/10.3389/fenvs.2021.657533>
- Nakajima, J. (2011). Time-varying parameter VAR model with stochastic volatility: an overview of methodology and empirical applications. *IMES Discussion Paper Series 11-E-09, Institute for Monetary and Economic Studies*, 29, 107-142.
- Nasir, M. A., Rizvi, S. A. ve Rossi, M. (2018). A treatise on oil price shocks and their implications for the UK financial sector: analysis based on time-varying structural VAR model. *The Manchester School*, 86(5), 586-621. Doi: <https://doi.org/10.1111/manc.12206>
- Örnek, İ. (2009). Türkiye’de parasal aktarım mekanizması kanallarının işleyişi. *Maliye Dergisi*, 156, 104-125.
- Periola-Fatunsin, O., Oliyide, J. A. ve Fasanya, I. O. (2021). Uncertainty due to pandemic and the volatility connectedness among Asian REITs market. *Asian Economics Letters*, 2(2), 1-5.
- Polat, O. (2020a). Time-varying propagations between oil market shocks and a stock market: evidence from Turkey. *Borsa Istanbul Review*, 20(3), 236–243. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.01.001>
- Polat, O. (2020b). Petrol fiyat şokları ve finansal aktivite: TVP-VAR yaklaşımı. *BMIJ*, 8(2): 1922-1943. Doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i2.1472>
- Primiceri, G. E. (2005). Time varying structural vector autoregressions and monetary policy. *The Review of Economic Studies*, 72(3), 821–852. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2005.00353.x>
- So, M. K.P., Chu, A. M.Y. ve Chan, T. W.C. (2021). Impacts of the COVID-19 pandemic on financial market connectedness. *Finance Research Letters*, 38(C), 1-8. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101864>
- Toparlı, E. A., Çatık, A. N. ve Balcılar, M. (2019). The impact of oil prices on the stock returns in Turkey: a TVP-VAR approach. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 535(C), 1-12. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.122392>
- Tören, E. (2014). *The impact of stock prices on consumption and interest rate in Turkey: evidence from a time varying vector autoregressive model*. Proceedings of International Conference of Eurasian Economies 2014, 274-281, Skopje, Macedonia. Doi: <https://doi.org/10.36880/C05.01142>
- Yılmaz, A. ve Altay, H. (2016). İthal ham petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki eşbütünlük ve oynaklık yayılma etkisinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 16(4), 655-671.
- Youssef, M., Mokni, K. ve Ajmi, A. N. (2021). Dynamic connectedness between stock markets in the presence of the COVID-19 pandemic: does economic policy uncertainty matter?. *Financial Innovation*, 7(1): 13. Doi: 10.1186/s40854-021-00227-3

Ekler

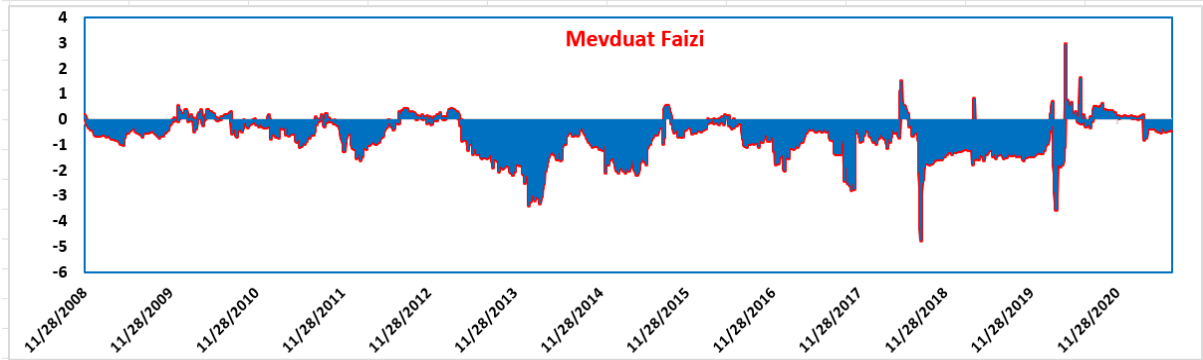
Tablo 1

Finansal piyasalar arasındaki Diğerlerine (TO), Diğerlerinden (FROM), Net (NET) değişkenlerinin zaman içerisindeki ortalama değerleri

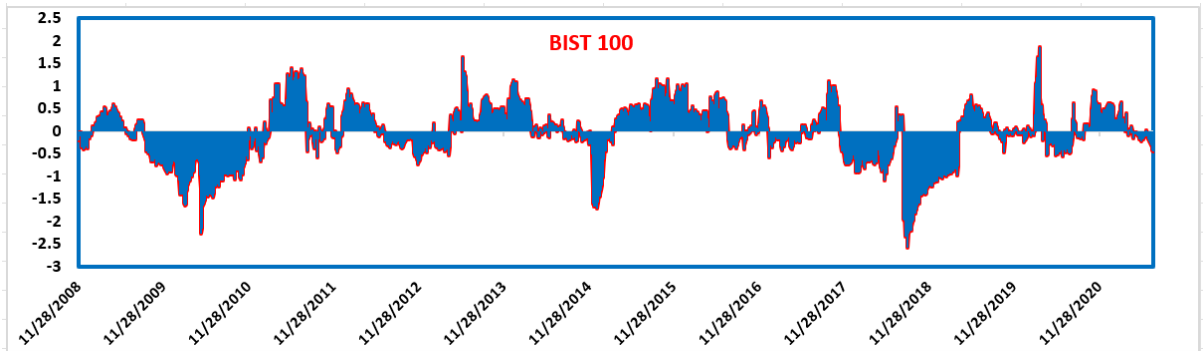
	Mev. Faizi	BIST100	USDTRY	TAHVİL	Emtia	KTT	Diğerlerinden
Mev. Faizi	88,24	2,18	1,90	3,47	1,09	3,12	1,96
BIST100	1,63	56,55	11,58	8,38	4,37	17,49	7,24
USDTRY	1,17	10,87	57,76	6,28	6,19	17,74	7,04
TAHVİL	2,43	9,55	8,76	67,21	1,76	10,27	5,46
Emtia	0,9	4,89	7,50	1,86	75,83	9,01	4,03
KTT	1,45	15,58	17,70	7,70	6,49	51,08	8,15
Diğerlerine	1,26	7,18	7,91	4,62	3,32	9,61	33,89
Net	-0,70	-0,06	0,87	-0,85	-0,71	1,45	

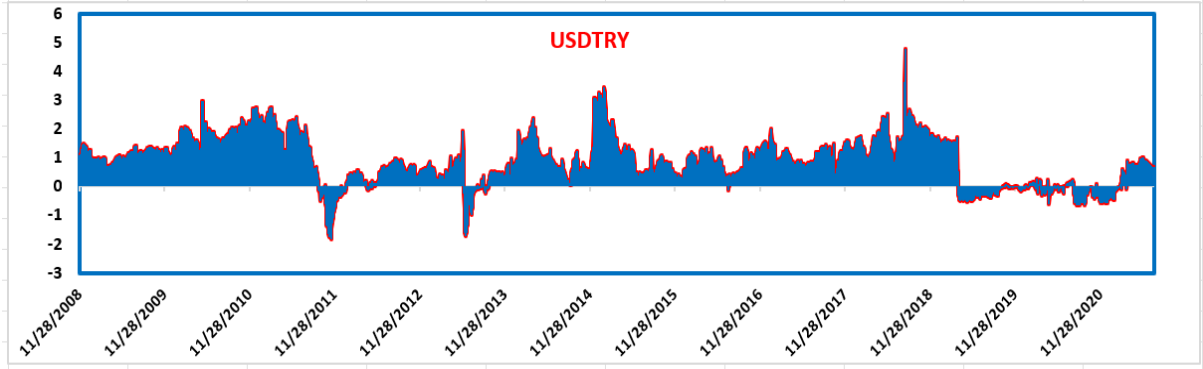
Şekil 1: Toplam Bağlantılılık Endeksi

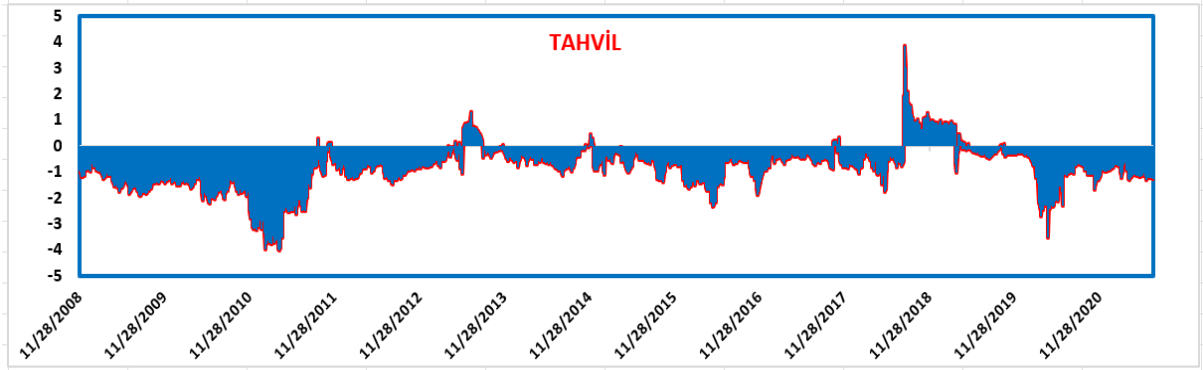
Şekil 2: Para piyasası net yayılım endeksi

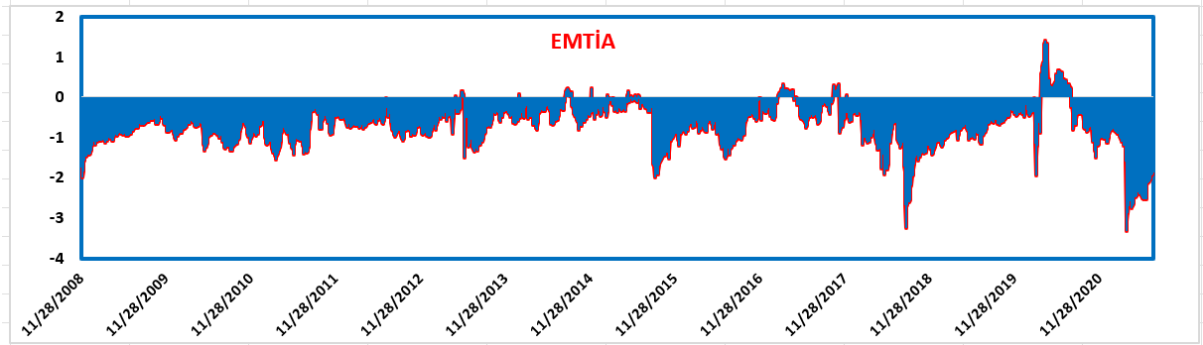
Şekil 3: Menkul Kıymetler piyasası net yayılım endeksi

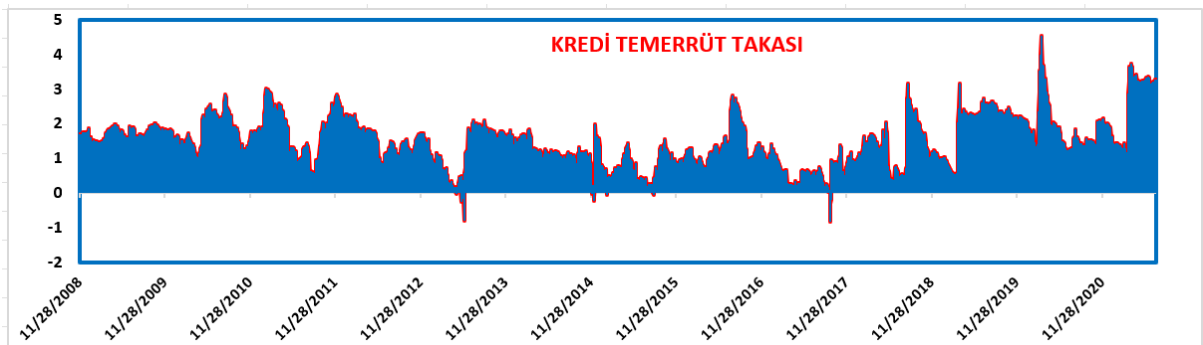
Şekil 4: Döviz piyasası net yayılım endeksi

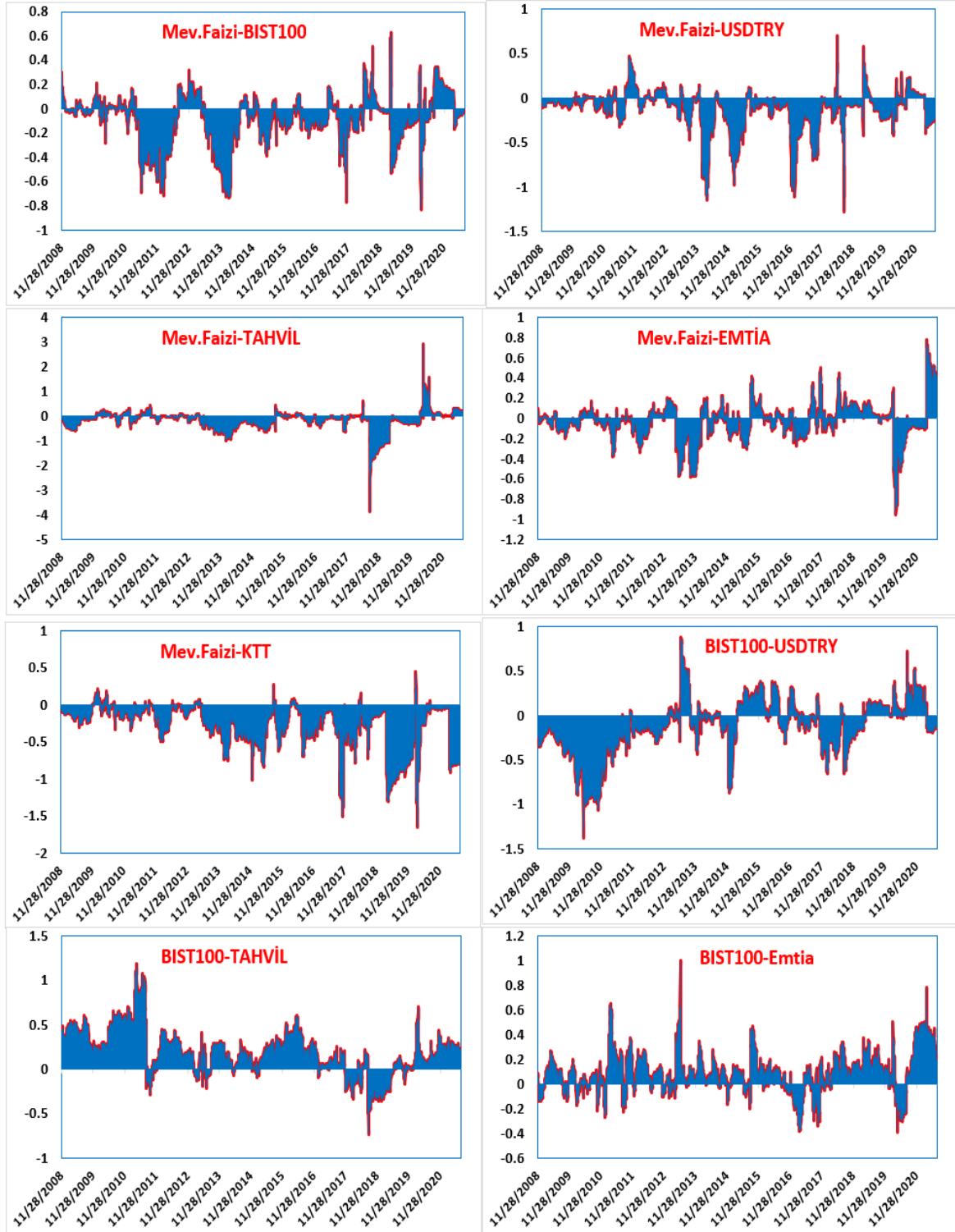
Şekil 5: Tahvil piyasası net yayılım endeksi

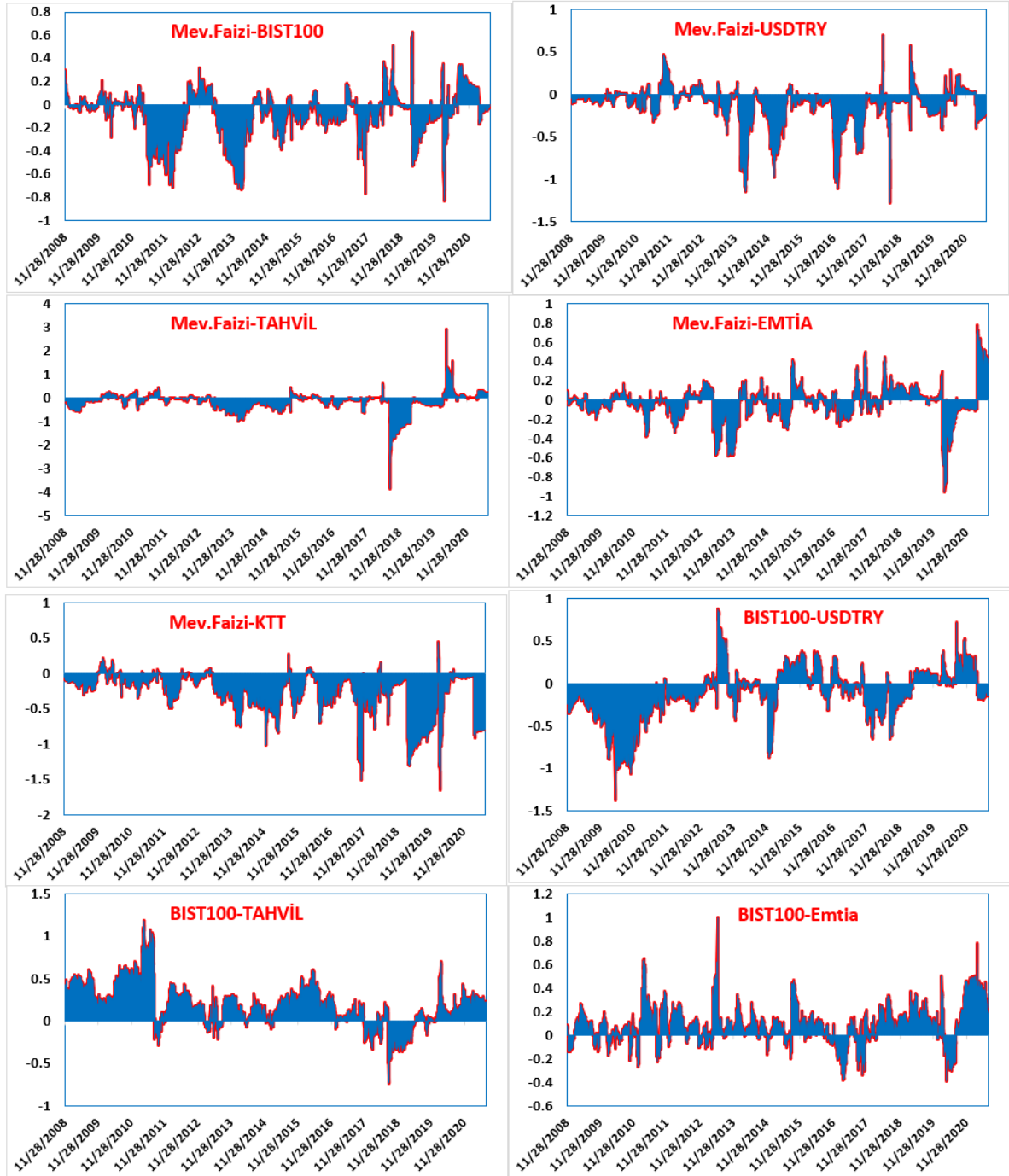
Şekil 6: Emtia piyasası net yayılım endeksi

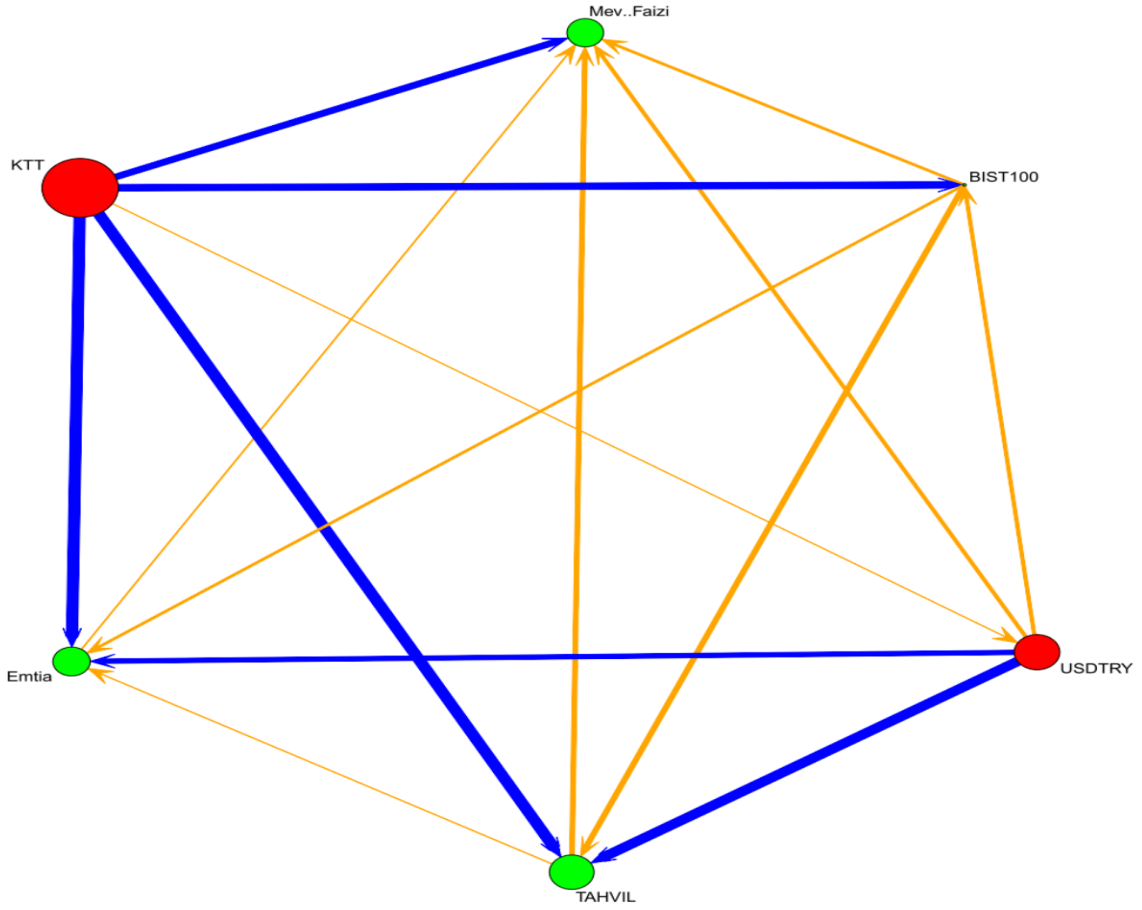
Şekil 7: Kredi riski net yayılım endeksi

Şekil 8: Piyasalar arasında net ikili yayılım endeksleri-1

Şekil 9: Piyasalar arasında net ikili yayılım endeksleri-2

Şekil 10: Piyasaların getiri değerlerindeki şok yayılımları üzerinden ağ analizi

Algılanan kurumsal sosyal sorumluluğun özgeci davranış üzerindeki etkisi: Olumlu duygu durumunun aracılık rolü

Zülfi Umut Özkara^{a*}, Aynur Taş^b, Belgin Aydın^c

^a Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü, Ankara, 06560 TÜRKİYE. E-posta: umut.ozkara@hbv.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5031-808X>

^b Dr. Öğr. Üyesi., Hakkari Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Hakkari, 30100 TÜRKİYE. E-posta: aynurtas@hakkari.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6810-8358>

^c Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Ankara, 06560 TÜRKİYE. E-posta: belgin.aydintan@hbv.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9057-4336>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 05.01.2022
Kabul tarihi: 20.04.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

Kurumsal sosyal sorumluluk, özgeci davranış, olumlu duygu durumu, paydaşlar teorisi, sosyal kimlik teorisi

ÖZ

Bu çalışmada; “algılanan kurumsal sosyal sorumluluk (KSS)”, “çalışanların olumlu duygu durumu” ve “onların özgeci davranışı” arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın veri seti; Ankara’daki iki özel hastanede çalışan doktorlardan elde edilen 133 anketten oluşmaktadır. Araştırmanın veri girişi ve analizi IBM SPSS v.24 istatistiksel paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada; “açımlayıcı faktör”, “iç tutarlılık”, “Pearson korelasyon”, “hiyerarşik regresyon” ve “interaktif ortamda Sobel testi” analizleri yapılmıştır. Çalışmaya katılanlar bakımından analiz sonuçlarına göre; doktorların KSS algısı onların iş yerindeki olumlu duygu durumunu, doktorların olumlu duygu durumu da onların sergiledikleri özgeci davranışı anlamlı ve pozitif bir şekilde doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte, algılanan KSS doktorların özgeci davranışını sadece onların olumlu duygu durumu üzerinden anlamlı ve pozitif bir şekilde dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Başka bir deyişle, çalışma kapsamında kurulan mekanizmada olumlu duygu durumu tam aracı değişken rolüne sahiptir. Bu çalışmada; algılanan KSS düzeyindeki artışın doktorların iş yerindeki olumlu duygu durumunu güçlendirici etkisi sayesinde bu doktorların sergiledikleri özgeci davranış düzeyini yükseltmenin ve böylece hem olumlu duygu durumunun hem de özgeci davranışın hastane üzerindeki olumlu etkilerini artırarak hastaneye katkı sağlamanın mümkün olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

* Sorumlu Yazar

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.011>

The effect of perceived corporate social responsibility on altruistic behavior: The mediating role of positive affect

ARTICLE INFO

Received: 05.01.2022

Accepted: 20.04.2022

Available online: 24.06.2022

Article type: Research article

Keywords:

Corporate social responsibility, altruistic behavior, positive affect, stakeholder theory, social identity theory

ABSTRACT

This study investigated the relationships among “perceived corporate social responsibility (CSR)”, “employees’ positive affect”, and “their altruistic behavior”. Dataset of the study consisted of 133 questionnaires which were gathered from doctors working in two private hospitals in Ankara. Data input and analysis of the research were done with IBM SPSS v.24 software program. “Exploratory factor”, “internal consistency”, “Pearson correlation”, “hierarchical regression” and “Sobel test in an interactive environment” analyses were employed in this study. In terms of participants the results suggest that doctors’ perception of CSR has a direct, significant, and positive effect on their positive affect at the workplace. And then, their positive affect has a direct, significant, and positive effect on their altruistic behavior. However, perceived CSR indirectly influences doctors’ altruistic behavior only through their positive affect in a significant and positive way. In other words, positive affect has a full mediating role in the mechanism established within the scope of the study. Based on the results, we argue that it is possible to boost the positive effects of both positive affect and altruistic behavior on the hospital and thus to contribute to the hospital by raising the level of doctors’ altruistic behavior thanks to the enhancing effect of an increase in doctors’ perception level of CSR on their level of positive affect at the workplace.

1. Giriş

Bu çalışma çerçevesinde; çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) algısının sergiledikleri özgeci davranış üzerindeki etkisinde onların iş yerindeki olumlu duygu durumunun aracılık rolü araştırılmaktadır. Özgeciliğin; sağlık sektöründe çalışanların (örn.: doktorların) yeterlilikleri bakımından çekirdek bir özellik olmasından (McGaghie, Mytko, Brown ve Cameron, 2002) hareketle araştırma doktorlar üzerinde yapılmıştır.

Özgecilik; örgütsel vatandaşlık davranışlarının (ÖVD’nin) temel boyutudur (Smith, Organ ve Near, 1983) ve yardım etme davranışlarıyla temsil edilmektedir (Gürel, 2012). Çalışan sesliliği (sesli davranış); tıpkı özgeci davranış gibi ÖVD kapsamında değerlendirilebilmektedir (Wong, Laschinger ve Cummings, 2010). Ayrıca insanların duygu durumu; olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılabilir (Watson, Clark ve Tellegen, 1988; Yılmaz, 2020) ve aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Chao ve Gu, 2021; Feng vd., 2020; Yılmaz ve Ünüvar, 2019). Literatür taramasında; bu bilgiler dikkate alınarak çalışmanın araştırma modeline esas teşkil eden çalışmalar tespit edilmiştir. Tespit edilen çalışmaların bir kısmı (Ahmad, Ahmad, Islam ve Kaleem, 2020; Ali, Ali, Raza ve Ali, 2020; Çağlar, 2011; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; Kunda, Ataman ve Behram, 2019; Liu, Liu, Zhang ve Hu, 2021; Subba ve Kumar, 2018) bu çalışmanın araştırma modelindeki değişkenler ve/veya benzer değişkenler arasındaki üçlü ilişkileri incelemiştir. Şöyle ki: Subba ve Kumar (2018) algılanan KSS ile çalışanların olumlu duygu durumu arasındaki ilişkide bu çalışanların iş yerindeki şefkatinin aracılık etkisini araştırırken, Çağlar (2011) ise algılanan örgütsel adalet, çalışanların iş yerindeki olumlu duygu durumu ve sergiledikleri ÖVD arasındaki üçlü ilişkileri farklı kombinasyonlarda ele almıştır. Ayrıca literatürde; çalışanların KSS algısı ile sergiledikleri ÖVD arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin (Gürel, 2012), örgütsel güvenin (Ahmad vd., 2020), işe tutkunluğun (Ali vd., 2020), iş tatmininin (Kunda vd., 2019) ve etik liderlik tarzının (Gao ve He, 2017) aracılık etkisini inceleyen çalışmalar tespit edilmiştir. Liu ve diğerleri (2021) ise algılanan KSS’nin çalışanların sesli davranışı üzerindeki etkisinde bu çalışanların iş yerindeki olumlu duygu durumunun

aracılık rolünü incelemiştir. Literatürde; bu çalışmanın araştırma modelindeki değişkenler ve/veya benzer değişkenler arasındaki ikili ilişkileri ele alan çalışmalar da yer almaktadır. Literatür taramasında; KSS ile ÖVD/özgeci davranış/çalışan selsiliği (Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Battal ve Karabey, 2020; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; İman Çam, 2010; Kerse ve Seçkin, 2017; Liu vd., 2021; Selek, 2019; Sönmez, 2017; Uzunkaya, 2019) ve olumlu/olumsuz duygu durumu (Liu vd., 2021; Su, Swanson, Hsu ve Chen, 2017; Subba ve Kumar, 2018; Zhang, Xie ve Morrison, 2021; Zhigang, Lei ve Xintao, 2020) arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalar belirlenmiştir. Ayrıca olumlu duygu durumu ile ÖVD/yardım etme davranışları/özgeci davranış/çalışan selsiliği (Çağlar, 2011; Feng vd., 2020; Liu vd., 2021; Staw, Sutton ve Pelled, 1994) arasındaki ilişkilerin ele alındığı çalışmalar da tespit edilmiştir.

Literatüre göre; çalışanların KSS algısı (Gürlek, 2018), onların iş yerindeki olumlu duygu durumu (Panaccio ve Vandenberghe, 2012) ve sergiledikleri özgeci davranış (Schnake ve Dumler, 2003) örgüte katkı sağlamaktadır. Bu çalışma çerçevesinde; “KSS algı düzeyindeki artışın doktorların iş yerindeki olumlu duygu durumunu güçlendirici etkisi sayesinde bu doktorların sergiledikleri özgeci davranış düzeyini yükseltmek ve böylece hem olumlu duygu durumunun hem de özgeci davranışın hastaneye katkılarını arttırmak mümkün müdür?” sorusuna cevap aranmaktadır.

Bu çalışma; bir örgütte karar alınırken tüm paydaşların menfaatlerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini savunan Paydaşlar Teorisi’ne (Stakeholder Theory- Freeman, 1984), çalışanların olumlu bir sosyal kimliğe sahip olmaları hususunda üyesi oldukları örgüte ait faaliyetlerin önemini vurgulayan Sosyal Kimlik Teorisi’ne (Social Identity Theory- Tajfel ve Turner, 1986), özgür iradeyi temel alan Öz-Belirleme Kuramı’na (Self-Determination- Deci ve Ryan, 1985) ve Karşılıklılık Normu’nu (The Norm of Reciprocity- Gouldner, 1960) esas alan Sosyal Değişim Kuramı’na (Social Exchange Theory- Blau, 1964) dayandırılabilir. Çalışma çerçevesinde; doktorların çalıştıkları hastanenin ekonomik, yasal, etik (ahlaki) ve hayırsever (gönüllü) sorumluluklarını yerine getirdiğine dair algısının güçlenmesi durumunda, hastanenin bir paydaşı olan bu doktorların iş yerlerine yönelik beslediği olumlu duyguların perçinlenmesi ve bu vesileyle herhangi bir zorunlulukları olmamasına rağmen tamamen özgür iradeleri doğrultusunda çalıştıkları hastaneye ilişkin görevlerde ya da sorunlarda karşılık beklemeden sadece hastaneye katkı sağlamak amacıyla çalışma arkadaşlarına yönelik yardımcı olma davranışları sergilemeleri beklenmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında; araştırma modelinin kurulması ve hipotezinin geliştirilmesi amacıyla KSS, ÖVD/özgeci davranış ve olumlu/olumsuz duygu durumu konularına ilişkin teorik bilgiler yanında bu konular ve/veya benzer konular arasındaki bağlantıların ele alındığı ampirik çalışmalara yer verilmektedir.

2. Literatür taraması

2.1. Kurumsal sosyal sorumluluk

İşletme bilimi; örgütsel başarının yakalanması için örgütlerin amaçlarına en iyi şekilde ulaşmasını sağlayacak yolları araştırır (Parılı ve Aydınlan, 2011, s. 23). Örgütlerin amaçlarına en iyi şekilde ulaşabilmesi için örgütlerde etkililik sağlanırken, verimliliğin maksimize edilmesi yani maliyetlerin minimize edilmesi gerekmektedir (Saat Ersoy ve Ersoy, 2011, ss. 31-35; Tutar, 2013, s. 434). Örgütsel başarının yakalanması sürecine işletmelerin günümüzdeki temel amacı katkı sağlamaktadır (Özkara ve Yazıcı, 2019, s. 138). İşletme biliminin modern bakış açısına göre; işletmelerin günümüzdeki temel amacı, artık sadece kâr elde etmek değil, aynı zamanda sosyal/çevresel unsurları da dikkate alarak “kâr” ile “toplumsal fayda” arasında denge kurmak ve böylece işletmelerin sürekliliğini sağlamaktır (Parılı ve Aydınlan, 2011, s. 30; Puci ve Guxholli, 2018, s. 101). Finansal amaç; kâr maksimizasyonu olduğunda kâr ile toplumsal fayda arasındaki denge kurulamaz. İkisi arasındaki denge ancak değer maksimizasyonu amacının benimsenmesi suretiyle kurulabilir; çünkü kâr maksimizasyonu yoluyla toplumdaki birçok kesimin çıkarlarını uzlaştırmak mümkün değildir. Değer maksimizasyonu sayesinde ise toplumun tüm kesimlerinin çıkarlarını uzlaştırmak mümkündür. Değer maksimizasyonunda; işletmenin gelecekte beklenen gelirlerinin şimdiki değeri maksimize edilmeye çalışılır. Müşteriyi korumaksızın, çalışanlara uygun ücretler ödemeksizin, gerekli istihdamı yaratmaksızın ve çevreyi korumaksızın değer maksimizasyonu başarılmaz. O halde işletmeler toplumsal faydayı göz ardı etmemelidir. Burada toplumsal fayda ile işletmelerin sosyal sorumluluğu

kastedilmektedir (Aydın, Başar ve Coşkun, 2017, ss. 12-13; Özkara ve Yazıcı, 2019, ss. 138-139; Seyitoğulları ve Bilen, 2020, s. 203). Literatürde sosyal sorumluluk kavramı; ilk kez 1953 yılında Bowen tarafından yazılan “Social Responsibilities of Businessmen” adlı kitapta kullanılmıştır (Valor, 2005, s. 192). 1970’li yıllarda firma düzeyinde sosyal sorumluluk kavramı; “KSS” olarak isimlendirilmeye başlanmıştır (Akdoğan, 2020, s. 363). Avrupa Komisyonu (Commission of the European Communities - EC), 2001 yılında KSS’yi; “*işletmelerin uygulamalarında ve paydaşları ile etkileşimlerinde çevresel ve sosyal konulara gönüllülük esasında entegre olması*” şeklinde tanımlamıştır (Avrupa Komisyonu, 2001, s. 6). Daha sonra 2011 yılında bu tanımı “*şirketlerin toplum üzerindeki etkileri için sorumluluk almaları*” biçiminde revize etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2011, s. 6). KSS; işletme biliminin “yönetim ve strateji”, “pazarlama”, “finansman” ve “muhasebe” alanlarında yerli ve yabancı literatürde çok sayıda yayının yapıldığı disiplinler arası bir konudur (Akbaş Tuna, Özkara ve Taş, 2019, s. 265; İyicil, 2021a; İyicil, 2021b). Bu çalışmada; KSS konusu “yönetim ve strateji” alanı bağlamında ele alınmaktadır.

“Yönetim ve strateji” alanyazınında; KSS kavramı, kurumsal yönetim anlayışı kapsamında incelenmektedir (Puci ve Guxholli, 2018, s. 101). Bu yönetim anlayışında Paydaşlar Teorisi’ndeki paydaş bakış açısı bulunmaktadır (Özkara ve Yazıcı, 2019, s. 140). Paydaşlar Teorisi’nde kazan-kazan anlayışı benimsenmiştir. Bu teorinin ana mantığında; işbirliğine dayalı olarak yürütülen ilişkiler ağı yatmaktadır. Amaç; paydaşların ihtiyaçlarını karşılamak yoluyla iç ve dış çevre ile olan ilişkileri güçlendirerek rekabetçi üstünlük sağlamaktır (Freeman, Harrison, Wicks, Parmar ve De Colle, 2010, ss. 14-21; Weiss, 2008, ss. 42-43). Kurumsal yönetim anlayışı Paydaşlar Teorisi’nden hareketle; yöneticilerin sorumluluğunu ortaklara karşı sorumluluktan daha geniş bir kapsamda tanımlamaktadır. Yani işletmenin stratejik yönetimi ve yönlendirmesi ile görevli olan üst yönetim, bu görevlerini yerine getirirken hissedarları dışında müşterilerine, çalışanlarına, tedarikçilerine ve toplumdaki diğer paydaşlara (etkileşenlere) karşı da sorumludur (Sayılğan, 2011, s. 14). Başka bir deyişle, kurumsal yönetim; “*işletmenin üst yönetiminin yönetilmesidir*” (De Wit ve Meyer, 1999, s. 445). KSS kavramı ise kurumsal yönetim anlayışı ışığında “*bir işletmenin toplumun refahını geliştirme, hiç değilse zedelememe sorumluluğu*” olarak açıklanabilir (Can ve Güney, 2011, s. 36). Bir işletmenin başarısız olması toplumdaki tüm paydaşların refah kaybına uğramasına yol açabilir. Bu nedenle bulunduğu toplumun sorumluluk sahibi bir üyesi olarak işletme yöneticilerinin ticari faaliyetlerini yaparken, verdiği kararların sonuçlarının toplum üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerini dikkate almaları gerekir (Mirze, 2016, s. 391). O halde işletmelerde KSS bilincinin benimsenmesinde, KSS strateji ve uygulamalarında yönetimin tutum ve davranışları önemli bir belirleyicidir (Akbaş Tuna vd., 2019, s. 266). İşletmelerin KSS stratejileri; reaktif ve proaktif stratejiler olarak ikiye ayrılabilir. Reaktif stratejiler; sosyal sorumluluk duyarlılığı bulunmayan ve bu tür faaliyetlerden kaçınan işletmelerin yürüttüğü engelleyici stratejilerdir. Proaktif stratejiler ise sosyal sorumluluk faaliyetlerine duyarlı, ayrıca bu faaliyetlerde gönüllü ve öncü olan işletmelerce yürütülen stratejilerdir (Mirze, 2016, ss. 393-394). Modern bakış açısının benimsendiği işletmelerde proaktif stratejiler uygulanmaktadır (Akbaş Tuna vd., 2019, s. 267).

Literatürde; dört boyutlu (Maignan ve Ferrel, 2000; Turker, 2009) ve beş boyutlu (Perez, Martinez ve Rodriguez del Bosque, 2013) farklı KSS ölçekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte diğer değişkenlerle ilişkilerinin incelendiği birçok çalışmada (Adiwijaya ve Fauzan, 2012; Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Atsan, 2017; Battal ve Karabey, 2020; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; İman Çam, 2010; Kerse ve Seçkin, 2017; Liu vd., 2021; Selek, 2019; Sönmez, 2017; Su vd., 2017; Subba ve Kumar, 2018; Uzunkaya, 2019; Zhigang vd., 2020) KSS bütün bir yapıda ele alınmış, yani alt boyutları olsa da değişken düzeyi toplam skor üzerinden hesaplanmıştır. KSS düzeyi öğrencilerin (Uzunkaya, 2019), müşterilerin (örn.: Adiwijaya ve Fauzan, 2012; Akbaş Tuna vd., 2019; Kim, Yin ve Lee, 2020; Maignan, 2001; Perez ve del Bosque, 2015; Su vd., 2017; Zhigang vd., 2020), yöneticilerin (örn.: Maignan ve Ferrel, 2000) ve çalışanların (örn.: Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Battal ve Karabey, 2020; Demir ve Türkmen, 2014; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; İman Çam, 2010; Kerse ve Seçkin, 2017; Kunda vd., 2019; Liu vd., 2021; Selek, 2019; Sönmez, 2017; Subba ve Kumar, 2018; Turker, 2009; Zhang vd., 2021) algıları üzerinden ölçümlenebilmektedir. Ayrıca yazında KSS kavramı; kurumsal sosyal performans (corporate social performance) (örn.: Akdoğan, 2020; Griffinn ve Mahon, 1997) ve kurumsal vatandaşlık/şirket vatandaşlığı (corporate/firm citizenship) (örn.: Maignan ve Ferrel, 2000; Maignan, 2001) kavramlarıyla benzer içerikte kullanılmaktadır. Bu çalışma

kapsamında KSS kavramı; Maignan ve Ferrel (2000) ile Maignan (2001)'in çalışmalarından hareketle ele alınmaktadır. Maignan ve Ferrel (2000) “şirket vatandaşlığı ölçeğini” geliştirmiştir. Ancak daha sonra Maignan (2001) bu ölçeği kullanarak ölçümediği değişkeni KSS olarak isimlendirmiştir. İlgili ölçek geliştirilirken Carroll (1979, 1991) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardaki KSS basamakları temel alınmıştır. Maignan ve Ferrel (2000, s. 284) KSS kavramını KSS basamaklarından hareketle “bir işletmenin paydaşlarına olan ekonomik, yasal, etik (ahlaki) ve hayırsever (gönüllü) sorumlulukları yerine getirmesi” olarak tanımlamaktadır. Maignan ve Ferrel (2000)'nin araştırma sonuçlarına göre; KSS basamakları aynı zamanda KSS'nin boyutlarıdır (Maignan ve Ferrel, 2000). Bu boyutlar şu şekilde açıklanabilir (Akdoğan, 2020, ss. 363-364; Carroll ve Buchholtz, 2006, s. 39; Carroll, 1991, s. 42; Maignan ve Ferrel, 2000, ss. 291-292; Maignan, 2001, s. 64):

- Ekonomik sorumluluk (Economic responsibility): KSS'nin temel boyutudur; çünkü diğer boyutlar onun üzerine inşa olmaktadır ve bu boyut olmadığı takdirde diğer boyutlar anlamını yitirmektedir. İşletmelerin başlıca rolü; tüketicilerin istek ve ihtiyaç duyduğu ürünleri üretmek suretiyle kâr elde etmektir. Yani işletmeler kabul edilebilir ölçüde en fazla kârı elde etmeyi amaçlar.
- Yasal sorumluluk (Legal responsibility): İşletmenin ekonomik amaçlarını yerine getirirken yasalara ve kurallara uygun davranmasını ifade etmektedir.
- Etik (Ahlaki) sorumluluk (Ethical responsibility): Bu boyut kanun haline getirilmemesine rağmen, toplum üyeleri tarafından arzulanan uygulamaları içermektedir. İşletmenin yasalarda yer almasa da etik ve ahlaki değerlere bağlı kalmasını ifade etmektedir.
- Hayırsever (Gönüllü) sorumluluk (Discretionary/Philanthropic responsibility): Gönüllülük esaslı faaliyetler yoluyla toplumun yaşam kalitesini arttırmayı hedefleyen bir sosyal sorumluluk boyutudur. İyi bir kurumsal vatandaş olmayı ifade eder.

KSS faaliyetlerinin süreç içerisindeki harcamalara bağlı olarak maliyetleri bulunmaktadır (Cingöz ve Akdoğan, 2012). Bununla birlikte KSS faaliyetleri firmanın finansal performansını (Mishra ve Suar, 2010), kurumsal itibarını (Battal ve Karabey, 2020) ve müşterinin firmaya güvenini (Adiwijaya ve Fauzan, 2012) yükseltmekte, aynı zamanda firma imajını (Gürlek, Düzgün ve Meydan Uygur, 2017; Kim vd., 2020) iyileştirmekte, müşteri sadakatini (Gürlek vd., 2017) ve müşteri-firma özdeşleşmesini (Su vd., 2017) ise güçlendirmektedir. Ayrıca KSS faaliyetleri firma çalışanlarının “iş yerindeki şefkat” (compassion at workplace) (Subba ve Kumar, 2018), iş tatmini (Ali vd., 2020), güvenlik/emniyet davranışı (safety behavior) (Zhang vd., 2021), işe tutkunluk (work engagement) (Ali vd., 2020; Gürlek, 2018), örgüte özdeşleşme (Gürel, 2012; Gürlek, 2018), örgüte güven (Ahmad vd., 2020) ve örgüte bağlılık (Demir ve Türkmen, 2014) düzeylerini artırmaktadır. Liu ve diğerlerinin (2021) araştırma sonuçlarına göre; çalışanların KSS algısı güçlendikçe onların örgüte katkı sağlayan davranış sergilemeye yönelik hissettiği zorunluluk duygusu (felt obligation) perçinlenmektedir. Bu bilgiler dikkate alındığında KSS faaliyetleri sayesinde hem topluma hem de örgüte katkı sağlamanın mümkün olduğu görülmektedir. Petrenko, Aime, Ridge ve Hill (2016)'ya göre KSS faaliyetlerinde o örgütün içinde bulunduğu çevreye ve koşullara bağlı olarak içsel (örn.: yönetsel teşvikler, değerler ve yönetici özellikleri) ve dışsal (örn.: yasal düzenlemeler, medya ve rekabet) faktörler belirleyici olmaktadır. Ayrıca İyicil'e (2021c) göre ulusal kültür KSS faaliyetlerini etkilemektedir.

Literatürde KSS ile çalışanların sergiledikleri ÖVD/sesli davranış/özgeci davranış ve onların olumlu/olumsuz duygu durumu arasındaki ilişkileri inceleyen ampirik çalışmalar da bulunmaktadır.

2.2. Özgeci davranış

Literatürde özgecilik (altruism) kavramı (Avcı, Aydın ve Özbaşaran, 2013); diğerkamalık (Başarır, 2018), elseverlik (Topses, 2012) ve alturizm (Özkara, 2019) olarak da adlandırılmaktadır. Özgecilik; felsefe, iktisat, biyoloji, din, psikoloji, sosyoloji ve işletme gibi pek çok alanda uzun süredir çalışılan bir konudur (Karadağ ve Mutfakçılar, 2009). Bu çalışmada; özgecilik konusu işletme biliminin “yönetim ve strateji” alanı bakış açısıyla incelenmektedir. Literatürde özgecilik kavramının; ÖVD (organizational citizenship behaviors-OCBs) ekseninde incelendiği çok sayıda çalışma (örn.: Hirst, Walumbwa, Aryee, Butarbutar ve Chen, 2016; Özkara, 2019) bulunmaktadır. Ayrıca bu kavramın;

ÖVD eksenini dışında değerlendirilerek ahlaki kod (Ergeneli, 2005), kişilik özelliği (Akyol, Ergeneli, Tas ve Gultekin, 2013), bireysel eğilim (Arıkal Gönül, 2013), olumlu sosyal davranışlar (Tosun, 2015) ve içsel bir motivatör (Burns, Reid, Toncar, Fawcett ve Anderson, 2006) kapsamında ele alındığı çalışmalar da yazında yer almaktadır. Bu çalışma çerçevesinde; özgecilik kavramı, ÖVD ekseninde onun bir alt boyutu olarak değerlendirilmektedir.

Bateman ve Organ (1983) ÖVD'yi; "*örgütün sosyal sistemine faydalı olan ve rol tanımlarında yer almayan davranışlar*" olarak tanımlamaktadır (Bateman ve Organ, 1983, s. 588). Örgütsel davranış alanyazınında; ÖVD'nin alt boyutlarına ve bu boyutların sayısına ilişkin tam bir görüş birliği yoktur (Ehrhart, 2004). ÖVD temel olarak; bireye yönelik ÖVD ve örgüte yönelik ÖVD olmak üzere ikiye ayrılabilir (Williams ve Anderson, 1991). Organ (1988) ise ÖVD'yi; özgecilik, nezaket, centilmenlik, yüksek görev bilinci ve sivil erdem olmak üzere beş boyuta ayırmaktadır (Organ, 1988). Ayrıca çalışan sesliliği de ilgili alanyazında ÖVD kapsamında değerlendirilebilmektedir (Van Dyne ve LePine, 1998; Wong vd., 2010).

Özgecilik ÖVD'nin temel (Organ, 1988; Smith vd., 1983) ve en önemli (Loi, Ngo, Zhang ve Lau, 2011) boyutudur. Organ (1988, s. 8) özgecilik; "*örgüte ilişkin görevlerde ya da sorunlarda, örgüt üyelerine karşılık beklemeden yardımcı olmaya yönelik gönüllü davranışlar*" şeklinde tanımlamaktadır (Organ, 1988). Bu tanımdaki "gönüllü davranışlar" ifadesinden hareketle örgütlerde çalışanların sergilediği özgeci davranış ile Öz-Belirleme Kuramı arasında bağlantı kurulabilir. Şöyle ki: Robbins ve Judge (2018) bu kuramın çalışanların davranışları altında yatan nedenleri özgür irade ile açıkladığını aktarmaktadır. Yani insanlar davranışları üzerinde kontrolleri olduğunu hissetmek isterler. Kişisel olarak tercih edilen ve keyif alınan bir davranışın daha sonra bir mecburiyete dönüşmesi durumunda insanların motivasyonu düşer (Robbins ve Judge, 2018). Gönüllü davranışların temelinde zorunluluk hissi yerine özgür iradenin olması dikkate alındığında özgeci davranışın altında yatan nedenlerin Öz-Belirleme Kuramı ile açıklanabileceği görülmektedir. Özgür irade ile açıklanabilen özgeci davranış Gürel'e (2012) göre; ÖVD ekseninde onun bir alt boyutu olarak değerlendirildiğinde şu yardımcı olma (yardım etme) davranışlarıyla temsil edilmektedir: (a) çalışanın kendisinden istenmemiş olsa da işe yeni başlayanların işe alışmasına yardımcı olması, (b) çalışanın iş günü kaçırmış olanlara yardımcı olması, (c) çalışanın ağır iş yükü olanlara yardımcı olması, (d) çalışanın etrafındakilere her zaman yardımcı olması ve (e) çalışanın işle ilgili sorunları olanlara gönüllü olarak yardım etmesi (Gürel, 2012, s. 40). Literatürde; özgeci davranış temel olarak "ekstra-rol davranışı (rol ötesi olumlu davranış)" kapsamında ele alınmaktadır. Bununla birlikte yardım etmeye yönelik davranışlar, her zaman ekstra-rol davranışı içerisinde değerlendirilmemelidir (Van Dyne ve LePine, 1998); çünkü özgecilik sağlık sektöründe çalışanların yeterlilikleri açısından çekirdek bir özellik niteliğindedir. Sağlık sektöründe kendi çıkarlarından ziyade başkalarının yararına fedakarca davranış sergileyen profesyonellere ihtiyaç duyulmaktadır (McGaghie vd., 2002). Özgecilik örgütsel bağlamda ele alındığında; örgüt içinde bireylere dönük yardımcı olma davranışını ifade etmektedir. Özgecilik; bireysel düzeydeki davranışları kapsamına rağmen, sonuçta bundan örgüt yarar sağlamaktadır (Schnake ve Dumler, 2003). O halde özgeci davranışın geliştirilebilir bir nitelikte olup olmadığı, eğer geliştirilebilir ise bunun nasıl gerçekleştirilebileceği ve öncülleri örgütler için önem kazanmaktadır.

Bireyin sergilediği özgeci davranışa; bireyin sahip olduğu özgeci kişilik özelliği (altruistic disposition) temel teşkil etmektedir. Sahip olunan bu özellikte; genetik faktörler etkilidir (Hoffman, 1981). Buna karşın, bireyin sergilediği özgeci davranış düzeyi onun empati becerilerini artırıcı, sorumluluk almaya, yardımlaşmaya ve işbirliğine teşvik edici çeşitli eğitim programları ile geliştirilebilir niteliktedir (Avcı vd., 2013). Literatürdeki görgül çalışmalara göre; örgüte duygusal bağlılık (Lee, Woo ve Kim, 2018), algılanan örgütsel adalet (Çağlar, 2011), örgütsel özdeşleşme (Gürel, 2012; Uzun, 2018), işe tutkunluk (Ali vd., 2020; Sultana, Rabie, Farooq ve Amjad, 2016), yöneticinin dönüşümcü (Lee vd., 2018) ve etik liderlik (Gao ve He, 2017) tarzları, algılanan yönetici desteği (Tremblay ve Gibson, 2016), algılanan örgütsel destek (Gupta, Agarwal ve Khatri, 2016), yöneticiye güven (Akram, Kamran, Iqbal, Habibah ve Ishaq, 2018) ve örgütsel güven (Ahmad vd., 2020) çalışanların sergiledikleri ÖVD'nin pozitif yordayıcılarıdır. Algılanan yönetici desteği (Pasamehmetoglu, Guchait, Tracey, Cunningham ve Lei, 2017; Profili, Sammarra ve Innocenti, 2016), mentorlukta algılanan karşılıklı destek (Ghosh, Reio Jr ve Haynes, 2012), iş yeri arkadaşlığı (Yu-Ping,

Chun-Yang, Ming-Tao, Chun-Tsen ve Qiong-Yuan, 2020), işte eğlence, iş-yaşam dengesi (Profili vd., 2016), örgüte duygusal bağlılık (Ghosh vd., 2012), yöneticinin politik yetisi ve otantik liderlik tarzı (Özkara, 2019) ise çalışanların sergiledikleri özgeci davranışın pozitif yordayıcılarıdır.

Literatürde; KSS yanında olumlu duygu durumunun da özgeci davranış ile olan ilişkileri araştırılmıştır.

2.3. KSS ile özgeci davranış arasındaki ilişki

Uzunkaya'nın (2019) yaptığı araştırmaya göre; öğrencilerin KSS algısı ile onların üniversitelerinde sergiledikleri ÖVD arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Benzer şekilde literatürdeki diğer görgül çalışmalara göre; çalışanların KSS algısı ile onların sergiledikleri ÖVD (örn.: Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Battal ve Karabey, 2020; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; İman Çam, 2010; Kerse ve Seçkin, 2017; Selek, 2019; Sönmez, 2017), sesli davranış (Liu vd., 2021) ve özgeci davranış (Gürel, 2012) arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler bulunmaktadır. Ayrıca algılanan KSS çalışanların sergiledikleri ÖVD'yi (örn.: Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Battal ve Karabey, 2020; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; Kerse ve Seçkin, 2017; Selek, 2019; Sönmez, 2017), sesli davranışı (Liu vd., 2021) ve özgeci davranışı (Gürel, 2012; Sönmez, 2017) anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

Çalışan sesliliğinin ÖVD kapsamında değerlendirilebilmesi (Wong vd., 2010) yanında özgeci davranışın hem ÖVD'nin temel boyutu olması (Smith vd., 1983) hem de gönüllü olarak yardım etme davranışlarını temsil etmesi (Gürel, 2012) dikkate alındığında, literatürdeki görgül çalışmaların (Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Battal ve Karabey, 2020; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; Kerse ve Seçkin, 2017; Liu vd., 2021; Selek, 2019; Sönmez, 2017) araştırma sonuçlarından da hareketle çalışma çerçevesinde; doktorların çalıştıkları hastanenin KSS faaliyetlerini yerine getirdiğine dair algısının onların sergiledikleri özgeci davranışı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemesi beklenmektedir. Özgeci davranışın doktorların mesleki yeterlilikleri bakımından esas teşkil etmesi (McGaghie vd., 2002) ise çalışma kapsamındaki bu beklentiye verilecek cevabın hem örgütsel davranış alanı hem de sağlık bilimleri bağlamında önemini artırmaktadır.

2.4. Olumlu duygu durumu

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te duygu kavramını; *“belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim”* olarak tanımlamaktadır (TDK, 2021). Psikoloji kökenli ve disiplinler arası olan bu kavramı (Au vd., 2020; Chao ve Gu, 2021; Feng vd., 2020); Ashforth ve Humphrey (1995, s. 99) ise *“öznel bir his”* şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım; neşe, sevgi, öfke, utangaçlık, suçluluk ve kıskançlık gibi temel duyguları kapsamaktadır. Bununla birlikte psikolojik bir rahatsızlığın sonucunda ortaya çıkan duygular ilgili tanımın kapsamında değerlendirilemez. Duygu kavramı; bu çalışma çerçevesinde literatürdeki bazı görgül çalışmalar (örn.: Çağlar, 2011; Liu vd., 2021) ile benzer şekilde örgütsel davranış alanı bağlamında ele alınmakta ve çalışanların duygu durumuna odaklanılmaktadır.

Çalışanların tutumu, sergiledikleri davranışı etkilemektedir. Duygular, biliş ve davranış eğilimi (niyet) ise tutumun bileşenleridir (Ergeneli, 2006, ss. 107-108). O halde duygu, davranışa temel teşkil eden en önemli unsurlar arasındadır. İşte tam da bu nedenle çalışanların duygu durumu örgütsel davranış alanı açısından önem arz etmektedir. İngilizce literatürde; “duygu durumu” için “affect” (Watson vd., 1988), “affectivity” (Van Yperen, 2003), “affective state” (Panaccio ve Vandenberghe, 2012), “emotion(s)” (Liu vd., 2021) ve “mood state” (Çağlar, 2011) kelimeleri/ifadeleri kullanılmaktadır. Ayrıca Türkçe literatürde; duygu durumuna (Çağlar, 2011) duygusallık (Yılmaz, 2020) ve duygulanım (Özdemir, 2015) da denilmektedir. Yazındaki çalışmalarda (Watson vd., 1988; Yılmaz, 2020) duygu durumu; olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Watson ve diğerlerine (1988) göre; olumlu duygu durumunu ilgili/meraklı (interested), heyecanlı/coşkulu (excited), güçlü/kuvvetli (strong), hevesli/can atan (enthusiastic), gururlu (proud), atik (alert), ilham gelmiş/yaratıcı (inspired), azimli/kararlı (determined), (pür) dikkatli (attentive) ve aktif/faal (active) sıfatları temsil ederken, olumsuz duygu durumunu ise sıkıntılı (distressed), üzgün/mutsuz (upset), suçlu (guilty), ürkmüş (scared), düşmanca (hostile), tedirgin/huzursuz (irritable), utanmış (ashamed), gergin (nervous), asabi/siniri tepesinde (jittery) ve korkmuş (afraid)

sıfatları temsil etmektedir (Watson vd., 1988). Olumsuz duygu durumu bireylerde kaygı ve depresyon gibi istenilmeyen sonuçlara yol açabilmektedir (Feng vd., 2020). Bireylerin olumlu duygu durumu ise olumsuz duygu durumunun aksine onların daha sağlıklı bir ruh haline sahip olmalarına ve sosyalleşmelerine katkı sağlamaktadır (Humpel, Caputi ve Martin, 2001, s. 56; Jain, Malhotra ve Guan, 2012, s. 1006). Literatürdeki nicel araştırmalarda (örn.: Chao ve Gu, 2021; Feng vd., 2020; Panaccio ve Vandenberghe, 2012; Van Yperen, 2003) olumlu ve olumsuz duygu durumu düzeyleri toplanarak toplam duygu durumu düzeyi hesaplanmamaktadır; çünkü bu değişkenler teorik olarak birbiriyle toplanamayan iki ayrı yapıdır. Ayrıca ampirik çalışmalara (örn: Chao ve Gu, 2021; Feng vd., 2020; Yılmaz ve Ünüvar, 2019) göre olumlu ve olumsuz duygu durumu arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında; literatürdeki bazı ampirik çalışmalar (örn.: Çağlar, 2011; Liu vd., 2021) ile benzer şekilde sadece olumlu duygu durumuna odaklanılmaktadır. Zevon ve Tellegen (1982)'ye ait ruh hali değişimi (mood change) ölçeğinden hareketle Watson ve diğerleri (1988) duygu durumu ölçeğini geliştirilmiştir. İnsanların ruh hali değişkenliği dikkate alınarak onların duygu durumu düzeyi; “anlı (şu anda)”, “bugün”, “son birkaç gün içinde”, “geçen hafta”, “son birkaç hafta boyunca”, “geçen yıl” ve “genel olarak” nasıl hissettiklerine dair zaman kriterleri kullanılarak ölçümlenebilmektedir (Watson vd., 1988). Bununla birlikte günümüzde, yaygın bir şekilde “genel duygu durumu düzeyi” ölçümlenmektedir (Yılmaz, 2020, s. 636). Bu çalışma kapsamında da çalışanların “genel” olumlu duygu durumuna odaklanılmaktadır.

Çalışanların olumlu duygu durumu düzeyi arttıkça örgütsel bağlılıkları güçlenmekte (Panaccio ve Vandenberghe, 2012), iş performansı yükselmekte (Van Yperen, 2003), sinik davranışları (Yıldırım ve Akın, 2018) ise azalmaktadır. Bununla birlikte çalışanların olumsuz duygu durumu düzeyi arttıkça örgütsel bağlılıkları zayıflamakta (Panaccio ve Vandenberghe, 2012) ve iş performansı düşmektedir (Van Yperen, 2003). Ayrıca üretkenlik karşıtı (Polatçı ve Özçalık, 2015) ve sinik davranışları (Yıldırım ve Akın, 2018) daha fazla sergilerler. Jain ve diğerlerine (2012, s. 1006) göre çalışanların olumlu duygu durumu düzeyi arttıkça bu çalışanların yardım etme davranışları sergileme ihtimali de yükselmektedir (Jain vd., 2012). Yardım etme davranışları özgeci davranışı çağırır (Gürel, 2012, s. 40). Bu bilgiler ışığında; çalışanların olumlu duygu durumunun örgüte katkı sağladığı, olumsuz duygu durumunun ise örgüte zarar verdiği görülmektedir. İşte tam da bu noktada çalışanların duygu durumu öncülleri örgütlerde önem kazanmaktadır. Çalışanların kişilik özellikleri (Panaccio ve Vandenberghe, 2012) onların duygu durumunu etkilemektedir. Örgütsel dışlanma (Yıldırım ve Akın, 2018) ve iş yeri yalnızlığı (Yılmaz ve Ünüvar, 2019) olumsuz duygu durumunun pozitif yordayıcılarıyken, olumlu duygu durumunun negatif yordayıcılarıdır. Örgütsel adalet (Çağlar, 2011; Polatçı ve Özçalık, 2015) ise olumlu duygu durumunun pozitif yordayıcısıdır. Ayrıca literatürde; KSS, çalışanların duygu durumu öncülleri arasında gösterilmektedir. Setton, Bennett ve Liden (1996) Sosyal Değişim Kuramı'ndan hareketle yönetici ile çalışan arasındaki olumlu ve faydalı eylemlerin taraflar arasında zorunluluk hissi yaratarak yüksek kalitede değiş-tokuş ilişkisinin oluşmasını sağladığını açıklamaktadır (Settoon vd., 1996). KSS'ye yönelik kararların örgüt yöneticileri tarafından alındığı ve bu kararların çalışanların duygu ve davranışlarını etkileyebileceği düşünüldüğünde Sosyal Değişim Kuramı bu çalışma kapsamında önem kazanmaktadır. Ayrıca Sosyal Kimlik Teorisi de bu çalışma için önem arz etmektedir. Şöyle ki: Sosyal Kimlik Teorisi'ni geliştiren Tajfel ve Turner (1986)'ya göre; bireyler olumlu bir sosyal kimliğe sahip olmak için çabalamaktadır (Tajfel ve Turner, 1986). Bir örgüte üyelik, iş görenlerin sosyal kimliklerinin önemli bir bileşenidir (Hogg ve Terry, 2000, ss. 121-122). KSS faaliyetleri örgüte çekici ve ayırt edici bir kimlik sağlamaktadır (Kim, Lee, Lee ve Kim, 2010, s. 560). Bu durum örgüt çalışanlarının iş yerine ilişkin olumlu duygular hissetmesini ve bu sayede örgüte katkı sağlayan davranışlar sergilemesini gündeme getirmekte ve böylece Sosyal Kimlik Teorisi çalışmanın araştırma modeline temel teşkil etmektedir.

2.5. KSS ile olumlu duygu durumu arasındaki ilişki

Zhang ve diğerlerinin (2021) araştırma sonucuna göre; çalışanların hayırsever sosyal sorumluluk algısı ile onların Covid 19 salgını sırasındaki olumsuz duygu durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ayrıca Zhigang ve diğerleri (2020) de müşterilerin KSS algısı ile firmaya yönelik olumsuz duygu durumu arasında anlamlı bir ilişki bulmamıştır. Buna karşın, Su ve diğerleri (2017) müşterilerin KSS algısı ile onların firmaya yönelik duygu durumu arasında anlamlı ilişkiler belirlemiştir. Liu ve diğerleri (2021) ise çalışanların KSS algısı ile onların iş yerindeki olumlu duygu

durumu arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki tespit etmiştir. Ayrıca literatürdeki görgül çalışmalara (örn.: Liu vd., 2021; Subba ve Kumar, 2018) göre; algılanan KSS çalışanların iş yerindeki olumlu duygu durumunu pozitif bir şekilde yordamaktadır.

KSS düzeyinin çalışanların algısı üzerinden hesaplandığı görgül çalışmaların (Liu vd., 2021; Subba ve Kumar, 2018) araştırma sonuçlarından hareketle çalışma çerçevesinde; doktorların KSS algısının onların iş yerindeki olumlu duygu durumunu anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemesi beklenmektedir.

2.6. Olumlu duygu durumu ile özgeci davranış arasındaki ilişki

Staw ve diğerleri (1994) çalışanların iş yerindeki olumlu duygu durumunun onların başkalarına yardım etme davranışlarını anlamlı ve pozitif bir şekilde yordayacağını önermektedir. Feng ve diğerlerinin (2020) araştırma sonuçlarına göre; bireylerin olumlu duygu durumu ile onların özgeci davranışı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca literatürdeki diğer görgül çalışmalara göre; çalışanların iş yerindeki olumlu duygu durumu onların sergiledikleri hem ÖVD'yi (örn.: Çağlar, 2011) hem de sesli davranışı (örn.: Liu vd., 2021) anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

Çalışan sesliliği; ÖVD kapsamında değerlendirilebilmektedir (Van Dyne ve LePine, 1998). ÖVD'nin çekirdek unsuru özgeci davranıştır (Organ, 1988). Bu bilgiler ışığında Staw ve diğerlerinin (1994) önermesi yanında literatürdeki görgül çalışmaların (Çağlar, 2011; Feng vd., 2020; Liu vd., 2021) sonuçlarından da hareketle çalışma çerçevesinde; doktorların iş yerindeki olumlu duygu durumunun onların sergiledikleri özgeci davranışı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemesi beklenmektedir. Özgeci davranışın doktorların mesleki yeterlilikleri bakımından esas teşkil etmesi (McGaghie vd., 2002) ise çalışma kapsamındaki bu beklentiye verilecek cevabın hem örgütsel davranış alanı hem de sağlık bilimleri bağlamında önemini artırmaktadır.

Çalışmanın buraya kadarki kısmında; araştırma modelindeki değişkenler ya da benzer değişkenler arasındaki ikili ilişkileri ele alan literatürdeki çalışmalara yer verilmiştir. Bundan sonraki kısımda ise çalışmanın araştırma modeliyle benzer modelleri test eden ampirik çalışmaların (Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Çağlar, 2011; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; Kunda vd., 2019; Liu vd., 2021; Subba ve Kumar, 2018) sonuçları açıklanacaktır.

2.7. Benzer araştırma modellerini test eden çalışmalar

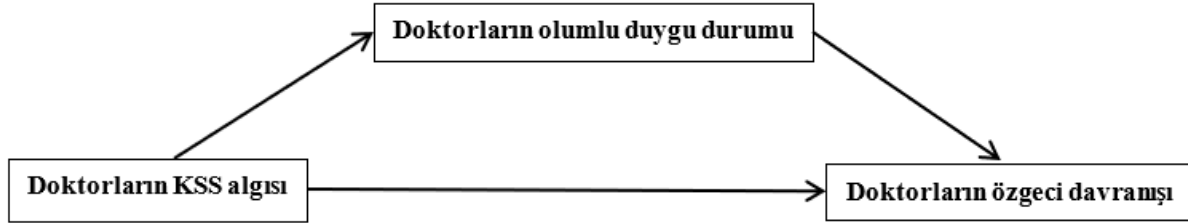
Çağlar (2011) Türkiye'deki bir kamu bankasının çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada; algılanan örgütsel adaletin çalışanların olumlu duygu durumu ile sergiledikleri ÖVD arasındaki ilişkiye aracılık etmediğini, bununla birlikte çalışanların olumlu duygu durumunun algıladıkları örgütsel adalet ile sergiledikleri ÖVD arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiğini ortaya koymaktadır. Subba ve Kumar (2018)'in Hindistan'daki banka çalışanları üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre de çalışanların iş yerindeki şevkati onların KSS algısı ile olumlu duygu durumu arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Kunda ve diğerlerinin (2019) İstanbul ve Antalya'daki turizm sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmaya göre ise algılanan KSS boyutları ile çalışanların sergiledikleri ÖVD arasındaki ilişkilere onların iş tatmini aracılık etmemektedir. Buna karşın, KSS'yi Kunda ve diğerlerinin (2019) çalışmasından farklı bir şekilde bütün bir yapıda ele alan çalışmaların (Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012) araştırma sonuçlarına göre; KSS'nin ÖVD üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşme, örgütsel güven, işe tutkunluk ve etik liderlik tarzı gibi değişkenlerin aracılık rolü bulunmaktadır. Şöyle ki: Gürel (2012) Türkiye'deki özel sektör çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada; örgütsel özdeşleşmenin algılanan KSS ile çalışanların sergiledikleri ÖVD arasındaki ilişkiye kısmi aracılık ettiğini belirlemiştir. Gao ve He (2017)'nin Çin'deki şirketlerde çalışanlar üzerinde gerçekleştirdiği çalışmanın araştırma sonuçlarına göre; yöneticinin etik liderlik tarzı algılanan KSS ile çalışanların sergiledikleri ÖVD arasındaki ilişkiye tam aracılık etmektedir. Ahmad ve diğerlerinin (2020) Pakistan'daki üniversitelerde çalışan akademisyenler üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre; örgütsel güvenin algılanan KSS ile ÖVD arasındaki ilişkide tam aracılık etkisi vardır. Ali ve diğerlerinin (2020) Pakistan'daki çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre; algılanan KSS'nin çalışanların sergiledikleri ÖVD üzerindeki etkisinde onların işe tutkunluğu kısmi aracılık rolüne sahiptir. Araştırma modelinde ÖVD yerine çalışan sesliliğine yer

veren Liu ve diğerlerinin (2021) Çin'deki otel çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmanın sonuçlarına göre; çalışanların iş yerindeki olumlu duygu durumu onların algıladıkları KSS ile sergiledikleri sesli davranış arasındaki ilişkiye kısmi aracılık etmektedir.

3. Araştırma modeli ve hipotezi

Tüm bu bilgiler ışığı altında, Şekil 1'de görüldüğü üzere çalışmanın araştırma modeli kurulmuş ve hipotezi geliştirilmiştir.

Şekil 1. Çalışmanın araştırma modeli

Araştırma hipotezi: Doktorların iş yerindeki olumlu duygu durumu onların KSS algısı ile sergiledikleri özgeci davranış arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında araştırma yöntemine ve bulgularına yer verilmektedir.

4. Yöntem

Çalışma kapsamında araştırma yapmak için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 8 Aralık 2021 tarih ve 62378 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

4.1. Örneklem

Araştırmanın evrenini Ankara'daki iki özel hastanede çalışan 196 doktor oluşturmaktadır. Örneklem seçilmeyerek evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. 196 doktorun 171'ine anket dağıtılabilmştir; ancak 144 kişiden geri dönüş olmuştur. Geri dönüş oranı yaklaşık % 84'tür. Bununla birlikte 144 anketin sadece 133'ü araştırmada kullanılabilir niteliktedir. Araştırmanın veri seti büyüklüğü; ön analizler tamamlandıktan sonra kesinleşmektedir.

4.2. Veri toplama araçları

Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; algılanan KSS düzeyini ölçmek için Maignan ve Ferrell (2000) tarafından geliştirilen 18 maddelik ölçek kullanılmıştır. Anket formu hazırlanırken Akdoğan'ın (2020) ve Battal'ın (2019) bu ölçeğe ait çevirilerinden yararlanılmıştır. Maignan ve Ferrel (2000) tarafından KSS ölçeğinin ekonomik, yasal, etik ve hayırsever sorumluluk boyutlarının bileşik güvenilirlik (CR: Composite Reliability) değerleri; Amerika Birleşik Devletleri örnekleminde sırasıyla "0,90", "0,91", "0,92" ve "0,92" olarak, Fransa örnekleminde ise sırasıyla "0,87", "0,86", "0,88" ve "0,90" olarak hesaplanmıştır. Araştırmasını Van'daki özel hastane çalışanları üzerinde yapan Battal (2019) bu boyutların Cronbach Alfa (α) güvenilirlik katsayısı değerlerini sırasıyla "0,87", "0,86", "0,90" ve "0,91" olarak belirlemiştir. Toplam KSS ölçeğinin güvenilirlik değeri (α); Ali ve diğerlerinin (2020) Pakistan'daki çalışanlar, Atsan'ın (2017) ise Konya'daki sanayi bölgesi çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarda sırasıyla "0,95" ve "0,94" olarak tespit edilmiştir. İkinci bölümde; iş yerindeki olumlu duygu durumu düzeyini ölçmek için Watson ve diğerlerinin (1988) geliştirdiği 10 maddelik ölçek kullanılmıştır. Olumlu duygu durumu ölçeği Gençöz (2000) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Anket formu hazırlanırken Gençöz'ün (2000), Yılmaz'ın (2020) ve Çağlar'ın (2011) bu ölçeğe ait çevirilerinden yararlanılmıştır. Çalışma çerçevesinde; "genel" zaman dilimi kriteriyle olumlu duygu düzeyi ölçülmüştür. Gençöz'ün (2000) Ankara'daki bir devlet üniversitesinin öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada "geçen hafta" zaman dilimi kriteriyle bu ölçeğin güvenilirlik değeri (α) "0,86" olarak tespit edilmiştir. Bu ölçeğin "genel" zaman dilimi kriteriyle güvenilirlik değeri (α); Watson ve diğerlerinin (1988) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki özel bir üniversitenin çalışanları ve öğrencileri, Çağlar'ın (2011) ise Türkiye'deki bir bankanın çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarda sırasıyla "0,88" ve

“0,92” olarak hesaplanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde; iş yerinde sergilenen özgeci davranış düzeyini ölçmek için Gürel (2012) tarafından geliştirilen ÖVD ölçeğinin içerisindeki 5 maddelik “özgeci davranış” alt-ölçeği kullanılmıştır. Gürel’in (2012) Türkiye’deki özel sektör işletmelerinde çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada; bu alt-ölçek için güvenilirlik değeri (α) “0,85” olarak tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında; anketin 1. ve 3. bölümlerinde bahsi geçen ölçeklerin puanlaması; “1” (kesinlikle katılmıyorum) ile “5” (tamamen katılıyorum) arasında, 2. bölümdeki ölçeğin puanlaması ise “1” (çok az ya da hiç) ile “5” (son derece/aşırı) arasında 5’li Likert tipi ölçme düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Doktorlar; KSS faaliyetlerine dair sorularda çalıştıkları hastaneyi, iş yerinde hissedilen olumlu duygu durumuna ve sergilenen özgeci davranışa ilişkin sorularda ise kendilerini değerlendirmişlerdir. Son olarak dördüncü bölümde doktorlardan cinsiyetlerine ilişkin soruya yanıt vermeleri istenmiştir.

4.3. İşlem

Nicel araştırma yaklaşımına dayanan bu çalışmada; etik kurul onayı alındıktan sonra, 13.12.2021-24.12.2021 tarihleri arasında kapalı zarf usulü ile anketler dağıtılarak toplanmıştır. Veri girişi ve analizler “SPSS 24” programı kullanılarak yapılmıştır. Veri girişi yapıldıktan sonra ilk olarak ön analizler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ölçeklerin yapı geçerliliği açımlayıcı faktör analizi ile sınanmıştır. Ayrıca iç tutarlılık analiziyle ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alfa (α) değerleri belirlenmiştir. Ardından araştırma modelindeki değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Pearson korelasyon analizinden sonra hiyerarşik regresyon analizi ve son olarak interaktif ortamda Sobel testiyle birlikte araştırma hipotezi test edilmiştir. Çalışmanın analizlerinde güven aralığı % 95 olarak belirlenmiştir. Yani elde edilen bulgular; 0,05 önem seviyesinde ($p<0,05$) değerlendirilmiştir.

5. Bulgular

5.1. Ön analizler

Veri setinin kontrolü ve analize hazırlanması amacıyla Tabachnick ve Fidell (2013) tarafından önerilen “veri setinin doğruluğu”, “eksik veri”, “normallik testi” ve “çok değişkenli aykırı değer (multivariate outlier)” ön analizleri yapılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre; çalışma kapsamındaki tüm ölçek maddelerinin “P” değerleri “0,000” çıkmıştır. Yani bu değerler; 0,05’den küçüktür. O halde hiçbir ölçek maddesi normal dağılmamaktadır (Kavak, 2013). Bununla birlikte tüm ölçek maddelerine ait basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 değerleri arasında değiştiği tespit edilmiş ve bu tespit doğrultusunda verinin normal dağıldığı varsayılmıştır. Bu varsayımdan hareketle de veri setinin parametrik teste uygun olduğu kabul edilmiştir (Garson, 2012). Ön analizler sonucunda hiçbir katılımcı analizden çıkarılmamıştır. Böylece araştırmanın veri seti büyüklüğü 133 olarak kesinleşmiştir. Araştırma evreninin yaklaşık % 68’ine yani üçte ikiden fazlasına ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında ulaşılan bu oran yeterli görülmüş ve veri setinin evreni temsil eder nitelikte olduğu varsayılmıştır. Araştırmanın veri setini oluşturan katılımcıların 58’i kadın, 75’i ise erkektir.

5.2. Geçerlilik ve güvenilirlik analizleri

Çalışma kapsamında; araştırma modelindeki değişkenlere (KSS, olumlu duygu durumu ve özgeci davranış) ilişkin ölçeklerin geçerliliğini incelemek amacıyla bu ölçekler açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Tablo 1’de görüldüğü üzere değişkenlere ait KMO Barlett’s Test sonuçlarının 0,50’nin üzerinde olması ve Barlett küresellik testi sonuçlarının da anlamlı çıkması veri setine açımlayıcı faktör analizi uygulanabileceğini göstermektedir. Tablo 1’deki toplam açıklanan varyans değerlerine bakıldığında; 18 maddenin algılanan KSS için toplam varyansın yaklaşık % 63’ünü, 10 maddenin olumlu duygu durumu için toplam varyansın yaklaşık % 53’ünü ve son olarak 5 maddenin özgeci davranış için toplam varyansın yaklaşık % 66’sını açıkladığı görülmektedir. Araştırma modelindeki değişkenlere ait toplam açıklanan varyans değerleri literatürde minimum oran olarak kabul edilen % 50’nin üzerindedir (Kalaycı, 2010). Ayrıca maddelere ilişkin hesaplanan en küçük faktör yükü değeri 0,39’dur. Bu değer de literatürde minimum değer olarak kabul gören 0,32’den büyüktür (Tabachnick ve Fidell, 2013). O halde araştırma kapsamındaki tüm maddeler teorilerine uygun bir şekilde ilgili değişkenlerin altında toplanmış ve böylece tüm ölçeklerin geçerliliği

ispatlanmıştır. Ayrıca Tablo 1’de görüldüğü üzere tüm ölçekler güvenilirdir; çünkü Cronbach Alfa katsayıları 0,70’ten büyüktür (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2009).

Tablo 1

Açımlayıcı faktör ve iç tutarlılık analizi sonuçları

KSS Maddeleri	Faktör Yükleri				Alfa
	1	2	3	4	
(Ek.) KSS1: Hastanemiz karını maksimize etme konusunda başarılıdır.	0,66				
(Ek.) KSS2: Hastanemiz maliyetlerini düşürmeye çalışır.	0,67				
(Ek.) KSS3: Hastanemiz işgücü üretkenliğini / verimliliğini yakından izler.	0,72				0,79
(Ek.) KSS4: Tepe yönetim, hastanemiz için uzun-dönemli stratejiler belirler.	0,72				
(Y) KSS1: Yöneticilerimiz yasalara uymaya çalışır.		0,64			
(Y) KSS2: Hastanemiz işe alma ve personel hakları konusunda düzenlenen tüm yasalara uymaktadır.		0,76			
(Y) KSS3: Hastanemiz yaş ve cinsiyet bakımından işgücü çeşitliliğini-farklılığını teşvik eden/destekleyen programlara sahiptir.		0,77			0,81
(Y) KSS4: Hastanemizin iç politikaları çalışanlar arasında ücret, ödül ve terfi ayrımcılığını önleyecek şekilde düzenlenmiştir.		0,64			
(Et.) KSS1: Hastanemiz kapsamlı işletme etiği prensiplerine sahiptir.			0,73		
(Et.) KSS2: Hastanemiz güvenilir bir hastane olarak tanınır.			0,68		
(Et.) KSS3: İş arkadaşları ve ortaklarına yönelik adil davranmak bu hastanede çalışanların performans değerlendirme sürecinin ayrılmaz/temel bir parçasıdır.			0,39		0,76
(Et.) KSS4: Hastane çalışanlarının her türlü usulsüzlüğü rapor etmesi için gizli bir bildirim sistemi vardır.			0,64		
(Et.) KSS5: Hastanemiz tarafından, çalışanların tüm hastalara tam ve doğru bilgi vermesi istenmektedir.			0,74		
(H) KSS1: Hastanemiz ilave eğitim almak isteyen personeline destek sağlar.				0,73	
(H) KSS2: Esnek hastane politikaları çalışanların iş ve özel yaşamını dengelemelerini sağlar.				0,76	
(H) KSS3: Hastanemiz yardım kuruluşlarına bağışta bulunur.				0,73	0,82
(H) KSS4: Hastanemizde enerji ve malzeme israfını azaltmak için bir program uygulanmaktadır.				0,65	
(H) KSS5: Hastanemiz yerel işletmelerle işbirliği içerisindedir.				0,76	

Kısaltmalar: Ekonomik: (Ek.), Yasal: (Y), Etik: (Et.), Hayırsever: (H)
 KMO=,831, Barlett=(df=153)1124,692, p<,001; Toplam Açıklanan Varyans: % 62,489
 Tüm KSS ölçeğinin Cronbach Alfa (α) değeri: 0,88

Olumlu Duygu Durumu (ODD) Maddeleri	Faktör Yükleri	Alfa
ODD1: İlgili/Meraklı	0,78	
ODD2: Heyecanlı/Coşkulu	0,77	
ODD3: Güçlü/Kuvvetli	0,75	
ODD4: Hevesli/Can atan	0,70	
ODD5: Gururlu	0,79	
ODD6: Atik	0,65	0,89
ODD7: İlham Gelmiş/Yaratıcı	0,80	
ODD8: Azimli/Kararlı	0,77	
ODD9: (Pür) Dikkatli	0,54	
ODD10: Aktif/Faal	0,67	

KMO=,883, Barlett=(df=45)689,803, p<,001; Toplam Açıklanan Varyans: % 53,280

Özgeci Davranış (ÖD) Maddeleri	Faktör Yükleri	Alfa
ÖD1: Benden istenmemiş olsa da işe yeni başlayanların işe alışmasına yardımcı olurum.	0,80	
ÖD2: İş günü kaçırmış olanlara yardımcı olurum.	0,82	
ÖD3: Ağır iş yükü olanlara yardımcı olurum.	0,83	0,87
ÖD4: Etrafımdakilere her zaman yardımcı olurum.	0,79	
ÖD5: İşle ilgili sorunları olanlara gönüllü olarak yardım ederim.	0,80	

KMO=,825 Barlett=(df=10)318,223, p<,001; Toplam Açıklanan Varyans: % 66,195

5.3. Korelasyon analizi

Tablo 2’de görüldüğü üzere hem algılanan KSS ile özgeci davranış ($r= 0,17$, $p<0,05$) ve olumlu duygu durumu ($r= 0,37$, $p<0,01$) arasında, hem de olumlu duygu durumu ile özgeci davranış ($r= 0,26$, $p<0,01$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü ikili ilişkiler tespit edilmiştir.

Cohen (1988) iki değişken arasında 0,10’un altındaki korelasyon değerini çok zayıf, 0,10 ve üstünde ancak 0,30’un altındaki korelasyon değerini zayıf, 0,30 ve üstünde ancak 0,50’nin altındaki korelasyon değerini orta, 0,50 ve üstü korelasyon değerini ise yüksek düzeyde ilişki olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeye göre; hem KSS ile özgeci davranış arasındaki ilişki hem de olumlu duygu durumu ile özgeci davranış arasındaki ilişki zayıf düzeydedir. Diğer taraftan algılanan KSS ile olumlu duygu durumu arasındaki ilişki ise orta düzeydedir.

Tablo 2

Pearson korelasyon analizi sonuçları

Değişkenler	1	2	3	Ortalama (μ)	Standart Sapma
1. Algılanan KSS	1			3,17	0,59
2. Olumlu Duygu Durumu	0,37**	1		3,40	0,70
3. Özgeci Davranış	0,17*	0,26**	1	3,75	0,80

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

5.4. Araştırma hipotezi testi

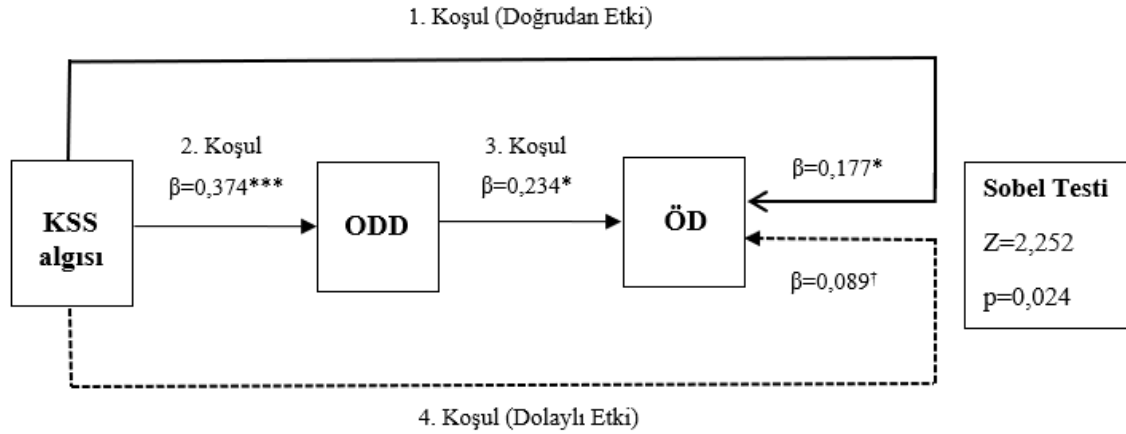
Araştırma hipotezini test etmek için aracı değişken içeren hiyerarşik regresyon analizi ve Sobel testi yapılmıştır. Regresyon analizinde; Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen dört koşullu yöntem takip edilmiştir. Tablo 3 ve Şekil 2’deki sonuçlara göre; algılanan KSS hem özgeci davranışı ($\beta=0,17$; $p<0,05$) hem de olumlu duygu durumunu ($\beta=0,37$; $p<0,001$) anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. O halde aracılığa ilişkin sırasıyla birinci ve ikinci koşul sağlanmıştır. Ayrıca olumlu duygu durumu özgeci davranışı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir ($\beta=0,23$; $p<0,05$). O halde aracılığa ilişkin üçüncü koşul da sağlanmıştır. Olumlu duygu durumu regresyon denkleminde dahil edildiğinde; algılanan KSS’nin özgeci davranış üzerindeki etkisi birinci koşuldaki etkiye göre daha düşüktür ve hatta bu etki anlamsızdır ($\beta=0,08$; $p>0,05$). O halde aracılığa ilişkin tüm koşullar sağlanmıştır. Bu durum; kurulan mekanizmada olumlu duygu durumunun tam aracı değişken rolüne işaret etmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığının belirlenmesi amacıyla son olarak interaktif ortamda Sobel testi yapılmıştır. Sobel testi sonuçları ($Z= 2,252$; $p<0,05$); bu etkinin anlamlı olduğunu göstermektedir (Preacher ve Leonardelli, 2010). Elde edilen sonuçlarla; çalışma kapsamında kurulan mekanizmada olumlu duygu durumu değişkeninin tam aracılık rolüne sahip olduğu istatistiksel olarak ispatlanmıştır ve böylece araştırma hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 3

Regresyon analizi sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Beta	T	P	R	R ²	F
Algılanan KSS	Özgeci Davranış	0,17*	2,059	0,041	0,177	0,031	4,241
Algılanan KSS	Olumlu Duygu Durumu	0,37***	4,621	0,000	0,374	0,140	21,352
Olumlu Duygu Durumu	Özgeci Davranış	0,23*	2,579	0,011	0,280	0,079	5,538
Algılanan KSS	Özgeci Davranış	0,08†	0,985	0,326	0,280	0,079	5,538
Olumlu Duygu Durumu	Özgeci Davranış	0,26**	3,179	0,002	0,268	0,072	10,109

***p<0,001, **p<0,01, *p<0,05, †p>0,05

Şekil 2. Hipotez testi sonuçlarının özeti

Notlar: ***p<0,001, **p<0,01, *p<0,05, †p>0,05; β = Standardize edilmiş regresyon katsayısı; Kısaltmalar: KSS: Kurumsal sosyal sorumluluk, ODD: Olumlu duygu durumu, ÖD: Özgeci davranış

6. Sonuç

Bu çalışmada; doktorların KSS algısının sergiledikleri özgeci davranış üzerindeki etkisinde onların iş yerindeki olumlu duygu durumunun aracılık rolü araştırılmıştır. Yapılan literatür taramasında; çalışmanın araştırma modeliyle benzer modelleri test eden görgül çalışmalar (Ahmad vd., 2020; Ali vd., 2020; Çağlar, 2011; Gao ve He, 2017; Gürel, 2012; Kunda vd., 2019; Liu vd., 2021; Subba ve Kumar, 2018) belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmanın araştırma modelindeki değişkenler arasındaki ilişkileri aynı kurguda inceleyen başka bir çalışmaya araştırmacılar tarafından rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın özgünlüğünü; dolayısıyla özgün değerini artırmaktadır. Çalışan sesliliğinin; ÖVD kapsamında değerlendirilebildiği (Van Dyne ve LePine, 1998) dikkate alındığında, bu çalışmaya en yakın araştırma modeline sahip çalışmanın Liu ve diğerlerine (2021) ait olduğu söylenebilir. Liu ve diğerlerinin (2021) araştırma sonuçlarına göre; çalışanların hem iş yerindeki olumlu duygu durumu hem de örgüte katkı sağlayan davranış sergilemeye yönelik hissettiği zorunluluk duygusu onların algıladıkları KSS ile sergiledikleri sesli davranış arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Ayrıca çalışanların KSS algısı onların hem olumlu duygu durumu hem de zorunluluk duygusu düzeylerini anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Buna karşın KSS'nin olumlu duygu durumu üzerindeki etkisi zorunluluk duygusu üzerindeki etkisinden çok daha fazladır. Bu durum; zorunluluk hissini esas alan Sosyal Değişim Kuramı'ndan (Blau, 1964) ziyade özgür iradeyi temel alan Öz-Belirleme Kuramı'nı (Deci ve Ryan, 1985) çağrıştırmaktadır. Bu çalışmanın araştırma modelinde; Liu ve diğerlerinden (2021) farklı olarak çalışan sesliliği yerine tıpkı onun gibi gönüllüğe dayanan özgeci davranışa (Van Dyne ve LePine, 1998) yer verilmektedir. Ayrıca araştırma modelinde zorunluluk hissi değişkeni bulunmamaktadır; çünkü hem olumlu duygu oluşumunda (Jain vd., 2012) hem de özgeci davranış sergilenmesinde (Organ, 1988) gönüllülük esastır. Liu ve diğerleri (2021) otel çalışanları üzerinde araştırma yapmıştır. Özgeciliğin sağlık sektöründe çalışanların yeterlilikleri bakımından çekirdek bir özellik olmasından (McGaghie vd., 2002) hareketle bu çalışma

doktorlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında çalışmanın önemi daha da artmaktadır.

Ulaşılan bulgulara göre; doktorların KSS algısı, onların iş yerindeki olumlu duygu durumu ve sergiledikleri özgeci davranış arasında beklenildiği üzere anlamlı ve pozitif yönlü ikili ilişkiler vardır. Doktorların KSS algısı onların iş yerindeki olumlu duygu durumunu, doktorların olumlu duygu durumu da onların sergiledikleri özgeci davranışı beklenildiği gibi anlamlı ve pozitif bir şekilde doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte, algılanan KSS doktorların özgeci davranışını sadece onların olumlu duygu durumu üzerinden anlamlı ve pozitif bir şekilde dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Çalışmanın araştırma sonuçları modeldeki değişkenlerin işlevsel tanımlarından hareketle şu şekilde de açıklanabilir:

- Doktorların çalıştıkları hastanenin ekonomik, yasal, etik ve hayırsever sorumluluklarını yerine getirdiğine dair algısının güçlenmesi durumunda, bu doktorların iş yerlerine yönelik beslediği olumlu duygular perçinlenmektedir.
- Doktorların iş yerlerine yönelik beslediği olumlu duygular perçinlendiğinde, bu doktorlar herhangi bir zorunlulukları olmamasına rağmen tamamen özgür iradeleri doğrultusunda çalıştıkları hastaneye ilişkin görevlerde ya da sorunlarda karşılık beklemeden sadece hastaneye katkı sağlamak amacıyla çalışma arkadaşlarına yönelik yardımcı olma davranışlarını daha fazla sergilemektedir.
- Doktorların çalıştıkları hastanenin ekonomik, yasal, etik ve hayırsever sorumluluklarını yerine getirdiğine dair algısının güçlenmesi durumunda, bu doktorların herhangi bir zorunlulukları olmamasına rağmen tamamen özgür iradeleri doğrultusunda çalıştıkları hastaneye ilişkin görevlerde ya da sorunlarda karşılık beklemeden sadece hastaneye katkı sağlamak amacıyla çalışma arkadaşlarına yönelik yardımcı olma davranışlarını daha fazla sergileyebilmeleri için onların iş yerlerine yönelik beslediği olumlu duyguların perçinlenmesi gerekmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, çalışma çerçevesinde; KSS algı düzeyindeki artışın doktorların iş yerindeki olumlu duygu durumunu güçlendirici etkisi sayesinde bu doktorların sergiledikleri özgeci davranış düzeyini yükseltmenin ve böylece hem olumlu duygu durumunun hem de özgeci davranışın hastaneye katkılarını arttırmanın mümkün olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu katkıların sağlanmasında algılanan KSS anahtar bir rol üstlenmektedir. O halde algının gerçeği yansıttığı varsayımı altında ekonomik, yasal, etik ve hayırsever sorumluluklarını yerine getiren hastanelerin daha yüksek örgütsel başarı kazanmaları beklenmektedir. KSS faaliyetlerinin doğal olarak maliyetleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, KSS faaliyetleri hastanenin imajını iyileştirebilir. Bu sayede KSS'nin orta ve uzun vadedeki getirisi maliyetinden fazla olabilir ve böylece hastanenin finansal durumu daha iyi bir konuma gelir ve bu durum hastanenin sürekliliğini güçlendirir. Hastanelerde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için sadece finansal hedeflerin değil, aynı zamanda finansal olmayan yani çevresel ve sosyal hedeflerin de başarılması gerekmektedir; zira hastanelerin sahipleri/ortakları dışında hastalarına, çalışanlarına, tedarikçilerine, devlete ve toplumdaki diğer paydaşlara karşı da sorumluluğu bulunmaktadır. Tam da bu noktada; hastanelerin kurumsal yönetim tarzı ışığında kazan-kaybet yerine kazan-kazan anlayışını benimsemesi, kâr yerine değer maksimizasyonunu hedeflemesi, reaktif yerine proaktif KSS stratejileri uygulayarak iyi bir kurumsal vatandaş olması önerilebilir. KSS faaliyetlerine dair kararları hastane sahipleri ve yöneticileri almaktadır. Bu kararlar yönetici pozisyonunda olsun ya da olmasın tüm çalışanları ve dolayısıyla tüm hastaneyi etkilemektedir. O halde KSS faaliyetlerinde baş sorumlu/öncü olan hastane sahipleri ve yöneticileridir. Bununla birlikte KSS faaliyetlerinin yerine getirilmesinde tüm çalışanların rolü bulunmaktadır. İşte tam da bu noktada; hastanenin örgüt kültürü ve iklimi önem kazanmaktadır. KSS faaliyetlerini destekleyici tarzda yönetici geliştirme programlarının uygulanması arzu edilen örgüt ortamına zemin hazırlayabilir. Böylece hastanenin sürekliliğine ve başarısına katkı sağlamak mümkün olabilir.

Bu çalışmada bazı kısıtlar bulunmaktadır. Çalışmanın en önemli kısıtı; doktorların sergiledikleri özgeci davranışa ilişkin soruları bizzat doktorların kendilerinin değerlendirmesi (self-report) olarak görülebilir. İlerideki çalışmalarda; doktorların sergiledikleri özgeci davranış doktorların kendisi yerine çalışma arkadaşları ve yöneticileri tarafından değerlendirilebilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir. Çalışma kapsamındaki ölçek maddeleri normal dağılım özelliğine sahip değildir. Ancak bu maddelerin basıklık

ve çarpıklık değerlerinden hareketle verinin normal dağılımı kabul edilmiş ve bu sayede veri setine parametrik test yapılabilmektedir. Bu durum; çalışmanın kısıtları arasında gösterilebilir. Bir diğer kısıt ise bu çalışmada kesitsel araştırma yapılmasıdır. İleride boylamsal araştırma yapılmasında fayda görülmektedir. Araştırma Ankara'daki özel hastanelerde çalışan doktorlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Gelecekteki çalışmalarda; aynı model hem devlet hastanelerinde hem de Türkiye ile farklı kültürel özelliklere sahip olan batı ve uzak doğu ülkelerinde test edilebilerek sonuçlar karşılaştırılabilir. Özgeciliğin sağlık sektöründe çalışanların yeterlilikleri bakımından çekirdek bir özellik olmasından (McGaghie vd., 2002) hareketle bu model hemşireler üzerinde de sınanabilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir. Literatür taramasında; bireylerin iş yerine yönelik olumlu duygu beslemesinde (Panaccio ve Vandenberghe, 2012) ve özgeci davranış sergilemesinde (Hoffman, 1981) kişisel özelliklerin etkili olduğu belirlenmiştir. Bu bilgiden hareketle çalışanların özgeci kişilik özelliği ve demografik özellikleri ikinci dereceden bağımsız değişken olarak mevcut modele eklenmek suretiyle düzenleyici-aracılık modelleri kurulabilir. Ayrıca araştırma modeline; ÖVD'nin tüm boyutları sonuç değişkeni, örgütsel özdeşleşme ve örgüte duygusal bağlılık ise aracı değişken olarak eklenmek suretiyle model genişletilebilir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu araştırma için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 8 Aralık 2021 tarih ve 62378 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Adiwijaya, K. ve Fauzan, R. (2012). Cause-related marketing: The influence of cause-brand fit, firm motives and attribute altruistic to consumer inferences and loyalty and moderation effect of consumer values. in *International Conference on Economics Marketing and Management* (pp. 49-54), 28, Singapur. Erişim adresi: <http://www.ipedr.com/vol28/10-ICEMM2012-T00030.pdf>
- Ahmad, R., Ahmad, S., Islam, T. ve Kaleem, A. (2020). The nexus of corporate social responsibility (CSR), affective commitment and organisational citizenship behaviour in academia: A model of trust. *Employee Relations: The International Journal*, 42(1), 232-247. Doi: <https://doi.org/10.1108/ER-04-2018-0105>
- Akbaş Tuna, A., Özkara, Z. U. ve Taş, A. (2019). Paydaş Temelli Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması çalışması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 263-285. Doi: 10.26745/ahbvuidf.542265, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/792425>
- Akdoğan, A. A. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk. S. Polatçı (Ed.), *Kurumsal Temelleriyle Örgütsel Davranış Ölçekleri Rehberi* içinde (ss. 363-379). Ankara: Nobel.
- Akram, A., Kamran, M., Iqbal, M. S., Habibah, U. ve Ishaq, M. A. (2018). The impact of supervisory justice and perceived supervisor support on organizational citizenship behavior and commitment to supervisor: The mediating role of trust. *Cogent Business & Management*, 5(1). Doi: <https://doi.org/10.1080/23311975.2018.1493902>

- Akyol, A., Ergeneli, A., Tas, A. ve Gultekin, S. (2013). Mediating effect of firms' social responsibility on the relationships between individual's altruistic personality, ethical sensitivity and sustainable behavior. *The 7th International Days of Statistics and Economics* içinde (ss. 1-10), Prag, 19-21 Eylül, Çek Cumhuriyeti. Erişim adresi: <https://msed.vse.cz/files/2013/76-Akyol-Aylin-paper.pdf>
- Ali, M., Ali, F. H., Raza, B. ve Ali, W. (2020). Assessing the mediating role of work engagement between the relationship of corporate social responsibility with job satisfaction and organizational citizenship behavior. *International Review of Management and Marketing*, 10(4), 1-10. Doi: <https://doi.org/10.32479/irmm.9714>
- Arıkal Gönül, Ö. (2013). *Örgütsel çatışma çözme yöntemleri: A-tipi kişilik, kontrol odağı ve özgeci davranış* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Ana Bilim Dalı, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1995). Emotion in the workplace: A reappraisal. *Human Relations*, 48(2), 97-125. Doi: <https://doi.org/10.1177/001872679504800201>
- Atsan, M. (2017). *Kurumsal sosyal sorumluluk algılamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde bir araştırma* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Konya. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Au, A., Lai, S., Wu, W., Hofer, J., Busch, H., Šolcová, I. P., Tavel, P. ve Cheng, S. T. (2020). Generativity and positive emotion in older adults: mediation of achievement and altruism goal attainment across three cultures. *Journal of Happiness Studies*, 21(2), 677-692. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10902-019-00101-1>
- Avcı, D., Aydın, D. ve Özbaşaran, F. (2013). Hemşirelik öğrencilerinde empati-özgecilik ilişkisi ve özgeci davranışların bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 108-113. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/balikesirsbd/issue/38428/451923>
- Avrupa Komisyonu (Commission of the European Communities-EC) (2001). *Green Paper: Promoting a european framework for corporate social responsibilities*, COM (2001) 366 final, Brüksel, Belçika. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_9
- Avrupa Komisyonu (Commission of the European Communities-EC) (2011). *Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions*. 25.10.2011, COM (2011) 681 final, Brüksel, Belçika. Erişim adresi: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/communication-from-the-commission-to-1>
- Aydın, N., Başar, M. ve Coşkun, M. (2017). *Finansal Yönetim* (5. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. Doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Başarı, M. (2018). Halkla ilişkiler uygulama alanlarında diğerkamlik. 4. *Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu* içinde (ss. 455-466), Alanya, 3-5 Mayıs, Türkiye. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Bateman, T. S. ve Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee citizenship. *Academy of Management Journal*, 26(4), 587-595. Doi: <https://doi.org/10.5465/255908>
- Battal, F. (2019). *Bazı öncül ve sonuçları açısından kurumsal sosyal sorumluluk* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Erzurum. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Battal, F. ve Karabey, C. N. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal itibar, profesyonel etik standartlar ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 603-629, Doi: <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.682818>
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Wiley & Sons.
- Burns, D. J., Reid, J. S., Toncar, M., Fawcett, J. ve Anderson, C. (2006). Motivations to volunteer: The role of altruism. *International Review on Public and Non Profit Marketing*, 3(2), 79-91. Doi: <https://doi.org/10.1007/BF02893621>
- Can, H. ve Güney, S. (2011). *Genel İşletme* (2. baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of Management Review*, 4(4), 497-505. Doi: <https://doi.org/10.5465/amr.1979.4498296>

- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48. Erişim adresi: <https://cf.linnbenton.edu/bcs/bm/gusdorm/upload/Pyramid%20of%20Social%20Responsibility.pdf>
- Carroll, A. B. ve Buchholtz, A. K. (2006). *Business & Society: Ethics and Stakeholder Management* (6th ed.). Ohio: South-Western.
- Chao, X. ve Gu, Y. (2021). Effects of labor values on subjective well-being: The mediating role of altruistic tendencies. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-8. Doi: 10.3389/fpsyg.2021.715179, Erişim adresi: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.715179/full>
- Cingöz, A. ve Akdoğan, A. A. (2012). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri: Kayseri İli'nde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 331-349. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/2831/38464>
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2th edition). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Çağlar, E. (2011). *An integrative model of justice perceptions, employee positive mood states and organizational citizenship behavior* (Master thesis). Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, Business Administration, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- De Wit, B. ve Meyer, R. J. H. (1999). *Strategy Synthesis: Resolving Strategy Paradoxes to Create Competitive Advantage*. Boston: Cengage Learning.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum Press.
- Demir, R. ve Türkmen, E. (2014). Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algılarının örgüte bağlılıkları üzerindeki etkisinin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 47-59. Erişim adresi: <http://aksarayiibd.aksaray.edu.tr/en/pub/issue/22547/240951>
- Ehrhart, M. G. (2004). Leadership and procedural justice climate as antecedents of unit-level organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology*, 57(1), 61-94. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2004.tb02484.x>
- Ergeneli, A. (2005). The moral codes of salespeople and their relation to ethical perception: An empirical examination in Turkey. *Boğaziçi Journal*, 19(1-2), 1-15. Erişim adresi: <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/21293/6166.pdf?sequence=2>
- Ergeneli, A. (2006). *Örgüt ve İnsan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Feng, Y., Zong, M., Yang, Z., Gu, W., Dong, D., & Qiao, Z. (2020). When altruists cannot help: the influence of altruism on the mental health of university students during the COVID-19 pandemic. *Globalization and Health*, 16(1), 1-8. Doi: <https://doi.org/10.1186/s12992-020-00587-y>
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pittman.
- Freeman, R. E., Harrison, J. S., Wicks, A. C., Parmar, B. L. ve De Colle, S. (2010). *Stakeholder Theory: The State of the Art*. UK: Cambridge University Press.
- Gao, Y. ve He, W. (2017). Corporate social responsibility and employee organizational citizenship behavior: The pivotal roles of ethical leadership and organizational justice. *Management Decision*, 55(2), 294-309. Doi: <https://doi.org/10.1108/MD-05-2016-0284>
- Garson, G. D. (2012). *Testing statistical assumptions*. North Carolina: Statistical Associates Publishing. Erişim adresi: <http://www.statisticalassociates.com/assumptions.pdf>
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve negatif duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (46), 19-26. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpd130044332000000m000226.pdf>
- Ghosh, R., Reio Jr, T. G. ve Haynes, R. K. (2012). Mentoring and organizational citizenship behavior: Estimating the mediating effects of organization-based self-esteem and affective commitment. *Human Resource Development Quarterly*, 23(1), 41-63. Doi: <https://doi.org/10.1002/hrdq.21121>
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25(2), 161-178. Doi: <https://doi.org/10.2307/2092623>

- Griffin, J. J. ve Mahon, J. F. (1997). The corporate social performance and corporate financial performance debate: Twenty-five years of incomparable research. *Business & Society*, 36(1), 5-31. Doi: <https://doi.org/10.1177/000765039703600102>
- Gupta, V., Agarwal, U. A. ve Khatri, N. (2016). The relationships between perceived organizational support, affective commitment, psychological contract breach, organizational citizenship behaviour and work engagement. *Journal of Advanced Nursing*, 72(11), 2806-2817. Doi: <https://doi.org/10.1111/jan.13043>
- Gürel, H. (2012). *Kurumsal sorumluluk-örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde bireysel sorumluluğun aracı rolü ve çalışanların kurumsal sorumluluk anlayışı ile örgütle özdeşleşmenin şartlı etkileri* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Örgütsel Davranış Bilim Dalı, İstanbul. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Gürlek, M. (2018). *Kurumsal sosyal sorumluluğun işe adanma üzerindeki etkisinde algılanan dışsal prestijin ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Otel işletmelerinde bir araştırma* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Gürlek, M., Düzgün, E. ve Meydan Uygur, S. (2017). How does corporate social responsibility create customer loyalty? The role of corporate image. *Social Responsibility Journal*, 13(3), 409-427. Doi: <https://doi.org/10.1108/SRJ-10-2016-0177>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin B. J. ve Anderson, R. E. (2009). *Multivariate Data Analysis* (7th edition). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Hirst, G., Walumbwa, F., Aryee, S., Butarbutar, I. ve Chen, C. J. H. (2016). A multi-level investigation of authentic leadership as an antecedent of helping behavior. *Journal of Business Ethics*, 139(3), 485-499. Doi: 10.1007/s10551-015-2580-x, Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10551-015-2580-x.pdf>
- Hoffman, M. L. (1981). Is altruism part of human nature?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(1), 121-137. Doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.40.1.121>
- Hogg, M. A. ve Terry, D. J. (2000). Social identity and self-categorization processes in organizational contexts. *Academy of Management Review*, 25(1), 121-140. Doi: 10.2307/259266, Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Humpel, N., Caputi, P. ve Martin, C. (2001). The relationship between emotions and stress among mental health nurses. *Australian and New Zealand Journal of Mental Health Nursing*, 10(1), 55-60. Doi: <https://doi.org/10.1046/j.1440-0979.2001.00191.x>
- İman Çam, Y. (2010). *Kurumsal sosyal sorumluluk ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki üzerine bir uygulama* (Yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kütahya. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- İyicil, A. G. (2021a). BİST şirketlerinin dijital kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 70-81. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tarsusiibfdergisi/issue/66078/1021614>
- İyicil, A. G. (2021b). Paydaş teorisi kapsamında kurumsal sosyal sorumluluk: BİST 100 endeksinde işlem gören işletmelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Ş. Karabulut (Ed.), *Yönetim-Strateji-Organizasyon: Teoride ve Uygulamada* (1. cilt) içinde (ss. 331-337). Ankara: Gazi Kitabevi.
- İyicil, A. G. (2021c). Ulusal kültür boyutlarının işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına etkisi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 442-460. Doi: <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1019568>
- Jain, A. K., Malhotra, N. K. ve Guan, C. (2012). Positive and negative affectivity as mediators of volunteerism and service-oriented citizenship behavior and customer loyalty. *Psychology & Marketing*, 29(12), 1004-1017. Doi: <https://doi.org/10.1002/mar.20582>
- Kalaycı, Ş. (2010). Faktör analizi. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (5. baskı) içinde (ss. 321-331). Ankara: Asil Yayınevi.
- Karadağ, E. ve Mutaçlılar, I. (2009). Prososyal davranış ekseninde özgecilik üzerine teorik bir çözümleme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 41-69. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/803686>
- Kavak, B. (2013). *Pazarlama ve Pazar Araştırmaları: Tasarım ve Analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Kerse, G. ve Seçkin, Z. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk algısının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: İmalat sektörü çalışanları üzerinde ampirik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 839-853. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduibfd/issue/52994/704169>
- Kim, H. R., Lee, M., Lee, H. T. ve Kim, N. M. (2010). Corporate social responsibility and employee-company identification. *Journal of Business Ethics*, 95(4), 557-569. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0440-2>
- Kim, M., Yin, X. ve Lee, G. (2020). The effect of CSR on corporate image, customer citizenship behaviors, and customers' long-term relationship orientation. *International Journal of Hospitality Management*, 88, 1-8. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102520>
- Kunda, M. M., Ataman, G. ve Behram, N. K. (2019). Corporate social responsibility and organizational citizenship behavior: The mediating role of job satisfaction. *Journal of Global Responsibility*, 10(1), 47-68. Doi: <https://doi.org/10.1108/JGR-06-2018-0018>
- Lee, Y. H., Woo, B. ve Kim, Y. (2018). Transformational leadership and organizational citizenship behavior: Mediating role of affective commitment. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 13(3), 373-382. Doi: <https://doi.org/10.1177/1747954117725286>
- Liu, Y., Liu, S., Zhang, Q. ve Hu, L. (2021). Does perceived corporate social responsibility motivate hotel employees to voice? The role of felt obligation and positive emotions. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48, 182-190. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.06.006>
- Loi, R., Ngo, H. Y., Zhang, L. ve Lau, V. P. (2011). The interaction between leader-member exchange and perceived job security in predicting employee altruism and work performance. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 84(4), 669-685. Doi: <https://doi.org/10.1348/096317910X510468>
- Maignan, I. (2001). Consumers' perceptions of corporate social responsibilities: A cross-cultural comparison. *Journal of Business Ethics*, 30(1), 57-72. Doi: <https://doi.org/10.1023/A:1006433928640>
- Maignan, I. ve Ferrell, O. C. (2000). Measuring corporate citizenship in two countries: The case of the United States and France. *Journal of Business Ethics*, 23(3), 283-297. Doi: <https://doi.org/10.1023/A:1006262325211>
- McGaghie, W. C., Mytko, J. J., Brown, W. N. ve Cameron, J. R. (2002). Altruism and compassion in the health professions: A search for clarity and precision. *Medical Teacher*, 24(4), 374-378. Doi: <https://doi.org/10.1080/01421590220145734>
- Mirze, S. K. (2016). *İşletme* (4. baskı). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Mishra, S. ve Suar, D. (2010). Does corporate social responsibility influence firm performance of Indian companies?. *Journal of Business Ethics*, 95(4), 571-601. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0441-1>
- Organ, D. W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrom*. Lexington: Lexington Book.
- Özdemir, A. A. (2015). İş tatmini, pozitif/negatif duygulanım ve yaşam tatmininin etkisi. *Çalışma ve Toplum*, 3(46), 47-61. Doi: <https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1593-1090557c.pdf>
- Özkara, Z. U. (2019). *Örgütlerde Otantik Liderlik ve Politik Yeti: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özkara, Z. U. ve Yazıcı, N. (2019). İşletmelerde sürdürülebilirliğin sağlanmasında iç denetimin yönetim fonksiyonu ile etkileşimi. G. Kurt ve S. Karacaer (Eds.), *Denetimde Seçme Konular 2* içinde (ss. 137-155), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Panaccio, A. ve Vandenberghe, C. (2012). Five-factor model of personality and organizational commitment: The mediating role of positive and negative affective states. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 647-658. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.03.002>
- Parlıtı, N. ve Aydınlan, B. (2011). İşletmecilik ile ilgili genel bilgiler. M. M. Üner (Ed.), *Genel İşletmecilik* (2. baskı) içinde (ss. 1-45). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Pasamehmetoglu, A., Guchait, P., Tracey, J. B., Cunningham, C. J. L. ve Lei, P. (2017). The moderating effect of supervisor and coworker support for error management on service recovery performance and helping behaviors. *Journal of Service Theory and Practice*, 27(1), 2-22. Doi: <https://doi.org/10.1108/JSTP-06-2015-0130>

- Perez, A. ve del Bosque, I. R. (2015). The formation of customer CSR perceptions in the banking sector: The role of coherence, altruism, expertise and trustworthiness. *International Journal of Business and Society*, 16(1), 75-94. Doi: <https://doi.org/10.33736/ijbs.555.2015>
- Perez, A., Martinez, P. ve Rodriguez del Bosque, I. (2013). The development of a stakeholder-based scale for measuring corporate social responsibility in the banking industry. *Service Business*, 7(3), 459-481. Doi: 10.1007/s11628-012-0171-9, Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11628-012-0171-9.pdf>
- Petrenko, O. V., Aime, F., Ridge, J. ve Hill, A. (2016). Corporate social responsibility or CEO narcissism? CSR motivations and organizational performance. *Strategic Management Journal*, 37(2), 262-279. Doi: <https://doi.org/10.1002/smj.2348>
- Polatçı, S. ve Özçalık, F. (2015). Çalışanların örgütsel adalet algıları ile üretkenlik karşıtı iş davranışları etkileşiminde pozitif ve negatif duygusallığın aracılık etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 215-234. Doi: <http://dx.doi.org/10.16953/deusbed.04863>
- Preacher, K. J. ve Leonardelli, G. J. (2010). *Calculation for the sobel test: An interactive calculation tool for mediation tests*, Erişim adresi: <http://www.quantpsy.org/sobel/sobel.htm> (Erişim tarihi: 28.12.2021).
- Profili, S., Sammarra, A. ve Innocenti, L. (2016). Can age make a difference? A moderated model of altruistic organizational citizenship behaviour antecedents. *International Journal of Business Science & Applied Management (IJBSAM)*, 11(1), 18-31. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10419/190665>
- Puci, J. ve Guxholli, S. (2018). Business internal auditing - An effective approach in developing sustainable management systems. *European Journal of Sustainable Development*, 7(2), 101-112. Doi: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2018.v7n2p101>
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2018). *Organizational Behavior* (18th edition). Global: Pearson.
- Saat Ersoy, M. ve Ersoy, A. (2011). *Üretim / İşlemler Yönetimi* (2. baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Sayılgan, G. (2011). *Soru ve Yanıtlarıyla: İşletme Finansmanı* (5. baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Schnake, M. E. ve Dumler, M. P. (2003). Levels of measurement and analysis issues in organizational citizenship behaviour research. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(3), 283-301. Doi: <https://doi.org/10.1348/096317903769647184>
- Selek, S. (2019). *Social value orientation as a moderator between corporate social responsibility and organizational citizenship behavior* (Master thesis). Dokuz Eylül University, Graduate School of Social Sciences, Department of Business Administration, İzmir. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Setton, R. P., Bennett, N. ve Liden, R. C. (1996). Social exchange in organizations: Perceived organizational support, leader-member exchange, and employee reciprocity. *Journal of Applied Psychology*, 81(3), 219-227. Doi: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.3.219>
- Seyitoğulları, O. ve Bilen, A. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk üzerine bir literatür taraması. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(2), 195-205. Doi: <https://doi.org/10.38004/sobad.785251>
- Smith, C. A., Organ, D. W. ve Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653-663. Doi: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.68.4.653>
- Sönmez, B. (2017). *Örgütsel vatandaşlık davranışının oluşumunda kurumsal sosyal sorumluluk algısının motivasyonel rolü: Yeşim Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. örneği* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Staw, B. M., Sutton, R. I. ve Pelled, L. H. (1994). Employee positive emotion and favorable outcomes at the workplace. *Organization Science*, 5(1), 51-71. Doi: <https://doi.org/10.1287/orsc.5.1.51>
- Su, L., Swanson, S. R., Hsu, M. ve Chen, X. (2017). How does perceived corporate social responsibility contribute to green consumer behavior of Chinese tourists: A hotel context. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(12), 3157-3176. Doi: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2015-0580>
- Subba, D. ve Kumar, S. (2018). Employees' responses to corporate social responsibility: A study among the employees of banking industry in India. *Decision*, 45(4), 301-312. Doi: <https://doi.org/10.1007/s40622-018-0194-8>

- Sultana, N., Rabie, O., Farooq, M. ve Amjad, A. (2016). The impact of perceived supervisor support on OCB: The moderating effect of introversion. *The Lahore Journal of Business*, 5(1), 37-58. Erişim adresi: <http://lahoreschoolofeconomics.edu.pk/businessjournals/V5issue1/03%20Sultana%20et%20al.%20FINAL.pdf>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th edition). Boston: Pearson.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. S. Worchel ve W. G. Austin (Eds.), in *Psychology of Intergroup Relations* (pp.7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- TDK (2021, 5 Aralık). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Topses, G. (2012). Elseverlik (alturizm) ve benseverlik (egoizm) ölçeğiyle ilgili geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 1(2), 60-71. Erişim adresi: <http://www.ijtase.net/ojs/index.php/IJTASE/article/view/53/67>
- Tosun, C. (2015). *Evlilik öncesindeki ve evli bireylerin ilişki nitelikleri, benlik kurguları ve özgeci davranış düzeyleri* (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Trabzon. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Tremblay, M. ve Gibson, M. (2016). The role of humor in the relationship between transactional leadership behavior, perceived supervisor support, and citizenship behavior. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 23(1), 39-54. Doi: <https://doi.org/10.1177/1548051815613018>
- Turker, D. (2009). Measuring corporate social responsibility: A scale development study. *Journal of Business Ethics*, 85(4), 411-427. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9780-6>
- Tutar, H. (2013). *İşletme & Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uzun, T. (2018). A study of correlations between perceived supervisor support, organizational identification, organizational citizenship behavior, and burnout at schools. *European Journal of Educational Research*, 7(3), 501-511. Doi: 10.12973/eu-jer.7.3.501, Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1185621.pdf>
- Uzunkaya, H. (2019). *Kurumsal sosyal sorumluluk algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa İktisadi İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerine yönelik bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Trabzon. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Valor, C. (2005). Corporate social responsibility and corporate citizenship: Towards corporate accountability. *Business and Society Review*, 110(2), 191-212. Erişim adresi: https://www.academia.edu/2980075/Corporate_social_responsibility_and_corporate_citizenship_Towards_corporate_accountability?auto=citations&from=cover_page
- Van Dyne, L. ve LePine, J. A. (1998). Helping and voice extra-role behaviors: Evidence of construct and predictive validity. *Academy of Management Journal*, 41(1), 108-119. Doi: <https://doi.org/10.5465/256902>
- Van Yperen, N. W. (2003). On the link between different combinations of Negative Affectivity (NA) and Positive Affectivity (PA) and job performance. *Personality and Individual Differences*, 35(8), 1873-1881. Doi: [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00036-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00036-9)
- Watson, D., Clark, L. A. ve Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070. Doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.1063>
- Weiss, J. W. (2008). *Business Ethics: A Stakeholder and Issues Management Approach* (5th edition). USA: South-Western Cengage Learning.
- Williams, L. J. ve Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of Management*, 17(3), 601-617. Doi: <https://doi.org/10.1177/014920639101700305>
- Wong, C. A., Laschinger, H. K. S. ve Cummings, G. G. (2010). Authentic leadership and nurses' voice behaviour and perceptions of care quality. *Journal of Nursing Management*, 18(8), 889-900. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2834.2010.01113.x>
- Yıldırım, E. ve Akın, M. (2018). Örgütlerde dışlanma, sinizm ve pozitif-negatif duygusallık arasındaki ilişkiler: Pozitif ve negatif duygusallığın aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 427-449. Doi: <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.2018239941>

- Yılmaz, H. (2020). Pozitif ve negatif duygusallık. S. Polatçı (Ed.), *Kuramsal Temelleriyle Örgütsel Davranış Ölçekleri Rehberi* içinde (ss. 635-642). Ankara: Nobel.
- Yılmaz, H. ve Ünüvar, H. (2019). İşyeri yalnızlığının pozitif ve negatif duygusallık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. 7. *Örgütsel Davranış Kongresi* içinde (ss. 1266-1276), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 01-02 Kasım.
- Yu-Ping, H., Chun-Yang, P., Ming-Tao, C., Chun-Tsen, Y. ve Qiong-Yuan, Z. (2020). Workplace friendship, helping behavior, and turnover intention: The meditating effect of affective commitment. *Advances in Management and Applied Economics*, 10(5), 55-75. Doi: <https://doi.org/10.47260/amae/1054>
- Zevon, M. A. ve Tellegen, A. (1982). The structure of mood change: An idiographic/nomothetic analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(1), 111-122. Doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.43.1.111>
- Zhang, J., Xie, C. ve Morrison, A. M. (2021). The effect of corporate social responsibility on hotel employee safety behavior during COVID-19: The moderation of belief restoration and negative emotions. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, 233-243. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.12.011>
- Zhigang, W., Lei, Z. ve Xintao, L. (2020). Consumer response to corporate hypocrisy from the perspective of expectation confirmation-theory. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-18. Doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.580114>

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1995–2020 Türkiye örneği

Hakan Eygü*

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, Yakutiye, Erzurum, 25240 TÜRKİYE. E-posta: hakaneygu@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4104-2368>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 07.04.2022
Kabul tarihi: 11.06.2022
Çevrimiçi kullanım tarihi: 24.06.2022
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik büyüme, elektrik tüketimi, yenilenebilir kaynaklar, ARDL yaklaşımı, Toda-Yamamoto nedensellik

ÖZ

Bu çalışmada 1995–2020 dönemine ait kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ile sermaye, işgücü ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketimi (jeotermal, rüzgâr, biokütle, güneş, biyogaz, hidroelektrik ve atık kaynaklar) değişkeni arasındaki ilişki zaman serisi analiziyle incelenmiştir. Ekonometrik analizde ADF, PP birim kök testleri ile Ziyot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testleri ile serilerin durağan olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ARDL sınır testi ile eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmiş ve değişkenlerin uzun dönem ve kısa dönem dinamikleri incelenmiştir. Daha sonra nedensellik ilişkisinin tespitinde ise Toda-Yamamoto nedensellik analizi kullanılmıştır. Eşbütünleşik serilere Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanarak yenilenebilir enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulunmuştur. Bu doğrultuda yenilenebilir enerji tüketimindeki artışlar ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği söylenebilir.

The relationship between the use of renewable energy sources and economic growth: Case of Turkey between the years 1995–2020

ARTICLE INFO

Received: 07.04.2022
Accepted: 11.06.2022
Available online: 24.06.2022
Article type: Research article

Keywords:

Economic growth, electricity consumption, renewable sources, ARDL approach, Toda-Yamamoto causality

ABSTRACT

This study examines the relationship between gross national product, capital, labor force and the electricity consumption from renewable energy sources (geothermal, wind, biomass, solar, biogas, hydroelectric and waste resources) for the period 1995-2020 by time series analysis. In econometric analysis, ADF, PP unit root tests and Ziyot-Andrews structural break unit root tests suggest that the series are stationary. Besides, the existence of the cointegration relationship was tested with the ARDL bounds test and the long-term and short-term dynamics of the variables were examined. Then, Toda-Yamamoto causality analysis was used to test the causality. By applying the Toda-Yamamoto causality test to the cointegrated series, it was found that there is a one-way causality running from renewable energy consumption to growth. In this respect, it can be said that increase in renewable energy consumption positively affects the economic growth.

1. Giriş

İnsan hayatı için vazgeçilmez bir ihtiyaç olan enerji, hem üretim hem de tüketim sürecinde önemli bir faktördür. Bu nedenle enerjinin ekonomik büyüme sürecindeki önemi göz ardı edilemez. Gelişen teknoloji ve nüfus artışının yanı sıra sanayileşme ve artan yaşam standartları enerji tüketiminin dolayısıyla enerjiye olan talebin her geçen gün daha da artmasına neden olmaktadır. Dünya enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayan fosil enerji kaynakları (kömür, petrol ve doğalgaz) hızla tükenmektedir. Bu durum özellikle enerjide dışa bağımlı ve gelişmekte olan ülkelerde alternatif enerji kaynakları arayışını hızlandırmıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye sahip olduğu kısıtlı fosil enerji kaynaklarından dolayı enerjide büyük ölçüde dışa bağımlıdır. Her geçen gün daha da artan bu bağımlılık ülke ekonomisi üzerinde büyük bir yük oluşturmaktadır. Bu anlamda Türkiye enerjideki dışa bağımlılığını azaltmak, bu bağımlılığın ülke ekonomisi üzerindeki yükünü hafifletmek ve enerji arz güvenliğini sağlamak adına enerji ihtiyacını daha çok yerli ve yenilenebilir kaynaklardan karşılamayı hedeflemiştir. Son araştırmalar (Coester, Hofkes ve Papyrakis, 2018) yenilenebilir enerjinin ekonomik büyümeye etkisi ile sonuçlandığını ve bunun sonucunda yeterli üretim kapasitesinin artırılması gerektiği belirlenmiştir. Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma hedefine ulaşması için farklı stratejiler belirlemelidir (Köse ve Gültekin, 2019, s. 141).

Bu çalışmada, Türkiye’de ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi arasındaki ilişkiyi sermaye işgücünün ayrı faktörler olarak kabul edildiği çok değişkenli model yardımıyla etkili politikalar önermektir. Çalışmada modele dahil edilen sermaye ve işgücü değişkenleri ile son yıllardaki enerji tüketim verilerinin modele dahil edilmesi çalışmayı, çoğu çalışmadan farklı kılmaktadır. Ekonometrik analizler kullanılarak sırasıyla birim kök testleri ile serilerin durağanlığı araştırılmış, eşbütünleşme analizi ile seriler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ARDL yöntemi uygulanmış ve son olarak Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır.

2. Literatür

Literatür incelendiğinde ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji üretimi ile birçok değişken arasında ekonometrik çalışma bulunmaktadır. Son on yılda ülkeler elektrik enerjisi üretimi ve tüketimini tahmin etmek için çok sayıda yaklaşım önermişlerdir. Bu doğrultuda elektrik talep modellenmesinde yapısal kırılmalar (Dogan, 2016, s. 78) ve dış değişkenlerden kaynaklanan (Apadula, Bassini, Elli ve Scapin, 2012, s. 346) geçici etkiler, gibi birçok öngörülemeyen faktör mevcuttur (Oliveira ve Oliveira, 2018). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında ilişki panel veri analizi ile araştırılmış (Apergis ve Payne, 2010) ve yenilenebilir enerji tüketimi ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki (Koçak ve Şarkgüneşi, 2017, s. 51) bulmuşlardır. Karagöl vd. (2007) çalışmasında Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketiminin 1974-2004 yılları arasındaki dönem için incelemiştir. ARDL sınır testi kullanılarak yapılan analizde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu belirlemiş ve kısa dönemde pozitif bir ilişki, uzun dönem için ise negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Mucuk ve Uysal (2009) Türkiye’nin 1960-2006 yılları arasındaki dönemde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucunda değişkenlerin eşbütüleşik olduğu ve Granger nedenselliği enerji tüketiminde ekonomik büyümeye doğru gerçekleştiğini belirlemiştir. Türkiye’nin yenilenebilir enerji kaynakları bakımından zengin olan ülkelere biri olduğundan (Benli, 2013, s. 33; Yuksel, 2013, s. 1037) son yıllarda Türkiye’de yabancı yatırımı artmıştır (Isiks, Isiksal, ve Jalali, 2016, s. 79). Türkiye’deki enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş (Erdal et al., 2008) yapılan nedensellik ilişkisi sonucunda Türkiye için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur. Anatürk ve Özata (2019) çalışmasında Türkiye’de yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarının tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve araştırma sonucunda büyüme üzerinde elektrik enerjisinin daha etkili olduğunu belirlemiştir. Ayrıca yenilenemeyen enerji kaynaklarının tüketiminin artması çevresel bozulmaya neden olduğu ifade edilmiştir (Caglar, Mert ve Boluk, 2021). Benzer bir çalışma yenilenebilir enerji kaynaklarının belirleyicileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş ve yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim sürecinde kullanıldığı belirlenmiştir (Çınar ve Yılmaz, 2015, s.73). Ayrıca enerji ile büyüme arasındaki bir çalışmada büyüme oranının kişi başı enerji tüketimindeki değişimin etkilediği belirlenmiştir (Yurdakul, 2018). Kantarmacı ve Birecikli (2020) çalışmasında AB ülkelerinin 2006-2016 yılları arasındaki dönemde yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyümeye

katkısını araştırmışlardır. Analiz sonucunda yenilenebilir enerji birincil üretiminin ekonomik büyüme ve işgücü üzerindeki uzun dönemli etkileri olduğunu belirlemişlerdir. Lise ve Van Montfort (2007) Türkiye'nin 1970-2003 yılları arasındaki dönemde enerji tüketimim ile GSYH eşbütünleşme analizi ile bu değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin 2025 yılına kadar %5,9 ile %7 oranında büyüyeceğini belirlemişlerdir. Öcal ve Aslan (2013) 1990-2010 yılları arasındaki dönemi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediği ve tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Alper (2018) çalışmasında toplam sabit sermaye yatırımlarındaki, işgücüne katılım oranındaki ve yenilenebilir enerji kullanımındaki %1 birimlik artışın ekonomik büyümeyi sırasıyla %0,29, %0,22 ve %0,19 oranında arttırdığını belirlemiştir. Durğun ve Durğun (2018) çalışmasında Türkiye'nin 1980-2015 yılları arasındaki dönemde gayrisafi yurtiçi hasıla ile kişi başına yenilenebilir enerji tüketimi (hidroelektrik dahil) arasındaki nedensellik ilişkisini ARDL sınır testi ile incelemişlerdir. Sonuç olarak serilerin eşbütünleşik olduğunu ortaya koymuştur. Soğukpınar vd. (2021) çalışmasında Türkiye'nin yenilenebilir enerji politikaları 2019-2023 dönemini kapsayan toplam elektrik enerjisi talep tahmini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda geliştirilen enerji politikalarının elektrik talebini azalttığını belirlemişlerdir.

3. Yöntem

3.1. Model ve veri seti

Çalışmanın uygulama bölümünde 1995-2020 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketim değişkeni (RELC) arasındaki ilişki incelenmiştir. Yenilenebilir enerji kaynakları; jeotermal, rüzgâr, biokütle, güneş, biyogaz, hidroelektrik ve atık kaynakların tümü olarak belirlenmiştir. Ekonomik büyüme değişkeni olarak Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) 2015 baz yılı ABD Doları cinsinden veriler kullanılmıştır. Analiz kısmında kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Veri seti ve açıklamaları

Değişkenler	Temsili Değişkenler	Açıklama	Kaynak
Gayri safi yurtiçi hasıla	$\ln Y_t$	Gayri safi yurtiçi hasıla, 2015=100 sabit fiyatıyla ABD Doları cinsinden alınmıştır.	Dünya Bankası (2022) 1995-2020
Sabit sermaye	$\ln K_t$	Sabit sermaye oluşumu değişkeni, 2015=100 sabit fiyatıyla ABD Doları cinsinden alınmıştır.	Dünya Bankası (2022) 1995-2020
Toplam işgücü	$\ln L_t$	Toplam işgücü sayısı 15+, total (%)	Dünya Bankası (2022) 1995-2020
Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketimi	$\ln RELC_t$	Toplam enerji tüketimi (%)	TÜİK (2022) 1995-2020

Kaynak: Yazar tarafından hazırlandı.

Çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek için öncelikle Genişletilmiş Dickey-fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ve yapısal kırılmalı birim kök testlerinden biri olan Zivot-Andrews birim kök testi ile incelenmiştir. Sonrasında değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı ARDL sınır Testi yaklaşımıyla incelenmiş, Toda-Yamamoto Nedensellik analizi yapılarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki yorumlanmıştır.

Bağımlı değişkenin (açıklanan) GSYH'nin olduğu ve sermaye, işgücü, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketiminin bağımsız (açıklayıcı) değişken olduğu model,

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln K_t + \beta_2 \ln L_t + \beta_3 \ln RELC_t + u_t \quad (1)$$

Kurulan logaritmik modelde seçili değişkenlerin doğal logaritması alınmış ve tanımlanan değişkenleri göstermektedir. β' lar ise ilgili değişkenin katsayısını ve aynı zamanda esneklik katsayılarını ifade etmektedir. u_t ' ler hata terimini temsil etmektedir.

3.2. Durağanlığın İncelenmesi

Çalışmalarda yer alan serilerin durağan olup olmadıkları birim kök testleri ile tespit edilir. Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde elde edilen sonuçların gerçeği yansıtması düşük bir ihtimaldir. Bu yüzden uygulamaya başlamadan önce serilerin durağanlığına bakılması önem arz etmektedir.

Serilerin durağanlığının tespitinde yaygın kullanılan birim kök testlerinin yanın sıra yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri de kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan sıradan birim kök testleri seriyi durağan bulurlarsa yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmayabilir. Ancak yapısal kırılmalı birim kök testleri genellikle sıradan birim kök testleri ile de beraber kullanılmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019, s. 97; Coşkun ve Eygü, 2020, s. 237).

ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak serinin durağan olup olmadığı belirlenmiştir. Tablo 2'de ADF ve PP birim kök test sonuçları verilmiştir. ADF ve PP birim kök testleriyle serinin durağan olup olmadığını göstermek için hipotezler,

H_0 : Seri durağan değildir (Birim kök içermez)

H_1 : Seri durağandır (Birim kök içerir)

şeklinde kurulmaktadır.

Tablo 2'de ADF ve PP test sonuçlarına göre değişkenlerin durağan olmadıkları ancak birinci farklarda durağan oldukları ($p < 0,05$) yani tüm değişkenlerin $I(1)$ oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2

Birim kök analizi sonuçları

	Model	ADF		PP	
		Düzye	I. Farkta	Düzye	I. Farkta
lnGSYH	C	-0,211 (0,924)	-4,407 (0,002***)	-0,224 (0,923)	-4,407 (0,002***)
	CT	-3,942 (0,027**)	-4,323 (0,011**)	-2,240 (0,448)	-4,323 (0,011**)
	NCT	5,130 (0,998)	-2,739 (0,008***)	5,130 (0,998)	-2,613 (0,011**)
lnK	C	-0,928 (0,3761)	-4,973 (0,000***)	-0,921 (0,764)	-4,973 (0,000***)
	CT	-3,452 (0,070)	-4,858 (0,003***)	-2,303(0,417)	-4,858 (0,003***)
	NCT	-0,344 (0,549)	-8,154 (0,000***)	-0,319 (0,559)	-7,289 (0,000***)
lnL	C	-2,101 (0,245)	-2,829 (0,059*)	-1,662 (0,437)	-2,821 (0,070)
	CT	-2008 (0,567)	-3,551(0,226)	-1,535 (0,789)	-2,751 (0,226)
	NCT	-1,001 (0,275)	-2,717 (0,008***)	-0,929 (0,304)	-2,694 (0,009***)
lnRELC	C	1,278 (0,997)	-3,991 (0,005***)	0,925 (0,994)	-4,022 (0,005***)
	CT	-2,238 (0,449)	-4, 302 (0,012**)	-2,161 (0,473)	-4,368 (0,011**)
	NCT	-0,509 (0,484)	-1,304 (0,171)	0,379 (0,786)	-2,929 (0,005***)

C: Sabit model, CT: Sabit ve trendli model, NCT: Trendsiz ve sabitsiz model, ADF testinde maksimum gecikme sayısı 5 olarak alınmış ve optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Yapısal kırılmalı birim kök testi olan Ziyot-Andrews testi kırılmanın içsel olarak belirlenmesinin veri kaybını önlediği, bu nedenden dolayı Perron testine göre daha ileri bir test olduğu söylenebilir (Zivot ve Andrews, 1992). Ziyot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testleriyle seride kırılma olup olmadığını göstermek için hipotezler,

H_0 : Yapısal kırılma vardır.

H_1 : Yapısal kırılma yoktur.

şeklinde kurulmaktadır.

Tablo 3

Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları

Değişkenler	Model	Kırılma Dönemi	t-istatistik	Seçilen Gecikme Uzunluğu	Değişkenler	Model	Kırılma Dönemi	t-istatistik	Seçilen Gecikme Uzunluğu
lnGSYH	A	2017	-3,828	9	Δ lnGSYİH	A	2002	-4,971	0
	C	2010	-7,008	9		C	2001	-5,092	0
lnK	A	2014	-5,694	1	Δ lnK	A	2012	-6,268	0
	C	2012	-7,681	1		C	2013	-6,554	0
lnL	A	2009	-5,245	8	Δ lnL	A	2004	-6,860	0
	C	2016	-9,296	8		C	2009	-4,891	0
lnRELC	A	2009	-4,951	1	Δ lnRELC	A	2006	-6,356	0
	C	2003	-3,203	1		C	2007	-7,351	0

Kritik Değerler: Model A için %5 anlamlılık düzeyinde -4,80; Model C için %5 anlamlılık düzeyinde -5,08.

Δ birinci fark işlemcisidir.

Tablo 3'te yapısal kırılmalı birim kök testi incelendiğinde $|t_h| > t_{k(ZA)}$ değerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve seride yapısal kırılma olmadığı sonucuna ulaşılr.

3.3. ARDL sınır testi

Seriler $I(0)$ ve $I(1)$ de durağan olduğu için ARDL modelini tahmin etmek için uygun gecikme uzunluğu belirlenmiş ve Tablo 4'te verilmiştir.

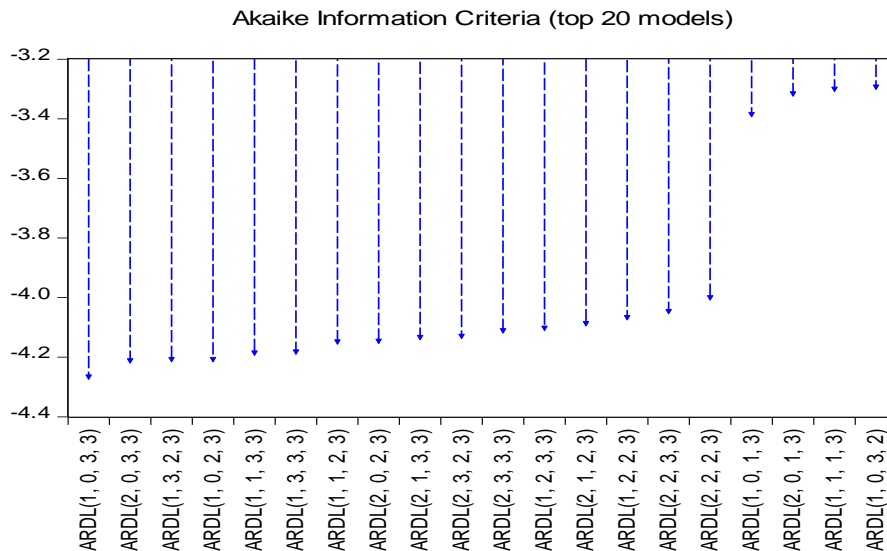
Tablo 4

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Lag	FPE	AIC	SC	HQ
0	14,741	14,041	14,238	14,094
1	0,037	8,039	9,021*	8,299
2	0,021*	7,378*	9,145	7,846

* Kriterler tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Belirlenen gecikme uzunluğu doğrultusunda uygun ARDL modeli Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir ve sonuçlar Şekil 1' de gösterilmiştir. Akaike bilgi kriterine göre uygun ARDL modeli ARDL(1,0,3,3) olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. Akaike Bilgi Kriterine göre en iyi 20 model

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespitinde kullanılan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 5’ te verilmiştir.

Tablo 5

ARDL sınır testi sonuçları

Kritik Değer Sınırları		
Anlamlılık düzeyi	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)
%10	2,37	3,21
%5	2,79	3,67
%2.5	3,15	4,08
%1	3,64	4,66

Not: F-istatistiği: 15,936; H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

*Kritik değerler ile Pesaran vd. (2001) tarafından elde edilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde hesaplanan F istatistik değerinin tüm önem seviyelerinde üst sınırın üzerinde olduğu görülmekte ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu doğrultuda eşbütünleşme ilişkisi olduğu durumda uzun ve kısa dönemli ilişki incelenebilmektedir.

3.4. Uzun dönemli ilişki

Belirlenen ARDL(1,0,3,3) modelinden faydalanılarak hesaplanan uzun dönem sonuçları Tablo 6’te verilmiştir.

Tablo 6

Uzun dönem katsayıları (bağımlı değişken lnGSYH)

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
lnK	3,551	1,679	0,118
lnL	-2,821	-11,002	0,000***
lnRELC	0,266	25,429	0,000***

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 6 incelendiğinde uzun dönemde değişkenlerden L negatif ve anlamlı, RELC pozitif yönde ve anlamlı, K değişkeni ise ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmasına rağmen bu etki istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, toplam işgücündeki %1’lik değişimin ekonomik büyüme de yaklaşık %2,8’lik negatif yönlü değişime neden olacağı, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketimindeki %1’lik değişimin ekonomik büyüme de %0,26’lık aynı yönlü değişime neden olacağı söylenebilir.

3.5. Hata düzeltme modeli

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkinin araştırılmasında ARDL kısıtsız hata düzeltme modeli kullanılmış ve sonuçlar Tablo 7’da verilmiştir.

Tablo 7

Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
$\Delta(\ln L)$	0,515	2,459	0,030***
$\Delta(\ln L(-1))$	1,890	5,978	0,000***
$\Delta(\ln L(-2))$	0,461	2,104	0,057*
$\Delta(\ln RELC)$	-0,035	-1,596	0,136
$\Delta(\ln RELC(-1))$	-0,226	-6,098	0,000***
$\Delta(\ln RELC(-2))$	-0,208	-6,067	0,000***
CoinEq(-1)	-0,657	-10,307	0,000***
$R^2 = 0,826$		$DW = 2,445$	

Δ fark işlemcisidir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Hata düzeltme modelinde hata düzeltme katsayısı olan CointEq(-1) katsayısının negatif ve anlamlı olması beklenmektedir. Bu katsayının negatif ve anlamlı olması değişkenlerin uzun dönem ilişkisinden sapmanın sonraki dönemlerde dengeye geleceği anlamına gelmektedir. Tablo 7 incelendiğinde CointEq(-1) katsayısının -0,657 ve anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönem dengesinde meydana gelen sapmanın yaklaşık %46,49' u bir sonraki dönem (1 yıl sonra) dengeye gelmektedir.

RELC bir ve iki gecikmeli değerlerinin büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğu görülmektedir. RELC harcamalarının kısa dönemde büyüme üzerinde negatif bir etkisi olsa bile uzun dönem dengesinden sapların dengeye gelmesiyle birlikte uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu Tablo 7'te görülmektedir.

3.6. Model varsayımları

Kurulan modelden elde edilen analiz sonuçlarının güvenilir olup olmadığını anlamamanın yolu bazı varsayımların sağlanıp sağlanmadığının da incelenmesi gerekir. Varsayımları sağlanması sonuçların güvenilir olması anlamına gelmektedir. Bu bölümde kurulan ARDL(1,0,3,3) modelin için test edilen varsayım sonuçlarına Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

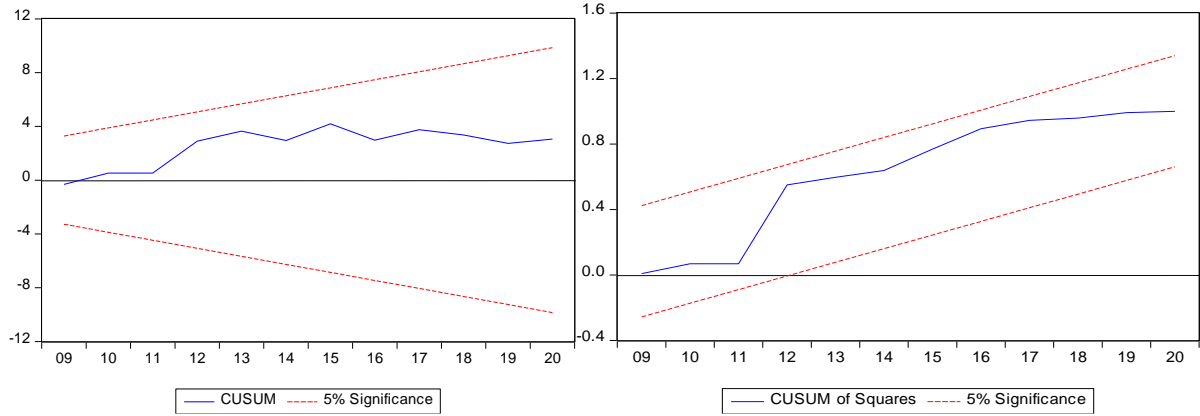
Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
LNGSYH(-1)	0,342	3,151	0,008
LNK	2,331	1,649	0,125
LNL	0,515	1,619	0,131
LNL(-1)	-0,479	-0,922	0,374
LNL(-2)	-1,429	-3,097	0,009
LNL(-3)	-0,461	-1,372	0,194
LNRECL	-0,035	-1,038	0,319
LNRECL(-1)	-0,016	-0,326	0,749
LNRELC(-2)	0,017	0,417	0,683
LNRELC(-2)	0,209	4,756	0,000
C	27,917	6,522	0,000
Tanımsal Test Sonuçları			
Jarque-Bera Testi	0,983 (0,611)	Breusch-Pagan-Godfrey Testi	0,601 (0,727)
Breusch-Godfrey Testi	1,628 (0,244)	Ramsey Reset Testi	0,315 (0,586)

*Tanımsal test sonuçlarında parantez içindeki değerler p-değ. göstermektedir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere tanısal test sonuçlarından Jargue-Bera Testi ile modelin normal dağılım gösterdiği ($p > 0,05$) belirlenmiştir. Breusch-Godfrey Testi ile “otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilememesi ($p > 0,05$) otokorelasyon olmaması varsayımının sağlandığı anlamına gelmektedir. Sabit varyans varsayımı için yapılan Breusch-Pagan-Godfrey testi ile “değişen varyans yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilememesi ($p > 0,05$) model sabit varyans varsayımının sağlamaktadır. Modelin matematiksel kalıbını doğru seçilip seçilmediği Ramsey Reset testi ile belirlenmiştir. Test sonuçlarında “modelin matematiksel kalıbı doğru seçilmiştir” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilememesi ($p > 0,05$) sıfır hipotezinin reddedilememesi modelin fonksiyonel kalıbında hata yoktur şeklinde ifade edilebilir.

Modelin uzun dönem katsayılarının istikrarlılığını belirlemek amacıyla yapılan CUSUM ve CUSUMSQ test sonuçları Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMSQ Test Sonuçları

CUSUMSQ testi CUSUM testine göre daha hassastır. Şekil 2 incelendiğinde elde edilen eğrilerin kritik sınırlar içinde kaldığı görülmektedir. Bu durum tahmin sonuçlarının istikrarlı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda tahmin edilen ekonomik büyüme modeli hakkında politika da bulunmak amacıyla kullanılmasında bir sakınca görülmemektedir.

3.7. Toda–Yamamoto nedensellik analizi

Bu bölümde ekonomik büyüme teorisinin araştırılması ve politika önerileri geliştirmek amacıyla VAR analizi uygulanmıştır. VAR Granger Nedensellik testi ile seriler arasında nedensellik olup olmadığını göstermek için hipotezler,

H_0 : Seriler arasında nedensellik yoktur.

H_1 : Seriler arasında nedensellik vardır.

şeklinde kurulmaktadır. Bu doğrultuda uygulanan analiz sonuçları Tablo 9’de verilmiştir.

Tablo 9

VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Testi

VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi				
<i>Bağımlı Değişken: lnGSYH</i>				
Dışlanan	χ^2	s.d	p-değeri	Sonuç
lnK	0,402	2	0,817	
lnL	7,783	2	0,020***	lnL→lnGSYH
lnRELC	6,125	2	0,046***	lnRELC→lnGSYH
Tümü	9,130	6	0,166	
<i>Bağımlı Değişken: lnK</i>				
Dışlanan	χ^2	s.d	p-değeri	
lnGSYH	2,134	2	0,344	
lnL	3,393	2	0,183	
lnRELC	1,083	2	0,581	lnRELC↔lnGSYH
Tümü	6,891	6	0,331	
<i>Bağımlı Değişken: lnL</i>				
Dışlanan	χ^2	s.d	p-değeri	
lnGSYH	2,941	2	0,229	
lnK	2,713	2	0,257	
lnRELC	13,063	2	0,001***	lnRELC→lnL
Tümü	15,657	6	0,015***	
<i>Bağımlı Değişken: lnRELC</i>				
Dışlanan	χ^2	s.d	p-değeri	
lnGSYH	3,090	2	0,213	
lnK	0,395	2	0,821	
lnL	3,722	2	0,155	
Tümü	11,165	6	0,083*	

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 9 incelendiğinde yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketimi serisinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğu ($p < 0,05$) yani H_0 hipotezinin reddedildiğine karar verilir. Diğer bir ifadeyle yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketimi serisinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik vardır.

4. Sonuç ve değerlendirme

Yaşamın her alanında tüketilen enerji bir ülkenin ekonomik gelişiminin sürdürülebilir bir yapı kazanmasında vazgeçilmez bir gereksinimdir. Ekonomik gelişim sürecinde mal ve hizmetlerin üretiminde önemli bir girdi olarak kullanılan enerjiye olan talep artmaktadır. Türkiye için ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından biri enerjidir. Mevcut çalışmanın amacı, 1995-2020 dönemi için Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini işgücü ve sermayenin dâhil edildiği çok değişkenli bir modelde analiz etmektir. Bu amaçla, ARDL yaklaşımı kullanılarak etkiler incelenmiştir.

Ampirik sonuçlar, ekonomik ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Uzun dönem dengesinde meydana gelen sapmanın yaklaşık %46,49’ u bir sonraki dönemde dengeye gelmektedir. Yenilenebilir enerji değişkeni bir ve iki gecikmeli değerlerinin ihracat üzerinde negatif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Yenilenebilir enerji harcamalarının kısa dönemde ihracat üzerinde negatif bir etkisi olsa bile uzun dönem dengesinden sapların dengeye gelmesiyle birlikte uzun dönemde pozitif ne anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketimi serisinden ekonomik

büyümeye doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak analiz sonuçları literatürde yer alan çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

Ülkemiz nüfusunun giderek artması ile birlikte enerji tüketiminin de arttığı bilinmektedir. Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki insanların refahını yani yaşam standartlarını etkilemektedir. Bu doğrultuda ülkemizin gelişmesi için düşük karbon salınımına sahip olan yenilenebilir enerji kaynakları ile mümkündür. Bu nedenle Türkiye yenilenebilir kaynaklara yönelik yatırımları desteklemeli ve uygun politikalar geliştirilmelidir. Geliştirilecek politikaların etkili olması için literatürde yer alan çalışmalarda kullanılan değişkenlerin yönü de oldukça önemlidir.

Yazar Beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için Etik Kurul Onayı gerekmemektedir.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.466782>
- Apadula, F., Bassini, A., Elli, A. ve Scapin, S. (2012). Relationships between meteorological variables and monthly electricity demand, *Applied Energy*, 98, 346-356. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2012.03.053>
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries, *Energy Policy*, 38(1), 656-660. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.002>
- Anatürk, Ş. ve Özata, E. (2019). Türkiye’de yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynaklarından elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *The Journal of International Social Research*, 68(12), 1018-1030. <https://hdl.handle.net/11421/26256>
- Benli, H. (2013). Potential of renewable energy in electrical energy production and sustainable energy development of Turkey: Performance and policies. *Renewable Energy*, 50, 33-46. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2012.06.051>
- Çaglar, A. E., Mert, M. ve Boluk, G. (2021). Testing the role of information and communication technologies and renewable energy consumption in ecological footprint quality: Evidence from world top 10 pollutant footprint countries. *Journal of Cleaner Production*, 298, 126784. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126784>
- Coester, A., Hofkes, M. W. ve Papyrakis E. (2018). An optimal mix of conventional power systems in the presence of renewable energy: a new design for the German electricity market, *Energy Policy*, 116, 312-322. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.02.020>
- Coşkun, H. ve Eygü, H. (2020). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisinin incelenmesi: Türkiye Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 233-242. <https://doi.org/10.18506/anemon.761623>
- Çınar, S. ve Yılmaz, M. (2015). Yenilenebilir enerji kaynaklarının belirleyicileri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 55-78.

- De Oliveira ve E. M., Oliveira, F. L. C. (2018). Forecasting mid-long term electric energy consumption through bagging ARIMA and exponential smoothing methods, *Energy*, 144, 776-788. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2017.12.049>
- Dogan, E. (2016). Are shocks to electricity consumption transitory or permanent? Sub-national evidence from Turkey, *Utilities Policy*, 41, 77-84. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2016.06.007>
- Durğun, B. ve Durğun, F. (2018). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(1), 1-27. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.347200>
- Erdal, G., Erdal, H. ve Esengün, K. (2008). The causality between energy consumption and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 36(10), 3838-3842. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.07.012>
- Isiks, A. Z., Isiksal, H. ve Jalali, H. (2017). The impact of foreign direct investment on Turkish economy 2010–2016. *Economics*, 5(2), 69-81. <https://doi.org/10.1515/eoik-2017-0019>
- Kantarmacı, S. ve Birecikli, Ş. Ü. Yenilenebilir enerji birincil üretiminin ekonomik büyüme ve işgücü üzerine etkisi: AB-28 Panel Veri Analizi. *İzmir Yönetim Dergisi*, 1(1), 10-28.
- Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi: sınır testi yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Koçak, E. ve Şarkgüneşi, A. (2017). The renewable energy and economic growth nexus in Black Sea and Balkan countries, *Energy Policy*, 100, 51-57. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.10.007>
- Köse, Z. ve Gültekin, H. (2019). Ekonomik Büyümenin Bir Belirleyicisi Olarak Dış Ticaret: NAFTA Ülkeleri Örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(2), 139-151. <https://doi.org/10.30855/gjeb.2019.5.2.005>
- Lise, W. ve Van Montfort, K. (2007). Energy consumption and GDP in Turkey: Is there a co-integration relationship?. *Energy economics*, 29(6), 1166-1178. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2006.08.010>
- Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss uygulamalı zaman serileri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157(1), 105-115.
- Öcal, O. ve Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.08.036>
- Soğukpınar, F., Erkal, G. ve Özer, H. (2021). Simülasyon yaklaşımıyla Türkiye’de yenilenebilir enerjiye dayalı elektrik talebi öngörüsü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(42), 1-1. <https://doi.org/10.26466/opus.899204>
- Yüksel, I. (2013). Renewable energy status of electricity generation and future prospect hydropower in Turkey. *Renewable Energy* 50, 1037-1043. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2012.08.063>
- Yurdakul, F. (2018). Kişi başına enerji tüketimi ile büyüme oranı arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(107), 49-76.
- Zivot, E. ve Andrews, K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis, *Journey of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270. <https://doi.org/10.1198/073500102753410372>

